

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**GERTRUDE BELL'İN SEYAHAT AĞLARI: BİR TARİHSEL AĞ
ANLATISI**

Muhammed Nurullah PARLAKOĞLU

Doktora Tezi

Ankara, 2025

GERTRUDE BELL'İN SEYAHAT AĞLARI: BİR TARİHSEL AĞ ANLATISI

Muhammed Nurullah PARLAKOĞLU

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2025

Babaanneme إلى جدتي

TEŞEKKÜR

Bu alıőma, birçok değerli kişi ve kurumun katkılarıyla tamamlanmıştır. Başta ailem, arkadaşlarım ve hocalarım olmak üzere bana inanan ve yol gösteren herkese minnettarım. Ayrıca 2211-A Programı kapsamında sağladığı destek için TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

ÖZET

PARLAKOĞLU, Muhammed Nurullah. *Gertrude Bell'in Seyahat Ağları: Bir Tarihsel Ağ Anlatısı*, Doktora Tezi, Ankara, 2025.

Bu tez, Gertrude Bell'in seyahatleri sırasında kurduğu sosyal ilişkileri dijital araçlarla analiz ederek görselleştirmeyi ve bu verilerden hareketle bir Tarihsel Ağ Anlatısı inşa etmeyi amaçlamaktadır. Irak'ın modern siyasi yapısının şekillenmesinde etkin bir rol üstlenen Bell, bölgedeki kapsamlı seyahatleri nedeniyle sıklıkla İngiliz istihbaratının bir ajanı olarak tasvir edilmiştir. Arşiv kayıtlarının geniş ve karmaşık yapısı, kapsamlı analizler için zorluk yaratmakta, spekülatif yorumlara alan açmaktadır. Ancak bu arşivler dijital tarih araştırmaları için paha biçilmez fırsatlar sunmaktadır. Ağ analizi, coğrafi bilgi sistemleri ve tarihsel anlatıyı bütünleştiren multidisipliner bir yaklaşım benimseyen bu çalışma, onun sosyal ilişkilerini ve seyahat ağlarını yeniden yapılandırmaktadır. Bulgular, Bell'in seyahatlerinde belirgin bir evrim olduğunu, aile tatilleri ve boş zaman turlarından bilimsel araştırma, sosyal gözlem ve entelektüel keşifleri kapsayan çok yönlü çabalara geçiş yaptığını ortaya koymaktadır. Genel olarak İkinci Meşrutiyet dönemi reformlarını desteklemiş, Osmanlı bürokratları ve entelektüelleriyle güçlü ilişkiler geliştirmiştir. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarındaki istikrarsızlık ve yakın çevresindeki bürokratların trajik ölümleri, onun Osmanlı yönetimiyle olan duygusal bağlarını zedelemiştir. Bu anlatı, Gertrude Bell'e ilişkin yaygın algılardan önemli ölçüde farklılaşmakta dolayısıyla tarihi figürlerin sosyal ağlarını ve kültürel etkileşimlerini keşfetmek için yenilikçi bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Gertrude Bell, Dijital Tarih, Seyahat Ağları, Tarihsel Ağ Anlatısı, Osmanlı İmparatorluğu, İkinci Meşrutiyet, Orta Doğu

ABSTRACT

PARLAKOĞLU, Muhammed Nurullah. *Gertrude Bell's Travel Networks: A Historical Network Narrative*, Ph.D. Dissertation, Ankara, 2025.

This thesis aims to analyze and visualize the social relationships established by Gertrude Bell during her travels using digital tools, with the objective of constructing a Historical Network Narrative based on this data. Bell, who played an influential role in shaping Iraq's modern political structure, has frequently been depicted as an agent of British intelligence due to her extensive travels in the region. The extensive and complex nature of her archival records presents a challenge for comprehensive analysis, allowing for the possibility of speculative interpretations. Nevertheless, these archives present a wealth of opportunities for digital history research. This study employs a multidisciplinary approach integrating network analysis, geographical information systems and historical narrative to reconstruct her social relationships and travel networks. The findings reveal a marked evolution in Bell's travels, transitioning from family vacations and leisure tours to multifaceted efforts encompassing scientific research, social observation, and intellectual exploration. She generally supported the reforms of the Second Constitutional Era and developed strong relationships with Ottoman bureaucrats and intellectuals. However, the instability of the final years of the Ottoman Empire and the tragic deaths of bureaucrats in her close circle weakened her emotional ties with the Ottoman administration. This narrative diverges significantly from common perceptions of Gertrude Bell and offers an innovative framework for exploring the social networks and cultural interactions of other historical figures.

Keywords

Gertrude Bell, Digital History, Travel Networks, Historical Network Narrative, Ottoman Empire, Second Constitutional Era, Middle East

İÇİNDEKİLER

ADAMA	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: AİLE AĞLARI VE İLK SEYAHATLER	19
1.1. ÇOCUKLUK VE EĞİTİM DÖNEMİ (1868-1888).....	20
1.2. FRANK LASCELLES'İN KANATLARI ALTINDA: BÜKREŞ VE TAHRAN (1889-1892).....	25
1.3. GRAND TOUR'A NAZİRE: AVRUPA SEYAHATLERİ (1893-1896).....	32
2. BÖLÜM: EĞLENCE, EĞİTİM VE DENEYİM SEYAHATLERİ	36
2.1. İLK DÜNYA TURU (1897-1898)	37
2.2. DOĞU'YA DÖNÜŞ (1899-1902)	41
2.3. İKİNCİ DÜNYA TURU (1902-1903).....	53
3. BÖLÜM: AKADEMİK ÇALIŞMALAR VE OSMANLI SOSYOPOLİTİĞİ....	57
3.1. BİLADÜ'Ş-ŞAM'DAN ANADOLU'YA: TOPLUM, ARKEOLOJİ VE OSMANLI BÜROKRASİSİ (1904-1907).....	59
3.2. II. ABDÜLHAMİD'DEN MEHMED REŞAD'A: II. MEŞRUTİYET'E DAİR GÖZLEMLER (1908-1912).....	78
3.3. "ARABIA INFELIX": OSMANLI ARABİSTANI'NA HÜZÜNLÜ BİR VEDA (1913-1914).....	100
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA.....	119
EK 1: GRAFİKLER	151
EK 2: SOSYOGRAMLAR	155
EK 3: HARİTALAR	176
EK 4: TABLOLAR.....	190
EK 5: FOTOĞRAFLAR.....	234
EK 6: BELGELER.....	248
EK 7: GERTRUDE BELL BİBLİYOGRAFİSİ.....	252

GİRİŞ

Gertrude Lowthian Bell, Britanya İmparatorluğu'nun Orta Doğu'ya yönelik politikalarının geliştirilmesinde oynadığı etkin rol, bölgedeki kapsamlı seyahatleri, arkeoloji ve sanat tarihi alanındaki araştırmaları sayesinde popüler ve akademik çalışmaların odağı olmuştur. Miras bıraktığı zengin birincil kaynaklar ve çok yönlü yaşamı onun günümüzde hala tartışılan ve araştırılan bir figür olmasının başlıca sebepleridir.

Gertrude Bell'in seyahatleri boyunca tuttuğu günlükler, yazdığı mektuplar, çektiği fotoğraflar ve hazırladığı raporlar, onun sosyal ve mekânsal ilişkilerini incelemek için benzersiz bir birincil kaynak zenginliği sunmaktadır. Bu çalışma, Gertrude Bell'in seyahatleri sırasında şehirlerde kurduğu sosyal ağları dijital araçlarla analiz ederek görselleştirmeyi ve bu verilerden yola çıkarak bir Tarihsel Ağ Anlatısı inşa etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, Bell'in seyahat güzergâhlarının haritalandırılması, seyahat yoğunluğunun ve mekânsal ilişkilerin görünür kılınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Dijital tarih yöntemleriyle gerçekleştirilen bu analiz, Bell'in seyahatlerinin casusluk amacı taşıdığı iddialarına karşı çıkarak, bu seyahatlerin aile tatillerinden sosyokültürel gözlemler ve bilimsel araştırmalara uzanan çok katmanlı bir yapı sergilediğini öne sürmektedir. 1970'lerin sonlarında ortaya çıkan bu "casusluk miti", Bell'in I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki diplomatik faaliyetlerinin başlangıç motivasyonunu açıklamaya yönelik söyleme dayalı anakronik çıkarımlardan ve geniş kaynak havuzuna kısıtlı bakıştan kaynaklanmaktadır (Parlakoğlu, 2024, ss. 226-227).

Bu çalışmanın temel argümanı, Gertrude Bell'in seyahatlerinin arkasında Osmanlı Devleti'ni yıkma ya da bölme gibi bir motivasyonun bulunmadığı, aksine onun amacının bilimsel ve kültürel katkılar sunmak olduğudur. Arkeolojik araştırmaları, Osmanlı bürokratları ve entelektüelleriyle derinleşen ilişkiler kurmasını sağlarken, onun Osmanlı'daki demokratik hareketlere desteğini ve yönetimle kurduğu yapıcı bağları pekiştirmiştir. II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı yönetimine duyduğu olumlu hisler ve yüksek mertebeden kişilerle geliştirdiği güçlü sosyal bağların etkisiyle, Bell kendini "*Türkiye'de yaşayan insanların sadık bir dostu,*" olarak konumlandırmaktadır (G. L. Bell vd., 1913, s. 337). Ancak, bu olumlu tablo Balkan Savaşları ve Bab-ı Ali Baskını gibi

olaylarla gölgelenmiştir. Bu olayların etkisiyle bozulan bölgesel istikrar, Bell'in Osmanlı yönetimine güvenini sarsarak duygusal bağını zayıflatmıştır. Bu mesafeli tutumunun bir sonucu olarak, I. Dünya Savaşı sırasında Bell, Osmanlı yönetimine karşı faaliyetler yürüten İngiliz istihbarat birimlerinde görev almıştır.

Gertrude Bell, I. Dünya Savaşı ve sonrasında üstlendiği diplomatik görevlerle, özellikle Irak'ın sosyopolitik yapısının inşasında etkin bir rol oynamıştır. Bell'in Kahire'de yapılandırılan *Arap Bürosu*'ndaki ilk resmi vazifesi İngiliz ordusunun savaş sırasında ihtiyaç duyduğu jeostratejik bilgileri sağlamaya yöneliktir (Lukitz, 2006, s. 108). Daha sonra Basra'da, Hindistan ve Mısır sömürge idareleri arasındaki koordinasyonu sağlamak için çalışmıştır (Lukitz, 2006, s. 110). Savaş sonrası Irak'ta yeni yönetimin oluşturulması sürecinde ise yazdığı raporlarla, halkın talepleri ve Britanya İmparatorluğu'nun menfaatleri arasında bir denge oluşturulması noktasında katkı sunmuştur (Foster, 1929, s. 223). Irak Krallığı kurulduktan sonra ise eski eserlerin korunmasına yönelik çalışmalara odaklanmış ve Bağdat'taki Irak Ulusal Müzesi'ni kurmuştur.

Gertrude Bell'in seyahatlerinin resmi görevlerinde ona avantaj sağlayan değerli deneyimler ve geniş sosyal ağlar kazandırdığı birçok çalışma tarafından kabul edilmektedir. Ancak, bu sosyal ilişkilerin ve zaman içindeki gelişiminin sistemli bir analizi yapılmamıştır. Bu boşluk, seyahatlerinin asıl amacının casusluk ve bilgi toplama olduğu yönündeki spekülasyonları artırmış, böylece onun bilimsel katkılarını ve sosyokültürel gözlemlerini gölgede bırakmıştır. Bu çalışmanın amacı, Bell'in seyahatleri boyunca kurduğu sosyal ağları ve kazandığı deneyimleri analiz ederek, mevcut literatürdeki bu önemli boşluğu doldurmaktır.

Bu çalışma, Gertrude Bell'in seyahatlerini belirli araştırma soruları çerçevesinde ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel sorusu, Bell'in seyahatlerini hangi motivasyonlarla gerçekleştirdiğidir. Bu soruya tatmin edici bir cevap sunabilmek için öncelikle onun seyahat sıklığı ve ziyaret ettiği yerlerin detaylı bir analizinin yapılması gerekmektedir. Birincil kaynaklara dayalı analizler, Bell'in bilinenden çok daha sık seyahat ettiğini ortaya koymaktadır. 1888-1914 yılları arasında zamanının üçte birini İngiltere dışında geçirdiği ve bu sürenin büyük bir kısmında Osmanlı topraklarında bulunduğu tespit edilmiştir. Bugünkü sınırlar içinde değerlendirdiğimizde, en fazla vakit geçirdiği ülkeler sırasıyla Türkiye, Fransa, İtalya, Irak ve Suriye'dir (Tablo 2).

Seyahatlerinin %45'i geniş Orta Doğu coğrafyasına yayılırken; Avrupa ülkelerinde de %33 oranında vakit geçirmiş, %8'lik bir sürede ise İngiliz sömürgelerini ziyaret etmiştir (Grafik 1). Bu durum, Bell'in Batı'nın toplumsal normlarından kaçmak amacıyla Doğu'ya seyahat ettiği yönündeki iddiaların geçerliliğini de sorgulatmaktadır; çünkü zamanının büyük bir kısmını İngiltere'de geçirdiği ve seyahatlerinin yalnızca Orta Doğu ile sınırlı olmadığı görülmektedir.

Gertrude Bell'in seyahat alışkanlıklarının zamanla belirgin bir değişim gösterdiği, şehirler ekseninde incelendiğinde daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İlk seyahatlerinde ziyaret ettiği şehirlerde uzun süre kalırken, zamanla şehirleri yalnızca dinlenme ve plan yapma noktaları olarak kullanmaya başlamıştır. Ancak Tablo 1'de de belirtildiği gibi, özellikle 1905 yılından sonra Doğu şehirlerinde daha uzun süreler geçirmeye başladığı anlaşılmaktadır. Konya, Beyrut, Şam, Bağdat, Halep ve İstanbul gibi şehirler, bu dönemde Bell'in uzun süre konakladığı önemli merkezler haline gelmiştir. Grafik 2 ve Grafik 3'e göre, seyahatlerinde geçirdiği süre ve günlüklerde geçen yer sayısı arasındaki değişim, seyahatlerinin amacının aile tatilleri ve turistik gezilerden, keşif ve araştırmaya doğru evrildiğini göstermektedir.

Gertrude Bell'in seyahatlerinin finansmanı ve güvenlik önlemleri, araştırmalarının sürdürülebilirliği açısından önemli bir konudur. Bell'in seyahatleri ailesinin geniş mal varlığı ile finanse edilmiştir (Tablo 5). Bu ekonomik bağımsızlık, seyahatleri esnasında politik anlamda tarafsız bir duruş sergilemesine olanak tanımış ve ona daha özgür bir hareket alanı sağlamıştır. Seyahatlerini organize etme süreci ve karşılaştığı tehlikelere karşı aldığı önlemler de ayrıca dikkat çekicidir. İlk seyahatleri, ailesi tarafından planlanmış ve genellikle popüler turistik merkezlerle sınırlı kalmıştır. Örneğin, Thomas Cook gibi dönemin önde gelen seyahat şirketlerinin rotalarını takip etmiştir. Tehlikeli bölgelere yaptığı seyahatlerde ise güvenliğini sağlamak için çeşitli stratejiler benimsemiştir. Osmanlı yönetiminin desteği, onun bu bölgelerde daha güvenli bir şekilde hareket etmesine yardımcı olmuş ve aynı zamanda yerel düzeyde stratejik bağlantılar kurmasına imkân tanımıştır. Ayrıca, ailesiyle düzenli olarak telgraf ve mektup yoluyla iletişim halinde kalması, karşılaşılabileceği risklere karşı hazırlıklı olmasını sağlayan önemli bir faktördür. Bell'in seyahatlerinde gösterdiği dikkatli planlama ve aldığı

güvenlik önlemleri, onun sadece bir gezgin değil, aynı zamanda titiz ve özenli bir araştırmacı olduğunu da açıkça göstermektedir.

Gertrude Bell arşivinin dijital araçlar yardımıyla analiz edilmesiyle elde edilen veriler doğrultusunda, onun seyahatlerini ele alan anlatı üç bölümlük bir yapıda inşa edilmiştir. İlk bölümde, çocukluk ve gençlik yıllarında kurduğu sosyal ilişkilerin onun yaşamına ve seyahat alışkanlıklarına nasıl yön verdiği incelenmektedir. Zeki bir çocuk oluşu, ailesinin geniş sosyal bağlantıları ve zenginliği, ona prestijli eğitim kurumlarına erişim imkânı sunmuş ve lise yıllarındaki sosyal çevresi büyük ölçüde aile bağlantılarıyla şekillenmiştir. Oxford'daki eğitimi, kendisine daha geniş bir sosyal çevre tanıma fırsatı sağlasa da gençlik döneminde gerçekleştirdiği seyahatler genellikle ailesinin belirlediği güzergâhlarla sınırlı kalmıştır. Bükreş, Tahran ve Berlin'deki uzun süreli konaklamaları sırasında kurduğu sosyal ilişkiler, çoğunlukla ailesinin etkisiyle şekillendiğinden ona sınırlı bir dış deneyim sunmuştur. Ailesiyle katıldığı Alp tatilleri gibi daha çok dinlenme amaçlı geziler çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Ancak Avrupa'daki kültürel ve eğitim amaçlı seyahatleri, Bell'in ailesinden bağımsız kararlar alarak hareket etmeye başladığını ve kimliğini oluşturmaya başladığını göstermektedir. Bu dönemdeki seyahatleri, onun bağımsız seyyah kimliğinin ilk adımları olarak kabul edilse de sosyal sınıfına aidiyetinin sürdüğünü de göstermektedir.

İkinci bölümde, Gertrude Bell'in 1905 yılına kadar gerçekleştirdiği seyahatler detaylandırılarak, bu dönemde seyahat alışkanlıklarında meydana gelen değişim ele alınmaktadır. Bu süreçte, seyahat rotaları genişlemiş; dünya turları ve Akdeniz-Levant bölgesine yaptığı geziler, onun kültürel ve akademik birikimini artıran önemli adımlar olarak öne çıkmıştır. 1898'de Tokyo, 1899'da Atina ve 1902'de Hayfa'ya gerçekleştirdiği ziyaretler, Doğu kültürlerine merakını cezbederek onu bilimsel keşifler ve dil öğrenimi konusunda motive etmiştir. Bu dönemdeki en önemli adımlarından biri de 1900 yılında Kudüs'te Arapça öğrenmeye başlaması, ilk çöl seyahatine katılması ve kısa sürede yayımladığı makaleler olmuştur. Bu adımlar, onun araştırmacı kimliğinin temellerini atmış ve akademik yaklaşımını güçlendirmiştir. Bu dönemdeki seyahatleri çoğunlukla turistik gibi görünse de gittiği yerlerde edindiği deneyimler ve biriktirdiği gözlem notları, onun ilerleyen yıllarda yapacağı bilimsel çalışmalara sağlam bir altyapı sunmuştur. Çeşitli coğrafyalara yaptığı seyahatler, Bell'e hem Avrupalı üst sınıf çevrelerle hem de halkla

etkileşim fırsatları tanıyarak sosyal çevresini genişletmiştir. Bu çeşitlilik, onun ileride bağımsız ve kültürler arası etkileşime açık bir seyyah kimliği kazanmasına zemin hazırlamıştır.

Üçüncü bölüm, Gertrude Bell'in 1905 sonrası seyahatlerinde kurduğu sosyal ilişkiler aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kültürel ve siyasi bağlantılarını nasıl derinleştirdiğini ele almaktadır. Arkeolojik araştırmaları sırasında Osman Hamdi Bey ve Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa (1851-1914) gibi önde gelen isimlerle yakın ilişkiler kurarak Osmanlı bürokrasisi ve entelektüel çevresiyle sağlam bir iletişim ağı oluşturmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı ve 31 Mart Vakası gibi gelişmelerle Osmanlı toplumu ve yönetimine daha da yakınlaşan Bell, Hüseyin Hüsnü Paşa (1856-1926), Nazım Paşa (1848-1913) ve Sami Paşa (1861-1911) gibi yüksek düzey Osmanlı yetkilileriyle güçlü bağlar kurarak hem yönetim yapısını yakından tanımış hem de seyahat ve araştırmalarında karşılaştığı zorlukları aşabilmiştir. Halep, Şam ve Bağdat gibi şehirlerde kurduğu sosyal ilişkiler ona Osmanlı toplumuna dair dengeli ve kapsamlı bir perspektif sunmuştur. 1914'te Arabistan'a yaptığı seyahatte Reşid ve Suud aileleri arasındaki güç mücadelesine tanık olmuş; bu rekabetin yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) milliyetçi politikalarının bölge üzerindeki etkilerini de günlüklerinde ve mektuplarında ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır. Bu dönemde kurduğu güvenilir sosyal ağlar sayesinde hem Osmanlı yönetiminden hem de İngiliz temsilciliklerinden bağımsız hareket edebilmiş ve olayları daha nesnel bir bakış açısıyla değerlendirme olanağı bulmuştur. Osmanlı idaresinin bölgedeki eksikliklerini gözlemleyen Bell, mektuplarında olası çatışmalardan duyduğu hüznü ve oldukça duygusal bir ruh hali sergilese de gözlemlerini ilgili makamlara iletmesi, diplomatik bir rol üstlenmeye istekli olduğunu göstermektedir.

LİTERATÜR ANALİZİ

Gertrude Bell ile ilgili çalışmalar, kaynaklara erişimdeki zorluklar nedeniyle 1970'li yılların sonuna dek sınırlı bir çevrede, özellikle ailesi içerisinde kalmıştır. Ancak, bu durum 1988'de Newcastle Üniversitesi Gertrude Bell Arşivi'nin çevrimiçi erişime açılmasıyla değişmiştir. 2000'lerin başlarında internetin küresel ölçekte yaygınlaşmasıyla kaynaklara erişim kolaylaşmış, Körfez Savaşı (1990) ve Irak'ın işgali (2003) gibi önemli jeopolitik olayların da etkisiyle Bell üzerine yapılan çalışmalar belirgin biçimde artmıştır

(Grafik 4). Artan erişim olanakları, Bell'in yaşamı ve seyahatleri hakkında yapılan çalışmaların çeşitliliğini artırmış ve bu konular Japonya'dan Brezilya'ya kadar geniş bir akademik ilgi alanı haline gelmiştir. 2015'te vizyona giren *Queen of the Desert* filmi de ona yönelik akademik ve kamusal ilgiyi artıran etkenlerden biri olmuştur.

Bu çalışma kapsamında, Gertrude Bell hakkında kaleme alınmış üç yüzü aşkın eser tasnif edilmiş ve detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Bell'in seyahatlerine dair kapsamlı ve eleştirel bir analizin eksik olduğu görülürken, biyografilerde ve diploması ile arkeoloji alanlarına odaklanan tez ve kitaplarda seyahatlerinin sınırlı ölçüde ele alındığı tespit edilmiştir. Bell'in seyahat amaçlarına ilişkin çeşitli argümanlar içeren bu eserlerin ayrıntılı değerlendirmesi makale (Parlakoğlu, 2024) kapsamında sunulmuş olup, bu literatür analizinde daha çok çalışmaların türleri ve coğrafi dağılımlarına odaklanılacaktır. Araştırmacıların kaynaklara erişimini kolaylaştırmak adına, incelenen eserlerin kapsamlı bir listesi ekler bölümünde sunulmuştur (Ek-9).

Gertrude Bell'e dair yapılan çalışmaların büyük bir kısmı doğal olarak İngilizcedir. Bunun yanı sıra, Arapça, Türkçe, Fransızca, İtalyanca, Almanca, İspanyolca, Lehçe, Rusça, Ukraynaca ve Japonca gibi dillerde yazılmış eserlerin de bulunduğu tespit edilmiştir. İngilizce dışındaki eserler, genellikle onun Orta Doğu'daki diplomatik faaliyetlerini ve arkeolojik çalışmalarını ele almaktadır. Arapça ve Türkçe kaynaklarda çoğunlukla, Bell'in bölgedeki siyasi ve kültürel etkisine vurgu yapılmaktadır. Bu çeşitlilik, onun etkisinin farklı kültürel ve coğrafi bağlamlarda değerlendirildiğini göstermektedir.

Coğrafi dağılıma bakıldığında ise İngiltere ve ABD, yazınsal üretim açısından en yoğun ilgi gösterilen merkezlerdir. İngiltere'deki çalışmalar daha çok biyografik ve diplomatik boyutlara odaklanırken, ABD'de Bell'in kültürel ve kadın çalışmaları bağlamındaki etkilerine ağırlık verilmektedir. Diğer yandan, Irak ve Türkiye gibi ülkelerde arkeolojik keşifleri ve Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine duyulan ilgi, bölgenin kültürel ve tarihsel mirasına yönelik araştırmalar açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum, onun mirasının yalnızca Batı dünyasında değil, aynı zamanda doğrudan etkilediği yerel bağlamlarda da ilgi çektiğini göstermektedir.

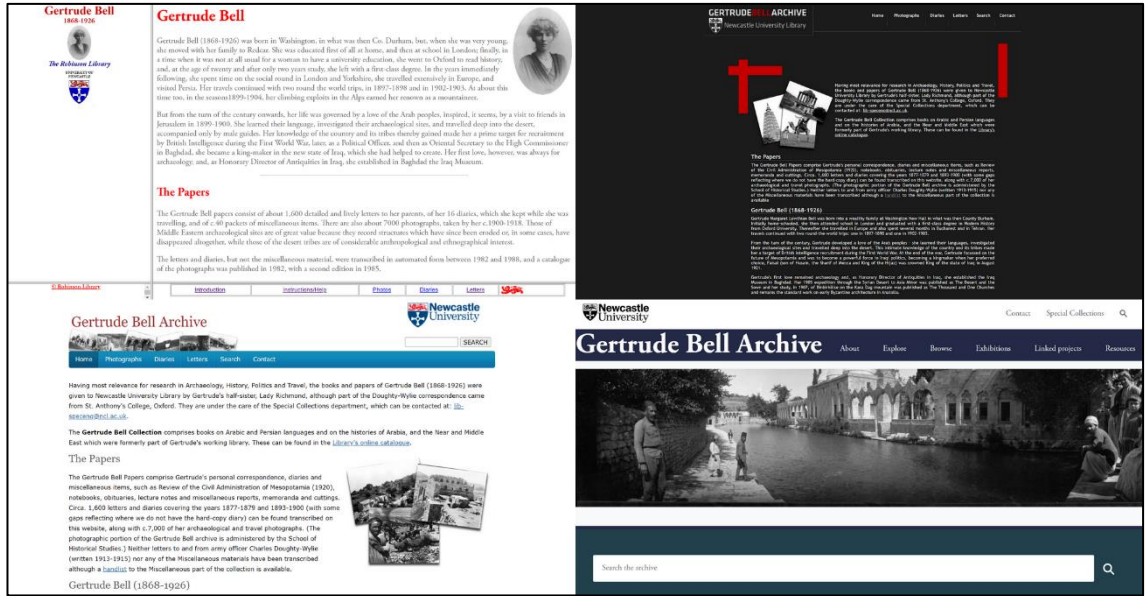
Yayın türleri arasında ağırlıklı olarak akademik makaleler ve biyografik eserlerin öne çıktığı görülmektedir. Akademik makaleler, genellikle Gertrude Bell'in savaş sonrası diplomatik faaliyetleri ve arkeolojik çalışmaları gibi spesifik konulara odaklanırken, biyografik eserler onun yaşamını daha popüler bir yaklaşımla ele alarak geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmayı amaçlamaktadır. Özellikle H.V.F. Winstone (Winstone, 1978, 1982), Janet Wallach (1996) ve Georgina Howell (2006) gibi yazarlar tarafından kaleme alınan biyografiler, Bell'in hayatına dair önemli popüler bilgi kaynakları olarak dikkat çekmektedir. Ancak, bu tür eserler öznelliğe daha açık oldukları için kaynak güvenilirliği açısından eleştirilerle karşılaşabilmektedir. Bu nedenle, akademik çalışmalarda biyografik eserlerin dikkatli ve eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Tüm olumlu ve olumsuz şöhretinin yanında araştırmacıları Gertrude Bell üzerine çalışmaya yönelten en önemli motivasyon kişisel arşivinin zenginliğidir. Küçük yaşlarından itibaren tuttuğu günlükler ve seyahatleri esnasında ailesine yazdığı mektuplar annesinin tabiriyle onun yaşamının yeniden inşa edilmesine yetecek kadar yoğundur. Bunların dışında çeşitli dergilere yazdığı makaleler, seyahatlerini anlattığı kitaplar ve Times gazetesine gönderdiği yazılar da seyahatleri hakkında bilgi veren önemli kaynaklardır.

Birincil Kaynaklar

Gertrude Bell'in kişisel arşivi tek bir yerde toplanmış değildir. Dolayısıyla seyahatlerini izlemek için farklı kaynaklara başvurulması gerekmektedir. Bu kaynaklardan ilki, üvey annesi Florence tarafından 1927 yılında neşredilen mektuplardır (G. L. Bell, 1927). Daha sonra, kardeşi Elsa tarafından 1892 yılına kadar olan yazışmalarını içeren bir kitap 1938 yılında yayımlanmıştır (G. L. Bell, 1937). Elsa, binlerce günlük ve mektubu da 1962 yılında Newcastle Üniversitesi'ne bağışlamıştır. Bu bağışlar Newcastle Üniversitesi Gertrude Bell Arşivi'nin çekirdeğini oluşturmuştur.

Görsel 1: Gertrude Bell Arşivinin 1999, 2010, 2015 ve 2023 Yıllarındaki Durumunu Gösteren Ekran Görüntüleri

Arşiv, ilk olarak 1976 yılında Newcastle Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından tasnif edilmiştir. Tasnif projesi, Manpower Services Commission tarafından finanse edilmiş ve Stephen Hill tarafından yönetilmiştir. Proje kapsamında, arşivdeki 6.000'den fazla fotoğraf ve negatif; etiketlenmiş, korunmuş ve yeniden basılmıştır. 1980'lerde, arşivdeki mektuplar ve günlükler, British Library, British Academy, Gülbankyan Vakfı, James Knott Trust ve dönemin Irak Büyükelçisi Terence Clark gibi çeşitli kurum ve kişiler tarafından finanse edilen bir proje ile transkribe edilmiştir. 1990'larda, JISC (Joint Information Systems Committee) tarafından finanse edilen bir proje ile arşiv dijital ortama aktarılmıştır. Bu proje kapsamında, arşivdeki tüm fotoğraflar ve belgeler taranarak, bir web sitesinde yayımlanmıştır (Ritchie & Jackson, 2015, ss. 41-42).

Arşiv arayüzü, 1990 yılından itibaren zaman zaman güncellenmiş olsa da içeriksel bir değişiklik yapılmamış; ancak 2023'te radikal bir şekilde yeniden yapılandırılarak eski versiyona erişim kaldırılmıştır (Görsel 1). Yeni arayüz modern bir görünüm sunmasına rağmen kullanıcı deneyimi açısından araştırmacılara zorluk çıkarmakta; bazı ekran çözünürlüklerinde belgeler net görüntülenmemektedir. Mektup ve günlüklerin orijinallerine erişim ve yüksek çözünürlüklü fotoğrafların sunulması değerli bir katkı sağlasa da eski arşivde yer alan bazı belgelerin yenisinde bulunmadığı, ayrıca bazı belgelerin transkripsiyonlarının eksik olduğu tespit edilmiştir. Arşiv uzun süre iki alan adı üzerinden hizmet vermiş (gerty.ncl.ac.uk ve gertrudebell.ncl.ac.uk), fakat eski

bağlantıların korunması yerine arşiv baştan sona yeniden tasarlanmıştır. Tablo 3'te de görüldüğü üzere, çoğu çalışma eski alan adına atıfta bulunmakta, bu durum önceki çalışmaların kaynak takibini zorlaştırmaktadır. UNESCO tarafından korunan bu arşivin dijital miras konusunda deneyimsiz bir ekip tarafından yönetilmesi, tarihsel kaynakların kaybolma riskini beraberinde getirmiştir. Neyse ki bu çalışma kapsamında eski arşivin tüm unsurları kayıt altına alındığından mevcut arşivde bulunmayan ögelere de erişim sağlanabilmiştir.

Hala güncellenmeye devam eden arşiv 2024 itibariyle 1680 mektup, 2151 günlük girdisi ve 8145 adet fotoğraf içermektedir. Fotoğrafların büyük bir kısmı Gertrude Bell tarafından çekilmiş olmakla birlikte, bazılarını satın almış veya görüştüğü kişilerden temin etmiştir. Koleksiyonda yalnızca kendi mektupları değil, aynı zamanda ona çeşitli kişilerden gönderilen mektuplar da bulunmaktadır. Seyahatleri esnasında yazdığı mektup ve günlüklerin tamamı bir A4 kağıdına basıldığında yaklaşık 3000 sayfalık geniş bir veri havuzu oluşturmaktadır. Dolayısıyla, onun seyahat dönemi bu arşivden ayrıntılı bir şekilde takip edilebilmektedir. Bunun yanı sıra, farklı arşivlerde de Bell ile ilgili ek kaynaklara ulaşmak mümkündür.

Gertrude Bell'in seyahat dönemine ait arşiv materyallerinin bir kısmı Londra'daki Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nda (RGS) bulunmaktadır. Bu arşivde, bazı seyahat günlüklerinin kopyaları, çizdiği haritalar ve çektiği fotoğraflar yer almaktadır. British Library'de 1911 yılındaki seyahat günlüklerinin bir kopyası bulunmaktadır. Oxford Üniversitesi'ndeki çeşitli arşivlerde, John Philby ve Lovelace ailesi ile yazışmaları muhafaza edilmektedir. Durham Üniversitesi Kütüphanesi'nde ise 1914-1920 yılları arasında hazırladığı Irak, Suriye ve İbn Suud ile ilgili raporlar bulunmaktadır. İskoçya Ulusal Kütüphanesi, Campbell ailesi üyelerine yazdığı mektuplara, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi ise, Lord Hardinge ile yazışmalarına ev sahipliği yapmaktadır (GB/NNAF/P158116). Bell'in I. Dünya Savaşı ve sonrasında diplomatik görevlerde bulunduğu döneme ilişkin bazı arşiv belgelerine Katar Dijital Kütüphanesi (qdl.qa) aracılığıyla erişilebilmektedir. Bu belgeler, esasen Hindistan Bakanlığı'nın (Indian Office Record - IOR) Orta Doğu ile ilgili yazışma ve raporlarını içermektedir. Ayrıca, Katar Arşivi, Bombay'daki Hindistan Genel Valisi'nin (Viceroy) belgelerinden seçilmiş bir kısmını da satın almış ve erişime açmıştır. Bunun dışında, Birleşik Krallık Dışişleri

Bakanlığı (Foreign Office) ve Savaş Bakanlığı (War Office) koleksiyonlarında da Bell'in savaş dönemindeki faaliyetlerine ilişkin arşiv belgelerine ulaşılabilir.

Bu çalışma kapsamında, Newcastle Üniversitesi Gertrude Bell Arşivi'nde bulunan tüm kayıtlar temin edilerek, kardeşi Elsa tarafından yayımlanan mektuplarla birlikte kapsamlı bir veri tabanı oluşturulmuştur. Annesi tarafından yayımlanan ilk mektupların arşivde yer aldığı tespit edildiği için bu mektuplar veri tabanına dahil edilmemiştir. Tüm koleksiyon, tarih, belge türü ve metin gibi başlıklarla ayrıntılı bir şekilde Excel dosyasında düzenlenerek koleksiyonun bir haritası çıkarılmıştır. Veri tabanının görselleştirilmesi amacıyla hazırlanan Grafik 5, birincil kaynakların Bell'in seyahat dönemi olan 1914 ve öncesinde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır.

Ancak, Grafik 5 bazı yanıltıcı unsurlar barındırabilir; çocukluk döneminde tuttuğu günlükler yalnızca birkaç kelimedenden oluşurken, seyahat döneminde yazdığı mektuplar on sayfayı aşan uzunluklara ulaşmaktadır. Bu nedenle, daha doğru bir analiz sağlamak amacıyla tüm mektup ve günlüklerdeki kelime sayıları hesaplanarak Grafik 6 hazırlanmıştır. Bu grafik, Bell'in seyahat dönemine ait birincil kaynak yoğunlaşmasının esasen 1898-1914 yılları arasında gerçekleştiğini göstermektedir. Bell'in çocukluk ve eğitim dönemine dair kaynaklar ise sınırlıdır.

Gertrude Bell, 1914 yılından sonra günlük tutmayı bırakmış, ancak ailesine yazdığı uzun mektuplarda gözlem ve deneyimlerini detaylı bir şekilde aktarmaya devam etmiştir. Grafiklerde kayıtların parçalı yapıda olduğu görülmektedir; birçok günlük ve mektup kaybolmuş veya eksik ulaşmıştır. Seyahat etmediği dönemlerde mektupların azalması, İngiltere'deki zamanını kitap ve makale yazmaya ayırdığını göstermektedir.

Gertrude Bell Tarafından Telif Edilen Eserler

Gertrude Bell'in eserleri, arkeolojiden diplomasiye, seyahat yazılarından sosyopolitik raporlara kadar geniş bir yelpazede çalışmalar sunmaktadır ve günümüzde tarih, antropoloji, Orta Doğu çalışmaları, sömürgecilik sonrası incelemeler ve tarihsel coğrafya gibi alanlarda önemli bir referans kaynağıdır. Bu bağlamda yapılan çalışmada, Bell tarafından kaleme alındığı bilinen eserlerin büyük bir kısmı tasnif edilmiş ve yıllara göre dağılımı Grafik 8'de görselleştirilmiştir. Ayrıca, Tablo 3'te tüm eserlerin listesi ve tespit

edilebilen atıf sayıları verilmiştir. Bell'in eserleri arasında en fazla atıf içerenler, beklendiği üzere, akademik çalışmalarıdır. Ancak başta *Amurath to Amurath* olmak üzere, popüler eserlerinde de bilimsel yayınlara referanslar verilmiştir. Grafik 11'de görüldüğü gibi, popüler eserlerinin akademik çalışmalardan daha fazla atıf almış olması dikkat çekicidir. Bu durum, Bell'in popüler eserlerindeki bazı tasvirlerin ve yorumların akademik çevrelerdeki yanlış anlamaların kaynağı olabileceğine işaret etmektedir.

Gertrude Bell'in akademik ve popüler eserlerden oluşan kamuya açık çalışmaları, ağırlıklı olarak 1914 öncesine aittir. 1914 sonrasında ise üretimi, daha çok arşiv belgelerinde yer alan ve belirli konulara odaklanan resmi raporlar şeklindedir. Bu çalışma, tüm bu eserlerin kapsamlı bir analizini içermeyi amaçlamadığından, içeriklerine dair açıklamalar tezin ana bölümlerinde sunulacaktır. Bell'in eserlerinin hacmi ve türleri hakkında daha net bir görüş sağlayabilmek için kitap ve makalelerindeki sayfa sayısı Grafik 9'da görselleştirilmiştir. Bu görselde, 1900 ile 1905 yılları arasında Bell'in çoğunlukla kısa makaleler yayımladığı, 1906 ile 1914 yılları arasında ise bilimsel çalışmalarının yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Grafik 10 ise eserlerin türlerine göre dağılımını göstermekte olup, 1914 sonrasında popüler ve akademik eserler yazmayı tamamen bıraktığını ortaya koymaktadır. Bu da onun diplomatik kariyeriyle, akademik ve kültürel faaliyetleri arasına bir çizgi çekmektedir.

Gertrude Bell'in yayımlanmış ilk seyahat anlatısı genelde *Persian Pictures* olarak bilinse de bu doğru değildir. Yayımlandığı bilinen ilk eseri, Bükreş seyahati sonrası Oxford Üniversitesi Lady Margaret Hall'un dergisi *Daisy*'de yayımladığı makedir (G. L. Bell, 1890, s. 2). Yazarlık kariyerine seyahat anlatılarıyla başlayan ve genellikle bu alanda tartışılan bir figür olsa da özellikle 1905 ile 1914 yılları arasında bilimsel kitaplar ve makaleler de yazmıştır. Times gazetesinde kendi ismiyle yayımlanan yazılarına ilk olarak 1908 yılında rastlanmaktadır. Bell'in bu gazeteye isimsiz yazılar gönderdiği biliniyor olsa da bunlar şimdilik tespit edilememiştir.

Osmanlı Arşivi

Tablo 4'te özetlendiği üzere, Osmanlı Arşivi'nde Gertrude Bell'e dair on dokuz belgeye ulaşılmış olup, bunların büyük bir kısmı seyahat ve arkeolojik araştırma izinlerine ilişkindir. Ancak, isimlerin farklı biçimlerde yazılması nedeniyle yalnızca dört belge

doğrudan tespit edilebilmiştir; Bell'in adı “Madmazel Certerodil” (مادموزال جرترود بل), “Kriter de Luit Bell'in” (کیرترورد لوتین بلك) ve “Gebertrow Loiyten Belg'in” (کیرترورد لوتین بلك) gibi farklı biçimlerde aktarılmıştır. Bu tutarsızlıklar, Osmanlı kâtiplerinin ecnebi isimleri duydukları şekilde yazmalarından kaynaklanan algılama ve yazım hatalarıyla birlikte, arşiv uzmanlarının okuma zorluklarından da kaynaklanmıştır. Bell'in izini sürmek için yalnızca isim araması yeterli olmamış; bunun yerine, “İngiliz”, “İngiltere” ve “Asar-ı Atika” gibi terimlerle daha geniş çaplı taramalar yapılması gerekmiştir.

SEYAHAT AĞLARI

Bu araştırmanın odak noktasında, seyahat anlatılarında hareket, sosyal bağlantılar ve mekân arasındaki karmaşık ilişkileri inceleyen bir analitik çerçeve olan “Seyahat Ağları” kavramı yer almaktadır. Seyahat ağları, bir gezginin farklı şehirlerde kurduğu sosyal ilişkileri görselleştirerek bu bağların yoğunluğunu ve önemini anlamaya olanak tanır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu gibi çok katmanlı toplumlarda, sosyal bağlantıların politik ve kültürel bağlamlarla nasıl etkileşimde bulunduğunu analiz etmek için güçlü bir analitik araç sunar. Bu çerçeve, şehirlerdeki diplomatik ve entelektüel ilişkilerin, taşradaki geçici ve rastlantısal bağlara kıyasla daha yoğun ve açıklayıcı olduğu varsayımı üzerine inşa edilmiştir. Örneğin, bir şehirde uzun süre kalmanın sosyal bağların derinliğini artırması ya da ticaret yolları ve politik sınırların bağlantıları nasıl şekillendirdiği bu çerçevede ele alınabilir. Seyahat ağları, bireysel deneyimleri tarihsel bağlamda yeniden yorumlayarak, sosyal ilişkilerin mekânsal ve zamansal dinamiklerini daha derinlemesine kavramamıza olanak sağlar.

Bu çerçeve, sosyal ilişkilerin görselleştirilmesinin yanı sıra güzergâh rotalarının kartografik araçlarla temsil edilmesini de içerir. Haritalama, gezginin hareketlerinin sosyal bağlarla nasıl etkileşime girdiğini ve bu bağların coğrafi olarak nasıl yayıldığını analiz etmeye olanak tanır. Örneğin, Bell'in Bağdat ve Halep gibi şehirlerde kurduğu ilişkiler, taşradaki daha rastlantısal bağlantılarla karşılaştırıldığında, sosyal bağların değişen politik ve ekonomik koşullarla nasıl şekillendiğini ortaya koyar. Kartografik araçlar, sosyal ilişkilerin hangi mekânsal koşullarda derinleştiğini veya sınırlı kaldığını görselleştirir. Seyahat ağlarının görselleştirilmesi, bireysel bir seyahat hikâyesini daha geniş tarihsel bağlamlara yerleştirerek yalnızca bir gezginin deneyimlerini değil, aynı

zamanda bu deneyimlerin şekillendiği sosyal ve mekânsal yapıların dinamiklerini anlamayı da mümkün kılar.

TARİHSEL AĞ ANLATISI

Tarihsel Ağ Anlatısı (TAA), dijital yöntemler ve görselleştirme teknikleriyle tarihsel verileri analiz ederek bağlama uygun anlatılar oluşturmayı amaçlayan disiplinler arası bir yaklaşımdır. TAA, Sosyal Ağ Analizi'nin (Social Network Analysis - SNA) düğüm (node) ve bağlantı (edge) temelli görselleştirme yöntemlerini kullanırken, aynı zamanda tarihsel verilerin parçalı yapısını ve bağlama bağımlılığını göz önünde bulundurur. Örneğin, Ahmet Yaşar Ocak'ın sosyal çevresinin ve kimlik oluşumunun SNA yaklaşımıyla incelenmesi, bir öngörü sunabilir (Acun, 2015). Ancak tarihsel veriler, özellikle kişisel arşivlerden elde edildiğinde, parçalı ve eksik bir yapıdadır. Bu durum, Gertrude Bell'in günlük ve mektuplarındaki kelime sıklıklarında belirgin hale gelir: "klug" kelimesinin 86, "lascelles" kelimesinin ise 36 kez geçmesi, onun sosyal ağında dadısı Miss Klug'ın eniştesi Frank Lascelles'ten daha etkili olduğu sonucuna varmamızı sağlayamaz. Verilerin rastlantısal ve düzensiz doğası, tarihsel ağların kesin, kapsamlı ve tutarlı bir şekilde hesaplanmasını ve analiz edilmesini ciddi şekilde zorlaştırır. TAA, bu zorluklara çözüm olarak, verilerin hesaplamalarla değerlendirilip açıklanması yerine, bireylerin sosyal ve mekânsal ilişkilerini tarihsel bağlamla bütünleştirerek anlamlı bir anlatıya dönüştürmeyi önerir.

Hem dijital tarih hem de tarihsel anlatıların metot ve felsefesi üzerine zengin bir tartışma literatürü bulunmaktadır. Ancak, bu literatürü yeniden ele almak, çalışmanın sınırlarını aşmanın yanı sıra inşa edilen anlatıyı teorik tartışmaların gölgesinde bırakma riskini taşır. Kapsamlı bir literatürle doğrudan karşılaştırmaya girişmeden, Alun Munslow'un *History and Narrative* eserinde bıraktığı yerden hareketle, bu yeni yaklaşımın tarihyazımı geleneğindeki yerini anlamak mümkündür. Munslow, tarihyazımındaki temel yaklaşımları üç kategoriye ayırır: yeniden-kurmacılık (reconstructionist history), kurmacılık (constructionist history) ve yapısökümcülük (deconstructionist history). Yeniden-kurmacılar, tarihsel gerçekliği, empirizm temelinde değerlendirerek, olayları olduğu gibi yansıtmaya çabasına girişir. Buna karşılık, kurmacılar, geniş bağlamsal yapılar ve sosyal teoriler aracılığıyla geçmişi anlamlandırmaya çalışır. Yapısökümcüler ise,

tarihin bir anlam inşa etme pratiği olduğunu ve anlatıların birer temsil düzeneği olarak işlediğini savunur (Munslow, 2019, s. 121).

TAA, Munslow'un yeniden-kurmacılık, kurmacılık ve yapısökümcülük sınıflandırmalarını bir arada değerlendiren ve bu yaklaşımların belirgin unsurlarını sentezleyen bir model olarak tanımlanabilir. Yeniden-kurmacılığın ampirik verilere dayalı analiz metodolojisini benimserken, kurmacılık yaklaşımının tarihsel olayları daha geniş sosyal bağlamlarla ilişkilendirme perspektifini de sürece dahil eder. Ayrıca, yapısökümcülüğün, tarihsel metinlerin olası önyargılarına dair eleştirilerini dikkate alarak anlatıyı kurgular. Munslow'un da belirttiği gibi, tarihçinin bir "hikâye alanı" oluşturma süreci, estetik, etik ve epistemolojik kararların bir arada düşünülmesini gerektirir (Munslow, 2019, s. 122). TAA, bu karar alma süreçlerini derinleştirmek ve daha geniş bir perspektif sunabilmek için işlenmiş verilerin analizi ve görselleştirilmesinden faydalanmayı önermektedir.

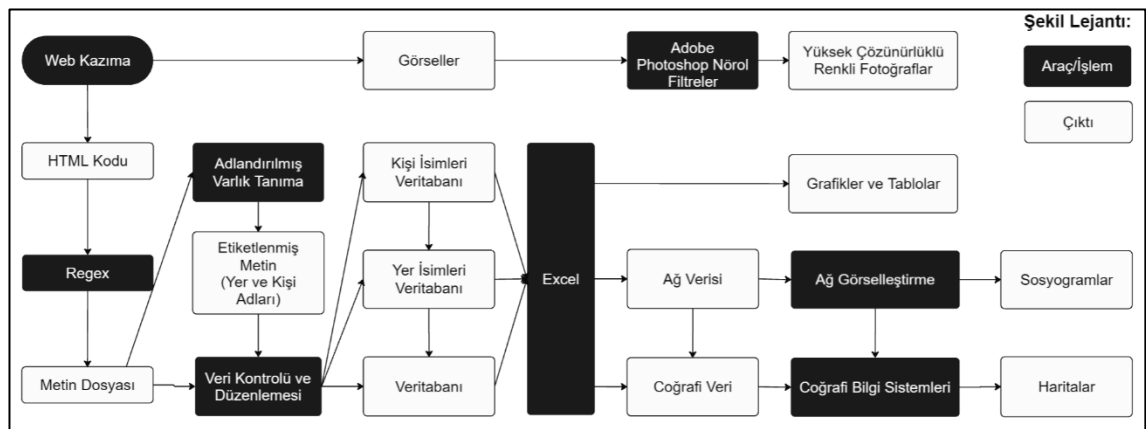
Bu yaklaşımın temelleri, verilerin toplamı değerlendirilmesi sürecinde şekillenmiştir. Bell'e yönelik casusluk suçlamalarının kökenlerinin araştırılması, yapısökümcü eleştirilerin tarihsel anlatılardaki veriden kopuklukla ilgili öngörülerini doğrular nitelikte bir tablo ortaya koymuştur. Akademik çalışmalarda, Bell'in 1914 öncesindeki faaliyetlerini muğlak bırakan yaklaşımlar ile casusluk iddialarını ön plana çıkaran bir eğilim görülmektedir (Parlakoğlu, 2024). Ancak, Bell'e dair geniş ve ayrıntılı arşivlerden elde edilen veriler, bu tür casusluk iddialarının büyük ölçüde dayanaksız olduğunu göstermektedir. Bu durum, verilerin hangi anlatım biçimiyle sunulması gerektiği sorusunu kritik bir hale getirmektedir. Bu soruya yönelik ilk çözüm denemesi, farklı bir veri kümesi üzerinde yapılan çalışmada test edilmiştir. Papa II. Sylvester'in entelektüel ağı üzerine gerçekleştirilen bu çalışma, mikro düzeydeki verilerin bağlamlarından koparıldığında yanıltıcı sonuçlara yol açabileceğini göstermiştir. Buna karşılık, ağ görselleştirme tekniklerinin, bu verilerden bağlama uygun ve anlamlı bir anlatı inşa etme potansiyeli sunduğunu da ortaya koymuştur (Göktepe & Parlakoğlu, 2024). Bu sonuçlardan hareketle, Gertrude Bell'in seyahat ağlarının tarihsel bağlam içinde, bir anlatı çerçevesinde sunulmasının en uygun yöntem olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tarihsel Ağ Anlatısı (TAA), tarihsel bilginin üretiminde şeffaflık ve katılımcılığı esas alır ve işlenmiş verilerin açıkça yayımlanmasını bu yaklaşımın temel ilkelerinden biri olarak

kabul eder. Bu yaklaşım, anlatıların bilimsel olarak yanlışlanabilirliğini artırırken, aynı zamanda aynı veri setlerinden farklı ve alternatif yorumların geliştirilmesini teşvik eder. TAA, tarihsel verileri durağan bir bilgi kaynağı olarak değil, sürekli dönüşüm ve yeniden yorumlama sürecine katkı sağlayan dinamik bir unsur olarak ele alır. Böylece, geçmişin sadece yeniden inşasını değil, anlamlandırılmasını da merkeze alan, çok katmanlı bir tarih anlatısı ortaya çıkarır. Bu yaklaşım, geçmişin sadece belgelenmesi değil, yeniden yorumlanması gerektiği fikrini destekler ve tarihçiyi bir anlatı inşacısı olarak konumlandırır.

ARAÇLAR

Gertrude Bell'in seyahatlerini dijital olarak yeniden inşa etmek amacıyla bu tezde çeşitli araçlar, aşamalı bir şekilde kullanılmıştır. Görsel 2 de gösterildiği üzere, süreç web kazıma ile başlamış, görseller ve metin dosyaları elde edilerek yapılandırılmıştır. HTML kodları regex yardımıyla işlenmiş, adlandırılmış varlık tanıma (NER) teknikleri kullanılarak kişi ve yer isimleri sistematik bir şekilde çıkarılmıştır. Bu veriler, veri kontrolü ve düzenlemesi aşamasından geçirilerek yer isimleri ve kişi isimleri için ayrı veri tabanlarında organize edilmiştir. Coğrafi Bilgi Sistemleri (GIS) ile Bell'in güzergâhları haritalandırılırken, sosyogramlar aracılığıyla sosyal ilişkileri görselleştirilmiştir. Ayrıca, tarihi fotoğraflar, Adobe Photoshop'un nöral filtreleriyle renklendirilmiş ve analizler zenginleştirilmiştir. Elde edilen veriler, Excel tablolarına işlenmiş ve hem mekânsal hem de sosyal boyutlar, ağ görselleştirme ve haritalar üzerinden detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.

Görsel 2: Çalışmada Kullanılan Dijital Araçların ve Analiz Sürecinin Akışı

Veri Toplama ve Temizleme

Süreç, Gertrude Bell'in arşivlerinden günlük, mektup ve diğer metinlerin sistematik bir şekilde toplanmasıyla başlamıştır. Web kazıma (web scraping) yöntemi, Newcastle Üniversitesi'nin dijital arşivlerinden bu verilerin otomatik olarak indirilmesini sağlamıştır. Ancak bu çalışmada standart web kazıma yönteminden farklı olarak, tüm web sitesinin HTML formatında indirilmesi tercih edilmiştir. Geleneksel web kazıma yalnızca sitenin görünen içeriklerini alırken, HTML formatında çalışmak, metaverilerin de işlenmesine olanak tanımıştır. Bu metaveriler, daha kolay ayıklanabilir ve işlenebilir bir yapı sunmaktadır. Ayrıca, arşivin systemsiz yapısı nedeniyle otomatik işlemlerde karşılaşılan zorluklar bu yöntemle aşılmıştır.

HTML formatındaki metinler, regex (düzenli ifadeler) kullanılarak yapılandırılmış verilere dönüştürülmüştür. Regex, metinlerdeki belirli kalıpları tanımlayıp ayıklayarak tarih, kategori ve metin gibi unsurların otomatik olarak çıkarılmasını sağlamıştır. Bu veriler, düzenleme işleminin ardından Excel'e aktarılmış ve elektronik tablolara dönüştürülmüştür. Bu adım, veri setinin işlenebilirliğini artırarak, analiz öncesinde sistematik bir kontrol ve düzenleme sürecine zemin hazırlamıştır.

Adlandırılmış Varlık Tanıma ve Veri Düzenleme

Adlandırılmış varlık tanıma (Named Entity Recognition-NER), yapılandırılmamış metinlerden kişi, yer ve kuruluş gibi adlandırılmış varlıkları otomatik olarak tanıyıp kategorilere ayıran bir doğal dil işleme (Natural Language Processing -NLP) yöntemidir. Bu çalışmada, Stanford Üniversitesi tarafından geliştirilen Stanford NER aracı kullanılmıştır. Java tabanlı bu araç, istatistiksel makine öğrenmesi modellerini kullanarak yüksek doğruluk oranları sunar. Ancak tarihsel veriler üzerinde uygulandığında, modern metinlere kıyasla doğruluk oranı %50'nin altına düşebilmektedir. Bu durum, tarihsel metinlerin parçalı yapısından ve kişisel kayıtların systemsizliğinden kaynaklanmaktadır.

Gertrude Bell'in günlük ve mektupları, kişi ve yer isimlerini sistemli bir şekilde içermemektedir. Kısaltmalar ve sadece Bell'in anlayabileceği referanslar, NER tarafından tespit edilen verilerin manuel kontrolünü zorunlu kılmaktadır. Örneğin, Bell'in metinlerinde geçen Napolyon veya Büyük İskender gibi isimler, onun doğrudan

etkileşimde bulunmadığı tarihi figürler olmasına rağmen algoritma tarafından kişi adı olarak algılanmaktadır. Bu tür hatalı çıkarımlar, NER'nin sonuçlarının tarihsel bağlam içinde dikkatlice değerlendirilmesini gerektirir.

NER'nin sağladığı zaman tasarrufu, doğasındaki sınırlamalar nedeniyle dikkatli bir veri doğrulama sürecini gerektirir. Bu çalışmada, görselleştirme öncesinde kapsamlı bir veri kontrolü ve düzeltme süreci uygulanmıştır. Bu süreç, sadece mevcut analizlerdeki potansiyel hataları azaltmakla kalmayıp, tarihsel NER algoritmalarının geliştirilmesi ve tarihsel metinlere özgü yapay zekâ modellerinin eğitilmesi gibi alanlarda gelecekteki çalışmalara ışık tutmuştur. Bu tür araçların geliştirilmesi hem teknik hem de tarihsel uzmanlık gerektirerek multidisipliner bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.

Coğrafi Bilgi Sistemleri

Gertrude Bell'in ziyaret ettiği konumlar, veri temizleme ve doğrulama süreçlerinin ardından enlem ve boylam gibi coğrafi koordinatlarla eşleştirilmiştir. Bu koordinatlar, Excel yardımıyla Coğrafi Bilgi Sistemleri (Geographic Information System-GIS) uygulamalarına uygun formatlara dönüştürülmüştür. Avrupa'daki yer adları genellikle kolayca tanımlanıp coğrafi koordinatlarla eşleştirilmiş olsa da Orta Doğu'daki yer isimleri için bir dizi zorlukla karşılaşmıştır. Bell'in Arapça yer isimlerini Latin harfleriyle yazması, farklı yazım varyasyonlarına neden olmuş; aynı ismi taşıyan birden fazla yerleşim birimi, karışıklıklara yol açmıştır. Özellikle çöl bölgelerindeki kuyular ve vadiler gibi güncel haritalarda yer almayan noktalar, Bell'in çizdiği tarihi haritaların katmanlandırılmasıyla doğrulanmıştır. Türkiye'de ise yer isimlerinin 1960 sonrası değişiminden kaynaklanan sorunlar, eski haritalar ve özel veri tabanları kullanılarak çözülmüştür. Elde edilen veriler farklı görselleştirme araçlarıyla sunulmuştur. Tezde, ısı haritalarının oluşturulmasında Excel'in 3D Harita özelliği kullanılmış, güzergâhların görselleştirilmesi içinse Google Earth tercih edilmiştir.

Ağ Görselleştirme

Kişi isimleri, Gertrude Bell'in sosyal ağlarını görselleştirmek ve analiz etmek amacıyla işlenmiştir. Ancak, Bell'in tüm bağlantılarının anlamlı bir sonuç vermediği gözlemlendiği için, görselleştirmeler yalnızca Bell'in en fazla zaman geçirdiği şehirlerde kurduğu sosyal

bağlara odaklanmıştır. Bu süreçte, “seyahat ağları” çerçevesi benimsenmiş ve görselleştirme işlemleri için Gephi programı kullanılmıştır. Sosyogramlar, Bell’in belirli bir şehirde kimlerle daha sık etkileşimde bulunduğunu ve bu kişilerin Bell’in seyahatlerinde üstlendikleri rolleri analiz etmeye olanak tanımaktadır. Ağ görselleştirme, Bell’in sosyal çevresini hem nicel hem de nitel açıdan anlamlandırarak, onun seyahatlerinin sosyal boyutunu detaylandırmıştır.

Görsel Renklendirme ve Netleştirme

Bu süreç, Gertrude Bell’in çektiği tarihi fotoğrafların dijital olarak iyileştirilmesiyle tamamlanmıştır. Adobe Photoshop’un nöral filtreleri kullanılarak, düşük çözünürlüklü siyah-beyaz fotoğraflar yüksek çözünürlüklü ve renkli versiyonlara dönüştürülmüştür. Bu işlem, tarihsel materyalin modern izleyiciye daha etkili bir şekilde sunulmasını sağlamanın yanı sıra, görsel açıdan da zengin bir anlatım oluşturmayı amaçlamaktadır. Renkli fotoğraflar, dönemin sosyal ve kültürel atmosferini daha canlı bir şekilde yansıtarak görselleştirilen ağlara ve yapılan analizlere önemli bir bağlam kazandırmıştır. Görsel iyileştirme, dönemin yaşam tarzını ve kültürel dinamiklerini görselleştirerek anlatıyı desteklemiştir. Ancak tezin kapsamı gereği bu fotoğrafların yalnızca sınırlı bir kısmı ekler bölümünde sunulmuştur.

1. BÖLÜM: AİLE AĞLARI VE İLK SEYAHATLER

Gertrude Bell'in seyahatlerine yönelik geleneksel anlatılar genellikle biyografik detaylardan (doğum, çocukluk, eğitim) seyahatlerine geçmektedir. Bu tür bir kategorizasyon, onun ilk seyahatlerinden itibaren içinde yaşadığı toplumsal yapıdan ayrılmaya başladığını akla getirmektedir. Fakat sosyal ilişkileri yakından incelendiğinde bu seyahatlerin büyük kısmında hala ailesi ve arkadaş çevresiyle birlikte hareket ettiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde dönemsel sürekliliği sağlamak adına Bell'in ilk seyahatleri çocukluk ve eğitim dönemiyle aynı başlık altında incelenecektir.

Gertrude Bell'in erken dönem hayatını anlamak için birincil kaynaklar, aile üyelerine yazdığı mektuplar ve bazıları Newcastle Üniversitesi arşivi aracılığıyla çevrimiçi olarak erişilebilen kişisel günlükleridir. Bununla birlikte kardeşi Elsa tarafından yayımlanan mektuplar arşivde yer almadığından araştırmalarda sıklıkla göz ardı edilmişlerdir. Bu mektuplar onu erken dönem yaşamını ve eğitim dönemini detaylı bir şekilde incelemek için kullanılabilir en önemli kaynaktır (G. L. Bell, 1937). Bunun yanı sıra Graham Best'in Bell'in kişisel yaşamına odaklanan kitabı onun aile bağlantıları ile ilgili yapılmış en detaylı çalışmadır (Best, 2018). Ek olarak Janet Courtney'in kitabında Oxford yılları ile ilgili bilgi edinmek mümkündür (Courtney, 1931). Ancak her iki çalışma da onun yaşamını sistematik bir incelemeye tabi tutmamıştır. Dolayısıyla, bu bölümde Bell'in erken dönem yaşamına dair tekrarlayan bir anlatım sunulmayacaktır. Bunun yerine, sosyal ilişkilerinin hayatını nasıl şekillendirdiğine odaklanılacak, yetiştirilme tarzının ve eğitiminin seyahat etme alışkanlığını nasıl teşvik ettiği incelenecektir.

Bu bölümün ilk kısmında, Gertrude Bell'in çocukluk ve eğitim yıllarında edindiği sosyal ilişkilerin, onun kişiliği ve seyahat alışkanlıkları üzerindeki etkisi incelenecektir. Bell ailesinin zenginliği ve sosyokültürel çevresi, onun dönemin nadir eğitim olanaklarına erişmesini sağlamış, bu da entelektüel ve bağımsız yapısının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ailesinin geniş sosyal çevresi, onun daha küçük yaşlarda elit bir ortamda büyümesine olanak tanımıştır. Lise dönemindeki arkadaşlıkları, ailesinin sosyal ağlarının etkisiyle şekillenirken, Oxford'daki yılları ona daha geniş bir çevre sunmuştur. Ancak, bu yıllarda yaptığı seyahatler, büyük oranda ailesinin belirlediği rotalarla sınırlı kalmış ve

bağımsız hareket etme eğilimlerinin filizlenmesi daha sonraki yıllarda görülmeye başlanmıştır.

İkinci kısımda, Gertrude Bell'in Romanya ve İran'a yaptığı ilk uzun seyahatlerde, Lascelles ailesi ve Frank Lascelles (1841-1920) ile mevcut ailevi ilişkilerinin bu yolculuklara etkisi incelenecektir. Lascelles ailesinin rehberliğinde Bükreş'te diplomatik çevrelerle tanışmış; burada aristokrat ailelerle vakit geçirip çeşitli sosyal etkinliklere katılmıştır. İran seyahatinde ise ilk kez Doğu kültürüyle doğrudan etkileşim fırsatı bulmuş, ancak bu deneyimi büyük ölçüde İngiliz diplomatik misyonları çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Bu erken dönem seyahatleri, ona farklı kültürleri gözlemlene olanağı sunmuşsa da yazışmalarında gözlemlenen sosyal çevresi sınırlı bir etkileşim alanı sunmaktadır. Bükreş'teki çevresinde üst sınıf Romanyalıları yer alırken, Tahran'da çoğunlukla İngiliz ve Avrupa elçilikleriyle sınırlı kalmış, İran toplumuyla temasları yüzeysel düzeyde gerçekleşmiştir. Bu durum, İran toplumuna dair gözlemlerinde yüzeysel ve stereotipik bir yaklaşımın öne çıkmasına sebep olmuş, *Persian Pictures*'ta Doğu'yu egzotik ve gizemli bir alan olarak betimleme eğiliminde kendini göstermiştir.

Gertrude Bell'in ailesiyle gerçekleştirdiği Alp tatilleri ve dağcılık çalışmaları, bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır; zira bu tatillerde kurduğu sosyal ilişkilerin daha sonraki seyahatlerinde belirgin bir etkisi gözlemlenmemektedir. Ailesiyle doğada geçirdiği bu tatiller, daha çok dağcılık ve doğa yürüyüşleri odaklı olduğundan sosyalleşme yönü sınırlı kalmıştır. Bunun yerine, üçüncü bölümde onun Avrupa'da gerçekleştirdiği kültürel seyahatler ele alınacaktır. Biyografilerde Bell'in İran'dan Kudüs'e doğrudan geçtiğine dair bir izlenim olsa da bu iki seyahat arasında yedi yıllık bir zaman bulunmaktadır. Bu dönemdeki seyahatleri daha çok İngiliz aristokrasinin çevresinde şekillenmiş olup, sosyal ilişkileri genellikle İngiliz ve Avrupa elitleriyle sınırlı kalmıştır. Avrupa seyahatleri Bell'in kültürel birikimini artırmış ancak sosyal çevresinin sınırlarını korumuştur. Bu deneyimlerin ardından Bell'in, sınıfına özgü bir tavırla Doğu yerine kolonyal turizmin popüler destinasyonlarına yönelmesi olağan karşılanmalıdır.

1.1. ÇOCUKLUK VE EĞİTİM DÖNEMİ (1868-1888)

14 Temmuz 1868'de County Durham'daki Washington Hall'da doğan Gertrude Margaret Lowthian Bell, Thomas Hugh Bell (1844-1931) ve Maria Bell'in (1841-1871) en büyük

çocuğuydu (“All Announcements of Births”, 1868, s. 8). Erken dönem hayatı hem sevinç hem de kayıplarla doludur. Kardeşi Maurice’in 1871’deki doğumunu, kısa bir süre sonra annesinin vefatı izlemiştir (“Deaths”, 1871, s. 8). Bu olayın onu babası Hugh ile daha da yakınlaştırmış olması muhtemeldir (Burgoyne, 1958, s. 15). Beş yaşındayken kaleme aldığı mektuplar onun o dönemde esasında oyuncak bebekleriyle eğlenen sıradan bir çocuk olduğunu ortaya koymaktadır (GB/1/1/6/3). Bununla birlikte ilk mektuplarında dahi onun keskin bir gözlemci olduğuna dair ipuçlarına rastlamak mümkündür.

Sevgili babacığım. Cuma günü kumsala gittik, bir çukur kazdık ve suyun akmasına izin verdik, sonra biraz ilerledik ve bir balıkçının teknesini temizlediğini gördük. Birkaç çocuk ve güzel küçük bir tekneleri vardı. Teknenin yelkenleri ve küçük bir dümeni vardı. Miss Agle çocuklardan birinden Maurice’e nasıl yelken açıldığını göstermesini istedi, o da gösterdi (GB/1/1/2/1/1/1).

Gertrude Bell’in altı yaşındayken babasına yazdığı bir mektuptan yapılan bu alıntı kişisel arşivindeki en eski yazışmalarından biridir. Küçük yaşına rağmen gün içinde yaşadığı olayları babasına açık ve net bir şekilde aktarabilmesinin, onun oldukça zeki bir çocuk olduğunu gösterdiği söylenebilir. Ancak, pek çok ünlü ismin biyografilerinde olduğu gibi; çocukluk dönemine ait kayıtlar, o dönemdeki zekasını ve maceraperestliğini ortaya koysa da ilerleyen yıllarda Orta Doğu’da yeni ülkelerin kurulmasına yapacağı katkıları öngörmek için kesin bir teminat oluşturmamaktadır. Bununla birlikte, yaşlılarına nazaran öne çıkan zekâsı o dönemde pek yaygın olmayan örgün eğitim imkanlarına erişiminde önemli rol oynamıştır.

Gertrude Bell’in hayatını anlatan eserler, onun hareketli bir sosyal ortamda büyüdüğüne vurgu yapmışlardır. Bu durum kısmen doğru olsa da dedesi Sir Isaac Lowthian ve sosyal çevresinin onun başarılarına katkıları gereğinden fazla ön plana çıkarılmıştır. Bell, çocukluk döneminde dedesi ile yakın bir ilişkisi yoktur (Best, 2018, s. 16). Kişisel arşivinde dedesine yazdığı bir mektup dahi yoktur. Yazışmalarda da adı nadiren geçmektedir. Bu nedenle, onun Charles Darwin’den Thomas Huxley’e uzanan ünlü kişilerle ilişkilerinin, Bell’i bu dönemde etkilemiş olması pek olası görünmemektedir (Wallach, 1996, s. 8).

Gertrude Bell’in on yaşındayken düzenli olarak tuttuğu günlük kayıtlarında doğal olarak en fazla anne-babası ve kardeşi Maurice’in adı geçmektedir. Bunun dışında dadısı ve ilk öğretmenlerinden Alman asıllı Miss Klug gelmektedir. Günlüklerde geçen diğer kişiler

yakın akrabalar, kuzenler ve komşulardır. Söz konusu mektuplar olduğunda ise Bell'in yaşamında iki figür öne çıkmaktadır: Üvey annesi Florence ve Babası Hugh...

Aile bireyleri arasında Gertrude Bell için en önemli figür hiç şüphesiz babasıdır. Hugh Bell, kendi babası Isaac Lowthian'ın aksine çocuklarıyla yakın ilişkiler kurmaktan çekinmemiştir. İlk eşinin vefatından sonra yaklaşık beş yıl kadar çocuklarıyla yakından ilgilenmiştir. Dolayısıyla dönemin kendisine biçtiği klasik viktoryen tarzı otoriter baba figüründen farklı bir yaklaşım sergilemesi, Bell'in mutlu bir çocukluk geçirmesini sağlamış olmalıdır. Babası ile yakınlığını ilk elden aktaran kişi ise hayatındaki diğer önemli figür olan üvey annesi Florence Oliffe'tir (G. L. Bell, 1927, s. 5).

Babası yeniden evlendiğinde Gertrude Bell sekiz yaşındaydı. Düğün gününden önce üvey annesine yazdığı mektuplarda ona *Miss Olliffe* diye hitap ederken, (GB/1/1/1/1/6) *Mother* hitabına geçmesi bir haftayı bile bulmamıştır (GB/1/1/1/1/7). Yeni evli çiftin Amerika'ya yaptıkları balayı, Bell'in ülke içindeki seyahat deneyimlerine dair fikir edinme fırsatı sağlamaktadır. Bu dönemde anne ve babasına yazdığı mektuplarda ilk seyahat deneyimlerini anlatmaktadır. Bu mektuplardan kardeşi Maurice ile Galler'de tatilde oldukları anlaşılmaktadır (GB/1/1/1/1/8). Bell'in 1915 yılına kadar yani seyahat ettiği dönemde en sık mektuplaştığı kişi annesi olacaktır. İlginç bir şekilde 1915 yılından sonraki mektupları daha çok babasına gönderilmiştir (Grafik 7).

Gertrude Bell'in çocukluk dönemi klasik viktoryen dönem üst sınıf yaşantısından farklı değildir. Sıkı toplumsal normların dışına çıkabilmesi hususunda anne ve babasının yaklaşımları belirleyici olmuştur. Ekonomik açıdan varlıklı bir ailede büyümesinin en önemli avantajı gerçekleştirmek istediği bir eylem için anne ve babasını ikna etmesinin yeterli olmasıdır. Bu dönemde Bell ailesinin geniş ve çeşitli sosyal ilişkileri vardır. Örneğin 16 yaşına geldiğinde merhum annesi Mary'nin arkadaşlarından Camilla Croudace'ın yönetici olduğu Queens College'a gönderilecektir (G. L. Bell, 1927, s. 10).

Viktoryen dönem İngilteresi'nde üst sınıf kadınların okullarda eğitim almaları nadir görülen bir durumdur. Yakın çevresinin tanıklıkları, Gertrude Bell'in evde aldığı ilkökul-ortaokul düzeyindeki eğitimin, onun bilişsel kapasitesi göz önünde bulundurulduğunda yetersiz kaldığını açıkça göstermektedir. Bununla birlikte, lise düzeyinde bir kuruma devam etmesi, çeşitli faktörlere bağlıdır. Ebeveynleri, muhtemelen onun güvenli sosyal

çevresinden uzaklaşmasını istemediğinden, Londra’da yaşayan akrabalarının varlığı— özellikle amcaları, halaları ve anneanesi—onun Londra’daki Queens College’a gönderilmesi için önemli bir destek sağlamıştır. Hatta okulun ilk senesinde anneanesinin 95 Sloane Street adresindeki evinde kalmış, sonraki yıl yatılı olarak okumuştur (G. L. Bell, 1937, s. 17).

Gertrude Bell’in lise yıllarındaki yazışmaları arkadaş çevresi ve öğretmenleri hakkında oldukça detaylı bilgiler sağlamaktadır. Bu dönemde mektuplarda en fazla adı geçen kişilerin öğretmenleri ve okul arkadaşları olması beklenir. Fakat, Queens College’da okurken yazdığı mektuplardan elde edilen sosyogram (Sosyogram 1), zamanının çoğunu akrabaları ve aile dostlarıyla geçirdiğini göstermektedir. Okulda aldığı eğitimin yanı sıra Londra gibi o dönemde dünyanın en önemli şehirlerinden birinde yaşamasının da kuşkusuz hayatı üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Bu dönemde sık sık sanat galerilerini ve kütüphaneleri ziyaret ettiği mektuplarından anlaşılmaktadır. Üniversiteye gitme kararını da tarih öğretmeni John de Soyres ile yaptığı kütüphane gezileri sırasında vermiştir. Başlangıçta Cambridge Üniversitesi’ne bağlı Girton’da eğitim almakla ilgilenirken, nihayetinde Bayan Croudace’in yönlendirmesiyle Oxford Üniversitesi’ne bağlı Lady Margaret Hall’u tercih etmiştir (G. L. Bell, 1937, s. 89).

Gertrude Bell’in bilinen ilk yurtdışı deneyimi Almanya’nın Weilheim şehrinde geçirdiği yaklaşık bir aylık dönemdir. Alman asıllı mürebbiye Miss Klug tarafından yetiştirilmiş olmasına rağmen, Almanca öğrenmede uzun süre zorluk yaşamıştır. Queens College’da lise eğitimi alırken, en düşük performansını Almanca dersinde göstermiştir (G. L. Bell, 1937, s. 19). Bu durum, üniversite eğitimi alma planlarını ilk başlarda olumsuz etkilemiştir. Çünkü 19. yüzyılın ortalarından itibaren İngiltere’de belirli üniversitelerde yürütülen ve Alman İdealizmi’ne dayanan eğitim sisteminde öğrencilerin Almancaya hâkim olması beklenmekteydi (Davis, 2007, s. 155). Cambridge Üniversitesi’ne bağlı Girton College gibi kadın öğrenci kabul eden az sayıdaki üniversite de Alman eğitim sistemini temel almaktaydı (Stephen, 1927, s. 155). İlk başlarda üniversite eğitimi Girton’da almayı düşünen Bell, Almanca eksiklerini gidermek amacıyla ailesine Almanya’da bir süre geçirme fikrini iletmiş, (G. L. Bell, 1937, s. 75) ancak Oxford’a gitmeye karar verince Almanya planı bir süreliğine askıya alınmıştır. 1886 yılının mayıs ayında Oxford’daki eğitimine başlayan Bell aynı yılın ağustos ayında bir ailenin çiftlik

evinde altı hafta geçirmek üzere Almanya'nın Weilheim şehrine gitmiştir (G. L. Bell, 1937, s. 101).

Oxford'da 1853 yılında başlayan modern tarih eğitimi, ülkenin yönetici elitinin geleneksel değerlerini güçlendirmek ve sürdürmek amacını taşıyordu (Soffer, 1987, s. 77). 1879'dan itibaren Lady Margaret Hall'ün kurulmasıyla birlikte kadın öğrencileri de kabul etmeye başlamıştır (Bailey, 1923, s. 15). Dolayısıyla Gertrude Bell o dönemde üniversite okuyan ilk kadın değildi. Okula başladığında Queen's College'dan arkadaşı Edith Langridge ve David George Hogarth'ın kız kardeşi Janet ondan bir üst sınıftaydılar (G. L. Bell, 1937, s. 98). Mısır'daki arkeolojik kazılarıyla tanınan Margaret Benson da annesine yazdığı bir mektupta yeni gelen üç kişiden bahsetmektedir. Bu kişilerden biri muhtemelen Bell'dir. Lady Margaret Hall'un yöneticisi Miss Wordsworth bu kızlardan birinin oldukça özgür düşünceleri olduğu konusunda Benson'ı uyarmıştır (M. Benson, 1918, ss. 72-74).

Gertrude Bell'in Oxford yılları arkadaşları ve hocaları arasındaki sosyal çevresiyle şekillenmiştir. Buradaki en yakın arkadaşı mezun olduktan sonra da iletişimini devam ettireceği Mary Talbot'tur (G. L. Bell, 1937, s. 97). Mektuplarında pek çok hocasından da bahsetmektedir. Bunlardan William Bright özellikle ilginç bir figürdür zira ders esnasında kız öğrencilerin kürsüye sırtları dönük oturmasını talep etmiştir (G. L. Bell, 1937, s. 113). Fakat tüm hocalar bu kadar katı değildir. Örneğin Bell, Arthur Hassall (1853-1930) ile iyi ilişkiler kurmuştur. Burada ders aldığı önemli hocalar arasında Edward A. Freeman (1823-1892), William J. Ashley (1860-1927), Arthur H. Johnson (1845-1927), J. E. Thorold Rogers (1823-1890) ve William Stubbs (1825-1901) gibi isimler sayılabilir.

Gertrude Bell'in Oxford'da geçirdiği zaman ailesinden bir dereceye kadar uzaklaşmasını teşvik etmiş gibi görünmektedir. Ailesiyle düzenli iletişimini sürdürdüğü açık olsa da teyzesi Mary Lascelles onda bir değişim algılamış ve bir "Oxford Tarzı" (Oxfordy manner) geliştirdiğine işaret etmiştir (G. L. Bell, 1927, s. 12). Bu terimin tam anlamı belirsizliğini korusa da yerleşik sosyal beklentilerden bir sapma olarak yorumlanabilir. Bu tavırdan kurtulması umularak, 1888 yılının sonlarında eniştesi Frank Lascelles'ın büyükelçi olarak görev yaptığı Bükreş'e gönderilecektir (G. L. Bell, 1937, s. 176).

1.2. FRANK LASCELLES'İN KANATLARI ALTINDA: BÜKREŞ VE TAHRAN (1889-1892)

Tam adıyla Sir Frank Cavendish Lascelles, yaygın bir şekilde tanınmıyor olsa da Amerika, Avrupa, Asya ve Afrika gibi çeşitli bölgelerde görev yapmış önemli bir İngiliz diplomatıdır. 1841 yılında siyasi ve ticari bağlantıları olan aristokrat bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (Bourne, 2010). Harrow'da aldığı eğitimin ardından 1861'de diplomatik hizmete katılmış, Paris'te genç bir diplomat olarak, Fransa-Prusya Savaşı'na ve Paris Komünü'ne tanıklık etmiştir. Daha sonra Madrid, Roma, Washington ve Atina'da görev yapmıştır. Lascelles, 1869 yılında Paris'teki İngiliz Büyükelçiliği doktoru Sir Joseph Olliffe'in kızı Mary Emma Olliffe (1843-1897) ile evlenmiştir (Bourne, 2010, s. 15). O dönemde henüz bir yaşındaki Gertrude Bell'in hayatına aslında bu noktada dahil olmuştur. Zira Mary Oliffe, Bell'in üvey annesi Florence'ın ablasıdır. Teyzesi vefat ettikten sonra bile "*Frank Dayı*" pek çok konuda ona destek olmayı sürdürmüştür. Dolayısıyla, onun Romanya ve İran'a yaptığı seyahatlerde aslında başroldeki kişi Frank Lascelles'tır. Onun diplomatik kariyeri ve görev aldığı ülkeler, Bell'in ilk seyahat güzergahlarının temel belirleyicisi olmuştur.

Gertrude Bell'in Romanya macerası, evinden uzun süre ayrıldığı ilk yolculuk olması açısından önem taşımaktadır. Bükreş'e ulaştığında, henüz 20'li yaşlarının başındaydı. Viktoryen toplumun bu yaş aralığındaki kızlardan beklentisi sosyal sınıflarına uygun bir eş bulmalarıydı (Perkin, 1989, s. 62). Kadınlarla erkeklerin tanışabildiği yerler ise balolar ve davetlerdi. Dönemin Bükreş'i de bu açıdan pek çok fırsat sunmaktaydı. Bell bu ilk uzun yurtdışı seyahatinin dönüşünde, yaşadığı maceraları Lady Margaret Hall'ün dergisinde bir makale olarak yayınlamıştır. Aşağıdaki kısa alıntı onun bu seyahate çıkış amacını şüpheye yer bırakmayacak şekilde özetlemektedir.

Benim mutlu av alanlarım Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde yer alıyor; en uzaktaki ise Romanya. Oraya eğlence ve sadece eğlence aramaya gittik; ceplerimizde sorgulayıcı not defterleri ve dilimizin ucunda hazır bekleyen, zekice sorulardan oluşan kapsamlı bir liste yoktu. Generallerle konuştuk ama ordularını nasıl yönettiklerini asla tartışmadık. Sık sık politikacıların evlerine gittik ama sadece dans etmek için. Başbakanla tanıştık fakat ne gariptir ki devlet sırlarından hiçbirini kulağımıza fisildamadı (G. L. Bell, 1890, s. 2).

Gertrude Bell bu dönemde eğlence peşinde koşan yaşlılarından farklı değildir. Buradaki günleri büyük oranda davetler, balolar ve dans partileriyle geçmiştir. Üniversiteden henüz

mezun olmuş ve taliplerini bekleyen bir genç kızdır. Dolayısıyla onun Bükreş'teki günlerine dair anlatılar her ne kadar diplomatik toplumla tanışması ekseninde ilerlese de gerçekte politikaya ilgisi sadece konuşulanlara kulak kabartmaktan ibarettir.

Gertrude Bell'in diplomatik dünyaya ilk defa ne zaman atıldığına dair çeşitli iddialar vardır. İran (Hyslop, 2016, s. 17) veya Romanya günleri gösterilse de aslında politikanın içine doğmuştur. Bell ailesinin ülke yönetiminde söz sahibi pek çok politikacıyla yakın ilişkileri vardır. Bükreş mektuplarında da görüleceği gibi tanıştırıldığı çoğu politikacının adını önceden duymuştur. Yıllarca bir kozada yaşamış ve bir anda kendini politikanın göbeğinde bulmuş değildir. Bununla birlikte onun Bükreş'te uluslararası diplomatik yaşama dair ilk izlenimlerini edindiği söylenebilir.

Bükreş'teki günleri Gertrude Bell'in çeşitli ülkelerden gelen yabancı diplomatlarla kurduğu ilişkiler açısından öne çıkmaktadır. Örneğin ilk defa Bükreş'te bir Türk idareciyle karşılaşmıştır. Bu karşılaşmada bile onun gençliğine atfedilebilecek alaycılığı diplomatik bir yaklaşımdan daha ön plandadır.

Uzun boylu, fesli bir Türk tarafından akşam yemeğine götürüldüm, sanırım Türk askeri ataşesiydi. Oldukça kederli görüldüğünü fark ettim ve hemen ardından bana kederinin nedenini anlattı. Durumu ciddiye, kemeri o kadar sıkıydı ki akşam yemeği yiyemiyordu. Bu yüzden kasvetli bir şekilde dikildi ve ben gülme arzusuyla tükenirken bana her türlü mükemmel yemekte yardımcı oldu (G. L. Bell, 1937, s. 195).

İsim vermese de Gertrude Bell'in dönemin Bükreş Ataşemiliteri Binbaşı Yusuf Kenan Bey ile görüştüğü anlaşılmaktadır (Korkmaz & Taşdemir, 2024, s. 7). Mehmed Feridun Bey olduğu anlaşılan (Ballı, 2021, s. 1739) Türk büyükelçisine yönelik tutumu ise çok daha olumsuzdur.

Türk Büyükelçisi'nden nefret ediyorum. Artık beni kendi tipi olarak gördüğünü sanmıyorum çünkü ona çok kötü davrandım. Fes takmayan sinir bozucu küçük bir Türk... Balolara frakla katılıyor ve benimle olmasa da kotilyon dansı yapıyor (G. L. Bell, 1937, s. 201).

Bu tür alaycı ve aşağılayıcı ifadeler Gertrude Bell'in erken dönem mektuplarında oldukça yaygındır ve herhangi bir grup insana mahsus da değildir. Örneğin annesine yazdığı mektupların birinde baloda tanıştığı bir çifti sefil ve insan müsveddesi olarak tanımlamıştır. Öyle ki kardeşi Elsa bu mektupları yayımlarken soy isimlerinin sadece ilk

harfini (V_) bırakacak şekilde sansürlemiştir (G. L. Bell, 1937, s. 208). Fakat dönemin gazetelerinde Kraliyet balolarına katılanların isimleri yer almaktaydı. Dolayısıyla eleştirdiği kişilerin Ulusal Köprüler ve Yollar Okulu Müdürü (Rosetti, 1897, s. 190) Scarlat Vârnâv (1851-1919) ve onun eşi olduğu buradan anlaşılmaktadır (“Mai Nou”, 1889, s. 3). Fakat bu uç bir örnektir ve onun Romanya elitine karşı genel tavrını yansıtmaz. Zira Bükreş'teki zamanının çoğunu Romanyalılarla ile geçirdiği anlaşılmaktadır (Sosyogram 2).

Gertrude Bell'in Romanya'da vakit geçirdiği yerel elit Osmanlı Eflak ve Boğdan'ından miras kalan Bibesco, Soutzo, Jonesco, Stirbey ve Văcărescu gibi zengin ailelerden oluşuyordu. Bu aileler ülkenin hem ticaretinde söz sahibiydiler hem de bürokratik ve idari görevlerde yer alıyorlardı. Bunlara ek olarak saray çevresinde de vakit geçirmiş ve Romanya Kraliçesi Wiedli Elisabeth'in (1843-1916) (Carmen Sylva olarak da tanınır) düzenlediği davetlere katılmıştır. Bununla birlikte en fazla vakit geçirdiği kişiler hala teyzesi ve kuzenleridir. Ayrıca buradaki diğer İngilizler de mektuplarında öne çıkmaktadır.

Romanya, konumu itibarıyla hem Orta Avrupa'ya hem Rusya'ya hem de Osmanlı İmparatorluğu'na yakın olduğu için İngiltere'nin Bükreş büyükelçiliği diplomatlar, seyyahlar ve gazeteciler için önemli bir geçiş noktası haline gelmiştir. Gertrude Bell için burada hatta buraya gelirken tanıştığı (G. L. Bell, 1937, s. 183) en önemli isim şüphesiz gazeteci Valentine Chirol'dür (1852-1929). Times gazetesinde dış haberler muhabiri olarak çalışan Chirol, mesleği gereği dünyanın pek çok yerini gezmiştir. Bell'in yaşamına Bükreş seyahati esnasında dahil olsa da daha sonra Hindistan'dan Mısır'a kadar pek çok yerde tekrar karşısına çıkacak, ikilinin dostluğu ve mektuplaşmaları Bell'in vefatına kadar sürecektir. Yolları daha sonra kesişecek diğer bir İngiliz de Arthur Hardinge'dir (1859-1933). O dönem aslen İstanbul'da çalışıyor olsa da 1889 yılında kısa süreliğine Bükreş'e uğramış ve burada Bell ile ayaküstü tanışmıştır. Hardinge yıllar sonra Hindistan genel valisi olduğunda Bell'in Irak'taki diplomatik kariyerine yardımcı olacaktır. Fakat Hardinge'nin Elsa'ya belirttiği üzere Bükreş'teki günleri herhangi bir politik misyon üstlenmekten uzaktır (G. L. Bell, 1937, s. 181). Hakeza Chirol de Bell ailesinin yakın dostuydu (G. L. Bell, 1937, s. 181). Dolayısıyla, Romanya seyahati bu kişilerle tanışmasını sağlasa da onun için bir kariyer başlangıcı olarak görülmemelidir.

Gertrude Bell, Nisan 1889'da teyzesi Mary ve kocası Frank Lascelles'e İstanbul gezisinde eşlik etmiştir. Rumence *Domnul* (beyefendi) lakabını taktığı Chirol de onlara katılmıştır (G. L. Bell, 1937, s. 211). İstanbul gezisi, onun bir İslam şehriyle ilk karşılaşması olmuştur. Kuzeni Billy'nin eşliğinde İstanbul'daki günlerini Ayasofya ve Topkapı Sarayı gibi tarihi mekânları ve çarşıları keşfederek geçirmiştir. Bu arada Bursa'ya da uğramış ve bir gece kalmıştır (G. L. Bell, 1937, s. 213). Bu geziler esnasında odak noktası öncelikle Doğu'nun kültürel ve estetik yönleri olmuştur. İstanbul'a ikinci gelişi ise üç yıl sonraki İran seyahati esnasında olacaktır.

Romanya'daki deneyimlerinin ardından Gertrude Bell, eniştesi Frank Lascelles'in Tahran'a İngiliz büyükelçisi olarak atanması üzerine teyzesiyle birlikte İran'a doğru bir yolculuğa çıkmıştır. Biyografi yazarları bu seyahati romantik ilişkileri ekseninde tasvir etseler de yolculuğun teknik yönleri onun bir gezgin olarak gelişimini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. İran yolculuğu çok çeşitli ulaşım yöntemlerini içeriyordu. Bell'in mektupları, çeşitli ülkelerde tren, vapur ve at sırtında seyahat etme deneyimini belgelemektedir. Ayrıca bu gezi esnasında teyzesi ve kuzeniyle bir günlük de tutmuşlardır (GBR/0014/LASC 2).

Gertrude Bell'in mektupları, 8 Nisan'da Manş Denizi'ni geçen bir feribotta başlamaktadır. Sonraki mektuplar Orient Express rotasını Boulogne-sur-Mer, Paris (birkaç gün kalarak), Ulm, Münih, Pirot, Sofya ve son olarak 14 Nisan'da İstanbul üzerinden izlemektedir. İstanbul'daki iki günlük molanın ardından 16 Nisan'da Batum'a giden Avusturya-Lloyd buharlı gemisine binmişlerdir. Batum'a 20 Nisan'da ulaşmış ve konsolos Murray eşliğinde Tiflis'e geçmişlerdir. Bakü'den İran'a giden gemilerdeki gecikmeler Tiflis'te dört gün kalmalarını zorunlu kılmıştır. 25 Nisan'da Bakü'ye, Bakü'den gemiyle Enzelli limanına, oradan da Rüstemabad üzerinden karayoluyla devam ederek 6 Mayıs'ta Tahran'a varmışlardır (G. L. Bell, 1937, ss. 252-266). 7 Nisan'da Londra'dan başlayan bu uzun yolculuk yaklaşık bir ay sürmüştür.

Gertrude Bell'in İran günlerine dair yapılan akademik çalışmalar çoğunlukla onun *Persian Pictures* kitabını kaynak olarak kullanmaktadır (Blumberg, 2021; Ghaderi & Wan Yahya, 2014; Hami, 2023; Müller, 1999; Szołtysek, 2021). Bununla birlikte söz konusu kitap onun İran'daki gerçek deneyimlerini yansıtmaktan uzaktır. Bu kitabı İran'dan döndükten sonra yayımlamış ve yayınevini isteği üzerine çeşitli eklemeler yapmıştır.

Kitap aslında Bell'in o döneme kadar Doğu'ya dair edindiği izlenimlerin edebi süslemelerle bezenmiş kurgusal bir yeniden inşası görünümündedir. Örneğin Bükreş'te Yusuf Kenan Bey ile anısı İran seyahati esnasında yaşanmamış olsa da *Persian Pictures*'ta şöyle değerlendirilmiştir.

Haddini aşan kişi bir Türk elçilik sekreteriydi. Bir akşam, yemek masasının önünde hüznü bir şekilde durmuş, aç gözlerle tabaklara bakıyordu ki biri gelip ona neden yemek yemediğini sordu. "Ah," diye iç geçirdi, "Kemerim! O kadar sıkı ki bir şey yiyemiyorum!". İşte size insan doğasından bir dokunuş! Acı çeken Türk gecenin geri kalanında akılda kalacak bir şey söylemedi ama bu sözler zihinlere kazındı ve kolay kolay unutulmayacak. Aradan geçen yıllar boyunca kendisinin ve kemerinin nasıl bir uzlaşmaya vardığını sık sık merak etmişimdir (G. L. Bell, 1894, s. 287).

Bu seyahat esnasında Bursa'ya gitmemiş olmasına rağmen şehri kitapta ayrı bir bölüm olarak anlatmıştır (G. L. Bell, 1894, s. 236). Ek olarak bu kitaba bağlı anlatılar İran günlerini Gertrude Bell'in çölle ilk tanışması gibi lanse etseler de gerçekte günlerinin çoğu Lar Nehrinin etrafında yeşillikler arasında geçmiştir. Hatta 1918 yılında Bağdat'taki sıcak havadan uzaklaşmak için buraya tekrar gelecektir (GB/1/1/2/1/14/22). Dolayısıyla bu kitap Bell'in İran'daki yaşamına dair bazı gerçeklik kırıntıları barındırsa da hakikati anlatmaktan oldukça uzaktır. Dolayısıyla onun sosyal ilişkilerini incelemek için buradayken yazdığı mektuplara başvurmak gerekir.

Her ne kadar birçok kaynakta İran seyahati olarak anılsa da Gertrude Bell'in burada geçirdiği günlerin aslında Tahran ve çevresiyle sınırlı kaldığı, yazdığı mektuplardan anlaşılmaktadır. Kurduğu sosyal ilişkiler de çoğunlukla şehirdeki yabancı diplomatlar, büyükelçilik çalışanları ve şahın ailesiyle sınırlıdır. Bu bağlamda, Bell'in Tahran'daki sosyal ağı, Bükreş'teki çevresine kıyasla daha dar bir yapı sergilemektedir (Bkz. Sosyogram 3).

Tahran'da, Bükreş'ten farklı olarak, Gertrude Bell'in mektuplarında en çok adı geçen kişi elçilik çalışanı Henry Cadogan'dır. Bell, Cadogan'dan oldukça etkilenmiş ve onunla evlenmeyi düşünmüştür. Ancak Cadogan, saygın bir aileden gelmesine karşın, maddi açıdan Bell ailesinin oldukça gerisindedir. Bell ailesi, doğrudan karşı çıkmak yerine bu evlilik isteğini geçici bir heves olarak değerlendirmiş; Cadogan'ın kariyerinde ilerleyip bir aileyi finanse edecek bir gelir düzeyine ulaşması durumunda evliliğe onay verebileceklerini ifade etmiştir (G. L. Bell, 1937, s. 338). Bu bağlamda ailesinin

önerilerine karşı doğrudan bir direnç göstermemesi, mensubu olduğu sosyal sınıfa bağlılığını da yansıtmaktadır.

Gertrude Bell'in Tahran'da en fazla vakit geçirdiği çevre büyükelçiliğin Tahran'daki konutu ve Gulahek'teki yazlık ikametidir. İran'daki elçilik personeli arasında, özellikle de Churchill kardeşlerle iyi ilişkiler kurmuştur. Churchill ailesinin bölgede zengin bir diplomatik geçmişi vardır. Dedeleri William N. Churchill (1796–1846), 1840 yılında İstanbul'da Ceride-i Havadis'i çıkarmıştır (Koloğlu, 2006, s. 64). Babaları Edirne'de doğan kardeşlerden Harry Romanya, Sydney ise Moldova'da doğmuştur. Farsçayı akıcı bir şekilde konuşan ve usta bir binici olan Sydney, Bell'in İran'daki en yakınlarından biri olmuştur. Ancak Harry'yi daha cana yakın bulduğunu belirtmektedir (G. L. Bell, 1937, s. 324). Harry Şah'ın özel doktoru ve İran modern tıbbının önde gelen isimlerinden Fransız Joseph Tholozan'ın (Ebrahimnejad, 2004, ss. 6-7) kızıyla evliydi.

Gertrude Bell, elçilik çalışanları dışında burada düzenlenen davetlerde diğer Avrupalı ülkelerin temsilcileriyle de vakit geçirmiştir. Bunlardan en öne çıkanı Almanya temsilcisi Friedrich Rosen (1856-1935) ve eşi Nina'dır. Nina'nın Bell ile tanışıklığı daha eskilere dayanmaktadır. Bell'in üvey annesi ile Paris'ten tanışmaktadırlar. Sloane Street'teki evlerinde ise uzun süre komşu olmuşlardır (G. L. Bell, 1937, s. 271). Friedrich Rosen anılarında Bell ve kuzeni Florence'ın Tahran'daki tekdüze hayatlarına hareket kattığından bahsetmiştir (Rosen, 1930, s. 157). Rosen ve Bell aileleri 1894 yılının ağustos ayında Avusturya Alplerinde birlikte tatil yapmışlardır. Bell burada Hafız'ın şiirlerini çevirirken Dr. Rosen'den yardım almıştır (GB/2/3/2/3/14). Daha sonra Kudüs'teki seyahatinde de Rosen ailesiyle zaman geçirmiştir.

Gertrude Bell'in iletişim kurduğu İranlılar büyük oranda Şah'ın çevresindeki kişiler ve büyükelçilikte çalışan insanlardır. Nasıreddin Şah (1831-1896) ile birebir görüşmüş olmasa da onu birkaç sefer görme fırsatı yakalamıştır. Mektuplarında hem Şah'a hem ailesine karşı küçümseyici ifadeler kullanmıştır. Farsça öğrenmeye başladığı sırada şahın günlüğünü okumuş ve üslubuyla dalga geçmiştir (G. L. Bell, 1937, s. 282). Bu tutumu Kaçar hanedanının diğer üyelerine de sirayet etmiş, dış görünüşleri ve gelenekleri ile ilgili alaycı ifadeler kullanmıştır (G. L. Bell, 1937, s. 303). Bununla birlikte, Şah'ın Fransızca bilen ve piyano çalan bir torunundan övgüyle bahsetmektedir (G. L. Bell, 1937, s. 288).

Gertrude Bell'in yakın ilişki kurduğu İranlılara karşı tavrı biraz daha yumuşaktır. Özellikle Farsça Hocası Şeyh Hasan'a büyük hürmet beslemiştir. Kitabında da bir bölümü ona ayırmıştır. Hasan'ın, medrese çıkışlı olmasına rağmen, kendi kendine Fransızca öğrenmesi ve felsefe klasiklerini okuması Bell tarafından takdir edilmiştir (G. L. Bell, 1894, s. 137). Buna rağmen Hasan, Bell'in batılı zihninde yer edinebilmek için hala fazla doğuludur.

Sık sık ziyaret etme arzusunun dile getirdiği bir ülke olan İngiltere'de buluşmak için pek çok plan yaptık. Ben de coşkulu bir karşılama hazırlayacağıma dair ona güvence verdim. Korkarım bunların hiçbiri gerçekleşmeyecek. Ama olur da gelirse, bizim yaşam tarzımızın hangi kısımlarının onun parlak, dikkatli gözlerini cezbedeceğini öğrenmek ilginç olurdu. Bununla birlikte onu beyaz sarığı ve uçuşan cübbesi içinde Piccadilly'de yürürken görmenin ve tanıdık selamını bir kez daha duymanın bana en ufak bir zevk dahi vermeyeceğini itiraf ediyorum (G. L. Bell, 1894, ss. 141-142).

Gertrude Bell'in İran'daki sosyal ilişkilerinin özellikle de halkla etkileşiminin kısıtlı olmasının en büyük sebebi o dönemde etkisini hissettiren Kolera salgınıdır. Bu salgın yüzünden Tahran dışına çıkamamıştır. Fakat elçilikte çalışan Gulam Ali Ekber, Salih ve Hacı Kerim adlı kişilerden büyük oranda pozitif bahsettiğini belirtmekte fayda vardır. Bununla birlikte bu kişiler Avrupalılara hizmet ettikleri için kendi toplumlarından dışlanma tehlikesiyle karşılaşmışlardır. Zira Bell'in tanıklığına göre İranlılar Avrupalıları kolera salgınının sebebi olarak görmekteydiler (G. L. Bell, 1937, ss. 336-337).

İran seyahati Gertrude Bell'e seyahat etme deneyimi kazandırsa da sosyal ilişkileri ve insanlara bakışı üzerinde ciddi bir etkisi olmamıştır. Her ne kadar *Persian Pictures* geniş bir deneyim altyapısıyla kurgulanmış intibai verse de aslında dar bir çerçeveden Doğu'ya bakmaktadır. Bu kitabı kendi ismiyle yayımlamamış olmasının sebeplerinden biri de bu olmalıdır. Hakeza kitap Bell hayattayken yeni bir baskı yapmamıştır. Zira Doğu insanına karşı fikir ve düşüncelerinin zamanla değişmiştir. Bu bağlamda Lascelles ailesinin ona sağladığı güvenli seyahat deneyimi onu belirli bir çevreyle sınırladığı için söylemlerini de etkilemiş gibi gözükmektedir. Bu dönemdeki söylemleri mensup olduğu sosyal sınıfın tek tipleştirilmelerini yansıtmaktadır. Bell'in Lascelles ailesiyle son birlikteliği ise Berlin'de olacaktır.

Gertrude Bell'in en fazla zaman geçirdiği şehirler göz önünde bulundurulduğunda ilginç bir şekilde Berlin; Bükreş, Kudüs ve Tahran'ın ardından dördüncü sırada yer almaktadır.

Bununla birlikte burada geçirdiği günlere dair kayıtlar kısıtlıdır. Aile üyelerine yazdığı mektuplardan yola çıkıldığında Bell'in, 1896'nın sonbahar (GB/1/1/1/1/6/20) ve 1897'nin kış aylarında (GB/1/1/1/1/7/3) Berlin'de toplamda iki aydan fazla zaman geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu mektuplardan onun en azından Avrupa'da artık yalnız seyahat edebildiği de anlaşılmaktadır. Berlin'deki sosyal yaşamı esas olarak İngiliz Büyükelçiliği etrafında dönmekteydi. Eniştesi bu dönemde Berlin büyükelçiliği görevini yürüttüğü için elçilik konutu ve Potsdam'daki kır evlerinde ikamet etmiştir. Buradaki günleri, akşam yemekleri, danslar, operalar ve oyunlar gibi çok sayıda sosyal etkinliğe katılmakla geçmiştir. Bell, bir tiyatro oyunu esnasında Alman İmparatoru Kayzer II. Wilhelm ile tanışma fırsatını da yakalamıştır (GB/1/1/1/1/7/16). Ancak diplomatik çevre dışındaki sosyal etkileşimleri sınırlıdır. Teyzesi Mary'nin Nisan 1897'deki vefatından sonra Lascelles ailesiyle uzun süreler geçirmemiştir. Örneğin 1899 yılındaki seyahatinde (GB/2/6/3/2/20) Berlin'de sadece bir hafta kalmıştır.

Gertrude Bell'in Lascelles ailesiyle gerçekleştirdiği Bükreş, Tahran ve Berlin'i kapsayan seyahatleri benzer dinamikler taşımaktadır. Bükreş ziyareti bir seyahat makalesi ile sonuçlanırken, İran'da geçirdiği süre tartışmalı bir kitap ortaya çıkarmış, Berlin ise sadece mektupları aracılığıyla bilinmektedir. Ancak, bu seyahatler öncelikle belirli kent merkezleriyle sınırlı olup, sonraki yolculuklarına kıyasla daha statik bir yapıdadır. Farklı şehir ve kültürlerle karşılaşmasına rağmen gözlemleri dar bir çerçevede kalmıştır. Bu üç şehirde, yerel yönetimin en üst düzey temsilcileriyle görüşme fırsatı bulmuş, ancak sosyal konumu, geniş toplumsal kesimlere erişimini sınırlamıştır. Bell'in 1893-1896 yılları arasındaki Avrupa seyahatleri daha geniş bir kültürel amaçla şekillense de sosyal ilişkiler açısından bu seyahatlerle benzerlik göstermektedir.

1.3. GRAND TOUR'A NAZİRE: AVRUPA SEYAHATLERİ (1893-1896)

Gertrude Bell'in Avrupa seyahatleri temelde ikiye ayrılabilir. İlki, ailesiyle çıktığı ve zamanla dağcılık hobisine dönüşen Alp gezileridir; düzenli bir seyahat alışkanlığı edinmesinde bu gezilerin etkisi büyüktür. Çocukluk dönemine ait günlükler ve mektuplar, başta anne ve babası olmak üzere aile büyüklerinin sık sık seyahat ettiğini göstermektedir. Ancak, 1889 yılında Alsas'ta yaptıkları tatil (G. L. Bell, 1937, s. 219) dışında yaz aylarını genellikle Britanya'nın İskoçya (GB/2/1/1/9) ve Galler (GB/1/1/2/1/1/18) gibi bölgelerinde geçirmişlerdir. Bu bağlamda, 1894 yılında ailece gittikleri İsviçre tatili,

kaynaklarda Bell'in ilk Alp deneyimi olarak geçmektedir. Kraliçe Viktorya (1819-1901) sayesinde popülerleşen ve İngiliz elitleri arasında yaygınlaşan bu tatil biçimi, sanayileşmenin Londra'daki hava kalitesini düşürmesiyle daha da cazip hale gelmiştir. İlk Alp seyahatlerinde doğa yürüyüşü ve yüzme gibi turist aktivitelerine katılan Bell, zamanla dağcılığa ilgi duymaya başlamış ve profesyonel tırmanışlar gerçekleştirmiştir. İlerleyen yıllarda bu seyahatlerine dair makaleler yayımlamış olsa da (G. L. Bell, 1900a, 1900b, 1901a, 1929) burada kurduğu sosyal ilişkilerin kariyeri üzerinde kayda değer bir etkisi olmamıştır. Bu yüzden, Bell'in kültürel amaçlı seyahatlerine odaklanmak daha anlamlı olacaktır.

19. yüzyılın sonlarında kıta Avrupası orta ve üst sınıftaki İngilizlerin turistik güzergâh olarak en çok rağbet gösterdiği bölgedir. İngilizler, 18. Yüzyıldan itibaren Avrupa'yı ve Avrupa kültürünü tanımak ve boş vakitlerini değerlendirmek için sıkça seyahat etmişlerdir. *The Grand Tour* adı verilen ve erişkinliğe adım atan erkeklerin Avrupa'yı tanımalarını amaçlayan gelenek bu açıdan Britanya Adaları ile kıta Avrupası arasındaki sosyokültürel bağların gelişmesine ciddi katkı sağlamıştır (Brodsky-Porges, 1981, s. 173). Fakat, Sanayi Devrimi ve ulaşım alanındaki gelişmeler *Büyük Tur*'u yeniden şekillendirmiştir. Turizm şirketleri bunu daha geniş bir kitlenin erişebileceği ve tüm Dünya'yı kapsayan kültürel bir deneyim olarak pazarlamıştır. Bu durum, *Büyük Tur*'u üst sınıf gençler için bir eğitim ritüelinden, çeşitli sosyal sınıflar için görsel öncelikli bir gezi aktivitesine dönüştürmüştür. Buna da turizm adı verilmiştir. Bu bağlamda, Gertrude Bell'in Avrupa seyahatleri orijinal *Büyük Tur* ile benzerlik göstermektedir. Bell, seyahatlerinde sadece gezi amacı gütmemiş, sanat tarihi ve dil eğitimleri alarak farklı kültürlerle etkileşimde bulunmuştur.

Gertrude Bell'in İran dönüşünde çıktığı ilk seyahat 1893 yılında babası ile Cezayir ve Almanya'ya yaptıkları gezidir. Seyahat programı, aile dostlarına yapılan ziyaretler ile çeşitli kültür merkezlerinin keşfini kapsamaktadır. Seyahatin Paris'ten Marsilya'ya kadarki kısmı, Nimes gibi tarihi yerlerde kısa süreli konaklamalar içermektedir. Bir hafta geçirdikleri Cezayir ise Arap kültürüyle ilk karşılaşması olmuştur. Annesine yazdığı bir mektupta "*Araplar ve Mağribiler çok ilginç bir Doğu'ydu ve benim için oldukça yeniydi.*" (GB/1/1/1/1/4/14) diyerek buradaki izlenimlerini özetlemiştir. Cezayir'de şehrin tarihi yapılarını ve çarşılarını gezmek dışındaki zamanları buradaki büyükelçilik

konutunun olduğu Mustafa Reis semtiyle sınırlı kalmıştır. Annesi bu gezinin amacının akraba ziyareti olduğunu belirtse (G. L. Bell, 1927, s. 32) de mektuplarda “Aunt Lizzie” olarak geçen kişinin Bell ile kan bağı olduğuna dair bir kanıt bulunmamaktadır. Fakat mektuplarda adı geçen Wigram, Playfair ve Pease gibi Hugh Bell’in yakın ilişkiler kurduğu ailelere yapılan ziyaretler, seyahate bir aile buluşması niteliği kazandırmaktadır (GB/2/3/1/1/14).

Seyahatin Cezayir’den sonraki kısmı gemi ve tren yolculuklarının ardından Almanya’nın Weimar kentinde devam etmiştir. Tıpkı Gertrude Bell’in Oxford’da okurken yaptığı gibi kardeşi Maurice bu dönem Almancasını geliştirmek için burada bir ailenin yanında kalmaktadır (G. L. Bell, 1927, s. 32). Weimar’da geçirdiği yaklaşık bir aylık süre, çoğunlukla Almanca öğrenen kardeşine eşlik etmekle geçmiştir. Eisenach’da bulunan Martin Luther evi müzesine gittikleri bir gezi dışında Weimar’dan ayrılmamışlardır (GB/2/3/1/2/3). Buradaki günleri de yemekler davetler ve oyunlarla geçmektedir. Bunun dışında *Persian Pictures* kitabını yazmaya başladığı anlaşılmaktadır. Annesine yazdığı bir mektupta kitabın yazılış sürecine dair bilgiler vermektedir.

İki sabahtır Tahran’ın bir taslağını yazmaya çalışıyorum. O kadar sıkıcı ki her zaman uyuyakalıyorum. Tanrı okuyucularımın yardımcısı olsun! Bunun ilk kitabım olacak olması çok kötü. Bir kez daha uğraşmalıyım ve bir şekle sokup sokamayacağıma bakmalıyım. Keşke bu kadar sıkıcı olmasaydı, düşüncesi bile beni esnetiyor.
(GB/1/1/1/1/4/19)

Gertrude Bell daha sonraki kitap ve makalelerinin çoğunu da Avrupa’nın çeşitli kentlerinde kaleme almıştır. Bu dönemde yaz aylarını İngiltere’de geçirmiş ve 1894 yılının başlarında Oxford’dan arkadaşı Mary Talbot ile Floransa’ya gitmiştir. Yolculuğa çıkarken tuttuğu günlükte hala *Persian Pictures* üzerinde çalıştığı anlaşılmaktadır (GB/2/3/2/1/1). Floransa’da geçirdiği yaklaşık bir aylık süreyi, şehrin zengin tarihi ve sanatsal yapılarını inceleyerek değerlendirmiştir. Pagliano Tiyatrosu, Uffizi Müzesi, Floransa Katedrali gibi mimari anıtları ziyaret etmiştir. Günlüklerinde ismi en sık geçen sanatçılar Botticelli, Filippo Lippi, Giotto, Andrea del Sarto ve Rafael gibi isimlerdir. Bununla birlikte Pietro Perugino, Donatello, Leonardo da Vinci ve Fra Angelico gibi ustaların eserlerini de incelemiştir.

Gertrude Bell’in Floransa’daki sosyal etkileşimleri incelendiğinde, yerel halkla münasebetlerinin sınırlı olduğu görülmektedir. İtalyanca ve sanat tarihi dersleri aldığı

Profesör Falarsi ve kaldığı otelin görevlileri dışında kurduğu sosyal ilişkileri buraya seyahat eden veya burada yaşayan İngilizlerle sınırlıdır. Örneğin sık sık Lady Crawford'ın Villa Palmieri'deki evinde verdiği yemek davetlerine katılmıştır (GB/2/3/2/2/1, GB/2/3/2/2/12). Floransa'ya tekrar gelişi 1896 yılında olacaktır. O dönem sadece beş gün kalacaktır zira bu seyahatin asıl hedef noktası 20 günden fazla kaldığı Venedik'tir.

Gertrude Bell'in Venedik seyahati, içerik olarak Floransa seyahatine benzerlik göstermektedir. 1894 ve 1895 yıllarının yaz aylarını Innsbruck'ta geçirdikten sonra, 1896 yılının bahar ayında babasıyla birlikte Venedik'e bir kültür gezisi gerçekleştirmiştir. Bu dönemde Hafız'ın şiirlerinden çeviriler yaptığı bir kitap üzerinde çalışmaktadır. Sıklıkla edebiyat çevrelerinde tartışılan bu kitabın, aynı zamanda tarihyazımı açısından da önemli bir rolü vardır. Kitabın giriş bölümünde, Hafız'ın yaşadığı dönemi siyasi ve sosyal bağlamda ele alarak okuyucuya kapsamlı bir tarihsel çerçeve sunmuştur. Bu girişte, Hafız'ın hamisi Ebu İshak İncu ve ömrü Hafız'dan da kısa süren İncular Devleti hakkında bilgiler vermiştir (Şirazi, 1897, ss. 7-63). Bu da onun akademik alana olan ilgisini yansıtmaktadır. Aynı şekilde Bell'in David Hogarth (1862-1927) ile görüştüğüne dair kişisel arşivinde belgelenen en erken kayıt da 1896 Venedik seyahatindedir. Burada ayrıca Mısır'daki kazılarını sürdüren Margaret Benson da bulunmaktadır (GB/2/5/1/2/8). Dönüş yolculuğunda ise Bell'e Liberal Partili politikacı Norman Grosvenor'un eşi Caroline eşlik etmiştir. Caroline, Bell'in yakın arkadaşlarından biridir ve onun Avrupa'da en sık zaman geçirdiği kişilerdendir. Kocasının vefatından sonra Bell, Caroline'in Dresden'deki evini ziyaret etmiş (GB/2/6/3/2/14) ve çocuklarıyla ilgilenmiştir (Tweedsmuir, 1952, s. 53).

Gerek Avrupa seyahatleri gerekse Lascelles ailesiyle geçirdiği zaman, Bell'i aslında üst sınıf İngiliz toplumunun çeperleri içinde tutmuştur. Bu dönemdeki seyahatleri, İngiliz elitleri arasında yaygın güzergahları kapsamaktadır. 1898'de gerçekleştirdiği dünya turu da kolonyal turizmin en popüler örneklerinden biridir. Farklı toplumsal sınıflardan kişilerle tanışmış olsa da sosyal çevresi çoğunlukla orta ve üst sınıftan bireylerden oluşmuştur. Bu dönemde ailesi ve arkadaş çevresiyle vakit geçiren Bell, çeşitli kitaplar yazmaya başlasa da bu eserler tam anlamıyla olgunlaşmış çalışmalar değildi. Akademik uğraşlarının, bu dönemde yaşamında öncelikli bir yeri olmasa da ileride çizeceği kariyer yolunun habercisi niteliğindedir.

2. BÖLÜM: EĞLENCE, EĞİTİM VE DENEYİM SEYAHATLERİ

Geleneksel Gertrude Bell anlatıları, onun seyahatlerini incelerken İran'dan Kudüs'e atlayarak aradaki zamanı göz ardı etmektedirler. Bu tür bir anlatı, Bell'in seyahatlerinin her zaman önceden belirlenmiş bir amaca yönelik olduğu algısını oluşturmaktadır. Oysa Bell, Doğu'ya yönelmeden önce dünya genelinde iki büyük dünya turu yapmış ve bu turların arasındaki dönemde Akdeniz ve Levant bölgelerinde geniş kapsamlı seyahatler düzenlemiştir. Bu bölüm, Bell'in bu seyahatlerinin eğlence ve eğitim amaçlarının iç içe geçtiği bir geçiş dönemi olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu dönemde yayımladığı makaleler ve Arapça öğrenme çabaları, henüz bilimsel keşif odaklı seyahatler yapmamış olmasına rağmen, bu yolda adımlar atmaya başladığını göstermektedir. Eğlence ve eğitim amacıyla çıktığı bu seyahatlerde edindiği deneyimler, ilerleyen yıllarda ona araştırmacı kimliğiyle uzun çöl yolculukları yapması için gereken özgüveni sağlamıştır.

Bu bölümün birinci kısmı, Gertrude Bell'in kardeşi Maurice ile çıktığı ilk dünya turunu incelemektedir. Bu seyahat, bazı biyografi yazarları tarafından sıradan bir turistik etkinlik olarak görülse de günlük ve mektuplarında gözlemlenen ifadeler ve üst sınıfla kurduğu sosyal ilişkiler, bu yolculuğun sadece bir eğlence olmadığını göstermektedir. Britanya İmparatorluğu'nun sömürgelerine yönelik yapılan bu tür geziler, İngiliz aristokrasisi için hem eğlence hem de gücün bir temsili olarak kabul edilmekteydi. Sosyal çevresinin üst sınıflardan oluşması, Bell'in yazılarında, yerli halklara karşı küçümseyici ve ırkçı söylemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak, ilerleyen yıllarda Doğu ile kurduğu daha yakın ilişkiler, bu bakış açısında önemli bir değişime yol açacaktır.

Bölümün ikinci kısmı, Gertrude Bell'in Akdeniz ve Levant bölgesine yaptığı seyahatleri ele almaktadır. Bu dönemde, babası ve kardeşleriyle Yunanistan ve Sicilya gibi bölgelere turistik geziler düzenlemiştir. Yunanistan'da Wilhelm Dörpfeld (1853-1940) ve D. G. Hogarth gibi ünlü arkeologların kazı çalışmalarını gözlemlemesi, ileride arkeoloji alanında kariyer yapmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca Kudüs'te geçirdiği altı aylık süre boyunca Arapça öğrenmiş, Petra ve Palmira gibi önemli arkeolojik alanlara ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu dönemdeki sosyal ilişkileri, hem F. Rosen gibi üst sınıftan kişilerle

hem de bölge rehberleri gibi yerel halkla kurduğu bağlantılardan oluşmaktadır. Bu etkileşimler, Bell'in klasik turistik etkinliklerden sıyrılarak farklı kültürel ve bilimsel deneyimler kazanmasını sağlamış, daha sonraki araştırma gezilerine öncülük etmiştir. 1902'de Hayfa'da geçirdiği kırk beş günde Arapça ve Farsça dersleri alması, Bahai toplumuyla kurduğu samimiyet, onun Doğu kültürüne hissettiği yakınlığı artırmıştır.

Bu bölümün üçüncü kısmı Gertrude Bell'in kardeşi Hugo ile katıldığı Dünya Turu'nu incelemektedir. Bu seyahat onun evinden en uzun süre ayrı kaldığı macera olması bakımından önemlidir. Bu seyahatte Hindistan ve Japonya'da uzun süre geçirmiş, Kanada'da Rocky Dağları'na tırmanmıştır. Hindistan'da Durbar'a katılmış ve Britanya İmparatorluğunun en üst düzey yöneticileriyle vakit geçirmiştir. Fakat aynı zamanda Peşaver gibi imparatorluğun kıyısındaki tehlikeli bölgelere de uğramıştır. Bu seyahat esnasında Suriye'ye bir gezi düzenlemeyi planlamaya başlamıştır. İlk Dünya turundan farklı olarak burada kurduğu sosyal ilişkiler çok daha çeşitlidir ve onun ilerleyen dönemlerde gerçekleştireceği kapsamlı Orta Doğu seyahatlerinde hem deneyim hem de sosyal çevre oluşturmasını sağlamıştır.

2.1. İLK DÜNYA TURU (1897-1898)

Gertrude Bell'in kardeşi Maurice ile çıktığı ilk dünya turu hayatını ele alan eserlerin çoğunda yüzeysel olarak anlatılmıştır. Örneğin Josephine Kamm "*Ayrıca kardeşi Maurice ile birlikte beş ay boyunca dünyayı dolaştı.*" şeklinde tek cümleyle özetleme yoluna gitmiştir (Kamm, 1956, s. 76). Elizabeth Burgoyne ise "... *bu çok iyi bilinen bir rotadır ve o kadar çok anlatılmıştır ki Gertrude'un izlenimlerini özetlemeye çalışmayacağım.*" diye belirterek altı aydan fazla süren bu seyahati iki paragrafa sığdırmıştır (Burgoyne, 1958, s. 57). H.V.F. Winstone bu seyahat için bir alt başlık ayırmasına rağmen sadece son iki sayfası bu yolculuğa değinmekte ve hatalı bilgiler yer almaktadır (Winstone, 1978, s. 50). Bu hatalı bilgiler sonraki biyografilerde de tekrarlanmıştır. Örneğin seyahatin *City of Rio de Janeiro* adlı gemiyle gerçekleştirdiği bilgisi (Howell, 2006, s. 62) hatalıdır. Gerçekte ise Bell ve kardeşi Maurice 29 Aralık 1897'de Southampton'dan Kraliyet Buharlı Posta Şirketi'ne (Royal Mail Steamship) ait *RMS Para* isimli gemiyle bu uzun seyahatlerine başlamışlardır (GB/2/6/1/1/2). Ayrıca bu yolculuk boyunca birbirinden farklı yedi gemide seyahat etmişlerdir. Birden fazla ulaşım

metodu ve aracının kullanıldığı bu seyahat konsepti o dönemde çeşitli şirketler tarafından koordine edilmekteydi.

Dünya turları ilk olarak 1873 yılında Thomas Cook'un şirketi tarafından başlatılmış ve kısa sürede İngiliz üst sınıfı arasında popüler hale gelmiştir (Goodman, 1985, s. 25). Bu turlar genellikle 6-12 ay arasında sürerdi ve Antarktika hariç tüm kıtalara ziyaretler içerirdi. 1900'lerin başında en popüler dünya turları Mısır, Hindistan, Çin, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde durakları olanlardı. Genellikle eğitici ve kültürel deneyimler olarak tanıtılıyordu ve dünyayı görmenin ve farklı kültürler hakkında bilgi edinmenin bir yolu olarak görülüyordu.

Gertrude Bell ve Maurice Thomas Cook şirketi tarafından düzenlenen bir dünya turuna katılmış olsalar da bu gezi büyük bir grupta belirli noktaların ziyaret edilmesini gerektirmiyordu. Paket turlar, yolcuların çeşitli limanlardaki acente temsilcilerinden istedikleri varış noktalarına bilet satın almalarını ve tek bir ödeme ile tüm seyahatin maliyetini karşılamalarını sağlamaktaydı. Bu yüzden ulaşım şekli sık sık değişikliğe uğramakta, yolcular farklı duraklarda inip binmektedirler. Dolayısıyla gemide yer alan kişilerin hepsi Dünya turuna katılmak amacıyla seyahat etmemektedir. Örneğin, günlüklerde öne çıkan isimlerden Sir William James Smith, 15 yıl boyunca Kıbrıs'ta yargıç olarak görev yapmış (Shaw, 1906, s. 397) ve yeni görev yeri olan Guyana'ya gitme amacıyla seyahat etmektedir (GB/2/6/2/1/1). Ayrıca Barbados'ta ikamet eden ve ticaretle uğraşan Lamont ailesine (Simmonds, 1844, s. 249) de sıklıkla atıfta bulunulmuştur. Bu aile muhtemelen İngiltere'den yaşadıkları yere dönmekteydiler (GB/2/6/2/1/11). Gemilerin ve yol arkadaşlarının sürekli değişmesi Bell'in sosyal çevresinin sürekli bir evrim halinde olduğu anlamına gelmektedir. Bundan dolayı onun dünya turu sırasında kurduğu sosyal çevresinin sınırlarını çizmek zorlaşmaktadır.

Bu noktada başka bir zorluk da Gertrude Bell'in günlüklerinde görüştüğü kişilerden sıklıkla yalnızca soyadlarıyla bahsetmesidir. Başka bir ayrıntı verilmediği sürece kiminle görüştüğünü tespit etmek çok zordur. Bazı noktalarda görüştüğü kişileri lakaplarıyla yazması durumu daha da karmaşıklaştırmaktadır. Bu noktada günlüklerle mektuplar arasındaki çapraz okumalar görüşülen kişinin kimliğine dair çıkarımlar yapmaya olanak sağlayabilmektedir. Örneğin yolculuğun Hawaii ile Japonya arasında kalan kısmında günlüklerinde "*Pessimist*" diye tanımladığı bir kişiden sıkça bahsetmektedir. Bu kişiyle

Japonya’da da vakit geçirdiği anlaşılmaktadır. Sadece günlüklere bağlı kalındığında ulaşılabilecek tek sonuç bu kişinin bir erkek (he/him) olduğudur (GB/2/6/2/3/15). Annesine yazdığı mektup göz önünde bulundurulduğunda ise Pessimist’in Mr. Walford olduğu anlaşılmaktadır (GB/1/1/1/1/8/3). Detaylı bir kaynak taramasıyla bu kişinin Yokohama’da bir süre avukat olarak çalışan Ambrose Berry Walford olduğu ortaya çıkarılabilmektedir (“Obituary: Mr. Ambrose Berry Walford”, 1920, s. 658). Bu örnek, Bell’in sosyal ilişkilerini bireyler üzerinden değil, mensup oldukları toplumsal sınıflar üzerinden değerlendirmenin daha anlamlı olduğunu göstermektedir. Zira görüştüğü her kişinin kimliğini tespit etmek oldukça uzun ve zahmetli bir süreç olacaktır.

Gertrude Bell’in bu dönemde kurduğu sosyal ilişkilerin doğası göz önüne alındığında, etkileşimlerinin çoğunlukla üst ekonomik sınıftan insanlarla olması şaşırtıcı değildir. Hakeza, Dünya Turuna katılmak, bir İngiliz için aynı zamanda Büyük Britanya İmparatorluğu’nun mevcut ve eski kolonilerini ziyaret etme anlamına gelmektedir. Bu turlara katılan kişiler genellikle zengin ve boş vakti olan kişilerdir (Withey, 1998, s. 63). Dolayısıyla, kolonyal bir turizme katılan kişilerin kolonyalist söylemler kullanması beklenen bir durumdur. Bell’in de bu dönemdeki mektup ve günlüklerinde ırkçılığa varan söylemleri olduğu görülebilir (Silvério, 2022, s. 66). Örneğin Barbados’un Bridgetown kentini tanımlarken tüm kasabanın “*zenci koktuğu*”nu belirtmiştir (GB/2/6/2/1/11). Bu tür ifadeler, kokuya atfedilen anlamların toplumsal hiyerarşileri ve önyargıları pekiştirdiğini göstermesi açısından önemlidir (Louks, 2024). Haiti açıklarından geçerken ise günlüğüne şu şekilde bir not düşmüştür:

Jacmel’de bir katedral var. Uzaktan çok beyaz ve güzel görünüyor ama içinin canavarca olduğunu söylüyorlar. Özgür zenci umutsuz bir vahşiliğe geri dönmüş. Pazarlarda insan eti satılıyor. Hiçbir beyazın sivil hakları yok. Sözde Katolik Hıristiyanlar ama tamamen sözde olmalı. Haçlarındaki İsa’lar hep zenci. Adanın madenleri işlenmemiş ve neredeyse hiç tarım yapılmıyormuş (GB/2/6/2/1/14).

Bu noktada bu ifadenin doğrudan Bell’e mi ait olduğu yoksa çevresinden duyduğunu mu aktardığı net değildir. Fakat bu tür ifadelerin rahatça söylendiği ve normal karşılandığı bir ortamda seyahat ettiği çıkarımı yapılabilir. Esasında Haiti Devrimi’ni karalamaya yönelik bu tür iddialara ilk olarak Haiti konsolosu Spenser St. John’ın kitabında rastlanmaktadır. Bu kitap İngiliz Emperyalizminin meşrulaştırılması için kullanılmıştır (Webb, 2017, s.

260). Bu tür kolaycı yorumların günlüklerinde yer alması onun bu dönemdeki sosyal ilişkilerinin niteliği hakkında bir izlenim vermektedir.

Bu seyahat esnasında Bell, ailesi ve aile dostları sayesinde kurduğu sosyal ilişkileriyle yolculuklarını kolaylaştırmıştır. Daha önceki gezilerinde olduğu gibi Britanya İmparatorluğu'nun temsilciliklerine uğramış ve ülkesiyle bağını sürdürmüştür. Örneğin Tokyo'da ziyaret ettiği konsolos Sir Ernest Satow (1843-1929) (GB/2/6/2/3/7) ile Valentine Chirol aracılığıyla bağlantı kurmuştur (Satow, 2010, s. 250). Mainwaring ve de Rutzen gibi isimler burada zaman geçirdiği diğer önemli Avrupalılardır. Hem bu güçlü bağlantıların verdiği güvenlik duygusu hem de Japonya'nın gezginlere sunduğu deneyim çeşitliliğinin etkisiyle Bell'in bu yolculukta en fazla zaman geçirdiği şehir Tokyo olmuştur.

1898 yılında Tokyo'ya yaptığı ziyaret, annesiyle yazışmalarında ve günlüklerinde detaylandırıldığı üzere, Gertrude Bell'in sosyal etkileşimleri ve Japonya'ya dair gelişen algıları hakkında fikir vermektedir. Bu kaynaklar onun hem buradaki İngiliz topluluğu hem de Japon toplumu ile çok yönlü bir iletişim halinde olduğunu göstermektedir. Kurduğu sosyal ilişkiler içinde bu döneme kadar halkla en yakın temas ettiği ülkenin Japonya olması birkaç sebebe dayanmaktadır. Öncelikle Başta Meksika olmak üzere Amerika'nın batı kıyılarında görülen sarı humma salgını (GB/2/6/2/2/1) bu bölgelerde temkinli davranmasına sebep olmuştur. Ayrıca içinde bulunduğu sosyal çevre halka karışmasını zorlaştırmaktaydı. Japonya'da yerleşik İngiliz toplumu ise Japon halkı ile daha yakın ilişkiler geliştirmiştir. Tokyo ve Yokohama arasında yaptığı sık yolculuklar sayesinde Japon toplumuyla yakınlaşma fırsatı bulmuştur. Buradaki yolculuklarını bir insan sürücü tarafından çekilen geleneksel çekçek (Rickshaw) aracıyla yapmaktaydı. Fakat Bell bu araçları Isabella Bird (Bird, 1881, s. 18) gibi çoğunlukla *kuroma* (俵-*kuruma*) şeklinde telaffuz etmektedir. İngilizceye yerleşmiş bir sözcüğü kullanmak yerine yerel dildeki kelimeyi tercih etmesi Japon kültürüne sempatisini yansıtmaktadır. Dolayısıyla Bell'in, Meiji Japonya'sını ziyaret eden Viktorya kadınları arasında Japon kültürüne karşı dengeli bir yaklaşımda olduğu söylenebilir (Kumojima, 2022, s. 76). Bu dönemde zamanını çoğunlukla bölgedeki İngilizlerle geçirse de yerel kültüre de yakınlaşmıştır.

Tokyo'nun ardından Gertrude Bell yaklaşık iki hafta da Çin'de kalmıştır (GB/2/6/2/4/27). yolculuğu Mısır (GB/2/6/2/6/1) ve İstanbul'da devam etmiş, İstanbul'dan trenle ülkesine dönmüştür (GB/2/6/2/6/7). Bu dönemki günlüklerinde Levant bölgesine bir gezi planladığını yazmıştır (GB/2/6/2/5/14). Buna ek olarak, uzun okyanus yolculuklarını Arapça çalışarak geçirmiştir (GB/2/6/2/2/6). Bu manzara sonraki seyahatinin Orta Doğu'ya olacağını göstermektedir. Bu turlar ona sadece seyahat deneyimi kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda sosyal ilişkilerinin de genişlemeye başlamasını sağlamıştır. Bu gezi sırasında kazandığı özgüvenle çıkacağı ikinci dünya turunda daha fazla ülkeyi ziyaret edecek ve kırsal Japonya'ya daha fazla zaman ayıracaktır.

2.2. DOĞU'YA DÖNÜŞ (1899-1902)

Gertrude Bell'in 1899-1902 yılları arasında Doğu Akdeniz'de yaptığı seyahatler, arkeolojiye ve bölge dillerine yönelik ilgisinin belirginleştiği bir dönemi temsil etmektedir. Kudüs'te geçirdiği süre, onun seyahat alışkanlıklarını şekillendiren önemli bir aşamadır. Kudüs'ün tarihsel ve kültürel önemi, onun için inançsal değil arkeolojik bir merak konusu olmuştur; bu nedenle bir "inançsız hacı" olarak nitelendirilebilir. Bell, bu dönemde Bell, Atina, Roma, İzmir ve Hayfa gibi önemli kültürel merkezlerde uzun süreler geçirmiş, buralarda kurduğu sosyal ilişkiler ileride yapacağı seyahatleri kolaylaştırmıştır. İstikrarlı seyahat alışkanlığı, Bell'in bölgeye yönelik temel bir bilgi altyapısı oluşturmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, Kudüs öncesinde Atina'da geçirdiği zamanı ve burada edindiği deneyimleri incelemek, onun gelişen perspektifini anlamak açısından önemlidir.

Gertrude Bell aslında Dünya Turu'ndan dönüşü esnasında Atina'ya uğramış fakat gününbirlik kısa bir ziyarette bulunmuştur (GB/2/6/2/6/5). 1898 yılının haziran ayında İngiltere'ye dönmüş ve ertesi yılın bahar aylarına kadarki zamanını ülkesinde geçirmiştir. 1899 yılının mart ayında ise Roma'ya gitmek üzere tek başına yola çıkmıştır (GB/1/1/1/9/11). Roma'da beş gün geçirmiş ve bu süre zarfında bir dizi tarihi yeri ziyaret etmiştir. Günlük kayıtlarından 2 Nisan'da Roma'dan ayrıldığı, Brindisi'de babası ve dayısı Tom ile buluştuğu anlaşılmaktadır (GB/2/6/3/1/1). 4 Nisan akşamı ulaştıkları Atina'da (GB/2/6/3/1/3) yaklaşık bir hafta kalmışlardır. Burada çeşitli müze ve arkeolojik alanları ziyaret etmiş, bölgede çalışan arkeologlarla iletişim kurmuştur.

Gertrude Bell'in Atina'da kurduğu sosyal ilişkileri gösteren Sosyogram 4, onun burada çoğunlukla başta İngilizler olmak üzere çok büyük oranda Avrupalılarla vakit geçirdiğini ortaya koymaktadır. Bunun sebebi muhtemelen aile üyeleriyle birlikte seyahat ediyor olmasıdır. Günlüklerde ismi en sık geçen kişi, Mr. Bell'in ise kim olduğu net değildir. Bell yaygın bir soyadıdır ama bu kişiyle akraba olduklarına dair bir ifade kullanmamıştır. O dönemlerde Arthur Evans'ın asistanlığını yapan sanat tarihçisi Charles Francis Bell (1871-1966) olması muhtemeldir (W., 1966, s. ix). Hakeza Mr. Bell'in adını annesine 1909 yılında yazdığı bir mektupta Arthur Evans ile zikretmiştir (GB/1/1/1/19/30). Fakat onun 1899 yılında Atina'da olduğuna dair net bir kanıt yoktur. Burada ilginç bir nokta da günlük ve mektuplarda neredeyse hiç Yunanca isme rastlanmamasıdır. İletişim kurduğunu anlaşılan tek Yunan, elilikteki davette görüştüğü bir yazardır. Fakat onun ismini dahi zikretmemiştir (GB/1/1/1/9/17). Onun bu şehirde insanlardan ziyade tarihi yapılarla ilgilendiği açıktır.

Bu dönemde Atina, Mora Yarımadası ve Batı Anadolu ile birlikte arkeolojik kazıların odak noktalarından biriydi. şehirde Almanlar, Fransızlar ve İngilizlerin kurduğu çeşitli enstitüler ve okullar yer almaktaydı (Hamilakis, 2007, s. 48). Gertrude Bell zamanını daha çok Alman ve İngiliz kurumlarında geçirmiştir. Atina'da vakit geçirdiği en önemli kişiler David George Hogarth ve Wilhelm Dörpfeld gibi ünlü arkeologlardır. Bunun dışında yazar Charles Hamilton Aıde, büyükelçi Sir Edwin Henry Egerton gibi sanat ve siyaset camiasından insanlarla da grşmştir. Yine isim vermeden görüştüğünü belirttiği İtalyan büyükelçi ise Giuseppe Avarna (*Almanacco italiano*, 1899, s. 277) olmalıdır. Dolayısıyla onun bu dönemde özellikle şehirlerde hala st sınıf kişilerle iletişim kurmayı tercih ettiği söylenebilir. Gezdiği yerlerin sakinleriyle ancak yolculukları esnasında tesadüfi karşılaşmalarla bağlantı kurmaktadır.

Atina'daki günlerinde çevresi daha çok İngilizlerle evriliyken Mora Yarımadası'na yaptığı turda başta Wilhelm Dörpfeld olmak üzere alman arkeologlar ön plana çıkmaktadır. Gertrude Bell ve babasının gezi programı Miken, Tiryns, Navplion, Epidaurus, Sparta, Kalamata, Messene, Olympia, Patras, Delphi ve diğer tarihi yerleri kapsıyordu. Daha sonra 29 Nisan'da Atina'ya dönmüşlerdir. Ardından, Troya kazılarını incelemek üzere Çanakkale'ye (GB/2/6/3/2/1) giden bir gemiye binmeden önce yaklaşık

iki gün daha Atina'da kalmışlardır. Bu gemide daha sonra İzmir'deki çiftliğini ziyaret edeceği Levanten Oscar van Lennep ile tanışmıştır.

Bu dönemde Gertrude Bell, yoğun bir seyahat programı izlemekteydi. Atina'dan sonra İstanbul ve Bursa'yı ziyaret etmiş, ardından Dresden ve Berlin'de aile dostları ve akrabalarıyla vakit geçirmiştir. Aynı yılın yaz aylarında kardeşi Hugo ile Almanya'nın güneyindeki Bayreuth'a giderek Valentine Chirol, Frank Lascelles ve kuzeni Florence ile çeşitli sanatsal etkinliklere katılmıştır. Daha sonra, Fransız Alpleri'nde bir dağ köyü olan La Grave'a geçmiş ve burada bulunan ünlü Meije Dağı'nın zirvesine tırmanmıştır. Bu seyahatler, onun aile bağlarının ve toplumsal aidiyet hissini hala güçlü olduğunu göstermektedir; zira ailesiyle seyahat etmeye devam etmekte ve Viktoryen üst sınıfın seyahat ve eğlence tarzını sürdürmektedir. Bell'in Kudüs'e yolculuğu ise 29 Kasım 1899'da başlamıştır.

Gertrude Bell'in Kudüs'e ulaşmak üzere çıktığı yolculuk doğrudan bir güzergâh izlememiştir. 4 Aralık'ta Marsilya'dan gemiyle Atina'ya gitmiş, ardından İzmir'e geçerek Oscar van Lennep ile buluşmuş ve Efes'i ziyaret etmiştir. Bu ziyaret, daha sonra bölgeye duyduğu ilginin temelini oluşturmuştur. İzmir'e 1902 yılında tekrar gelecek, tarihi ve arkeolojik alanları daha detaylı bir şekilde ziyaret edecektir. Yolculuğuna 7 Aralık'ta İzmir'den Rus hacıları Kudüs'e taşıyan *SS Rossia* gemisine binerek devam etmiştir. Havanın fırtınalı olması ve Tel Aviv'de büyük gemilerin yanaşabileceği bir liman bulunmaması nedeniyle Beyrut'ta gemiden inerek kara yoluyla Kudüs'e gitmek üzere hazırlıklarını yapmıştır. Ancak ertesi gün Beyrut'a ulaştığında güneşli bir havayla karşılaşmış ve aynı gemiyle yolculuğuna devam etmiştir. 12 Aralık'ta Tel Aviv'de gemiden inen Bell'i Alman büyükelçisi Friedrich Rosen ve ailesi karşılamıştır. Birlikte trene binerek, Kudüs'e gitmişlerdir (GB/1/1/2/1/4/19).

Gertrude Bell'in Kudüs'e yolculuğunun temel gayesi, Arapça yetkinliğini arttırmaktır. Bölgedeki arkeolojik alanları inceleme de amaçlarından biridir. O dönemde, Yakın Doğu ve Akdeniz'de arkeolojik keşifler hız kazanmış olsa da teknolojik yetersizlikler birçok alanın keşfedilmesini sınırlamaktaydı. Bell'in, İngiliz arkeoloji ekolünün güçlü olduğu Yunanistan veya Mısır gibi bölgeler yerine, Orta Doğu'ya yönelmesi, akademik dikkatini daha az çalışılmış coğrafyalara kaydırma niyetinin bir göstergesidir. Seyahati öncesinde dört yılı aşkın bir süre Arapça eğitimi almış ve bu bilgi birikimini Kudüs gibi bir merkezde

pratiğe dökme kararı almıştır. Kudüs'ün Levant bölgesindeki stratejik konumu, Petra ve Palmira gibi önde gelen arkeolojik alanlara yakınlığı ve Friedrich Rosen'in orada bulunması bu tercihi etkilemiştir. Şehrin farklı etnik ve dini gruplardan oluşan, Rus hacılar ve Alman yerleşimciler gibi unsurlarla zenginleşmiş nüfusu, Bell'e farklı geçmişlerden gelen insanlarla etkileşime girme ve dil becerilerini geliştirme fırsatları sağlamıştır.

Gertrude Bell'in Kudüs'teki sosyal ilişkilerini gösteren sosyogram görüntüsü şaşırtıcı olmayacak şekilde onun en yoğun ilişki kurduğu kişilerin F. Rosen ve ailesi olduğunu göstermektedir (Sosyogram 5). Sadece F. Rosen değil onun eşi Nina (Roche) Rosen ve Nina'nın kardeşi Charlotte ile sıkça vakit geçirdiği anlaşılmaktadır. Rosen ailesinin evinde kalmasa da Kudüs'teki zamanının çoğunu onlarla geçirmiştir. Rosen dışında İngiliz konsolosu John Dickson, Fransa temsilcisi Ernest Auzepy ve Rus konsolos Alexander Gavrilovich Yakovlev onun sosyal ağında önemli yer edinen diplomatlardır (GB/2/6/3/3/18). Bell bölgede görev yapan misyoner din adamlarıyla da iyi ilişkiler geliştirmiştir. Örneğin kaldığı oteldeki komşusu Mr. Dunn ömrünü Yahudileri Hıristiyan yapmaya adanmış bir misyonerdir (GB/1/1/1/1/10/6). Ayrıca Alman Pastor Immanuel Böttcher de onun sosyal çevresinde öne çıkan kişilerdendir. Bu manzara onun sosyal ilişki kurma algoritmasının pek değişmediği izlenimi verse de Kudüs sakinleriyle ilişkisi daha önceki tecrübelerine kıyasla oldukça yoğundur.

Gertrude Bell Kudüs'e Arapça konuşma bilgisini iletirmek için gelmiştir. Arapça gramer ve telaffuz eğitimi için öncelikle Halil Doğan'dan dersler almıştır (GB/2/6/3/3/18). Fakat bu dersler gündelik Arapça konusunda ona yeterli gelmemektedir. Bu yüzden Feride adında bir kızla günlük sohbet etmek için anlaşmıştır (GB/2/6/3/3/30). Şehirdeki bir misyoner okuluna giden ve iyi derecede İngilizce konuşan Feride Kudüs'ün tanınan ailelerinden Jamal ailesine mensuptur. Ortodoks Hıristiyan olan bu ailenin üyeleri turizmle uğraşmaktadır. Feride'nin amcası David Jamal turist rehberi ve dragoman olarak hizmet vermektedir. David henüz 26 yaşındayken 1876 yılında diğer Osmanlı temsilcileriyle birlikte Philadelphia'daki 100. Yıl fuarına katılmıştır (Jacobs, 2019, s. 80). Turistler için hazırlanan ve Filistin bölgesini tanıtan el kitaplarında (Baedeker, 1894, s. 20) ve gezginlerin notlarında (Harland, 1896, s. 400; Oliphant, 1891, s. 17) David'in ve ortağı Demetrius Domian'ın adı sıkça geçmektedir. Feride'nin babası Assad Jamal da aynı

şekilde şehirde bilinen bir turizm girişimcisidir (Murray & Smith, 1892, s. [11]; Stacy, 1895, s. 207). Feride, Bell'e günlük Arapça konuşmayı öğretirken Jamal ailesi de Petra'ya yapacağı yolculuk için gerekli teçhizatı ve atları piyasa fiyatının altında bir fiyatla temin etmiştir (GB/1/1/1/10/11). Dolayısıyla, kent sakinleriyle kurduğu samimi sosyal ilişkiler, ona taşra seyahatlerinin kapılarını aralamıştır. Bell'in Kudüs'teki sosyal ilişkileri büyük ölçüde belirli bir sosyal sınıfla sınırlı olsa da taşraya yapacağı yolculuklarda toplumla ve Osmanlı idaresiyle daha yakın ilişkiler geliştirecektir.

Gertrude Bell'in Petra'ya yaptığı keşif gezisi, daha sonra gerçekleştireceği zorlu ve çetin çöl yolculukları için bir başlangıç teşkil etmektedir. Birçok biyografi onun çölle ilk karşılaşmasını 1892'deki İran gezisine dayandırsa da bu tam olarak doğru değildir. Bell'in Tahran'da geçirdiği zaman büyük ölçüde Lar Vadisi'nde, nehirler ve ormanlarla çevrili bir yerde, elçilik görevlileri ve akrabalarının eşliğinde geçmiştir. Ancak Petra'ya yaptığı yolculukta yanında ailesi, arkadaşı veya herhangi bir Avrupalı yoktur. Bu keşif gezisi sonucunda Orta Doğu kırsalında gezinmek ve yolculuklarını planlamak için gerekli becerileri edinmiştir. Petra ve Ölü Deniz bölgeleri bu dönemde turistler tarafından ziyaret edilse de bu ziyaretler Bell'in gerçekleştirdiklerine benzemiyordu. Genelde turistler büyük gruplar halinde korumalarla ya da çeşitli kabilelerden kiraladıkları rehberlerle seyahat ederlerdi. Bell ise şehirde kurduğu bağlantıları aracılığıyla rehber ve aşçılar istihdam etmiş, ayrıca bölgedeki Osmanlı idarecilerinden de kendisine resmi bir koruma verilmesini sağlamıştır. Ayrıca *Ebu Dis* köyünün şeyhiyle kurduğu dostluk bölgede seyahat etmesini kolaylaştırmıştır. Bu şeyh o dönemde turistler için de koruma hizmeti sağlamaktadır (Murray & Smith, 1892, s. 161).

Gertrude Bell'in biyografi yazarları, onun Petra'ya yaptığı ziyaret sırasında Osmanlı askeri personelinden gerekli izni alamaması nedeniyle bir Alman vatandaşı gibi davranmış olabileceğini öne sürmüşlerdir (Howell, 2006, s. 105). Bunun dışında, söz konusu askerlere rüşvet olarak sigara ve kahve vererek bu kısıtlamaları aşmış olabileceği de öne sürülmüştür (Wallach, 1996, s. 49). Ancak bunlar büyük ölçüde anlatının dramatik havasını güçlendirmek için ortaya atılmış yüzeysel çıkarımlardır. Öncelikle, Bell'in izin alması gereken otoritenin karakol komutanı olmadığını belirtmek gerekir; komutanın sadece resmi koruma verme hususunda inisiyatifi vardır. Özünde, komutanla yaptığı anlaşma seyahat izni almaktan ziyade koruma sağlamakla ilgilidir. Mektuplarında bu

pazarlık anlaşmasını gururla anlatmış ve Arapça iletişim kurma becerilerinin geliştiğini belirtmiştir (GB/1/1/2/1/5/7). Bell'in Alman taklidi yaparak izin istemesine dair anlatılara annesine yazdığı mektupta da atıfta bulunmaktadır (G. L. Bell, 1927, s. 73). Ancak olay günlüklerinde farklı bir şekilde tasvir edilmiştir. Kerak'ta doktor olarak çalışan Wheeler Johnson, Bell için mutasarrıftan izin alırken onun Alman konsolosluğundan geldiğini - Alman olduğunu değil- belirtmiştir (GB/2/6/4/3/25). Bell'in Osmanlı taşra idaresiyle diğer bir karşılaşması ise Palmira'ya giderken gerçekleşecektir.

Yaklaşık yirmi gün süren Petra seyahatinin ardından Gertrude Bell iki hafta kadar daha Kudüs'te kalmış ve bir sonraki uzun çöl seyahatine hazırlanmıştır. Kudüs'e geledi üç aydan fazla süre geçmiştir ve bu arada şehirde yaşayan insanlarla yakın dostluklar geliştirmiştir. Önceki seyahatlerinde sıkça rastlanan insanları aşağılama davranışı zamanla yerini bir sempati hissine bırakmıştır. Babasına yazdığı bir mektupta geçen ifadeler bunun en güzel örneğidir:

Şu anda buradaki ahbablarım en pejmürde, en vahşi görünümlü dervişlerden oluşuyor! Ama görünüşlerine rağmen oldukça cana yakınlar ve çarşıda karşılaştığımızda durup sohbet etmek konusunda hevesliler. Öğleden sonra öğretmenim Halil Doğan'ı ziyarete gittiğimde güzel eşi ve dört sevimli çocuğunun beni beklediğini gördüm. Bana yemem için tuhaf (ve nahoş) şeyler ve tütürmem için nargile verdiler -ki nargileden nefret ederim- iyi niyetle denesem de nargileyi tutuşturamadığımı fark edince rahatladım (GB/1/1/2/1/5/9).

Bell, mektubunda babasına Ortodoks Hristiyanların Kutsal Ateş törenine dair gözlemlerini aktarırken, aynı dönemde Müslümanların Nebi Musa ritüelini de yakından izlediğini ve Yahudilerin Hamursuz Bayramı'na katıldığını belirtmiştir (GB/1/1/2/1/5/8). Bu farklı dini ritüellere duyduğu ilgi, herhangi bir inanca bağlılıktan ziyade arkeolojik ve kültürel bir meraktan kaynaklanmaktadır; annesinin de belirttiği gibi, "*Gertrude'un kutsal yerlere ilgisi, herhangi bir dini inançtan bağımsız, tamamen arkeolojik bir nitelik taşıyordu.*" (G. L. Bell, 1927, s. 57) Bu hususta şüphesiz ona en ilginç gelen topluluk Havran Bölgesi'nde yaşayan Dürziler olmuştur.

Dürzilerin yoğun olarak yaşadığı Havran bölgesine seyahat etme fikri Kudüs'e gelmeden önce muhtemelen Gertrude Bell'in planları arasında yoktur. Aslında Palmira seyahatini henüz Kudüs'e gelmeden planlamıştır (GB/1/1/1/1/9/38). Dürzi bölgesine yapacağı

seyahati Rosen ailesiyle birlikte nasıl tasarladığını ise babasına yazdığı mektupta şöyle anlatmaktadır:

23 Nisan'da, eğer kabul ederseniz Nina, Dr. Rosen ve ben yaptığımız hoş bir planı uygulamak ve Ürdün'ün doğusunda, çok ilginç ve çok az ziyaret edilen bir ülke olan Havran'a doğru gitmek istiyoruz. Ardandan Şam'a ve oradan da Palmira'ya gideceğim. Daha sonra Şam'a geri dönüp oradan Baalbek'e, Lübnan dağlarından Trablus'a, sahilden aşağıya Beyrut ile Hayfa'ya ve Taberiye Gölü kıyılarından eve geleceğim. Toplamda yaklaşık 6 hafta. Bu beni haziran başında Kudüs'e geri getirecek ve sonra doğruca eve döneceğim (GB/1/1/2/1/5/5).

Her ne kadar seyahat Rosen ailesiyle birlikte planlansa da yolculuğun sadece bir kısmında birlikte seyahat etmişlerdir. Rosenler İrbid'den Taberiye Gölü'ne doğru giderken, Gertrude Bell ise katırcıları Muhammed ve Yakub'la yola devam etmiştir. 30 Nisan'da Dera'ya varmışlar ve burada kaymakam kendisine Mahmud adında bir muhafız sağlamıştır. Ertesi gün, kendisine tahsis edilen koruma Hayyab ile Busra'ya gitmiştir. Salhad'ı ziyaret etmek için izin alamayan Bell, bazı arkeolojik kalıntıları görmek istediğini belirterek kuzeye doğru yola çıkmıştır. Buradan ise güneye ilerleyerek Hibran'a ulaşmıştır. Burada Dürzilerin lideri Yahya Bey başta olmak üzere bölgenin ileri gelenleriyle tanışmıştır. Dürzi bölgesi o dönemde isyan ve çatışmalarla anılırken Bell, İngilizlerin Dürzilere verdiği destekten dolayı kendini güvende hissetmektedir.

Gertrude Bell'in Dürzi toplumuyla kurduğu ilk bağlantı bu seyahat esnasında olmuştur. Bir yıl sonra *Monthly Review* dergisine Havran bölgesine dair bir makale yazmıştır (G. L. Bell, 1901b). Bu makale onun Arap Orta Doğu'suna yönelik ilk çalışmasıdır ve günümüzde neredeyse hiç bilinmemektedir. Bu çalışma onun erken dönem seyahatlerinin bilimsel araştırma amacı taşımasa da bilgi üretme misyonu taşıdığını göstermektedir. Bell Dürzi toplumuyla çok yakın ilişkiler kumuş olsa da makalede onları vahşi bulduğunu yazmaktadır. Makalenin son kısmında gözlemlerini şöyle özetlemektedir:

Sadece Atıl'deki iki tapınaktan en ilginç olanının, onu işgal eden Dürzi şeyhinin elinde her geçen gün daha da umutsuz bir çürüme içine düştüğünü ve Şahba'nın büyük tiyatrosunun da yakında aynı kaderi paylaşacağını ekleyeceğim. Son tepenin zirvesine geldiğimde ve aşağıdaki düzlüklerde bahçeleri arasında bembeyaz parıldayan Şam'ı gördüğümde, asaletimin ve elçilik vazifemin üzerimden düştüğünü hissettim. Tacımı ve komutanlarımın asalarını tozlu yolun kenarına sakladım. Orada, geri dönüp onları tekrar çıkaracağım ve gezginin bu kadar iyi karşılandığı ve arkeoloğun bu kadar çok ödüllendirileceği bir ülkeye döneceğim günü bekliyorlar (G. L. Bell, 1901b, s. 119).

Gertrude Bell'in makalesindeki gözlemler, Dürzi halkının göçebe yaşam tarzı ile çevredeki Roma kalıntılarının ihtişamı arasındaki karşıtlığa odaklanmıştır. Bu karşıtlık, bölge hakkında daha sonraki yazılarında da merkezi bir tema haline gelecektir. Bell 1905 yılında Havran'ı tekrar ziyaret edecek ve yeni kitabında Dürzi toplumuna geniş yer ayıracaktır. Onun Dürzi toplumuna yönelik bu sempatisi İngiliz olmasına atfedilse de (Kraid, 1999, ss. 148-149) yolculuğun devamında Lübnan Dağları'nda yaşayan Maruni köylerini de ziyaret etmiştir. Bell, Maruni toplumunu zeki ve çekici olarak tanımlamaktadır (GB/1/1/2/1/5/11).

Dürzi bölgesinden Şam'a giden Bell buradan ise Palmira'ya geçmiştir. Şeyh Feyyaz Ağa ile geliştirdiği dostluk ona ekstradan koruma ve rehber olarak geri dönmüştür. Bu sayede Şam'a alternatif bir yoldan gitmiştir. Annesine yazdığı bir mektupta bundan övgüyle bahsetmektedir.

Yol boyunca yosun toplayarak yuvarlanan taşım, bir başka yoldaşı, beyaz cübbeli ve bir devenin tepesinde tüneyen Ahmed'i bulmuştu. Ağa yol göstermesi için onu yanıma vermişti. Sürekli kullanılan rotayı takip etmediğimi de belirtmek isterim. Aynı güzergâhtan gidip gelmekten kaçınmak için güneye doğru bir sapma yapmaya karar vermiştim. Hiçbir turist bu yolu kullanmaz (GB/1/1/3/1/2).

Gertrude Bell, güzergahında yaptığı değişikliği annesine anlatırken kendisinin sıradan bir turist olmadığını belirtme ihtiyacı hissetmiştir. Bunun en büyük sebebi o dönemde turist kavramının İngiltere'deki üst sınıflar arasında olumsuz bir mana ihtiva etmesidir. O dönemde en popüler turistik mekanlardan Filistin bölgesinde geçirdiği zaman onun bölgeyi ziyaret eden turistlere karşı önyargılı olmasına sebep olmuş olabilir (Hyslop, 2016, s. 35). Fakat standart turist deneyiminden farklı, alışılmadık ve keşfedici yaklaşımına rağmen, seyahatleri hala turistik bir görünümdeydi.

Gertrude Bell'i sıradan bir turistten ayıran nokta sadece farklı rotaları takip etmesi değildir. Henüz kapsamlı kitaplar kaleme almadığı bu dönemde gezdiği bölgelerle ilgili gözlemlerini çeşitli dergilerde makale olarak yayımlamıştır. Havran bölgesiyle ilgili yazdığı makalenin yanı sıra Ürdün nehrinin doğusundaki Osmanlı idaresini ele aldığı bir makalesi 1902 yılında yayımlanmıştır. Makalede Osmanlı idaresini eleştirse de sonuç paragrafında belli noktalarda vazgeçilmez olduğu fikrini savunmaktadır.

Bu tartışma çok geniş bir konunun sadece küçük bir yönünü ele almıştır. ‘Ürdün’ün Doğusu’ teriminin Fırat’ın batısında kalan tüm toprakları kapsayacak şekilde yorumlanabileceği düşünülebilir. Ancak çöl bağlamındaki siyasi dinamiklerin incelikleri benim uzmanlık alanımın ötesindedir. Şehir hayatının sınırlarının neredeyse medeniyetin sınırları olduğunu söylemek mantıklı görünüyor. Eski çağlardan kalma romantik bir yaşam tarzı olan Bedeviler, bahardan bahara siyah çadırlarıyla çölde dolaşmaya devam edecekler. Develer ve devecilik, İstanbul’u kim yönetirse yönetsin, başlıca ilgi konusu ve savaş da başlıca ciddi uğraş olarak kalacaktır. Bununla birlikte, bölgedeki Türk varlığı önemini korumakta ve Osmanlı İmparatorluğu Doğu’nun yönetiminde hala etkili bir rol oynamaktadır. Bu, şu anda başka hiçbir gücün üstlenemeyeceği bir sorumluluktur ve Türkler, Batı Suriye’deki yabancı etkilere karşı kendi çıkarlarını savunmak için yeterince güçlüdür (G. L. Bell, 1902, s. 238).

Haziran ayının ortalarında İngiltere’ye dönen Gertrude Bell, 31 Temmuz’da annesine Paris’ten gönderdiği mektupta yediği kötü bir yemeği anlatırken Palmira’daki yemekten daha iyi olduğunu yazmıştır (GB/1/1/1/10/14). Kudüs gezisinden döneli henüz bir ay kadar olmuşken tırmanış için Fransa Alpleri’ne gitmektedir. Ağustos ayında ülkesine geri dönse de eylülün sonunda babası ile İtalya’ya gitmiştir (GB/1/1/1/10/20). Bu durum onun yoğun seyahat alışkanlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Kasım ayında ülkesine dönen Bell, bu yoğun seyahatlerin yorgunluğunu 1901 yılının büyük kısmını İngiltere’de dinlenerek atmıştır. Aynı yılın ağustos ayında ise tırmanış için bu defa İsviçre Alpleri’ni tercih etmiştir (GB/2/7/3/1/3). 1902 yılını ise Akdeniz’i keşfedeceği uzun bir seyahate ayıracaktır.

Gertrude Bell iki yıl önce Kudüs’e giderken babasına yazdığı bir mektupta Sicilya’yı mutlaka gezmeleri gerektiğinden bahsetmiştir (GB/1/1/2/1/4/18). Sonunda bu fırsatı yakalamıştır; 14 Ocak 1902’de babası ve kardeşi Hugo ile Liverpool limanından gemiye binmişlerdir (GB/2/7/4/1/2). Ayın 23’ünde ise Malta’ya ulaşmışlardır. Bu dönemde Malta, Britanya İmparatorluğu’nun himayesi altındaydı ve ülkenin Akdeniz’deki askeri varlığı açısından önemli bir işlevi vardı (Castillo, 2006, s. 139). Burada beş gün geçirip, adanın tarihi mekanlarını dolaştıktan sonra ayın 28’inde Sicilya’ya geçmişlerdir. Gemide Kudüs’ten tanıştığı Arturo Scaniglia ile karşılaşmak onun için bir sürpriz olmuştur. Bu sayede sınır geçişinde zaman kaybetmemişlerdir (GB/2/7/4/1/16). Kurduğu sosyal ilişkileri seyahatlerini kolaylaştırmaktadır. Ancak bu münferit bir olay değildir. İngiltere’nin Palermo konsolosu, İran’dan tanıştığı, Sidney Churchill de kendisine bu Sicilya seyahatinde eşlik etmiştir. Biyografik anlatılar söz konusu kişinin Winston

Churchill olduğunu öne sürse de (Burgoyne, 1958, s. 106) son araştırmalar bu iddiayı çürütmüştür (Parlakoğlu, 2024, s. 12).

Gertrude Bell'in Sicilya gezisi bir noktada Mora'daki seyahatine benzemektedir (Harita 19). Orta Doğu gezilerinde olduğu gibi yanında kamp malzemeleri taşımadığı için, belli şehirlerde otelde kalıp yakın yerleri gününbirlik gezme yöntemini tercih etmiştir. Kuzeni Gerald ve kardeşi Hugo ile adayı baştan aşağı dolaşmışlardır. Fakat aile tatili olarak başlayan bu seyahate tek başına devam edecektir. Babası ve kardeşiyle güneybatı İtalya'yı gezdikten sonra Napoli'de yolları ayrılmıştır. Bell, 22 Şubat'ta buradan bir gemiye binerek (GB/2/7/4/2/22) Atina üzerinden İzmir'e gitmiştir. İzmir'de daha önce Atina'da tanıştığı Oscar van Lennep tarafından karşılanmıştır (GB/2/7/4/2/26).

Gertrude Bell'in İzmir'deki ilişkilerini gösteren Sosyogram 6 onun en fazla zaman geçirdiği kişilerin Levanten ailelere mensup olduğunu ortaya koymaktadır. Geçimlerini ticaret ve tarımla sürdüren bu aileler belirli bir etnik kökene mensup değildir. Dolayısıyla hem Osmanlı vatandaşı hem de geldikleri ülkenin vatandaşı olabilmektedirler. Bell, İzmir'deki günlerini çoğunlukla bölgenin ünlü Levanten ailesi Van Lennep'lerin Develi köyü yakınındaki büyük çiftliklerinde geçirmiştir. Bu aile 18. Yüzyıl'ın başlarında Hollanda'dan gelerek İzmir'e yerleşmiş; geçimlerini tarım ve ticaretle sağlamaktadırlar (Laidlaw, 2010, s. 189). Bell Kudüs'e giderken de Van Lennep ailesinin misafiri olmuş ve günlüğünde Levantenleri şu şekilde tanımlamıştır:

Bu insanlar Akdenizli, bu da onları oldukça eşsiz kılıyor. Kırık dökük İngilizce, Fransızca, Türkçe ve Yunanca konuşuyorlar. Bir ülkeleri, başkentleri ya da hükümetleri yok. Bay Van Lennep sık sık kendisinden ve İngilizlerden "biz" diye bahsediyor. Aslında Hollandalı; babası buraya yerleşmiş. O Fransız ve başka bir şey; büyükannesi İzmirli. Calvert'ler, Ogilvie'ler, Hulle'ler[?] vs. ile akrabalar. Gerçek bir İngiliz kadınına benzeyen Bayan Cumberbatch'in kızı Bayan Block da aynı millettir. Genç Bayan Calvert'in aslen ne olduğunu bilemiyorum ama o da aynı dili konuşuyor (GB/2/6/3/3/8).

Gertrude Bell'in sosyal çevresindeki diğer Levanten aileler Van Heemstra ve Whittall aileleridir. Bunun dışında İzmir'deki İngiliz temsilcisi Henry Alfred Cumberbatch ve ailesi ile de yakınlık kurmuştur. Bu ailenin kökenleri de Levanten olsa da çoğunlukla diplomatik vazifelerde yer almaktadırlar. Bell'in İzmir'deki sosyal çevresinde halktan kişilerin sayısı oldukça sınırlıdır. Ancak Van Lennep'in çiftlik ve tarlalarında çalışanların çoğunluğunun bölgedeki Yörükler olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, Arnavutlar,

Çingenerler ve Rumlar da Van Lennep ailesi için çalışmaktadır. Günlüklerinde çiftliğin işleyişini ve burada çalışanların kimliklerini ayrıntılı bir şekilde betimlemiştir.

Sabahın büyük bir kısmını Evelyn ile fotoğraf basarak geçirdikten sonra yarı aç bir grup Arnavut ve Şekerci adında çok konuşkan bir çingene tarafından kazılmakta olan bir tümülüsün yanına yürüdük. Arnavutlar kışın buraya geliyorlar, masraflarını karşılayan ve kalışlarının sonunda onlara 5 sterlin veren bir lider tarafından getiriliyorlar. Adam onları sadece ekmekle besliyor, bu da yetersiz beslenmelerine neden oluyor. Bay Van Lennep onlara günde on iki kuruş ödüyor. Onlara yarım frank daha teklif etmiş ama onlar bunun yerine daha fazla yemek istemişler. Bay Van Lennep'in 20.000 dönüm arazisi var ve 5.000 dönümü işleniyor. Arazisi Yörük ve Tatar köylerini kapsarken, kendi köyünde de Çingenerler, Türkler, Rumlar ve Tatarlar yaşıyor. Tatarciler [Tahtacılar] oduncudur ve dinsizdir. Yörükler birçok kabileye bölünmüştür: Sancaklılar, Tekeliler, Araplılar, Burhanlar, Topçalar, Çibuiler, vs. Doğaları gereği göçebedirler ve beyler tarafından kabile halinde yönetilirler. Tekeliler en nüfuzlu olanlarıdır. Araplar, Topçalar ve Çibuiler Sami kökenlidir, diğerleri ise Türkmen'dir. Ürün rotasyonu uygulayarak ve araziye her üç yılda bir nadasa bırakırlar. Köylüler Bay Van Lennep'in hayvanlarını ve aletlerini kullanarak toprağı işliyor ve kişi başına ürünün dörtte birini alıyor (GB/2/7/4/2/28).

Gertrude Bell'in buradaki sosyal ilişkileri arasında bölgede çalışan arkeologlar da vardır. Larissa kazılarını yapan Alman Johannes Boehlau ve Fransız Mühendis Paul Gaudin bu dönemde en fazla öne çıkan isimlerdir. Ayrıca Bergama, Sardis ve Alaşehir gibi bölgedeki önemli arkeolojik alanlara kısa geziler düzenlemiştir. En beğendiği yer ise Efes olmuştur. Bell'in arkeolojik alanlarda en fazla dikkatini çeken nokta eski taşların yeni mimari yapılar için kullanılmasıdır. Dürziler'in Havran'daki faaliyetlerini eleştirirken Efes'teki Selçuklu mimarisini beğenmiştir. Ona ilginç gelen bir diğer durum da bölgedeki Osmanlı eserlerinin nispeten az oluşudur. Annesine yazdığı bir mektupta bu durumdan şöyle bahsetmektedir:

Efes çok ilginç ve güzel bir yer, en az güzel olan kısmı ise Yunan parçalarından inşa edilmiş harap bir Selçuklu camisi, ancak çok görkemli bir şekilde planlanmış. Selçukluların neden bu kadar sanatçı ve inşaatçı olduklarını ve Osmanlı'nın neden bir taş üstüne taş koymadığını merak ediyorum. Selçuklular geçtikleri her yerde en görkemli eserlerden oluşan camiler, medreseler ve hanlar bıraktılar; ama Osmanlılılar sadece bulduklarının kalıntılarını bıraktılar (GB/1/1/1/12/7).

19 Mart'ta İzmir'den ayrılan Gertrude Bell'in bir sonraki durağı ise yine bir liman kenti Hayfa olacaktır. 25 Mart'ta Hayfa limanına ulaşmış ve burada Kermil Dağının eteklerinde olduğunu belirttiği *The New Hotel*'de kalmıştır (GB/1/1/1/12/11). Bu dönemde Hayfa; Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi yerlilerin yanı sıra çeşitli Avrupa ülkelerinden gelen yerleşimci ve tüccarların da yaşadığı kozmopolit bir şehirdi (Yazbak, 1998, ss. 118-119).

Burgoyne'nin biyografik eserinde Bell'in Hayfa seyahatine bir bölüm ayrılmıştır (Burgoyne, 1958, ss. 122-132). Fakat bu bölüm büyük oranda alıntılardan oluşmakta ve adı geçen kişiler hakkında detay vermemektedir. Bell'in Hayfa'daki günlerini en iyi anlatan çalışma ise Jamileh Yazdi tarafından hazırlanan kitaptır (Yazdi, 2017). Bell'in Bahai toplumuyla ve önde gelenleriyle ilişkisine odaklanan kitap görüştüğü kişilerle ilgili de oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Gertrude Bell Kudüs seyahati esnasında Akka'ya uğramış ve burada Bahai inancının lideri Bahauallah ile tanışma fırsatı yakalamıştır. Hayfa'daki günlerinde ise hem şehirdeki Bahai toplumuyla yakın ilişkiler kurmuş hem de sık sık Akka'ya gününbirlik geziler gerçekleştirmiştir. Bahailik inancını İslam'ın Protestan bir yorumu olarak gören Bell, görüşlerini 1903 yılında yazdığı bir makalede dile getirmiştir. Ona göre Doğu, inanç açısından hala hareketlidir ve bu da yeni dinlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (G. L. Bell, 1903, s. 103). Makalede bir Amerikalıyla bir İranlı'nın hayali tartışmasına yer vererek Batı Protestanlığıyla Bahai inancını da karşılaştırmıştır. Bu hayali karşılaşma aslında Farsça hocası Mirza Abdullah ile Amerikalı bir teoloji profesörünün gerçek diyalogundan alınmıştır (GB/1/1/1/12/15). Bu da kurduğu sosyal ilişkilerin onun düşünce ve inanç dünyasını şekillendirmede önemli rol oynadığını göstermektedir.

Doğu'daki bu inanç hareketliliği daha şehre ayak bastığı anda gözüne çarpmıştır. Annesine Hayfa'dan yazdığı ilk mektup hem bölgedeki inançlara bakışını anlatmakta hem de sosyal ilişkilerini nasıl kurduğu konusunda ilk elden bilgi vermektedir.

[...] Hayfa'daki herkes, doğrudan Tanrı'dan emir alıyormuş gibi görünüyor. Kermil Dağı'nın havasında zihinsel dengesizliği teşvik eden tuhaf bir şey olmalı. Her halükârda peygamberlik kariyerine başlamak istiyorsanız, bunun yapılacağı yer Hayfa'dır. Başka bir yerde başlamanız çok zor. Şimdiden bir ya da iki peygamberle tanıştım. Bu öğleden sonra bir Arapça hocası bulmak için tepedeki evimden Hayfa'ya indim. Ev sahibimin yarım akıllı ama sevimli oğlu bana eşlik etti ve beni ne zaman başlamam gerektiği konusunda tavsiyede bulunabilecek bir Alman'a götürceğini söyledi. [...] Kısa süre sonra rehberimle birlikte pencerenin önünde bulduğumda, kolları sıvalı ve çıplak kollarıyla marangozluk mesleğini icra eden peygamber karşımdaydı. Beni akıcı bir İngilizceyle karşıladı, komik yuvarlak yüzünü buruşturdu ve kültürlü bir İngiliz olan karısıyla tanışmam için beni içeri davet etti. İlahi çağırımı takip etmesini sağlayacak maddi olanakları ona karısı sağlamış olmalı. Aslında peygamberleri severim. Herr Wasserzug büyüleyici bir adam ve Sami dilleri hakkında çok bilgili. Beni, ihtiyaçlarım için en iyi kişi olarak tavsiye ettiği Iraklı Ebu Nimrud'a gönderdi. Yolumun üzerinde, kendi tarzında tuhaf biri olan Bay Monaghan'ı ziyaret ettim. Uzun boylu, kambur, sakallı, zayıf bir ağzı ve belirsiz gözleri olan bir adam. Sanırım onu öğle uykusundan uyandırdım, çünkü

oldukça tedirgin görünüyordu. Aceleci ve gergin bir tavırla bana kitaplar, tavsiyeler ve kahve teklif etti. Ondan Babilerin Farsça bir tarihini aldım ve sonra kasabada Ebu Nimrud'u aramaya koyuldum (GB/1/1/1/12/11).

Gertrude Bell'in gittiği her şehirde Avrupalı misyoner veya diplomatik temsilcilerle görüşme rutini Hayfa'da da devam etmektedir. Kaldığı otelin sahibi bir Alman'dır ve Arapça hocası bulması için onu Saturnin Wasseerzug'a göndermiştir. Ondan aldığı tavsiyeyle de Iraklı Ebu Nimrud'un yanına gitmiştir. Bu arada İngiliz yardımcı konsolosu Mr. Monahan'ı da ziyaret etmiştir. Bell bunun yanında bölgedeki hastane ve okullarda görev yapan Miss Ramsay, Alive Oliphant ve Dora Lydia gibi Avrupalılarla da sıkça vakit geçirmiştir. Bu da dengeli bir sosyal ilişki kurma davranışının artık oturmaya başladığını göstermektedir. Bu denge Hayfa'daki sosyal ilişkilerini gösteren sosyogramda da görülmektedir (Sosyogram 7). Artık vaktinin büyük kısmını Doğu'da yaşayan insanlarla geçirse de Avrupalılarla birlikteliğini de sürdürmektedir.

Gertrude Bell'in Hayfa'dan ne zaman ve nasıl döndüğü bilinmemekle birlikte, 1902 yılının temmuz ayında tırmanış için İsviçre Alpleri'ne gitmiştir. Ağustos ayında ülkesine dönerek, kardeşi Hugo ile çıkacağı dünya turunun hazırlıklarıyla ilgilenmiştir. Doğu'da geçirdiği süre zarfında Arapça dil becerilerini geliştirmiş ve verimli deneyimler edinmiş olmasına rağmen, bir sonraki durağı İngiliz üst sınıfı arasında popüler bir turistik rota olan Hindistan olacaktır. Bu durum, onun henüz tamamen Doğu'ya yönelmediğini ve bu geçiş döneminin devam ettiğini göstermektedir.

2.3. İKİNCİ DÜNYA TURU (1902-1903)

1902 yılı sona ererken Gertrude Bell ikinci defa Dünya Turu'na çıkmıştır. Bu seyahatte kendisine üvey kardeşi Hugo eşlik etmektedir. Bir önceki turun odak ülkesi Japonya iken bu defa en fazla zamanı Hindistan'a ayıracaktır. Hindistan 20. yüzyılın başlarında Avrupalı turistler, özellikle de İngilizler için popüler bir duraktı (Gilmour, 2018, s. 387). İngilizler bir asırdan fazla bir süredir Hindistan'ı yönetiyordu ve ülke, eski gelenek ve göreneklerle dolu egzotik ve gizemli bir yer olarak bilinmekteydi. İngiliz turistler için Hindistan, Britanya İmparatorluğu'nun "tacındaki mücevherin" manzaralarını, seslerini ve kokularını deneyimleyebilecekleri bir yer olarak görülüyordu. Bombay (şimdiki Mumbai), Kalküta ve Delhi gibi büyük şehirleri ziyaret etmenin yanı sıra ülkenin tarihi kalelerini, saraylarını ve tapınaklarını keşfetmekle ilgileniyorlardı. 1903 ayrıca *Delhi*

Durbarı olarak da adlandırılan ve Kral Edward'ın Hindistan İmparatoru olarak taç giymelerini kutlamak üzere Hindistan'ın Delhi kentinde düzenlenen büyük törenin gerçekleşeceği yıldır. Çok sayıda Hintli yönetici ve İngiliz yetkilinin yanı sıra yabancı devlet adamlarının da katıldığı Durbar, zamanının en gösterişli ve etkileyici etkinliklerinden biriydi. Bell'in bu seyahate çıkma sebeplerinden biri de ikincisi düzenlenen bu törene yerinde şahit olmak istemesidir (Lukitz, 2006, s. 32).

27 Kasım 1902'de Londra'dan yola çıkan Gertrude Bell ve Hugo 12 Aralık'ta Mumbai'deki Colaba Noktası'ndan Hindistan'a giriş yapmışlardır (GB/2/8/1/2/12). Üç günü bu şehri gezmeye ayırdıktan sonra ayın 15'inde Evrengabad'a gitmiş ve ünlü Ellora şehri'ni ve Babür İmparatorları'ndan Evrengzib'in mezarının da bulunduğu Devletabad harabelerini ziyaret etmişlerdir (GB/2/8/1/2/15). Annesine yazdığı uzun mektuplarda yolculuğu nasıl planladığını anlatmış ve Hindistan'daki demiryolu sistemi ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir (GB/1/1/1/12/33). 18 Aralık'ta kuzeydeki Ahmedabad'a gitmiş ve çevredeki tarihi yerleri gezerek dört gün geçirmişlerdir. Yolculuğun devamında Jaipur ve Agra'da da zaman geçirerek 27 Aralık'ta Delhi'ye ulaşmışlardır (GB/2/8/1/2/27).

Gertrude Bell'in Delhi'ye seyahati hem biyografik eserlerde hem de akademik çalışmalarda detaylı olarak anlatılmıştır. Bell de bu seyahati oldukça detaylı bir şekilde belgelemiştir Anne ve babasına yazdığı mektuplar, tuttuğu günlükler ve çektiği fotoğraflarla yolculuğu gün gün takip edilebilmektedir. Bu belgelerden hareketle Delhi'deki çevresinin sosyal etkileşimler açısından oldukça yoğun olduğu söylenebilir. Bununla birlikte görüştüğü kişiler büyük oranda üst sınıf İngilizlerden oluşmaktadır (Sosyogram 8). Bu açıdan Lord Curzon'un ismi en sık geçen kişi olması oldukça olağandır. Hatta günlük ve mektuplarında adı geçen Hindistanlılar dahi yönetici kesimden; Raja, Mihrace ve Ağahan gibi günümüzde dahi zengin ve nüfuzlu kişilerdir. Bununla birlikte Bell'in Delhi'de en fazla zaman geçirdiği kişiler kardeşi Hugo, kuzeni Arthur L. Godman ve Valentine Chirol'dür. Bell ve Chirol dört ay önce Londra'da buluşup gezi planları yapmışlardır (GB/1/1/1/12/21). Sosyal ilişkileri arasında göze çarpan diğer nokta da askeri yöneticilerle yakınlığıdır. Binbaşı James Dunlop Smith'in ismi sıklıkla geçerken Albay Oliver ve Albay Coxhead ile de yakın bir ilişki kurmuştur. Askeri yöneticilerle kurduğu yakınlığın avantajıyla oldukça tehlikeli bir bölgeye,

Afganistan sınırındaki Hayber Geçidi'ne kadar gitme imkanını elde etmiştir. Dolayısıyla ilk Dünya turundan farklı olarak turistlerin rağbet etmediği bölgeleri de ziyaret etmiştir.

Gertrude Bell'in Hindistan taşrasındaki sosyal ilişkilerinin dinamikleri Delhi'den farklıdır. Peşaver dönüşünde Aligarh'a da uğramış ve bu ziyaret Hint toplumu hakkında ilk elden bilgiler edinmesini sağlamıştır. Aralarında Aligarh Koleji'nin kurucusu Sir Syed Ahmad Khan'ın torunları ve öğrencilerinin de bulunduğu önde gelen isimlerle görüşmüştür. Aligarh Koleji'nin Sir Syed Ahmad Khan'ın vizyonunu yansıtarak İslami değerleri korurken modern bir bilimsel eğitim vermeyi amaçladığını belirtmiştir (GB/2/8/2/1/29). Bell, buradaki görüşlerini 1906 yılında yayımlanan bir makalesinde detaylı bir şekilde açıklamıştır. Makale, Asya'nın gelecekte Avrupalı güçlerden bağımsız olabileceğini ve Asya'nın Avrupa'dan öğrenebileceği kadar Avrupa'nın da Asya'dan öğrenebileceğini tartışmaktadır (G. L. Bell, 1906a, s. 900). Yolculuğun ilerleyen aşamalarında kolonyal turizm aktivitesine geri dönmüş ve Himalayalar'ın eteklerine seyahat etmiştir.

Himalaya dağlarının eteklerindeki tepelik alanlar doğal güzelliklerinin yanı sıra Hindistan'ın iklimine alışık olmayan İngiliz elitler için yazlık vazifesi görmekteydi. Viktorya dönemi Hindistan'ındaki tepe istasyonları, İngiliz kasaba ve köylerinin yeniden yaratılmaya çalışıldığı oldukça İngilizleştirilmiş bölgelerdi. Hintliler belirli bölgelere hapsedilmiş, ırk ayrımı vurgulanmış ve genel izlenimin mümkün olduğunca İngiliz olması amaçlanmıştır (Agnew, 2017, s. 157). Bu tür mekanlar Simla başta olmak üzere Delhi'nin kuzeyinde yoğunlaşmıştır (Ghose, 1998, s. 77). Bell ise bu tür mekanları komik bulduğunu belirtmektedir.

Burada çaydan sonra Badminton oynadığımız küçük bir İngiliz kolonisiyle buluştuk ve tanıştık. İnsanın kendini bir tepe istasyonunun ortasında bulması ve burada yaptıkları tüm komik çocukça şeyleri yapması çok garipti. Ertesi sabah, yani pazar günü, Hugo'yu uyurken bıraktım ve güneş doğduktan hemen sonra en yüksek tepeye çıkarak çok güzel olan manzarayı seyrettim. Tepeye kırk dakikada çıktım ama aynı yoldan aşağı inemeyecek kadar gururluydum. Sonuçta kendimi bir buçuk saat boyunca mücadeleye ettiğim kaktüs, yasemin ve diken çalılıklarının içinde buldum. Elbiselerim dikenler ve keskin ot tohumlarıyla dolu bir kirpi görünümünde yola ulaştım (GB/1/1/2/1/7/11).

Babasına yazdığı mektupta da belirttiği gibi Gertrude Bell sürekli kendini diğer turistlerden ayırmaya ve farklı davranmaya çalışmaktadır. Fakat yolculuğun devamında

gittiği Darjeeling bölgesi de esasında tipik bir tepe istasyonudur (Sacareau, 2007, s. 34). Hem Everest Dağını görebilmek için hem de yolculuğuna doğu istikametinde devam ettiğinden ötürü bu bölgeyi tercih etmiştir. Himalayalardan dönüştü bir grup turistle birlikte Myanmar'ı gezen Bell ve kardeşi 12 Mart'ta Singapur'a ulaşmışlardır. Burada onları Federe Malay Devletleri'nin ilk genel valisi Sir Frank Swettenham (1850-1946) misafir etmiştir. Endonezya'ya kısa bir yolculuk yaptıktan sonra Hugo'nun rahatsızlanması üzerine Singapur'a geri dönmüş ve burada bir hafta kalmışlardır. Bu sürede Bell, Swettenham ile yakın bir ilişki kurmuştur. İkili sık sık mektuplaşmış (GB/1/4/3/12) ve zaman zaman İngiltere'de de buluşmuşlardır. Bell Swettenham'ın Güneydoğu Asya'daki emperyal politikalara dair görüşlerinden etkilenmiştir.

Singapur'dan sonraki durakları ise Çin olacaktır. Gertrude Bell'in uzak doğudaki insanlara yaklaşımı aslında biraz ikirciklidir. Örneğin annesine yazdığı mektupta Çinlilere yönelttiği övgü onların aslında iyi birer hizmetçi olmalarından kaynaklanmaktadır.

Çinliler etrafımızı sardı ve onlara yeterince uzun bir bambu sırtık verirsek valizlerimizi taşımayı, bizi taşımayı, hatta gemiyi taşımayı teklif ettiler. Çinlilere çılgınlığa varan bir tutkuyla tapıyorum. Onlar dünyanın en eğlenceli insanları. Her şeyi mükemmel yapıyorlar. Size üç saatte gömlek, iki saatte kombinezon dikerler, siz daha gözünüzü kırpmadan giysilerinizi yıkarlar, sofrada her isteğinizi yerine getirirler, ateşiniz çıktığında gece gündüz sizi yelpazelerler. Singapur'da Hugo'nun başucunda oturup bütün gün onu yelpazeleyen Çinli çocukları görmeliydiniz. Soluk leylak rengi bir içlikle en büyüleyici mavi giysileri giyerler ve bir emir verdiğinizde size büyüleyici bir şekilde gülümserler ve bunu sanki sihirbazlar tarafından yapılmış gibi hızlı ve sessiz bir şekilde yaparlar. İşte bu Çinlilerin doğasıdır. Bir tane alıp eve getirmek istiyorum (GB/1/1/1/13/16).

Bu durum Gertrude Bell'in söylemlerinin hala kolonyalist bir ruh içerdiğini göstermektedir. İçinde bulunduğu sosyal çevre göz önünde alındığında tutarlı bir tavidir. Bell ve kardeşi Çin'den Kore'ye ve oradan da Japonya'ya geçmişlerdir. Japonya'da Fuji Dağı'nın eteklerine yürüyüşler düzenlemiş ve Japonya kırsalını keşfetmişlerdir. Bell'in dağlara ve doğaya tutkusu Japonya'dan sonra gittikleri Kanada'da da devam edecektir. Bell burada Rocky Dağları'na tırmanma şansını yakalamıştır. Buradan Amerika Birleşik Devletleri'ne geçmiş ve Niagara Şelalelerini ziyaret etmişlerdir. Bell New York'a gitmeyi planlasa da bu planını uygulayamamıştır (GB/1/1/1/13/26). Boston'da bir süre kaldıktan sonra Quebec'e geçmiş ve buradan deniz yoluyla ülkesine geri dönmüştür.

3. BÖLÜM: AKADEMİK ÇALIŞMALAR VE OSMANLI SOSYOPOLİTİĞİ

20. yüzyılın başlarında, Orta Doğu arkeolojik, kültürel ve politik araştırmalar için giderek daha fazla ilgi çeken bir bölge haline gelmiştir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren bu bölge, Fransa, Almanya ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerinin arkeolojik ve politik rekabet sahası olmuştur. Bu süreçte Gertrude Bell, geniş bilgi birikimi ve gözlem yeteneğiyle dikkat çeken bir figür olarak ortaya çıkmıştır. Önceki yıllarda sadece turistik amaçlarla gerçekleştirdiği seyahatleri, 1905'ten sonra daha profesyonel, sistematik ve araştırma odaklı bir yapıya bürünmüştür. Bölgedeki sosyokültürel yapıyı daha iyi anlamak amacıyla yerel elite bağlantı kuran Bell, aynı zamanda Osmanlı yönetimiyle de uyum içinde çalışarak bilimsel faaliyetlerini kolaylaştırmıştır.

1905 yılı, Gertrude Bell'in seyahatlerinde belirgin bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten itibaren, seyahatleri daha sistematik hale gelmiş; her seyahatinde bilimsel yöntemler kullanarak ayrıntılı kayıtlar tutmuştur. Ziyaret ettiği bölgelerdeki sosyal yapı ve kültürü anlamaya çalışmış ayrıca arkeolojik kazılarda elde ettiği bilgileri detaylandırmıştır. Önceki seyahatlerinde bir turist kimliğiyle gözlemler yapan Bell, bu dönemde bir bilim insanı titizliğiyle hareket ederek bölgedeki sosyal ilişkileri stratejik bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. Osmanlı topraklarında güvenliğini sağlamak ve çalışmalarını ileri taşımak amacıyla yerel elitlerle ve Osmanlı bürokrasisiyle güçlü ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkiler, bölgedeki araştırmalarını sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmasını sağlamış ve bilimsel çalışmalarının kapsamını genişletmiştir.

Bu bölüm, Gertrude Bell'in 1905 sonrası seyahatlerinde Osmanlı şehirlerinde kurduğu sosyal ilişkileri üç ana başlık altında ele almaktadır. İlk kısım, Bell'in 1905 ve 1907 yıllarında gerçekleştirdiği bilimsel ve keşif amaçlı seyahatleri sırasında şehirlerde kurduğu sosyal ilişkiler ile Osmanlı'daki merkezi ve yerel yönetimlerle bağlantılarını nasıl genişlettiğine ve bu süreçteki gözlemlerine odaklanmaktadır. Bu dönemde Bell, Osmanlı'nın çeşitli entelektüel çevrelerinden isimler ve bürokratlarla, örneğin Osman Hamdi Bey ve Avlonyalı Ferit Paşa gibi önemli şahsiyetlerle bağlantı kurmuştur. Bell'in arkeolojik çalışmalarını sürdürebilmesi için gerekli izinleri alması, Osmanlı yönetimiyle uyumlu bir iş birliği içinde çalışmasını zorunlu kılmıştır. Paris, Kahire ve İstanbul gibi

entelektüel merkezlerde edindiği ilişkiler, onun Osmanlı bürokrasisindeki engelleri aşmasında kolaylaştırıcı bir rol oynamış; bu bağlar, yerel elite kurduğu daha geniş bir ağın temelini atmıştır. Böylelikle Bell, sadece bir araştırmacı değil, aynı zamanda Osmanlı'nın sosyal ve politik yapısına dair dengeli bir bakış açısı geliştiren bir gözlemci olarak da konumlanmıştır.

İkinci bölümde, Gertrude Bell'in 1909-1911 yılları arasında gerçekleştirdiği Mezopotamya seyahatleri detaylandırılmaktadır. Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun politik yapısındaki dönüşümleri daha geniş bir perspektiften gözleme fırsatı bulan Bell, II. Meşrutiyet'in ilanı ve 31 Mart Vakası gibi olaylarla Osmanlı toplumuna ve yönetimine daha da yakınlaşmıştır. Halep, Şam, Musul ve Bağdat gibi kozmopolit merkezlerde etnik ve dini gruplar üzerindeki sosyopolitik etkileri incelemiş ve gözlemlerini İstanbul'daki Osmanlı aydınları ve merkezi yönetimle karşılaştırma fırsatı bulmuştur. Bu seyahatlerde, Hüseyin Hüsnü Paşa, Nazım Paşa ve Sami Paşa gibi üst düzey Osmanlı yetkilileriyle güçlü bağlar kurmuş; böylece hem yönetim yapısını yakından tanıma fırsatı bulmuş hem de karşılaştığı zorlukları aşabilmiştir. Yazdığı makalede, bu dostlukların etkisiyle Türkiye'nin sorunlarına ılımlı ve liberal unsurların çözüm üretebileceğini savunmuştur. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na dair oldukça olumlu hisler besleyen Bell, ülkede güvenliğin arttığını ve işlerin yolunda gittiğini düşünmektedir.

Bu bölümün son kısmı, Gertrude Bell'in 1914 yılında Arabistan'a yaptığı seyahate ve burada geliştirdiği sosyal ilişkilerine odaklanmaktadır. Bell, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok etnikli yapısının giderek kırılganlaştığı bir dönemde, Türk milliyetçiliğinin Osmanlı politikalarındaki etkilerini yakından gözlemlemiştir. Balkan Savaşları'nın ardından İttihat ve Terakki'nin merkezîyetçi ve milliyetçi politikalarının Arap toplumlarında ayrışmaya yol açtığını ve Arap milliyetçiliğinin özellikle Suriye'de güç kazandığını fark etmiştir. Reşid ve Suud aileleri arasındaki rekabeti yakından takip ettiği bu seyahatte, bölgedeki etnik ve siyasi gerilimlerin Osmanlı'yı tehdit eden unsurlara dönüştüğünü düşünmektedir. Bağdat'a ulaştığında Osmanlı idaresinin olası çatışmalara karşı bölgedeki yetersizliğinden endişelenmiş ve geleceğe dair umutsuzluğa kapılmıştır. Bununla birlikte, gözlemlerini ilgili makamlara mektuplarla iletmesi, dolaylı bir diplomatik rol üstlenmeye istekli olduğunu da ortaya koymaktadır.

3.1. BİLADÜ'Ş-ŞAM'DAN ANADOLU'YA: TOPLUM, ARKEOLOJİ VE OSMANLI BÜROKRASİSİ (1904-1907)

Gertrude Bell'in 1905 ve 1907 yıllarında gerçekleştirdiği seyahatleri, yazdığı makaleler ve yayımladığı kitaplarla akademik açıdan oldukça verimli bir dönem geçirmesini sağlamıştır. Bu dönemdeki seyahatleri, büyük ölçüde yayımladığı eserler üzerinden incelenmiştir. 1905 yılında gerçekleştirdiği Suriye seyahati, 1907'de yayımlanan *The Desert and The Sown* adlı kitabıyla birlikte, günümüzde dahi referans gösterilen ve en fazla tartışılan seyahati olarak öne çıkmaktadır (Tablo 3). Ancak, bu seyahatin ve bir kitaba dönüşen maceranın 1905 yılının ocak ayında Beyrut'ta başlayıp nisanda Antakya'da sona erdiği varsayımı yanlıştır. Bu yolculuğu, 1904 yılı kasım ayında Paris'te geçirdiği yaklaşık bir aylık süre ile başlatmak daha doğru olacaktır.

Paris, Gertrude Bell'in Kıta Avrupası'nda en fazla ziyaret ettiği şehirdir. Fakat bu şehre dair ilk izlenimleri günlük ve yazışmalarında yer almamaktadır. Bükreş'e giderken yemeklerden şikâyet ettiği mektup (G. L. Bell, 1937, s. 182) burada bulunduğunun en eski kanıtı olsa da burayı mutlaka daha önce de ziyaret etmiş olmalıdır. Zira üvey annesi Florence burada doğmuştur (Robins, 1930). Şehrin önemli bir kültür-sanat merkezi olması dolayısıyla her gelişinde ortalama bir iki gün geçirmiştir. Fakat 1904 yılının Kasım ayında bu rutinden saparak Paris'te bir aya yakın kalmıştır.

Gertrude Bell'in Suriye seyahatine çıkmadan önce Paris'te geçirdiği bu döneme ait günlük kayıtları mevcut olmasa da annesine yazdığı mektuplardan bazı ayrıntılara ulaşmak mümkündür. *St. Romain Oteli*'nde kaldığı ve günlerini Fransa Ulusal Kütüphanesi ile çeşitli müzelere yaptığı ziyaretlerle geçirdiği anlaşılmaktadır (GB/1/1/1/14/13). Bu dönemde başta Reinach kardeşler olmak üzere Arkeoloji alanında tanınan kişilerle vakit geçirmiştir. O dönemde *Revue Archéologique* dergisinin editörü Salomon Reinach (1858-1932) Bell'in seyahat planlarına yönelik tavsiyeleriyle onu yönlendirmiştir. Bunun dışında Seymour de Ricci (1881-1942), Theodore Reinach (1860-1928) ve Rene Dussaud (1868-1958) gibi bilim insanlarıyla da tanışma fırsatı yakalamıştır (GB/1/1/1/14/16;GB/1/1/1/14/17). Zamanının önemli bir kısmını seyahat edeceği bölgeye yönelik okumalar yaparak değerlendirmiştir. Bu çalışmaların sonucunda *Revue Archéologique* dergisinde bir dizi kitap incelemesi yayınlamıştır (G. L. Bell, 1905a, 1905b). Kilikya ve Likaonya bölgesindeki incelemelerini de aynı dergide altı

parça olarak tefrika etmiştir (G. L. Bell, 1906b, 1906c, 1906d, 1906e, 1906f, 1907b). Suriye üzerine kapsamlı bir arkeolojik çalışma yapmamış, sadece mimari eserlerin fotoğraflarını çekmiştir. Dolayısıyla, *The Desert and The Sown*, bilimsel bir çalışma olmaktan ziyade, Bell'in bölgeye yönelik sosyokültürel gözlemlerine yer verdiği popüler bir gezi yazısı niteliğindedir. Pek çok dile çevrilen bu eser, günümüzde dahi kaynak olarak kullanılmakta ve akademik çevrelerde tartışılmaya devam etmektedir.

The Desert And The Sown, Ocak 1907'de Londra'da W. Heinemann tarafından yayımlanmıştır. Aynı yıl içinde E.P. Dutton tarafından New York'ta yayımlanan basımı ise *Syria: The Desert And The Sown* adını taşımaktadır. İki baskı arasında isim dışında herhangi bir fark olmamakla birlikte, Bell'in mektup ve günlüklerinde İngiltere'de basılan versiyona atıfta bulunulmuştur. Edward Said de bu versiyonu kullanmıştır. Kitap ayrıca aynı sene Almanca olarak da basılmıştır (G. L. Bell, 1907a). Kitabın W. Heinemann tarafından 1918'de yapılan dördüncü baskısında, isim olarak Amerikan versiyonu tercih edilmiş ve bir yayımcı notu eklenmiştir:

Filistin ve Suriye'nin İtilaf ordularınca işgali, bu kitap için yeni bir talebin doğmasına neden olmuştur. Burada anlatılan halkların özgürlüğü için mücadele edenlere hizmet edeceği umuduyla; barış ve uygarlığın çıkarları doğrultusunda kaleme alınan bu eser, yeniden neşredilmiştir.

Dolayısıyla, *The Desert and The Sown*, Bell henüz hayattayken Britanya İmparatorluğu'nun jeopolitik faaliyetleriyle ilişkilendirilmiş ve bu nedenle de eleştirilere maruz kalmıştır. 1921'de Times gazetesinde yayımlanan bir makalede ikiyüzlü davranmakla suçlanmıştır; çünkü Bell, 1905 yılında Arap ulusal kimliğinin olmadığını savunurken, 1920'lerde Arapların bağımsızlığı için mücadele etmektedir (From A Special Correspondent at Tehran, 1921). Ayrıca, Osmanlı askerlerine yönelik övgü dolu gözlemleri de daha sonra aynı güçlere karşı bir direniş içinde yer almasıyla çelişkili görünmektedir:

Sadece en iyi bildiğim vilayet olan Suriye'den bahsediyorum. Pan-Arap derneklerinin ve yabancı matbaalardan çıkardıkları kışkırtıcı broşürlerin ne değeri var? Cevap kolay: hiçbir değerleri yok. Araplardan oluşan bir ulus yoktur; Suriyeli bir tüccara bir Osmanlı, Bedevi'den daha yakın gelir. Suriye vilayetinde Arapça konuşan ırklar yaşar, hepsi de birbirinin boğazına sarılmaya heveslidir. Doğal arzularını yerine getirmeleri sadece Sultan'ın nadiren maaş ödediği yarı aç askerler tarafından engellenir. Bu asker ister Kürt ister Çerkez ister Şamlı bir Arap olsun, aldığı ücretten çok daha fazlasını sağlar. Diğer ordular isyan edebilir. Türk ordusu

halifeye sadık kalacaktır. Diğer ordular acı, yokluk ve tedavi edilmemiş hastalıklar karşısında pes edebilir. Sultan'ın ordusu ayakta durduğu sürece ilerleyecek, silahlı olduğu sürece savaşacak ve lideri olduğu sürece fethedecektir. Yürüyüş halindeki bir Türk alayından daha harika ama aynı zamanda da hüzünlü bir manzara yoktur. Kır sakallılar ve yarı yetişmiş gençler... Kötü giyimli ve genellikle yalınayak, yorgun ve yıpranmış ama boyun eğmez. Bu yürüyüşü izleyenler selam dursunlar! Savaşın bilimden ziyade sanat olduğu günlerde, dünyanın fatihlerinin harcı bu malzemeyle karılıyordu (G. L. Bell, 1907c, ss. 140-141).

Gertrude Bell'in Osmanlı toplumuna dair gözlemleri nispeten olumluyken, yıllar içinde Britanya çıkarları doğrultusunda bölgedeki duruşunu değiştirmesi bir çelişki olarak görülmektedir. Fakat Bell'e göre bu ifadeler çelişkili değildir. Zamanla değişen görüşlerini, Times'a yazdığı bir makalede savunmuş ve 1905 yılında yayımlanan kitabın 1920'lerdeki koşullara göre değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmiştir.

Söz konusu kitap 1905 yılında yazılmıştır. Bu bile başlı başına kitabın mevcut koşullardaki otoritesini reddetmek için bir sebeptir. Kitabın 1918 yılında hiçbir değişiklik ya da düzeltme yapılmadan yeni bir baskısının yapıldığı doğrudur. O sırada Mezopotamya'daydım ve eski bir gezi kitabının gözden geçirilmesinden daha önemli konularla meşguldüm. O dönemde edindiğim izlenimleri kaydetmek için dürüst bir girişim olarak, ne olursa olsun, bu kitabın basılmasına izin verdim. O zamandan beri Yakın Doğu siyaseti ile oldukça yakın temas halindeyim ve son altı yıldır Irak'ta beni Arap dünyası ile yakın bir bağlantıya sokan resmi bir görevdeyim. 1905'ten bu yana meydana gelen gelişmeler hakkındaki herhangi bir görüşüm, her halükârda, ilk elden sürekli gözlemlere dayanma niteliğini haizdir. 1905'te muhabirinizin bana aktarma onurunu verdiği değerlendirmenin çok da hatalı olduğunu düşünmüyorum. Bu tarihte, Türklerin yerini almak için ne eğilim ne de genel rıza ile uygun bir güç olmadığı tartışılmaz. Batılı uluslardan hangisi bu yükü omuzlayabilirdi ya da başkaları tarafından üstlenilmesine izin verilebilirdi? Türk İmparatorluğu içindeki Arap ulusal özbilincinin o zamanlar zayıf bir emekleme döneminde olduğu da aynı derecede tartışılmazdır (G. L. Bell, 1922).

1913'teki makaleye de gönderme yapan bu yanıtın devamında değişen siyasi koşullara ve Arapların Osmanlı yönetiminden ayrılma isteklerine değinmiştir. Bell'in eserini "*eski bir gezi kitabı*" olarak tanımlaması, araştırmacılara bu kitaba nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda önemli bir ipucu sunmaktadır. *The Desert and The Sown* bir seyahat anlatısı olarak değil, Batı'nın Doğu'ya bakışını ve emperyalist görüşlerin nasıl şekillendiğini irdeleyen bir metin olarak değerlendirilmiştir. Edward Said'in yorumlarının da etkisiyle, bu eser, Bell'in politik bir ajanda ile hareket ettiğini öne süren bir çerçevede incelenmiştir. Hatta kitabın başlığı dahi farklı yorumlara açık olmuş ve çeşitli akademik tartışmalara yol açmıştır.

Desert kelimesi, çöl, sahra gibi terimlerle ifade edilebilirken, *Sown* kelimesi Türkçeye çevrildiğinde ne tohum ne de tarla gibi tam karşılıklar bulmamaktadır. Kitabın henüz Türkçeye çevrilmemiş olması, kesin bir Türkçe başlık önerisini zorlaştırmaktadır. Gertrude Bell, Fitzgerald'ın rubai çevirilerinden aldığı bu kelimeleri, o dönemde günümüz Lübnan'ını ve Filistin'in bir kısmını içeren Suriye bölgesini tanımlamak amacıyla kullanmıştır (Mackenzie, 1991, s. 180). Çünkü o dönemde Suriye bölgesi temelde batıda tarım için uygun alanlar ve doğuda çölü içeren iki ana bölüme ayrılmaktaydı. Bu seyahatte kullandığı güzergâh yer yer çölden ve ekilmiş araziden geçse de genelde bu iki alanın ortasına denk gelmektedir (Harita 22). Bell, Fitzgerald'ın Ömer Hayyam çevirilerini beğenmiyor olmasına rağmen kitabına isim verirken kullanmış olması ilginçtir (G. L. Bell, 1937, s. 281). Zira bu çeviri, orijinal Farsça rubailerin sadık bir çevirisi değil, şiirsel bir uyarlamasıdır.

Gertrude Bell'in kitaba isim verirken neden çöl ve ekin kelimelerini kullandığı net olarak bilinmese de literatürde bu isme yönelik pek çok iddia bulunmaktadır. Bu konuya ilk dikkat çeken isimlerden Fallon, çöl ile kırsal alanın ekin ile ise şehirlerin kastedildiğini öne sürmüştür (Fallon, 1981, s. 129). Fallon'a karşı çıkan Pandit ise çölün özgürlüğü simgelediğini ekinden kastedileninse Bell'in mensup olduğu toplumsal yaşam olduğunu savunmuştur (Pandit, 1990, s. 184). Kraid'in çölü ekilen alandan ayıran bölgeyi doğunun değişmezliğiyle özdeşleştirmesi ise kitapta kullanılan bağlama en uygun açıklamadır (Kraid, 1999, s. 143). Fakat Kraid'in iddia ettiği gibi bu değerlendirme olumsuz bir mana içermemektedir. Zira Bell, bu ifadeyi, kaybolacak bir yaşam tarzına yönelik pastoral bir nostalji hissiyle kullanmıştır. Suriye'nin (günümüzde Ürdün) kırsal bölgelerinin köyler ve çiftliklerle dolup taşacağını, yolların ve makinelerin manzaranın huzurunu bozacağını öngörmüştür (G. L. Bell, 1907c, s. 23). Kitabın ismini zikrettiği bu bölümde ayrıca Advan kabilesine mensup bir kişinin ekinleri gözetlerken fotoğrafına yer vermiştir (Fotoğraf 11). Aslında bu fotoğrafı 1900 yılında çektiğini not etmek gerekir. Akademik nitelik taşımayan eserlerinde, daha önceki seyahatlerinde edindiği gözlemler de sıklıkla yer almaktadır. Bu nedenle kitabı tarihsel bir kaynak olarak kullanırken dikkat edilmelidir. Kitabın girişinde de Bell, nasıl bir eser üretmeyi amaçladığını da belirtmiştir.

İçinden geçtiğim ülkenin hiçbir yeri gezginler için bakir değildir, ancak bazı kısımları nadiren ziyaret edilmiş ve yalnızca pahalı ve genellikle elde edilmesi zor olan eserlerde betimlenmiştir. Bu tür yerler hakkında kısa bir açıklama ve değerli

olduğunu düşündüğüm kadar çok fotoğraf sundum. Ayrıca Suriye'nin kuzey şehirlerinde, sıradan bir gözlemcinin gözüne çarpan antik kalıntıları da not ettim. Suriye'de ve çölün kıyısında daha yapılacak çok keşif ve çözülmesi gereken pek çok zor sorun var. Bu çalışmalar de Vogüé, Wetzstein, Brünnow, Sachau, Dussaud, Puchstein ve meslektaşları, Princeton Araştırma Ekibi üyeleri ve diğerleri tarafından iyi bir şekilde başlatılmıştır. Bu toprakların mimari anıtlar ve geniş kapsamlı bir tarihin epigrafik kayıtları açısından ne kadar zengin olduğunu öğrenmek isteyenleri onların kitaplarına yönlendiriyorum (G. L. Bell, 1907c, ss. x-xi).

Okuyucuları çeşitli akademisyenlerin çalışmalarına yönlendirmesinden de anlaşılacağı üzere Gertrude Bell, kitabı akademik bir eser olarak görmemektedir. Daha sonraki açıklamalarında da belirteceği gibi bu bir seyahat kitabıdır. Fakat bu seyahat kitabı asıl yolculuğunun sadece bir kısmını içermektedir. *The Desert And The Sown* anlatıya Kudüs'ten başlasa da aslında Bell'in Suriye'deki ilk durağı Beyrut olmuştur. Kış aylarında büyük gemiler Yafa Limanı'na yanaşamadığı için Port Said'den Beyrut'a geçmiştir.

Gertrude Bell'in 15 Ocak'ta ulaştığı Beyrut'ta ilk işi gümrük işlemlerini tamamlamak olmuştur. Bu noktada daha önce kurduğu bağlantılar işini kolaylaştırmıştır. Tehlikeli bir yolculuğa çıkacağı için hem üzerinde bir revolver taşımakta hem de sandığında bir silah bulundurmaktadır. Elçilikten gönderilen ve daha önce tanıştığı bir kavas sayesinde eşyaları detaylı bir şekilde aranmamış ve gümrükten kolayca geçmiştir (GB/1/1/2/1/9/9). Bu durum onun yasadışı işlere bulaştığına dair bir izlenim oluştursa da aslına tüm seyahati önceden planlanmış ve Osmanlı idaresine bildirilmiştir. Bu sebeple gittiği şehir merkezlerinde mülki idare amirleri tarafından ağırlandır. Bu izni almasını sağlayan kişi ise eniştesi Frank Lascelles olmuştur. Bell, ilgili belgelerde İngiltere'nin Berlin büyükelçisinin yeğeni olarak tanımlanmaktadır (İ.HR./393-15-1, DH.MKT./923-65-1, BEO/2479-185879, HR.TH../313-34.).

Gertrude Bell'in Beyrut'taki ilişki sosyogramı incelendiğinde (Sosyogram 9) en sık vakit geçirdiği kişilerin artık Osmanlı tebaası olduğu anlaşılmaktadır. Burada vakit geçirdiği Osmanlı vatandaşları çoğunlukla farklı mezheplere mensup Hristiyanlardır. En fazla öne çıkan isim Abdullah G. Khouri'dir. Kimliği net olarak bilinmese de bu ailenin Maruni olduğu bilinmektedir. Onun aracılığıyla Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Muzaffer Paşa (1843-1907) (Władysław Czajkowski) ile tanışma fırsatı bulmuştur. Beyrut Valisi İbrahim Halil Paşa ile görüşmese de hakkında olumlu duyular almıştır. Daha önce birlikte

seyahat ettiği Dürzi Muhammed ve Nusayri olduğunu belirttiği Dr. Haydar gibi kişilerden hareketle onun Beyrut'taki sosyal çevresinin dini ve etnik yapı açısından oldukça çeşitli olduğu söylenebilir. Bununla birlikte burada Bell'e en fazla yardımı dokunan kişi muhtemelen İngiliz temsilcisi Robert Hay Drummond-Hay'dir (1846-1926). Ayrıca Amerikan Koleji'nin yöneticisi Daniel Bliss (1823-1916) ve ailesiyle de sıkça görüştüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Beyrut'taki sosyal ilişkilerinin Hayfa'dakine benzer bir görünümde olduğu söylenebilir. Bu dönemde hem geldiği topluma mensup kişilerle vakit geçirmekte hem de halkla samimiyet tesis etmektedir.

Gertrude Bell'in Beyrut'tan sonraki durağı Kudüs olacaktır. Karayoluyla yaptığı kısa bir yolculuğun ardından daha önce vakit geçirdiği pek çok kişiyle tekrar buluşmuş ve uzun seyahatini planlamıştır. Burada Demetrius Domian ile yakınlığı, yol ve kamp malzemelerini kolayca temin etmesine olanak sağlamıştır. Kudüs'te, Orta Doğu'ya yönelik ilgisiyle tanınan ve daha sonra bölge politikalarında önemli bir rol üstlenecek İngiliz diplomat ve gezgin Mark Sykes (1879-1919) ve eşiyle de görüşmüş ve onun referansıyl Mikail adında bir aşçı istihdam etmiştir (GB/2/9/2/1). Yolculuğa başlamadan önce Remle'deki harabeleri ziyaret etmiştir. Annesine Remle'den (الرملة) yazdığı bir mektupta seyahat planını detaylı bir şekilde açıklamakta ve iletişim yollarını tarif etmektedir.

Henüz seyahatlerime başlamadım, ancak bazı kazıları görmek için bir geceliğine buraya geldim ve medeniyetten ayrılmadan önce size tekrar yazma fırsatını değerlendireceğim. Öncelikle adresler konusunda: 24 Şubat'a kadar (daha sonra değil) İngiliz Konsolosluğu Şam'a, sonra 16 Mart'a kadar İngiliz Konsolosluğu Halep'e yazmalısınız ve bundan sonra sanırım bir sonraki adresim yeni bir duyuruya kadar Alman Konsolosluğu Konya, Küçük Asya olacak. [...] Önümüzdeki 5 Şubat Pazar günü Kudüs'ten ayrılıyorum ve o tarihten itibaren yaklaşık 4 hafta içinde Şam'a ulaşmayı umuyorum. Varışında size telgraf çekeceğim ve lütfen cevap verir misiniz, her şeyin yolunda olduğunu bildirmek için tek bir kelime yeterli. Mektupsuz geçen bir ayın ardından bir yere ulaştığımda hep endişeli olurum. Aynı şeyi Halep'te ve -eğer gidersem- Urfa'da da yapacağım. Siz yine de oraya mektup göndermeyin çünkü ne kadar uzun süreceğini bilemiyorum. Küçük Asya'da Alman [demiryolu] hattına ulaşır ulaşmaz, Konya'ya gelen mektupların aşağıya gönderilmesini sağlayacağım (GB/1/1/1/15/6).

Gertrude Bell'in seyahat izni Havran (حوران) ve Dürzi Dağı (جبل الدروز) bölgesini kapsamadığı için تنها bir yoldan giderek bu bölgeyi inceleme fırsatını yakalamıştır. Bu faaliyeti haber alındığında aynı bölgelere gitmek için izin almaya çalışan Mark Sykes'ı

zor durumda bıraktığı iddia edilmektedir (Adelson, 1975, s. 108). Sykes'ın, eşi Edith'e yazdığı bir mektupta Bell için ağır ifadeler kullandığı bilinmektedir (GB 50 U DDSY2/1/2D/47). Fakat Bell, mektup ve günlüklerinde Sykes ve ailesinden sıkça bahsetse de onlarla ilgili herhangi bir olumsuz ifade kullanmamıştır. Onun seyahat rutinini savurgan bulsa da engellemeye çalıştığına dair bir kanıt yoktur. Annesine yazdığı bir mektupta isterse izin alabileceğini fakat bunu tercih etmediğini belirtmektedir:

Zamanımı Türk yetkililerle, özellikle de Şamlı bir Hıristiyan, sevimli ve zeki bir adam olan müdür ile yakın dostluklar kurarak geçirdim. Sonuç olarak istediğim yere gidebilirim ve kimse bana yardım etmek dışında bir şey yapmaz. Mark Sykes'ın Dürzi Dağına resmi bir korumayla geldiğini duydum, açıkçası isteseydim muhtemelen ben de izin alabilirdim. Ama çölden geldiğim için çok memnunum. Çünkü çok eğlenceli bir yolculuk oldu ve gelecekteki gezilerim için çok değerli deneyimler edindim. Gördüğünüz gibi birçok önemli insanla dostluğun temellerini attım, çöl açısından önemli olanlarla yani (GB/1/1/1/15/8).

Bununla birlikte iki varlıklı İngiliz'in henüz 1896'daki isyanın etkileri sürerken ve isyanın lideri Şibli el-Atraş (شibli الأطرش) henüz vefat etmişken (Salih, 1977, s. 257) Dürzi Dağı bölgesine gitmesinin Osmanlı yetkililerini endişelendirmesi de olağandır. Henüz 26 yaşında bir genç olan Mark Sykes'ın kişisel bir yazışmasında bu tür alaycı ifadeler kullanması da aynı şekilde doğal karşılanmalıdır. Tezin birinci bölümünde bahsedildiği üzere Bell'in gençlik mektupları da bu tür ifadelerle doludur. Bell ve Sykes'ın bir sonraki durağı Şam olacaktır.

Gertrude Bell'in Şam'daki ilişki sosyogramı (Sosyogram 10) incelendiğinde en sık vakit geçirdiği kişilerin artık büyük oranda şehrin sakinleri ve yöneticileri olduğu anlaşılmaktadır. Burada bir haftadan az kalmasına rağmen farklı çevrelerden pek çok insanla iletişim kurma şansını yakalamıştır. Şam bu dönemde Suriye Vilayetinin merkeziydi. Burada Vali Hüseyin Nâzım Paşa (1854-1927) ile de görüşmüştür. Onun Vali'ye Mark Sykes'ı şikâyet ettiğine ve onun çöle gitmesinin engellenmesini istediğine dair iddialar (Winstone, 1978, s. 96) ise yazışmalarında yer almamaktadır. Esasında Sykes Şam'a Bell'den önce ulaşmış ve onun geleceği günün sabahı şehirden ayrılmıştır (GB/2/9/2/27). İlerleyen dönemlerde pek çok alanda birlikte çalışacaklardır. Fakat bu dönemde Bell sosyal ilişkilerini diğer batılı gezginlerden ziyade o bölgede yaşayan kişiler üzerinden ilerletmeyi tercih etmektedir.

Gertrude Bell'in Şam'daki sosyal çevresi sadece idarecilerden oluşmuyordu. Burada bazı toplantılara katılmış ve Mirler, Şeyhler ve Ağalar gibi geleneksel liderlerle de görüşmüştür. Bu noktada Ceyrudi Mehmed Paşa en fazla öne çıkan isimlerden biridir. Onu bölgenin en büyük ikinci eşkıyası olarak tanımlamaktadır. Ona göre en büyük eşkıya ise Palmira'daki Feyyaz Ağa'dır. Bell her iki isme de yakınlık hissetmektedir (GB/1/1/1/15/10). Zira çöl yolculuklarında bu tür nüfuzlu kişilerin onun güvenliğini sağlama hususunda yardımcı olabileceğini düşünmektedir. Hakeza onu kurduğu bu tür yerel ilişkiler tehlikeli yolculuklarını oldukça kolaylaştırıcaktır. Bu tür yerel liderlerin yanı sıra Şam'da şehrin önde gelen düşünsel simaları ve dini liderleriyle de görüşme imkânı bulmuştur. Bunlardan Tâhir el-Cezâirî (1852-1920), Muhammed Kürd Ali (1876-1953) ve Şeyh Hasan Nakşibendi gibi isimler ön plana çıkmaktadır. Bell her ne kadar dışarıdan bir gözlemci olsa da bu simalarla görüşerek Suriye'deki vatandaşların Osmanlı idaresine yönelik yaklaşımlarını ilk elden öğrenme fırsatını elde etmiştir.

Gertrude Bell'in Şam'da görüştüğü batılı isimler arasında ise Amerikalı arkeolog Howard Crosby Butler ve Alman Arkeolog Enno Littman öne çıkmaktadır. Ayrıca Douglas Carruthers ile de ayaküstü görüşme şansını yakalamıştır (Carruthers, 1958, s. 52; GB/2/9/2/28). Bu seyahatinde adeti olduğu üzere İngiliz konsolos W. S. Richards ve ailesiyle de sıkça vakit geçirmiştir. Konsolos ile ilgili gözlemleri oldukça dikkat çekicidir. Bell, Konsolosun çöl yaşamının dinamikleri hakkındaki bilgisinin oldukça yetersiz olduğunu fark etmiştir. Kendisinin Feyyaz Ağa ve Ceyrudi ile görüştüğünü işittiğinde Richards çok şaşırılmış ve afallamıştır (GB/2/9/3/3). Bu gözlemleri onun artık İngiliz temsilcilerle daha az vakit geçirmeye başlamasının da en önemli sebebidir. Zira artık kendi bilgisi ve sosyal ilişkileri şehre sıkışmış diplomatlardan daha ileridedir.

Gertrude Bell seyahatin devamında Hama ve Humus gibi şehirlere uğramışsa da uzun süre kalmamıştır. Bu yol üzerinde David Hogarth için bir harita çizmiştir (G. L. Bell, 1905c). Haritada çoğunlukla çevredeki arkeolojik alanlar işaretlenmiştir. Daha sonra çizeceği haritalara nazaran oldukça basit olsa da onu yeni bir uğraşa başlatması açısından önemlidir. Bell buradan geçtiği Halep'te geçirdiği üç günlük sürede ise başta Vali Osman Kazım Bey olmak üzere farklı geçmişlerden gelen çeşitli insanlarla görüşmüştür. Annesine yazdığı mektupta buraya dair görüşlerini ve kurduğu dostlukları anlatmaktadır:

[...] Vali 40 yaşlarında bir adam ve bence bir maskara. Son derece İngiliz hayranı olduğunu söyleyerek söze başladı ve bana Arabistan'da ne işimiz olduğunu sordu. Ben de neşeyle Arabistan'da bizim için önemli olan sadece iki yer olduğunu söyledim. "Mekke ve Medine" dedi hemen. "Hayır" dedim, "Aden ve Kuveyt ve ikisini de aldık.". [...] Buradaki en iyi dostum Rum Katolik Başpiskoposuydu. Paris'te eğitim görmüş bir Şamlıydı, son derece aydın ve cana yakındı. [...] Konsolos ve karısı naziktiler ama pek ilginç değillerdi. [...] Ayrıca İngiliz bir karısı olan sürgündeki genç bir Paşa ile arkadaş oldum. Nereden geldiğini Tanrı bilir ama oldukça hoş küçük bir kadındı. Beni kaleye götüren de bu Paşa oldu. Ve nihayet zengin bir Hıristiyan yerli aile ile eğlenceli bir akşam geçirdim. [...] Bütün boş zamanlarım rehberlerimi değiştirmekle, yenilerini bulmakla ve eskilerine (büyük bir üzüntüyle) veda etmekle geçti. Bu gerekli bir adımdı çünkü Küçük Asya'ya Arapçadan başka bir şey konuşmayan Suriyelileri götüremezdim (GB/1/1/1/15/14).

Gertrude Bell'in Kazım Bey ile diyalogu kitabında da benzer şekilde alıntılanmaktadır (G. L. Bell, 1907c, ss. 262-266). Fakat günlüğünde son cevabı (ve ikisini de aldık) vermemiş gibidir (GB/2/9/3/29). Elbette henüz ülkesinin politikasına yön verebilecek konumda değildir. Bununla birlikte gittiği her yerde sürekli kendini ülkesinin dış politikasına yönelik tartışmaların ortasında bulmaktadır. Esasında bu dönemde daha ziyade Osmanlı İmparatorluğu'nun iç politikasıyla ilgilenmektedir. Kitapta Halep'i anlatırken burayı bir sürgünler şehri olarak tanımlamıştır (G. L. Bell, 1907c, s. 268). Bell'in birlikte kaleye gittiği paşanın ileride Dahiliye Nazırlığı yapacak (Halıcı, 2019, s. 119) ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin önde gelen isimleri arasında sayılacak (Atatürk, 2019, s. 10) Mehmed Ali (Gerede) Bey olduğuna şüphe yoktur. Bu seyahatin ilerleyen günlerinde de Bell sürgün edilmiş memurlarla görüşme fırsatı yakalayacaktır.

Seyahatin bundan sonraki kısmı Anadolu'da devam edeceği için Gertrude Bell Türkçe bilen rehberler edinmiştir. Halep'ten Antakya'ya geçmiş oradan da İskenderun'a ulaşmıştır. *The Desert And The Sown* burada sona ermektedir. Fakat yolculuğu henüz bitmemiştir. Seyahatin buradan sonraki kısımları hem günlük ve mektuplarında belgelenmiş hem de *Revue Archéologique* dergisinde yayımlanmıştır. 16 Nisan'da İskenderun'dan yola çıkan Bell, İssos Harabeleri, Toprakkale, Kastabala Kalesi, Anavarza, Dumlu Kalesi, Yıllankale ve Misis gibi antik kalıntıların fotoğraflarını çekip çizimlerini yaptıktan sonra 23 Nisan'da Adana'ya ulaşmıştır (GB/1/1/1/15/15).

Adana'da kaldığı otelde kardeşi Hugo'nun arkadaşı olduğunu belirttiği Mr. Lloyd ile karşılaşmıştır. Bu kişi ileride Bombay valiliği ve Lordlar Kamarası başkanlığını da yapacak George Ambrose Lloyd'dur (1879-1941) (Charmley, 1987, s. 11). Lloyd

İskenderun'dan Adana'ya kadar kendisine rehberlik yapan Fettuh'u Bell ile tanıştırmıştır (GB/2/9/4/25). Bu dönemde İskenderun'da Catoni ailesi için çalışan Fettuh aslen Halepli bir Katolik Ermeni'dir. Akıcı bir şekilde Arapça ve Türkçe konuşabilmektedir. Bu tarihten itibaren Bell'in Osmanlı topraklarındaki bütün seyahatlerine eşlik edecektir. Dolayısıyla sosyal çevresi bunun gibi tesadüfi karşılaşmalarda dahi seyahatlerini kolaylaştırmaya hizmet etmektedir.

Adana'dan Tarsus'a trenle geçen Gertrude Bell buradan Mersin'e gitmiştir. Güzergahının bundan sonrası Silifke'ye kadar deniz kıyısını takip etmiştir. Ardından Toros Dağlarının arasından günümüzde dahi nadiren kullanılan bir yoldan Karaman'a ulaşmıştır. Suriye kitabı artık bitse de gezdiği bölgelerde yaşayan insanlarla etkileşimleri devam etmiş, yorumlarını mektup ve günlüklerinde yazmıştır. Toros Dağlarında yaşayan yörüklerin gündelik yaşamına dair tespitleri ve çektiği fotoğraflar tarihsel açıdan oldukça değerli belgelerdir. Bell Anadolu insanının misafirperverliğini bulduğu her fırsatta dile getirmiştir.

Yolculuğum, bu anlatımın sona erdiği İskenderun'da bitmedi. Ancak Küçük Asya'da esas olarak arkeoloji ile ilgilendim; orada yaptığım çalışmaların sonuçları "Revue Archéologique" dergisinde bir dizi makale olarak yayınlandı ve editör Mösyö Salomon Reinach'ın nezaketi sayesinde bu tür bir kitabın sayfalarından daha uygun bir yer buldular. Küçük Asya'nın ne halkını ne de dilini, bu ülkeyi yakından tanımaya yetecek kadar iyi bilmiyorum, ama yetersiz bir tanışıklıkla bile, Türk köylüsünün ayaklarının dibine saygı nişaneleri bırakmaya hazırım. Pek çok erdeme sahiptirler, misafirperverlik erdemi ise diğerlerinden daha üstündür (G. L. Bell, 1907c, s. xi).

Karaman'dan Konya'ya trenle seyahat eden Gertrude Bell, demiryolu inşaatıyla yakından ilgilenmiştir. Bu ilginin bir nedeni, inşa edilen yolların seyahatlerini kolaylaştıracağı düşüncesiyle, diğer bir nedeni ise ailesinin demir üretiminde faaliyet göstermesidir. O dönemde Almanların inşa etmekte olduğu Bağdat Demiryolu hattı Konya'ya kadar uzanmaktaydı, ancak hattın tamamlanabilmesi için finansal zorlukların aşılması gerekmektedir. Bell, bu sürece dair gözlemlerini ve değerlendirmelerini Outlook dergisinde yayımladığı bir makalede paylaşmıştır (G. L. Bell, 1905d). Derginin mezkûr sayısına çevrimiçi olarak erişilemese de tuttuğu notlarda makalesini kısaca özetlemektedir. Projenin bazı yönlerini takdir etmekle birlikte, gümrük vergileri gibi potansiyel gelir kaynakları zaten mevcut borçlara bağlanmış olduğundan, tamamlanması için gerekli fonların sağlanabileceğinden şüphe duymaktadır. Demiryolunun Toros

Dağları gibi daha zor bölümlerinin inşasının maliyetinin önemli bir mali zorluk olmaya devam edeceğini belirtmiştir (Burgoyne, 1958, s. 229).

Gertrude Bell, tren yolunun sağladığı rahatlıktan faydalanarak Madenşehir ve İvriz gibi yakınlardaki tarihi bölgeleri gezme fırsatı bulmuştur. İvriz'den dönüşünde, uzun yıllardır bu bölgedeki kazılara liderlik eden Sör William Mitchell Ramsay ile tanışmıştır (GB/2/9/5/16). Ramsay'in çalışmaları çoğunlukla Yeni Ahit üzerine yoğunlaşmış olup, Konya'dan Efes'e kadar uzanan bölgede kazılar gerçekleştirmekteydi (Gasque, 1966, ss. 40-41). Bell'in günlüklerinde adı ilk kez, 1902 yılında Oscar Van Lennep'in arazisinde yer alan tümülüs kazısına yardımı bağlamında geçmektedir. Ancak yüz yüze tanışmaları bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu tanışmanın ardından sınırlı bir süre birlikte vakit geçirmiş olsalar da sonrasında mektuplaşmaya devam etmiş ve Binbirkilise'de ortak bir kazı yapmayı planlamışlardır.

Gertrude Bell'in bilimsel kariyeri açısından Konya'da tanıştığı en önemli isim Ramsay olsa da bu dönemde en sık vakit geçirdiği kişi şehirdeki Alman temsilcisi Julius Harry Löytved'dir (Sosyogram 11). Aynı zamanda bir sanat tarihçisi olan Löytved Selçuklu kitabeleri üzerine bir kitap da neşretmiştir (Löytved, 1907). İkilinin sohbet konuları arkeoloji dışında, demiryolu inşaatı ve Alman misyonerlerin Konya'da karşılaştıkları zorluklara kadar uzanmaktadır (Yoltar-Yıldırım, 2009, s. 750). Löytved, Alman yatırımlarının kolonyalizm açısından somut bir getirisi olmadığından yakınırken, öte yandan bölgeye sürgün edilen kişiler üzerinden II. Abdülhamid'in idaresini eleştirmektedir (GB/2/9/5/7).

Gertrude Bell'in Karaman'da tanıştığı Hüseyin Hüsnü Paşa sürgün günlerini sıklıkla Konya'da geçirmektedir. Bu dostluk ilerleyen dönemlerdeki seyahatleri için ona oldukça fayda sağlayacaktır. Zira Meşrutiyet'in ilanından sonra önemli görevlere getirilen Hüsnü Paşa 31 Mart Vakası'nda Hareket Ordusu'nun komutanlığını yapacaktır (Aktepe, 1974, s. 269). Bell, onu "*tam ihtişamlı üniformasıyla son derece zarif bir sürgün Paşa*" olarak tanımlamış, iyi Fransızca konuştuğunu ve Karaman'da iki yıldır sürgünde olduğunu belirtmiştir. Hüsnü Paşa, demiryolunun kente sağladığı ekonomik faydalardan bahsederek fiyatların yükseldiğini, İstanbul'a tahıl sevkiyatının arttığını ve kentin nüfusa ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Hüsnü Paşa'nın "*Biz bu Almanları tanımıyoruz ve*

sevmiyoruz. Türkiye ile İngiltere arasında uzun bir dostluk vardır; biz her zaman İngiltere'ye bakarız” şeklinde düşündüğünü aktarmıştır (GB/2/9/5/6).

Bunun yanında ünlü gazeteci ve yayıncı Ebüzziya Tevfik de Konya'daki sürgün günlerini çeşitli kitaplar üzerinde çalışarak geçirmektedir (GB/2/9/5/7). Gertrude Bell, “*Son derece zeki bir yüzü var ve çok bilgili bir insan,*” şeklinde tanımladığı Tevfik'in, zamanını sözlük yazmak ve botanik çalışmakla geçirdiğini anlatmıştır. Bell, sürgündeki aydınların psikolojisini şöyle aktarmaktadır: “*Almanya'da doktora yapmış, Almanca bilen bir sürgün bana 'Üsteleme, mutsuzum ve ne yapacağımı bilmiyorum' dedi,*”. Şehirdeki diğer bir gazeteci ise o dönem Konya'daki İngiliz Konsoloslugu'nda çalışan Jak Sayabalyan'dır. Bell, Osmanlı taşrasında bağlantı kurduğu bu isimlerle II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası başkentte de görüşecektir.

Gertrude Bell, Konya'dan trenle İstanbul'a geçmiş ve burada yaklaşık on gün kadar kalmıştır. Bu seyahat, İstanbul'a ilk gelişi olmasa da yanında bir aile üyesi olmadan gerçekleştirdiği ilk ziyarettir. Şehirdeki sosyal çevresinde, Osmanlı arkeolojisinin kurucularından Osman Hamdi Bey ile oğlu, ünlü arkeolog ve müzeci Edhem Bey öne çıkmaktadır (Sosyogram 12). Bell, Osman Hamdi Bey'i "*hoş bir yaşlı beyefendi*" olarak tanımlamış, aynı zamanda Osmanlı arkeolojisi ve sanatı konusunda derin bilgiye sahip bir entelektüel olarak nitelendirmiştir. Osman Hamdi Bey, özellikle İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki eserler hakkında yaptığı açıklamalarla Bell'i derinden etkilemiş ve onun rehberi konumuna gelmiştir. Bu bağlamda, Osman Hamdi Bey ile paylaştıkları ortak ilgi alanları, onları daha ilk karşılaşmadan itibaren birbirine yakınlaştırmıştır (GB/2/9/5/23).

Gertrude Bell İstanbul'da katıldığı bir Cuma selamlığında sultan II. Abdülhamid'i uzaktan görme fırsatı bulmuştur. Bu karşılaşmayı şöyle tarif etmektedir:

Sultan yokuşun başında görüldüğünde, minaredeki müezzin ezan okumaya başladı. Bando Sultanı karşılamak için ibadetin o tuhaf melankolik ezgisini keserek garip ve hüzünlü bir melodi çalmaya başladı. Sultan, iki büyük atın çektiği bir arabanın içinde geliyordu. [...] Yüzü derin çizgilerle kaplı, hüzünlü ve tetikte bir ifadesi vardı. Camiye girerken, beyaz cüppeli bir imamın ona alçak sesle selam verdiğini gördüm. Çıkışta, kuyrukları ve yeleleri krem beyazı, sarı eyer örtüleri olan iki büyük gri atın çektiği bir arabaya bindi. Yavaşça ilerledi ve sessizce gitti. Yıpranmış bir kraliyetin dikkatli bir hayaleti... (GB/2/9/5/26)

Bell'in yazıları, söylemleri ve İstanbul'daki sosyal ilişkileri göz önüne alındığında, II. Abdülhamid'e karşı mesafeli ve eleştirel bir tutum sergilediği anlaşılmaktadır. Buna karşın, dönemin önemli devlet adamlarından ve Sultan'ın en yakınlarından Arap İzzet Holo Paşa (1852-1924) ile görüşmüş olması dikkat çekicidir. Bu buluşmayı organize eden kişi ise Bell'in Şam'dayken tanıştığı ve Paşa'nın hususi kâtibi, Dürzi asıllı (GB/2/9/3/2) Necip Beydir (Hastürk, 2019, s. 83). Günlüğünde İzzet Paşa ile görüşmesini şöyle anlatmaktadır:

İzzet ufak tefek, oldukça eğik ve zayıf bir adamdı, yüzü efendisinininki gibi derin çizgiliydi; aynı endişeli ve dikkatli ifadeye sahipti. Gergin de diyebilirim. Sigara tabakasını doldurması için Necip'e uzattı ve geri getirir getirmez içmeye başladı. Görevi dinlendirici bir görevmiş gibi görünmüyordu. Sırtını ışığa vererek dikkatlice oturdu. Çok cana yakındı ve bunun aramızda uzun bir dostluğun başlangıcı olmasını umduğunu söyledi. Ben de uygun bir şekilde cevap verdim! [...] Sonra iki Türk amiral geldi, biri çok iyi İngilizce konuşuyordu ama sanki cümlenin sonuna gelmeden unutmaktan korkuyormuş gibi çok aceleliydi. Diğeri de İngilizce konuşuyordu ve Londra'da bulunmuştu. İzzet'le Türkçe konuştular ve bu ziyaretten daha fazla fayda göremeyeceğimi anlayınca kalkıp ayrıldım. Amirallerden biri "Güle güle hanımefendi. Size saygı duyuyorum." dedi (GB/2/9/5/27).

Bu görüşme, Bell'in taşradaki tehlikeli bölgelere yapacağı seyahatlerde güvenliğini sağlamak için siyasi ve askerî açıdan nüfuzlu kişilerle ilişkiler kurmaya özen gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, başkentteki sosyal çevrelere taşradaki yerel bağlantılarla ulaştığını da göstermektedir. Onun için esas önemli olan, korumayı sağlayan kişinin kim olduğu değil, güvenli seyahat koşullarını temin etmektir. Bell'in *The Desert And The Sown*'un önsözünde İngilizlere Sultan II. Abdülhamid yönetimiyle anlaşma yapmaları yönünde verdiği tavsiyelerin kaynağının muhtemelen bu görüşmeler, özellikle de İzzet Paşa ile temasları olduğu söylenebilir. Bu görüşlerini İstanbul'daki İngilizlerle de paylaşmıştır.

Gertrude Bell'in İstanbul'daki sosyal ilişkileri büyük ölçüde konsolosluk çevresindeki İngilizlerden oluşmaktadır. Sir Nicholas O'Connor (İngiliz Büyükelçisi), Sir Adam Block (Düyun-u Umumiye'nin İngiliz delegesi) ve Hugh Poynter gibi etkili mevkilerde yer alan kişilerle yaptığı görüşmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve sosyal yapısına dair bilgi edinmesinde önemli rol oynamıştır. Adam Block ile gerçekleştirdiği görüşmelerde, Osmanlı'nın dış güçlerle yaşadığı sorunlar ve iç siyasete dair çeşitli detaylar konuşulmuştur. Fransızların Osmanlı ile ilişkilerde izlediği stratejiyi eleştiren Block, bu talebin sürdürülebilir olmadığını ve Osmanlı'nın uzun vadede Almanya ile kurduğu

ilişkilere daha çok önem vereceğini öngörmüştür. Ayrıca, II. Abdülhamid'in devlet gelirlerinin büyük kısmını casusluk faaliyetlerine harcadığını ifade etmiştir. Ona göre, Sultan'ın bu baskıcı yönetimi, Osmanlı'daki güvenlik endişelerini artırmakta ve devlet içerisindeki birçok kişinin aniden tutuklanıp sürgüne gönderilme korkusuyla yaşamasına yol açmaktadır. Block, İngiltere'nin Genç Türk hareketine desteğini çekmesinin İngiliz etkisini nasıl zayıflattığını da aktarmıştır (GB/2/9/5/22). Bell, İstanbul'da yolculuğunun başlarında karşılaştığı Sykes ailesiyle de bir gün geçirmiş ve Mark Sykes'ın İbrahim Paşa ile ilgili anılarını dinlemiştir (GB/2/9/5/24).

İstanbul'dan ülkesine dönen Gertrude Bell, 1905 yılının sonbaharında yeniden Paris'e gitmiş ve burada ünlü arkeolog ve tarihçi Salomon Reinach ile Suriye gezisinin yayına hazırlanması üzerine çalışmıştır. Bell, Reinach ile planlarını ve fotoğraflarını paylaşarak yayın ve illüstrasyon detaylarını belirlemiştir. Bu iş birliği, Bell'in akademik çalışmalarını derinleştirmesi ve elde ettiği sonuçları daha geniş bir kitleye ulaştırması için önemli bir fırsat sunmuştur. Reinach, Bell'in makalesini çok beğenmiş ve hemen baskıya göndermeye karar vermiştir. Bell'in Paris'teki diğer entelektüel ilişkileri arasında, Suriye uzmanı ve tanınmış arkeolog René Dussaud da bulunmaktadır. Görüşmelerinde Nabatî ve Safaitik yazıtlar üzerine tartışmalar yapmış ve Necid'deki olası keşifler hakkında bilgi alışverişinde bulunmuşlardır. Bell'in bu temasları, onun Orta Doğu arkeolojisi ve epigrafisine ilgisini ve bu alandaki bilgi birikimini geliştirme çabasını açıkça yansıtmaktadır (GB/1/1/1/15/17).

Gertrude Bell 1905 yılının aralık ayında babası ile Cebelitarık, Fas ve İspanya'yı içeren bir seyahate çıkmıştır (G. L. Bell, 1927, s. 226). Bu tür seyahatlerde günlük tutmadığı için yolculuğunu kayıtlardan takip etmek zordur. Örneğin bu seyahatinden biri annesine biri kardeşi Molly'e (GB/1/1/5/1/2/17) olmak üzere günümüze gelen sadece iki adet mektup vardır. Üstelik annesine yazdığı mektup arşivinde hatalı bir şekilde 1906 olarak tasnif edilmiştir (GB/1/1/1/1/16/8). Bu karışıklığı gidermenin yolu ise Bell'in sosyal ağına daha yakından bakmaktan geçmektedir. Bell annesine yazdığı mektupta Prens ve Prenses Victor Dhuleep Singh ile aynı gemiyi paylaştıklarından bahsetmiştir. Kız kardeşine yazdığı mektupta ise geminin ismini *Ortona* olarak belirtmektedir. Dönemin gazeteleri incelendiğinde Prens ve Prenses'in *Ortona* adlı gemiyle 15 Aralık 1905'te Kolombo'ya doğru yola çıktığı doğrulanmaktadır ("Court and Personal", 1905, s. 9).

Bell'in, seyahatleri sırasında tanıştığı ya da birlikte vakit geçirdiği kişilerin izini sürmek, onun hareketlerinin ve yazılarının daha kesin tarihlerle ilişkilendirilmesine katkı sağlamaktadır.

1906 yılını İngiltere'de geçiren Gertrude Bell, bu süre boyunca *The Desert And The Sown* üzerinde çalışmıştır. Aynı yılın sonunda ise babasıyla birlikte Kahire'ye gitmiştir. Bu seyahatin amacı babasının iş gezisine refakat etmek ve Afrika'dan dönen kardeşi Hugo ile buluşmaktır. Dönemin gazetelerinde Bell ailesinin Hotel d'Angleterre'de kaldığı belirtilirken, ("Hotel d'Angleterre", 1907, s. 16) Hugh Bell ve eşi Florence hakkında bilgilere de yer verilmiştir ("Society Gossip", 1906, s. 6). Ancak bu seyahate dair günlük kayıtları bulunmadığından, Bell'in Mısır'daki faaliyetleri yalnızca mektuplar üzerinden takip edilebilmektedir. Bu durum da Burgoyne dışındaki biyografi yazarlarının onun bu yolculuğunu gözden kaçırmaya sebep olmuştur.

Kahire'de bir aydan fazla kalan Gertrude Bell, burada ünlü Alman diplomat ve arkeolog Max von Oppenheim ile ilk kez yüz yüze görüşme fırsatı bulmuştur. Oppenheim, Orta Doğu'daki araştırmaları ve politik bağlantılarıyla bilinen önemli bir figürdü ve bu görüşme Bell'in Orta Doğu'daki entelektüel ve politik çevrelerle temaslarının çeşitliliğini göstermektedir. Oppenheim Bell'i aynı otelde kalan Rus şarkiyatçı Olga Lebedeva ya da Türkiye'de bilinen ismiyle Gülnar Hanım'la da tanıştırmıştır (GB/1/1/1/17/4). Ayrıca, ünlü İngiliz kâşif ve yazar Lady Anne Blunt (1837-1917) ile de bir araya gelmiştir. Daha da önemlisi Mısır Sömürge Valisi Lord Cromer'la (1841-1917) yaptığı görüşmedir. Mektuplarında bu görüşmeyi şöyle tasvir etmiştir:

Lord Cromer'in yanında oturdum ve onunla oldukça büyüleyici bir sohbet gerçekleştirdim. Kendisi şüphesiz dünyanın en hoş insanıdır. Bir arzum olup olmadığını sordu ve bilgili bir şeyhle güzel bir sohbet yapmak istediğimi söylediğimde, bu konuyla çok ilgilendi ve masanın karşısındaki Bay Machell'e "*Buraya bak Machell, ona iyi bir şeyh bulmalısın. En iyisinin kim olduğunu bir düşün.*" Onlar da düşündüler. Hemen sonuç olarak bugün Ezher'i ziyaret etmemizi sağladılar. Burası İslam dünyasının büyük bir üniversitesi ve bazen kadınları içeri alma konusunda oldukça zorlayıcı olabiliyorlar (GB/1/1/1/17/1).

Gertrude Bell'in Mısır'da en üst düzey sömürge yetkilisi Lord Cromer'dan bir şeyhle görüşme talep etmesi, onun bu dönemde hâlâ siyasetten çok entelektüel ve akademik arayışlara odaklandığını açıkça göstermektedir. Bu talep, onun İslam dünyası hakkında bilgi edinme ve yerel kaynaklara erişme arzusunun bir ifadesidir. Bu dönemde Kahire

Kütüphanesi küratörü Alman oryantalist Bernhard Moritz (1859-1939) ile Suriye Çölü'nü keşfetmeye yönelik planlar da yapmıştır (GB/1/1/1/1/17/4). Kahire'de geçirdiği zaman diliminde Bell, sık sık Saqqara gibi antik bölgeleri de ziyaret ederek arkeolojiye ilgisini sürdürmüştür (GB/1/1/1/1/17/3). Bu bağlamda, sosyal çevresinde yer alan arkeologlar, tarihçiler ve oryantalistler, onun bir sonraki seyahatinin arkeolojik çalışmalara yönelmesinde belirleyici bir rol oynamış olabilir. Nitekim Kahire'den döndükten yaklaşık bir ay sonra Anadolu'ya doğru yolculuğuna başlayacaktır.

Gertrude Bell'in arkeoloji kariyerindeki ilk kapsamlı saha çalışması, William Ramsay ile gerçekleştirdiği Konya'daki Binbirkilise kazısıdır. Daha önceki Orta Doğu seyahatlerinde olduğu gibi, bu kez de eniştesi Frank Lascelles'in diplomatik ilişkileri sayesinde Osmanlı makamlarından izin almıştır. Uzun süren yazışmalar sonucunda elde edilen izin, ona yalnızca fotoğraf çekme ve yüzeysel incelemeler yapma imkânı tanımaktaydı (HR.TH./344-102, MF.MKT./985-41, Y.A.RES./145-6, DH.MKT./1154-75, BEO/3020-226476, BEO/3020-226476, DH.MKT./1157-9, MF.MKT./989-39) Belki de bu yüzden İstanbul'dan Konya'ya trenle gidebilecekken İzmir'den karayolu ile gelmeyi tercih etmiştir. Bu tercihin bir sebebi de bu iki şehir arasında yer alan tarihi ve arkeolojik alanları ziyaret etmek istemesidir. Bu seyahati içeren bir makale yazmamış olsa da gözlemlerini günlük ve mektuplarında ayrıntılı olarak belgelemiştir. Burada gerçekleştirdiği kazı ve akabinde W. Ramsay ile yayımladıkları *The Thousand and one Churches* onun isminin arkeoloji çevrelerinde duyulmasını sağlamıştır (de Jerphanion, 1910; Georges, 1910; Millet, 1910; Vincent, 1910). Kitabın ilk ve son bölümünü Ramsay, ikinci ve üçüncü bölümlerini ise Bell kaleme almıştır (Ramsay & Bell, 1909, s. vii). Madenşehir bölgesinde yaklaşık kırk beş gün süren kazıların dışında Karacadağ (Konya), Hasan Dağı ve Kapadokya'ya da arkeolojik gözlem amaçlı geziler düzenlemiştir. Kalan zamanlarını ise Konya şehir merkezinde geçirmiştir.

Kazı alanına yakın olduğu için Gertrude Bell bu dönem Konya'ya üç defa uğramış ve toplamda on iki gün kalmıştır. 1907 yılındaki ilişkilerini gösteren sosyogram 1905'e nazaran daha çeşitli bir ilişki ağını ortaya koymaktadır (Sosyogram 13). Burada en dikkat çeken nokta İngilizlerle kurduğu sosyal ve profesyonel ilişkilerinin belirgin şekilde artış göstermesidir. Şehirde göreve yeni başlayan İngiliz Konsolosu Charles Doughty-Wylie ile kurduğu ilişki, bu dönemdeki sosyal ağının en dikkat çekici unsurlarından biridir.

Gertrude Bell ve Doughty-Wylie arasındaki ilişkinin ne zaman romantik bir boyut kazandığı net olmamakla birlikte, 1907’de tanıştıkları ve aralarındaki yakınlığın bu dönemde geliştiği bilinmektedir. Aynı zamanda, Doughty-Wylie’nin eşi Lilian ile de dostane bir ilişki kurmuş olması, bu dönemde kişisel ve sosyal bağlantılarını dikkatle yönettiğini göstermektedir. Bell’in Konya’da tanıştığı diğer İngilizler arasında arkeolog Prof. Thomas Callander, kardeşi Kennedy Callander ve Düyun-u Umumiye müfettişi Bertie Sackville-West (Vita Sackville-West’in amcası) yer almaktadır. Ancak, etkileşimde bulunduğu kişiler çoğunlukla Osmanlı vatandaşlarıdır.

1905 yılında tanıştığı Hüseyin Hüsnü Paşa, Alman konsolos Löytved ve Osmanlı Bankası’nın direktörü Trad Efendi gibi isimler, bu dönemde de ilişkilerinin merkezinde yer almıştır. Aralarındaki sohbetler sanattan siyasete kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Örneğin Hüsnü Paşa Pierre Loti’nin 1906 yılında neşredilen *Les Désenchantées (Mutsuz Kadınlar)* romanındaki Türk kadını tasvirine karşı çıkmaktadır. Ona göre Loti’nin esin kaynağı aile geleneksel değil yarı Avrupalıdır (GB/2/10/3/11). Bunun yanı sıra yeni Vali Cevat Bey ile de çok iyi anlaşmıştır (GB/2/10/3/12). Bu sosyal bağlantıları sayesinde karşılaştığı sorunları etkili bir şekilde çözebilmiştir.

Gertrude Bell’in karşılaştığı ilk önemli engellerden biri, aldığı izin belgesinin kazı için yeterli olmamasıdır. Hatta satın aldığı kürekler bile yerel idareciler arasında tedirginliğe neden olmuştur (GB/2/10/3/14). Önemli bir tarihi eser bulma umuduyla bir şahsın tarlasında kazı yapmak istemesi de benzer bir sorun doğurmuştur. Tarla sahibi, herhangi bir yaptırımla karşılaşmamak için Kaymakamlıktan izin alınması gerektiğini belirtmiştir (GB/2/10/3/27). Bell bu sorunu Osman Hamdi Bey’e iletmış ve daha önce Konya Valiliği de yapmış olan Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa tarafından gönderilen bir emirle kazı çalışmalarını rahatça sürdürebilmiştir (GB/1/1/1/17/26). Bu sonuçtan oluşan memnuniyetini annesine yazdığı mektupta şöyle belirtmektedir:

Bu arada, Konya Valisinin İstanbul’dan bize müdahale etmemesi ve elinden gelen her türlü yardımı sağlaması için özel talimatlar aldığını duydum. Bu talimatların Sadrazam Ferid Paşa’dan geldiğini sanıyorum; o ve Hamdi Bey gerçek dostlar gibi yanımızda durdular. Ferid bana bir mesaj göndererek İstanbul’dan geçerken benimle buluşma arzusunu dile getirdi. Bu oldukça eğlenceli olacak. Muhteşem Hamdi Bey’e de minnettarlığımı ifade etmeliyim. Yüksek rütbeli Türk yetkililerle iyi ilişkilere sahip olmak gibisi yoktur (GB/1/1/1/17/27).

Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı araştırmacıların arkeolojik çalışmalar yürütmelerinin ne kadar sıkı bir bürokratik sürece tabi olduğunu ve yerel otoritelerin bu çalışmalara karşı ne kadar duyarlı olduğunu göstermektedir.

Kazı alışmaları bitip de dönüş vakti geldiğinde Gertrude Bell ciddi bir bürokratik sorunla daha karşılaşmıştır. Yardımcısı Fettuh'un acil tıbbi müdahaleye ihtiyaı olması zerine, Bell onu İstanbul'a götürmek istemiştir. Ancak, Tanzimat sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nda vatandaşların seyahat özgürlüğü oldukça kısıtlanmıştır (adırcı, 1993, s. 174). Ermeni olan Fettuh için seyahat izni almak neredeyse imknsız görünmektedir. Yerel idareciler, bu izni verme yetkisinin kendilerinde olmadığını belirterek bürokratik bir çıkmaz yaratmışlardır. Bu durum hem araştırmalarını aksatma riski taşımakta hem de Fettuh'un sağlığı için ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı. Bu sırada alternatif bir plan olarak Fettuh'u İzmir'e götürmeyi ve orada tedavi ettirmeyi dşnmştir. Ancak bu, hem daha uzun bir yolculuk anlamına gelmekte hem de ekstra maliyetler gerektirmekteydi (GB/1/1/1/1/17/32). Sonunda, Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'ya telgraf çekerek izin verilmesini sağlamıştır (BEO/3103-232665). Bu iki olay, Bell'in sosyal bağlantılarını bu dönemde bilimsel çalışmalarını desteklemek ve başkalarına yardım etmek gibi amaçlar için kullandığını göstermektedir.

Gertrude Bell Konya'dan demiryolunu kullanarak İstanbul'a geçmiş ve nl *Pera Palas* oteline yerleşmiştir. Buradaki ilk işi ise yardımcısı Fettuh'u tedavi olması için Doktor John F. McClean'in yanına götürmek olmuştur. İstanbul'da geçirdiği zaman dilimi, sosyal ilişkilerinin genişlemesi açısından dikkate değerdir. 1905 yılına kıyasla, 1907 yılında Bell'in hem İngiliz hem de Osmanlı çevreleriyle etkileşimleri daha kapsamlı ve çeşitlidir (Sosyogram 14). Bu süreçte İngiliz Büyükelçiliği ile ilişkilerini srdrmştir. Büyükelçi Sir Nicholas O'Conor ile samimi bir dostluk geliştiren Bell, onun aracılığıyla İstanbul'daki önemli şahsiyetlerle tanışma fırsatı bulmuştur. Örneğin, Konya'dayken yazıştığı, büyükelçilik tercümanlarından Gerald Henry Fitzmaurice ile bu dönemde tanışmış ve onun diplomatik deneyiminden yararlanmıştır. Mektuplarında onun İstanbul'daki en ilginç insan olduğunu (GB/1/1/1/1/17/33) ve Türkiye'yi de herkesten iyi tanıdığını belirtmiştir (GB/1/1/2/1/9/17). Sosyal evresi yalnızca İngiliz diplomatlarla sınırlı kalmamış, Fitzmaurice'in arabuluculuğuyla Osmanlı elitine mensup kişilerle de tanışmıştır. Bu figürler arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli idari roller üstlenmiş

Necip Melhame Paşa (1856-1927) ve Henry Felix Woods Paşa (1843-1929) da bulunmaktadır. Fitzmaurice Bell'in Sadrazam ile görüşmesine de eşlik etmiştir.

Dönemin Sadrazamı Avlonyalı Ferid Paşa Gertrude Bell'in bu döneme kadar tanıştığı en üst düzey Osmanlı bürokratıdır. Onun ismini 1902 yılında İzmir'de duymuş olsa da (Kırmızı, 2014, s. 337) yüz yüze tanışmaları ancak 1907 yılında gerçekleşmiştir. Bell, Ferid Paşa'ya büyük bir hayranlık duymuş ve onun Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinde kilit bir rol oynayacağına inanmıştır. Günlüğünde, Ferid Paşa ile sulama projeleri ve Eğirdir Gölü'ndeki botlar gibi konular üzerine konuştuklarını, ayrıca bölgedeki siyasi gelişmeler, Necid ve İbn Sabah hakkındaki görüşlerini paylaştıklarını belirtmiştir (GB/2/10/5/30). Mektuplarında da onu büyük bir devlet adamı olarak tanımlamış ve Osmanlı tarihini şekillendirebilecek bir lider olabileceğini öne sürmüştür. Ferid Paşa Bell'e büyük bir nezaket göstermiş ve seyahatlerinde ona koruma sağlayacağına dair teminat vermiştir (GB/1/1/2/1/9/17). Osmanlı başkentinde kurduğu bu üst düzey ilişkiler çalışmalarını daha bağımsız bir zeminde ilerletebilmesine olanak sağlayacaktır. Bu noktada ona destek veren diğer önemli figür ise Osman Hamdi Bey'dir.

Gertrude Bell, İstanbul'a yaptığı her ziyarette Osman Hamdi Bey ve ailesiyle görüşmüş, şehrin entelektüel ve sanatsal çevresinin bir parçası haline gelmiştir. 1905 yılındaki ziyaretinde yalnızca kısa bir görüşme gerçekleştirmişken, bu dönemde Hamdi Bey'in Kuruçeşme'deki yalısında misafir olmuştur. Bu yalı, o dönemde İstanbul'a gelen birçok önemli bilim insanının buluşma noktası haline gelmiştir. Nitekim, Hamdi Bey'in kızı Nazlı'nın hatıra defterinde bu ziyaretlerin izleri görülmektedir. Bell de deftere Arap şair Mütenebbi'den *"Dünyadaki en kıymetli yer, rahvan bir atın eyeridir ve her zaman için en hayırlı dost bir kitaptır"* dizelerini yazmıştır. Herhangi bir tarih belirtilmemişse de Edhem Eldem bu yazının 1907'de yazıldığını tahmin etmektedir (Eldem, 2014, s. 98). Defterde adı geçen Leopold Messerschmidt, Theodor Wiegand ve Salomon Reinach, dönemin önde gelen arkeolog ve tarihçilerindendir ve Bell'in de birebir görüştüğü kişilerdir. Ziyareti sırasında Amerikalı Arkeolog Howard Crosby Butler'ın orada bulunduğunu belirtmiştir (GB/2/10/5/31).

Bu tür buluşmalar, Gertrude Bell'in arkeoloji çevresindeki geniş ilişkiler ağını ve bu ağın onun seyahat planlarına etkisini göstermektedir. Bu dönemde bir sonraki seyahatine hazırlanması, Osmanlı toplumu ve yönetimiyle kurduğu olumlu ilişkilerin doğal bir

sonucudur. Bu sosyal ilişkiler, seyahat planlarını şekillendirirken, ona destek sağlayan bir çevre oluşturmuştur. Graz'a gidip ünlü arkeolog Josef Strzygowski ile görüşme planları da bu eğilimi somutlaştırmaktadır (GB/1/1/2/1/9/16). Dolayısıyla, bu dönemde seyahatlerinin büyük ölçüde arkeolojik araştırmalar ve bu alandaki bağlantıları etrafında şekillendiği söylenebilir. Bu güçlü bağlantılar, gelecekteki seyahatlerinde de önemli bir destek kaynağı olacaktır.

3.2. II. ABDÜLHAMİD'DEN MEHMED REŞAD'A: II. MEŞRUTİYET'E DAİR GÖZLEMLER (1908-1912)

1907 yılını Konya çevresindeki arkeolojik araştırmalarla geçiren Gertrude Bell, 1908 yılını büyük oranda *The Thousand and one Churches*'ü yazarak değerlendirmiştir. O kitabını yazmakla meşgulken Osmanlı İmparatorluğu önemli değişimler geçirmiştir. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı bu gelişmelerden en önemlisidir. Bu gelişme, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyopolitik dinamiklerinde önemli bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, siyasi partilerin faaliyetleri artarken, halkın siyasi bilincinde de belirgin bir artış yaşanmıştır. Bell, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu değişimleri yakından takip etmiş ve 1911 yılında yayımladığı kitapta da bu döneme dair gözlemlerini ve analizlerini aktarmıştır.

Gertrude Bell'in 1909'daki seyahatini anlattığı kitabı *Amurath to Amurath* doğrudan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yönetim değişimine gönderme yapmaktadır. Shakespeare'in IV. Henry oyununda geçen ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kanlı taht değişimlerini ima eden "*Bir Murat gider, bir Murat gelir.*" (Shakespeare, 1915, s. 140) ifadesi, Bell tarafından tarihsel sürekliliğin bir temsili olarak kullanılmıştır. Mısır Sömürge Valisi Lord Cromer'e hitaben yazdığı önsözde bu ifadeyi şöyle açıklamaktadır:

Bir fatih bir fatihi takip eder, uluslar devrilir ve şehirler yerle bir olur, ama varoluş koşulları değişmez ve karşı konulmaz bir şekilde yeni çağı eskisine benzetirler. "Bir Murat'ın yerine başka bir Murat geçer." ve hikâye yeniden anlatılır. [...] Bu kitapta anlatılan beş aylık yolculuk, gerilim ve hatta dehşet aylarıydı. Anayasal hükümetin istikrarı tehlikede idi; düzensizlik, fanatizm, katliam ve iç kargaşalar tarafından alt edilmesi muhtemel görünüyordu. En son Murat'ın diğerinin yerine geçtiğini gördüm; adalet ve özgürlüğün savunucusu olarak görülen yeni hükümdarın ilanına, tanık olan herkesle birlikte sevindim (G. L. Bell, 1911a, ss. vii-ix).

Kitabın eleştirilenlerinden coğrafyacı Ellsworth Huntington muhtemelen önsözü okumadığı için bu ifadeyi coğrafi referanslar üzerine açıklamaya çalışmıştır. Ona göre kitapta “*Amurath*” kavramının tam olarak ne anlam ifade ettiğine dair bir ipucu yoktur o yüzden Murat nehri yani Fırat kastedilmektedir (Huntington, 1912). Huntington bu yorumu bazı araştırmacıları yanıltmış gibi gözükmektedir (Hocaoğlu, 2019, s. 45). Bu da elbette Bell’in kitaba verdiği ismi açıklamaya yönelik bir yorum olarak kabul edilebilir. Zira hem günlüğünde hem de kitabında Murat Nehri’nden ve onun Fırat’ın bir kolu olduğundan bahsetmektedir (G. L. Bell, 1911a; GB/2/11/6/8). Fakat şüphesiz önsözdeki gönderme kitap ismi olmaya daha yakın bir adaydır.

Amurath to Amurath anlatıya Halep’te, ip almak için pazarlık edilen bir çarşı sahnesiyle başlamaktadır. Önceki ziyaretinde şehri kurak, sıkıcı ve pis kokulu bulmuş (GB/2/9/3/27) olsa da bu eserde kullandığı, “*Eğer Asya’ya açılan Halep’ten daha iyi bir kapı varsa, onu ben bilmiyorum.*” ifadesi Halep’e bakışının yıllar içerisinde olumlu manada değiştiğini göstermektedir (G. L. Bell, 1911a, s. 4). Asıl seyahat amacı Fırat ve Dicle kıyısındaki arkeolojik alanları incelemektir. Lisa Cooper’ın çalışması yolculuğun bu boyutunu ayrıntılı bir şekilde tahlil etmiştir (Cooper, 2016). Kitapta ayrıca, gezdiği şehirlerin tarihine, sosyal yapısına ve politikaya da değinmiştir. Fakat *Amurath to Amurath* Gertrude Bell’in şehirlerdeki sosyal ilişkilerine yani onu mekâna bağlayan kişilere dair net ifadeler barındırmaz. İnsanların kimlikleri çoğunlukla gizlenmiş bazen isimleri değiştirilmiştir. Bu da yolculuğu esnasında *The Desert and the Sown*’a dair aldığı geri dönüşlerden kaynaklanmaktadır.

Gertrude Bell, Halep’teki ikinci gününde daha önceki seyahati esnasında da görüştüğü Melkani Rum Patriği Demetrius Kadı’ya uğramıştır. Görüşme sırasında, Kadı, *The Desert and the Sown*’da geçen ifadelerinin cemaat arasında hoşnutsuzluk uyandırdığını belirtmiştir. Öyle ki onun yorumlarını heterodoks bulanlar dahi olmuştur (GB/2/11/2/5). Söz konusu eserde Bell, Kadı’nın Batı’daki eğitimi ve Doğu’daki dini inançlar hakkındaki görüşlerine yer vermiş, onun Fransa’daki bilgi ile Suriye’deki inanç arasındaki zıtlığı vurgulayan değerlendirmelerini aktarmıştır. Batı’da “*çok bilgi ama az inanç*” varken, Suriye’de “*cehalet yaygın olsa da dinin sağlam bir inanç temeli üzerine oturmuş*” olduğunu övünerek söylemesi, olumsuz algılanmış olmalıdır (G. L. Bell, 1907c, s. 266). Bu tepkiler nedeniyle Bell, bu kitabında kişisel görüşleri paylaşırken daha

dikkatli davranmış olmalıdır. Ancak, günlük ve mektupları sosyal ilişkilerine dair oldukça ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

Gertrude Bell'in günlüklerinden elde edilen sosyogram onun bu dönemdeki sosyal ilişkilerinin 1905 yılına nazaran çok daha yoğun ve çeşitli olduğunu göstermektedir (Sosyogram 15). Bunun bir sebebi aradan geçen sürede sosyal ilişki ağını genişletmiş olmasıdır. Bir diğer sebep ise 1906 yılında açılan Halep-Hama Demiryolunun şehri Dünya limanlarına bağlamış olmasıdır (Geyikdağı, 2008, s. 150). Bu sayede ekonomik faaliyetler çeşitlenmiş ve ona paralel olarak insan trafiği de fazlalaşmıştır. Ancak, Bell'in Halep'te en sık görüştüğü kişi, bu hareketlilikle şehre yeni taşınan bir isim değildir.

Gertrude Bell'in Halep'te en fazla zaman geçirdiği kişi, yirmi yılı aşkın bir süredir şehirde yaşayan Alman asıllı yerleşimci Martha Koch'tur. Koch, şehrin sosyal ve kültürel hayatının önde gelen isimlerinden biriydi (Hedin, 1915, ss. 214-215). Kocasını Carl Koch ünlü bir antika koleksiyoncusu ve tüccardı (Kelly's Directory of Merchants, 1907, s. 1505; Prüfer, 2018, s. 251). Çiftin evi Halep'teki Alman toplumu için bir buluşma yeri olarak da hizmet veriyordu. Bell, onu Halep'e ve insanlarına tutkuyla bağlı, "*eğlenceli ve dost canlısı bir hanımefendi*" olarak tanımlamıştır. Martha, Osmanlı İmparatorluğu'nun önde gelen isimleriyle, örneğin Milli Aşireti'nin Reisi İbrahim Paşa ile yakın dostluk ilişkileri kurmuştu. Paşa 1908 yılında vefat etse de Martha onun hala Sincar Dağı'nda hayatta olduğuna inanıyordu (GB/2/11/2/4). Bell'in aktardığına göre, Koch'un diğer bir ahabası Von der Goltz Paşa, onu ülkedeki potansiyel Hristiyan karşıtı hareketlere karşı uyarılmış ve Almanya'ya dönmesini tavsiye etmiştir. Ancak, kocasını yalnız bırakamayacağı için kızlarını Almanya'ya göndermiş, kendisi ise Halep'te kalmaya devam etmiştir (GB/2/11/2/5). Koch'un şehirdeki güçlü bağlantıları ve toplum içindeki nüfuzu, onu hem bir bilgi kaynağı hem de güvenilir bir rehber yapmıştır. Koch, Bell'in şehrin ileri gelenleriyle temaslarında da ona eşlik etmiş, hatta Vali ile görüşmesinde de yanında bulunmuştur.

Gertrude Bell, Martha Koch'un eşliğinde Vali Ahmet Reşit (Rey) ile tanışma fırsatı bulmuş ve onu hem zekâsı hem de entelektüel birikimiyle dikkat çeken bir kişilik olarak nitelendirmiştir. Ahmet Reşit, 1908 yılında Halep Valisi olarak atanmış, ancak İttihatçı yönetimi eleştirmesi nedeniyle görevi kısa sürmüştür (Aşan, 2023, s. 64). Evvelen Kudüs Mutasarrıflığı yapan Reşit, orada Yahudi yerleşimcilerine toprak satışıyla ilgili bir

skandala karışmış, bu olay onun kariyerine gölge düşürmüştü. Bell'e göre, Reşit Bey, bu meselede yalnızca yasaları uyguladığını söylese de bazıları onun bu süreçten büyük maddi kazanç sağladığını iddia etmektedir. Reşit Bey, Halep'teki ilk reform hedeflerini polis, jandarma ve adalet sisteminin iyileştirilmesi olarak belirlemiştir. Yetersiz maaşlarla çalışan güvenlik güçlerinin işlevsiz olduğunu, adalet sisteminin ise karmaşık ve rüşvete dayalı bir yapıda olduğunu dile getirmiştir. İmparatorluk genelinde Hristiyanların askeri okullara kabul edilmesi ve onların kamu hizmetlerinde daha aktif rol almaları gerektiğini belirtse de bu tür reformların taşrada henüz kabul görmesinin zor olduğunu ifade etmiştir (GB/2/11/2/8). Bell'in Vali ile yaptığı bu görüşme, Osmanlı idaresinin yerel ve imparatorluk çapındaki yönetim sorunlarına dair önemli ipuçları barındırsa da bu dönemde siyasi tartışmalar çoğunlukla İttihat ve Terakki Kulüpleri çevresinde yapılmaktadır.

İttihat ve Terakki kulüplerinin bu dönemde İmparatorluğun pek çok şehrinde şubeleri bulunmaktaydı (Çiftçi, 2015). Gertrude Bell, kulübün Halep'teki şubelerini ziyaret etmek istediğinde konsolosluktan ona Hikmet Bey'in ismini vermişlerdir. Bell'in belirttiğine göre Hikmet Bey, *Halep'in Sesi* gazetesinin editörü olup, aynı zamanda Konya Valisi Mehmed Nazım Paşa'nın oğludur. Buradan da onun ünlü şair Nazım Hikmet'in babası olduğu anlaşılmaktadır. Hikmet Bey, cemiyetin Halep'teki ve çevre kasabalardaki halkın eğitimi ve modernleşmesine yönelik çalışmalarını anlatmış ve birkaç yıl içinde bu kulüplerin liberal veya ittihatçı bir partiye dönüşeceğini söylemiştir. Halep'teki cemiyetin yaklaşık 300 üyeden oluştuğunu ve bu üyeler arasından gizli oyla seçilen 7 kişinin yürütme komitesini oluşturduğunu belirtmiştir. Bell, Hikmet Bey'in bu 7 kişiden biri olduğuna inanmakta, diğer bir yürütme komitesi üyesinin ise görüştüğü göz doktoru İsmail Bey olduğunu not etmektedir (GB/2/11/2/9). Tanıştıkları günün akşamı Hikmet Bey onu kulüp binasında bir toplantıya götürmüştür.

Gertrude Bell, Halep'teki İTC kulübünü ziyaret ettiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun anayasa sonrası dönemdeki toplumsal ve ekonomik dönüşümünü yakından gözlemleme fırsatı bulmuştur. Kulüp, sade bir atmosferde, Mithat Paşa'nın büyük bir portresinin gölgesinde, askeri ve sivil üyelerin bir araya geldiği, önemli meselelerin tartışıldığı bir mekandır. Ziyareti sırasında, cemiyetin yeni kurulan ticaret alt komitesinin İskenderun limanı ile Halep'i birbirine bağlayacak demiryolu projesini ele aldıkları ilk toplantıya

denk gelmiştir. Müzakerelerin duygusal içerik taşıdığını ve pratik çözümler üretmekten uzak olduğunu düşünmektedir. Bu dönemde kulüplerin hareket kabiliyetinin güçlü bir valiyi engelleyemeyeceği ve Halep gibi bölgelerde asıl refahın, valilerin doğruluğu ve kararlılığına bağlı olacağını not etmiştir. Kulüpten ayrılırken, Bell, oradaki insanların kendisini coşkulu bir şekilde “Yaşa İngiltere” diye uğurladıklarını belirtmiş ve annesine yazdığı mektupta, kendisini bir Jön Türk gibi hissettiğini mutlulukla ifade etmiştir (G. L. Bell, 1911a, s. 7; GB/1/1/1/19/4).

II. Meşrutiyet’in ilanı, Halep’te geniş bir kesim tarafından tartışılırken, Gertrude Bell özellikle Hristiyan cemaatlerinin bu gelişmelere verdiği tepkiye odaklanmıştır. Zengin bir tüccar, Nasri Homsî, Bell’e Hristiyanların siyasette yeterince temsil edilmediğini, ayrıca mezhepler arasındaki anlaşmazlıkların bu durumu daha da zorlaştırdığını ifade etmiştir. Homsî’ye göre, Hristiyanlar siyasi temsile ihtiyaç duyduklarını kabul etseler de farklı mezhepler ortak bir aday üzerinde uzlaşmamaktadır (GB/2/11/2/12). Diğer yandan, Demetrius Kadı, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki ilişkilerin giderek kötüleştiğini ve Hristiyanların eşitliğinin Müslümanlar tarafından hiçbir zaman tam anlamıyla kabul edilmeyeceğini dile getirmiştir (GB/2/11/2/5).

Gertrude Bell’in alt sınıf Hristiyanlarla yaptığı görüşmeler ise, onların anayasa ve yeni düzenin getirdiği değişimlere dair yaklaşımlarının daha pragmatik olduğunu göstermiştir. Pamuklu kumaş boyama işiyle uğraşan işçiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında inanç farklılıkları gözetmeksizin birlikte çalıştıklarını, ancak anayasanın yoksulların yaşam koşullarını iyileştirmede yetersiz kaldığını ifade etmişlerdir. Bir işçi, *"Eğer anayasa bir işe yaraysaydı, fakirler bu kadar az karşılıkla çalışmazdı,"* diyerek, sosyal eşitsizliklerin sürdüğünü ve anayasa ile gelen umutların yetersiz kaldığını belirtmiştir. İşçiler, Halep’te daha güçlü ve kararlı bir yönetime ihtiyaçlarını sık sık dile getirmişler ve sosyal düzen ile ekonomik istikrarın ancak sert bir yönetimle sağlanabileceğine inanmışlardır. Bir işçi, *"Güçlü bir el burada, Halep’te, fakirin emeğinin karşılığını almasını sağlar,"* diyerek, otoriter bir yönetim arzusunu dile getirmiştir (G. L. Bell, 1911a, s. 10).

Müslümanların II. Meşrutiyet’e dair görüşleri de büyük ölçüde eşitlik ve Hristiyan toplumunun temsiliyeti etrafında şekillenmiştir. Gertrude Bell’in ileride Meclis-i Mebusan’a Halep vekili seçilecek Hamid Bey ile yaptığı uzun konuşma, bu dönemin siyasi atmosferini yansıtmaktadır. Hamid Bey, Hristiyan cemaatinin siyasette daha iyi

temsil edilmeyi hak ettiğini kabul etmiş, ancak mezhepler arası bölünmelerin bu temsiliyeti zorlaştırdığını belirtmiştir. Halep'teki seçimlere büyük bir ilgi olduğunu, ancak yerel kulüplerin yalnızca gözetim işlevi gördüğünü ve zamanla bu yapının zayıflayacağını öngörmüştür. Vali Reşid Bey'in Anayasa ve Hürriyet ilkelerinin halk tarafından tam olarak anlaşılamadığına dair görüşlerini aktararak, “*hakların sıkça konuşulduğunu, ancak sorumlulukların yeterince dikkate alınmadığını*” vurgulamıştır (GB/2/11/2/8).

Gertrude Bell, Halep'te geçirdiği on iki günün ardından titiz bir şekilde organize ettiği kervanıyla şehirden ayrılmış ve Meşrutiyet'in etkilerini taşrada da gözlemlemeye devam etmiştir. On iki at ve altı kişiden oluşan ekibiyle, 15 Şubat sabahı erken saatlerde yola çıkan Bell'in kervanında, daha önce Antakya seyahatinde ona eşlik eden Hacı Ömer ile yeni katırcılar Habib ve Selim yer almıştır. Diğer iki kişi ise sadık yardımcısı Fettuh ve onun henüz on altı yaşındaki kayınbiraderi Jusef'tir. Ayrıca Rakka'ya giden iki asker, Abbas Çavuş ve Hacı Muhammed de ekibe eşlik etmektedir. Bu uzun yolculuğa bol miktarda erzakla çıkmış, çünkü Fırat Nehri'nin doğu yakasında erzak bulmanın zor olacağını öngörmüştür (GB/2/11/2/15;GB/1/1/1/19/5).

Yolculuğun başlarında Gertrude Bell'e *Berliner Tageblatt* gazetesinin muhabiri Eduard Mygind eşlik etmiş, yolda İngiliz ve Alman dış politikaları üzerine uzun sohbetler yapma fırsatı bulmuşlardır. Mygind, Osmanlı'daki anayasal düzenin başarısız olma ihtimalini Hristiyan toplulukların anayasal haklarını tam anlamıyla kullanamamalarıyla ilişkilendirmiştir. Ona göre, bu toplulukların anayasal süreçlere dahil edilmemesi, rejimin zayıflamasına yol açabilirdi (GB/2/11/2/15). Ertesi gün Menbiç'e ulaştığında, zeki ve ileri görüşlü olduğunu belirttiği Mahmud Ağa adında bir Çerkes ile karşılaşmış ve Meşrutiyet'in taşradaki etkileri hakkında detaylı bir sohbet gerçekleştirmiştir. Mahmud Ağa, Osmanlı'da artık herkesin yasa önünde eşit olduğunu ve adaletin daha hızlı sağlanacağını umduğunu söylerken; köylülerin hâlâ, isimlerinin devlet kayıtlarına geçmesinden korktukları için seçimlerde oy kullanmadıklarını ifade etmiştir. Bu korku, halkın yeni anayasal düzenle tam anlamıyla bütünleşemediğini göstermektedir. Aynı şekilde, Bell'in yardımcısı Fettuh da seçim günü şehir dışında olduğu ve henüz kayıtlı olmadığı için oy kullanmamıştır (GB/2/11/2/16). Bu durum, anayasal rejimin taşrada halk nezdinde henüz yeterince karşılık bulmadığını gözler önüne sermektedir.

Gertrude Bell, Bağdat'a giden uzun yolculuğu sırasında, karşılaştığı pek çok kişiden Meşrutiyet hakkında yorumlar dinlemiştir. Bu yorumlar, genellikle belirsizlik ve hayal kırıklığıyla dolu temkinli bir bakış açısını yansıtmaktadır. İnsanlar, hükûmeti rahatlıkla eleştirebilseler de anayasal düzenin henüz kişisel yaşamlarına somut bir iyileştirme getirmediğinden yakınmaktadırlar. İslam kanunlarının anayasa ve özgürlükler bağlamındaki konumu, halkın kafasını karıştırmış görünmektedir. Rakka yolunda karşılaştığı Şeyh Hamrî, İslam'ın sosyal ve hukuki yapısı içinde özgürlüğün anlamını sorgulamaktadır: "*Özgürlük! İslam altında özgürlük olamaz. Şeriata aykırı olarak eşler alıp buna da Özgürlük mü diyeceğim?*" (G. L. Bell, 1911a, ss. 52-53). Benzer şekilde, Şeyh Sallal da Bell'e Osmanlı hükümetinin halk üzerindeki ekonomik baskılarını anlatmıştır. Kardeşi askerden kaçtığı için hükümetin sürülerine el koyduğunu ve aylarca hapis yattığını ifade eden Sallal, Meşrutiyet'in kendilerine herhangi bir somut fayda sağlamadığını vurgulamıştır. "*Hükümet her şeyi yer, bize hiçbir şey kalmaz*" diyerek, merkezi yönetimin taşra halkını nasıl zor durumda bıraktığını dile getirmiştir (GB/1/1/1/19/6).

Gertrude Bell'in günlüklerinde ismi Ma'lul, *Amurath to Amurath*'ta ise Mahmud olarak geçen Kars'tan göç etmiş bir Türk askerle yaptığı konuşmalar, Meşrutiyet rejiminin Osmanlı toplumundaki farklı algılarını ortaya koymaktadır. Ma'lul, anayasal düzen hakkında oldukça açık sözlüdür. Ona göre, Meşrutiyet'in teoride halkı daha özgür ve eşit yapması gerekiyordu, ancak pratikte bu özgürlük ve adalet beklentileri taşrada hayata geçirilememiştir. Yolsuzluk, askerlerin maaşlarının ve ihtiyaçlarının karşılanmasında büyük bir sorun oluşturmaktadır. Ma'lul, Bell'e hükümetin kendisine yirmi dört aylık maaş borcu olduğunu ve her yıl askerler için gönderilen kıyafetlerin Halep'teki subaylar tarafından alıkonduğunu, bu yüzden kıyafetlerini kendi parasıyla almak zorunda kaldığını anlatmıştır (GB/2/11/3/2). Meşrutiyet'in faydalarına inanırken, "*efendiler*" sınıfının anayasa ve adaleti kendi çıkarlarına ters bulduğu için karşı çıktığını vurgulamıştır. Ona göre, bu sınıfın yolsuzluk ve baskılarla fakirleri ezmesi, anayasal düzenin etkinliğini engellemektedir (G. L. Bell, 1911a, s. 65).

Gertrude Bell, elli gün süren uzun ve yorucu bir yolculuğun ardından 6 Nisan 1909'da Bağdat'a ulaşmıştır. Bu, ömrünün önemli bir kısmını geçireceği ve nihayetinde mezarına ev sahipliği yapacak şehre ilk gelişidir. Günlüklerinden oluşturulan Sosyogram 16, bu

dönemde Bağdat'taki ilişkilerinin ağırlıklı olarak İngilizler ve diğer Avrupalılarla sınırlı olduğunu göstermektedir. Şehre ilk kez geldiği için henüz yerel halkla geniş çaplı bir sosyal çevre kuramamıştır. Görüştüğü az sayıda Bağdat sakiniyle temaslarında da olaylara genellikle İngiliz bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bağdat'a varır varmaz konsolosluğun yeni binasına geçmiş ve burada çoğunlukla İngiliz temsilcisi Albay John Ramsay ve çevresiyle vakit geçirmiştir (GB/2/11/4/6). Dolayısıyla, günlüklerine göre Avrupalılar'ın gündeminde II. Meşrutiyet'in ilanından ziyade yerel kalkınma ve güvenlik konularının öne çıkması olağandır.

O günlerde konsolosluğun en önemli gündem maddelerinden biri Sir William Willcocks'un Amara'da karşılaştığı sorunlardır. Willcocks, Amara'da sulama projeleri üzerinde çalışırken, bölgede patlak veren kabile ayaklanmaları nedeniyle zor durumda kalmıştır. Dicle üzerindeki iletişim kesilmiş, nehirdeki beş buharlı gemi ve iki savaş gemisi, isyancılar tarafından durdurulmuştur (GB/2/11/4/7). Bu durum, İngiliz konsolosluğu ve Osmanlı yetkilileri için büyük bir endişe kaynağı olmuştur, çünkü Willcocks'un projeleri özellikle de Hindiye Barajı'nın inşası (Akpınar, 2017, s. 157) hem Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme hedefleri hem de bölgenin ekonomik kalkınması açısından son derece önemlidir (G. L. Bell vd., 1910, ss. 16-17).

Gertrude Bell'in, John Ramsay ile sohbetlerinin konusu da bu bağlamdadır. Ramsay, Dicle ve Fırat nehirlerindeki sulama projelerinin tamamlanması durumunda, bölgedeki kabilelerin kontrolünün daha kolay sağlanabileceğini savunmaktadır. Ona göre, sulama kanallarının kilit noktaları Bağdat'ta tutulur ve su kaynakları üzerindeki denetim sıkılaştırılırsa vergi ödemeyi reddeden ya da isyan çıkaran kabileler, suyun kesilmesi yoluyla cezalandırılabilirdi. Ayrıca, Bağdat'ın çevresindeki çöl yollarının güvenliği konusunda da Hindistan sınır sistemine benzer bir yapı önererek, büyük şeyhlere sorumluluk verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Şeyhler, yolların güvenliğinden sorumlu tutulacak ve bu yollar üzerindeki korumayı sağlayacaklardı. İngilizlerin Irak'taki duruma Hindistan tecrübesiyle yaklaşmaları, bölgedeki görevlilerin Hindistan'dan atanmasından kaynaklanmaktadır. O dönemde Hindistan ve Irak arasında yoğun ticaret trafiğinin yanı sıra, dini gruplar arasındaki bağlantılar da büyük önem taşımaktaydı. Ramsay, Bağdat'taki en etkili otoritelerden Nakîbü'l Eşraf Abdurrahman ile iyi ilişkiler

kurmanın gerekliliğine dikkat çekmiştir. Zira Abdurrahman'ın Afganistan'daki nüfuzu, İngiliz çıkarları açısından stratejik bir değer taşımaktadır (GB/2/11/4/7).

Gertrude Bell'in Bağdat'ta tanıştığı ilk önemli lider, Abdülkadir Geylani'nin soyundan gelen Nakîbü'l Eşraf Abdurrahman Geylani'dir. Nakîb, Osmanlı İmparatorluğu dağıldıktan sonra İngiliz kontrolündeki Irak'ta Bell'in desteğiyle ilk başbakan olarak görev yapacaktır (Kadhim, 2012, ss. 138-139). Fakat bu dönemde aralarındaki ilişki henüz derin bir samimiyet kazanmamıştır. Nakîb, 1906'da Mısır'da yaşanan Denişvay Olayı ve Lord Cromer'in İslam'ın geleceği hakkında yazdığı olumsuz yorumların, Müslüman dünyasında İngiliz idaresine karşı büyük bir hayal kırıklığı yarattığını belirtmiştir. Denişvay Olayı, birkaç İngiliz subayının Mısırlı köylülerle yaşadığı küçük bir anlaşmazlık gibi görünse de İngiliz yetkililerin baskıcı tepkisi Mısır'daki milliyetçi hareketi derinden etkilemişti (Luke, 2007; Mak, 2012, ss. 123-124). Bell'e göre Nakîb, olayın Asya'da bilinen versiyonuna inandığı için İngilizlerin Hindistan'ı hoşgörülle fethettiği günlerden, kadın ve çocukları öldüren bir yönetim haline geldiklerini düşünmektedir. Muhtemelen Lord Cromer ile dostluğundan ötürü bu anlatının gerçeği yansıtmadığını düşünse de karşı çıkmanın faydasız olacağına inanarak sessiz kalmayı tercih etmiştir. Nakîb'in yerel siyasi dengelere ve aşiretlerle ilgili yaptığı bazı yorumları da diğer kaynaklardan doğrulayamadığını belirtmiştir. Meşrutiyet sonrası yeni Osmanlı hükümeti konusunda ise temkinli bir tavır sergileyen Nakîb, halkın bu yeni yönetim biçimine alışmasının zaman alacağını söylemiştir (G. L. Bell, 1911a, ss. 196-197; GB/2/11/4/8). Zamanla Nakîb ile aralarında güçlü bir dostluk kurulacak, 1911 ve 1914 yıllarındaki Bağdat ziyaretlerinde de görüşeceklerdir.

Gertrude Bell'in Bağdat'ta görüştüğü en ilginç dini figürlerden biri, İkbalu'd-Devle Türbesinin görevlisi Vekil Molla Hıdır olmuştur. İkbalu'd-Devle, Avad Nevabı'nın kardeşi olup, İngiltere'ye taht iddiasında bulunduğu başarısız bir yolculuğun ardından Bağdat'ta inzivaya çekilmiştir (Llewellyn-Jones, 2000, s. 111). Bell'in, daha iyi bir fotoğraf çekmek için türbenin damına çıkma izni istemesiyle tesadüfen gerçekleşen bu görüşme, Molla Hıdır'ın samimi misafirperverliği ile ilginç bir sohbete dönüşmüştür. Hıdır, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bir üst düzey yetkiliyi sert bir şekilde eleştirerek onu "mecnun" olarak nitelendirmiştir. Bell ise "*O bir entelektüel, eylemlerden ziyade kitapların adamı*" diyerek ikna etmeye çalışmıştır. Ancak Hıdır, "*İşte bu yüzden ona deli*

diyorum," diyerek karşı çıkmıştır. Bell, kitabında bu üst düzey yetkilinin ismini vermemiş, çünkü ona saygı duyduğunu belirtmiştir (G. L. Bell, 1911a, s. 190). Ancak günlükleri, bu kişinin dönemin Bağdat Valisi Dağıstanlı Mehmed Fazıl Paşa (1853-1916) olduğuna işaret etmektedir (GB/2/11/4/9).

Gertrude Bell'in Bağdat Valisi Mehmed Fazıl Paşa ile görüşmesi, Paşa'nın kendisine son derece kibar davrandığını vurgulayan kısa bir anıdan ibarettir (GB/2/11/4/10). Bell, askeri depoları ziyaret etmek istediğinde Fazıl Paşa ona, türbedeki odaların askeri malzemelerle dolu olduğunu söylemiş ve görmeye değer bir şey olmadığını nazikçe belirtmiştir. Görüşmedeki tek ilginç nokta Paşa'nın Dicle kenarında yakalayıp çatıda beslediği aslanlardır: *"Çatısında beslediği bir çift Mezopotamya aslanını bana gösterdi; Asur kabartmalarındaki kısa yeleli aslanlar. Onları görmek beni çok heyecanlandırdı"* (GB/1/1/1/19/10). Bu dönemde yakın olmasalar da yıllar sonra İngilizler Bağdat'ı ele geçirdiğinde, Bell, Paşa'nın ailesi ile samimiyet kuracaktır.

Fazıl Paşa, Kutü'l-Amare Savaşı'nda İngilizlere karşı kazanılan zaferin önemli kahramanlarından biri olarak tanınmış, ancak bu zaferden önce, Sabis Tepe Muharebesi'nde şarapnel isabeti sonucu şehit olmuştur (Akıncı, 2016, s. 55). Bu savaştan iki yıl sonra 1917'de, İngilizler Bağdat'ı ele geçirdiğinde, Gertrude Bell müteveffa Paşa'nın ailesiyle tekrar irtibata geçmiş ve ailevi sorunlarına çözüm bulmak için çaba göstermiştir. Yazdığı bir mektupta, Paşa'yı: *"Eski günlerde tanıdığım ünlü bir Çerkes savaşı."* şeklinde tanımlamıştır (GB/1/1/3/1/10). 1921 yılında ise Paşa'nın oğlu Davud Bey'in sorumsuz davranışları nedeniyle kızlarının miras haklarını savunmak zorunda kalmıştır (GB/1/1/2/1/17/5). Bell, Davud Bey'in varlıklarını savurganca harcadığını öğrenmiş ve yerel yetkililerle iş birliği yaparak kız kardeşlerinin haklarını korumak için mücadele vermiştir (GB/1/1/2/1/17/38). Paşa'nın kızlarından Hadduç Dağıstanlı, 1969'da yayımladığı anılarında İngilizlerin, özellikle de Sir Percy Cox'un, kendilerine çok iyi davrandığını belirtse de Bell'den bahsetmemiş ve ağabeyi hakkında da olumsuz bir yorumda bulunmamıştır. Aksine, anılarında Davud'un Bağdat valiliği için düşünülen bir isim olduğunu ifade etmiştir (Dağıstanlı, 1969, ss. 208-209). Yine de bu olay, Bell'in o dönemde sıkıcı bir diplomat değil, halkın sorunlarıyla ilgilenen ve kadın hakları için çaba gösteren bir yetkili olduğunu da göstermektedir.

Gertrude Bell, Bağdat'ta bir hafta geçirdikten sonra Dicle kıyısından kuzeye doğru ilerleyerek Samarra, Tikrit ve Asur'da incelemelerde bulunmuş ve 28 Nisan 1909'da Musul'a ulaşmıştır. Musul'a yaklaştığı sırada, şehirde Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirildiği haberi yayılmakta ve top atışları duyulmaktaydı. Bu olay, Osmanlı İmparatorluğu'nda 31 Mart Vakası olarak bilinen isyanın bastırılmasının hemen sonrasındır. Bell'in, 1905 ve 1907'de Konya'da görüştüğü Hüseyin Hüsnü Paşa, 31 Mart Vakası sırasında Hareket Ordusu'nun Selanik'ten çıkışını komuta etmiştir. Mustafa Kemal (Atatürk) ise bu orduda kurmay yüzbaşı olarak görev yapmış, isyanın bastırılmasında önemli bir rol üstlenmiştir (Yüceer, 2021). Bell, Hüsnü Paşa ile İstanbul'da tekrar görüşecek, Osmanlı'nın iç çalkantılarını ve modernleşme sürecini daha yakından gözlemlene olanağını elde edecektir.

İstanbul'da patlak veren bu siyasi kriz, taşrada da büyük yankılar uyandırmış ve Musul'da yaşayan halkın yönetim ve siyasi düzenle ilgili belirsizliklerle karşı karşıya olduğunu ortaya koymuştur. Gertrude Bell, Musul'da bu olayların yarattığı karmaşayı gözlemlene fırsatı bulmuş hem halkın hem de Avrupalı gözlemcilerin bu siyasi değişimlere nasıl tepki verdiklerini analiz etmiştir. Musul'da görüştüğü Avrupalılar, 31 Mart Vakası ve II. Meşrutiyet'in yarattığı siyasi değişikliklere dair genelde net bir görüş belirtmemişlerdir. İngiliz temsilcisi Wilkie Young, halkın anayasal düzene karşı çekimser ve olumsuz bir tutum sergilediğini ifade etmiştir. Dr. Griffiths ise Musul'daki büyük ağaların anayasal düzeni sevmediğini ve halkın genel olarak yeni düzene karşı olumsuz hisler beslediğini vurgulamıştır (GB/2/11/4/28). Bell, bu Avrupalılarla yaptığı görüşmeler sonucunda, Meşrutiyet'in taşradaki reform sürecinin kolayca benimsenmediğini ve Osmanlı yönetiminin halkın desteğini kazanmakta ciddi zorluklar yaşadığını gözlemlemiştir.

Musul'daki Osmanlı vatandaşlarının II. Meşrutiyet ve 31 Mart Vakasına bakışı ise toplumun farklı kesimlerinin siyasi değişimlere yönelik tepkilerinin homojen olmadığını göstermektedir. Yusuf Efendi, eski düzene bağlı bir figür olarak, Sultan Reşad'ın tahta çıkışını derin bir üzüntüyle karşılamıştır. Sultan II. Abdülhamid'in adının geçtiği ilanların askerler tarafından yırtılmasına tanık olduğunda gözyaşları içinde "*Dün onun adını ağızlarına almaktan onur duyacak bu köpekler, bugün ismini lekeliyorlar!*" diye haykırdığını anlatmıştır. Yeni düzenin kaosa, devrime ve kan dökülmesine yol açacağını iddia etmiş, ülkenin büyük felaketlerle karşı karşıya kalacağını belirtmiştir. Bell'in "*Peki*

çözüm nedir?" sorusuna, "Eğer kaynak safsa, tüm nehir saf olur" diye yanıt vermiştir. Bell'in "Kaynak saf mıydı?" sorusuna ise "Hayır" demiş ve eklemiştir: "Bir kral halkının arasında olmalı, onları görmeli ve dinlemeli. Kendini bir saraya kapatıp, casusların dedikodularını dinlememeli" (GB/2/11/5/1). Öte yandan, Rıfat Efendi ise İTC'nin bir üyesi olarak, II. Meşrutiyet'in savunucusudur. Rıfat, Adana'da anayasa öncesinde bir gizli komitenin kurucularından olduğunu vurgulayarak, İttihat ve Terakki'nin Osmanlı taşrasında hızla destek bulduğunu ifade etmiştir (GB/2/11/4/29). Kasım Ağa ise, Halifenin Kureyş kabilesinden olması gerektiğini, Mekke Şerifi'nin de bu kabileye mensup olduğunu belirterek, Arapların kendi kendilerini yönetme arzusunda olduklarını ifade etmiştir (GB/2/11/5/1). Bu durum, Musul'da anayasal düzene verilen desteğin zayıf olduğunu, destek veren kişilerin ise bu şehrin yerlisi olmadığını göstermektedir.

Gertrude Bell, 4 Mayıs 1909'da Musul'dan ayrıldıktan iki ay sonra, 4 Temmuz'da İstanbul'a ulaşmıştır (GB/2/11/7/4). Seyahatinin Cizre ve Malatya arasındaki kısmı ve bu bölgede görüştüğü insanlara dair gözlemleri, 2018 yılında hazırladığım Yüksek Lisans tezimde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Özetle, Bell'in gözlemlediği en önemli sorun, taşradaki güvenlik ve otorite eksikliğidir. Musul'dan Cizre'ye doğru ilerlerken karşılaştığı Nasturiler, Kürt aşiretlerinin baskısına maruz kaldıklarını ve köylerine zaman zaman baskın düzenlendiğini anlatmışlardır (GB/2/11/5/13). Midyat'ta yaşadığı hırsızlık olayı da bu otorite eksikliğinin somut bir yansımasıdır. Sultan Reşad'ın tahta çıkışı, bölgede belirsiz bir sakinlik yaratmıştır. Ancak bu yeni yönetim, vatandaşın güvenini kazanmakta zorluk çekmekte, bireysel silahlanma artmaktadır. Gözlemleri, halkın merkezi yönetime aidiyet geliştiremediğini ve devletin taşrada, askere alma ve vergi toplama gibi temel devlet fonksiyonlarını yerine getirmekte zorlandığını ortaya koymaktadır (Parlakoğlu, 2018). İstanbul'a vardığında ise şehirdeki olayların görece sakinleştiğini ve yeni hükümetin, çeşitli sorunlara rağmen işleyişini sürdürdüğünü gözlemlemiştir.

Gertrude Bell'in İstanbul'daki ilişkilerini gösteren sosyogram (Sosyogram 17) onun bu dönemde kurduğu sosyal ilişkilerin önceki dönemlere göre daha geniş ve çeşitli olduğunu gösterse de sosyal ilişki kurma tarzının pek değişmediğini ortaya koymaktadır. Önceki seyahatlerinde olduğu gibi, bu dönemde de ağırlıklı olarak İngilizlerle vakit geçirmiştir. Sir Adam Block, Fitzmaurice ve Gerard Lowther gibi şehrin önde gelen İngiliz simalarıyla sık sık bir araya gelmesi, onun güvenilir ve muteber bir figür olarak

yükseldiğini göstermektedir. Bell'in sosyal ağına yakından bakıldığında, Osmanlı vatandaşları ve diğer Avrupalılar arasında siyasetçilerin ve diplomatların ağırlığının da arttığı gözlemlenmektedir. Elçilik davetlerinde Rus ve Avusturya büyükelçileri gibi üst düzey yabancı diplomatlarla tanışma fırsatı yakalamıştır. Bu dönemde Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı siyasi sahnesine geri dönen ve önemli görevler üstlenen Hüseyin Hüsnü Paşa ve Ahmed Rıza Bey (1858-1930) gibi etkili Osmanlı devlet adamlarıyla da yakın temaslar kurma fırsatı bulmuştur. Bu ilişkiler, onun Osmanlı'daki yeni düzenin kilit aktörleriyle bağlarını güçlendirdiğini ve bilimsel faaliyetlerini güvenli bir şekilde sürdürebilmek adına hem Osmanlı hem de İngiliz çevreleriyle stratejik bir sosyal ağ inşa ettiğini ortaya koymaktadır.

Gertrude Bell'in İstanbul'da İngiliz diplomatlarla yaptığı görüşmelerde en önemli gündem konusu 31 Mart Olayı ve bu olayın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkileri olmuştur. Fitzmaurice, İTC'nin reformlarının hızına dair endişelerini dile getirerek, tecrübeli devlet adamlarının hızla görevden alınmasının Fransız Devrimi'nin aşırılıklarını hatırlattığını ve benzer sonuçlar doğurabileceğini savunmuştur. Ayrıca, 31 Mart'ı, anayasal gelişmelerin hızlı ilerleyişine karşı doğal bir İslami tepki olarak görmüş ve bu olayın İttihat ve Terakki tarafından abartıldığını ifade etmiştir (GB/2/11/7/5). İngiliz büyükelçisi Sir Gerard Lowther ise, taşra halkının II. Abdülhamid'e hala sempati duyduğunu, yeni hükümeti anlamadıklarını ve Yahudi ile Hristiyanlardan oluştuğunu düşündükleri için soğuk yaklaştıklarını belirtmiştir. Ancak Bell, bu görüşe katılmamaktadır. Lowther, ordu ile İTC arasındaki sıkı bağın ileride sorunlar yaratabileceğini ve Cemiyet'in reformları halkın benimsemesi için yeterince yavaş ve dikkatli bir şekilde yönetmediğini savunmuş, Cemiyet'in sorumluluk almadan güç talep ettiğini vurgulamıştır (GB/2/11/7/10).

Gertrude Bell'in 1909'da İstanbul'da en sık görüştüğü kişi, 1905'te tanıştığı Sir Adam Block'tır. Block, Osmanlı'nın geleceği konusunda oldukça iyimser bir tablo çizmiş, ancak 31 Mart Vakası'nı dini ve sosyal muhafazakârlığın bir yansıması olarak değerlendirmiştir. Genç subayların bu direnci aşacak kararlılıkta olduğunu düşünse de Meşrutiyet'in başarısının taşra kesimlerinin daha organize bir şekilde yönetilmesine bağlı olduğunu vurgulamıştır (GB/2/11/7/12). Bu görüşmelerde Bell'in hala çoğunlukla dinleyici pozisyonunda olduğu unutulmamalıdır; aslında ülkedeki gelişmeler hakkında bilgi alan

kişi kendisidir. Güncel olayların yalnızca taşradaki yansımalarını bilmekte, merkezdeki gelişmeleri ise İstanbul'daki diplomatlardan öğrenmektedir.

Gertrude Bell, Konya'dan tanıdığı Trad Efendi ve Hüseyin Hüsnü Paşa ile bu dönemde sıkça vakit geçirmiştir (GB/2/11/7/6). Ebüzziya Tefik'i de sormuş ama İngiltere'de olduğu için görüşmemiştir (GB/2/11/7/12). Hüsnü Paşa, Bell'i Meclis-i Mebusan'a götürmüş ve bir oturumu dinlemesini sağlamıştır. O gün Meclis'te Ordu Kanunu tartışılıyordu. Bir milletvekili ayağa kalkarak, *"Bu bir ordu meselesi, neden Harbiye Nazırı burada değil?"* diye sorar; bu, Bell'e göre oldukça anlamlı bir çıkıştır. İTC ile meclis, sabık Sadrazam Ferid Paşa'ya karşı öfkeli, çünkü Paşa onları küçümsemektedir. Hüsnü Paşa, Ferid Paşa'nın oğlu Nureddin Bey'in bir gün ona *"İttihat ve Terakki bizi nereye sürüklüyor?"* dediğini, ancak kendisinin içinden *"Asıl baban bizi nereye sürükledi?"* diye cevap vermek geçtiğini anlatmıştır. Meclis oturumunda Bell'in dikkatini en fazla çeken nokta, *"modern"* Türk ve Rum milletvekillerinin Arap ve Yemenli milletvekilleriyle yan yana oturmasıdır.

Gertrude Bell, Meclis ziyaretinden sonra Ahmed Rıza'nın evine de uğramıştır. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında Ahmed Rıza, uzun yıllarını Paris'te sürgünde geçirmiş bir Jön Türk olarak aslında bu sürece doğrudan etkide bulunmamıştır. İstanbul'a döndüğünde "Ebu'l-ahrar" (hürriyetçilerin babası) unvanıyla törenlerle karşılanmış, bu saygınlık ona Meclis-i Mebusan Başkanlığı getirmiştir (Sönmez, 2012, ss. 123-124). Sürgünden dönüşüyle gelen bu tarihi zaferin coşkusuyla Ahmed Rıza, politik ideallerinin gerçekleştiğini düşünerek iyimser bir yaklaşım sergilese de bu iyimserlik, karşı devrim tehdidinin ve reform sürecinin kırılma noktasının yarattığı derin endişeleri gizliyordu (Kaynar, 2021, ss. 855-856). Bell, Ahmed Rıza'ya Sultan Reşad tahta çıktığı sırada Musul'da olduğunu söylediğinde, Rıza halkın bu duruma sevindiğini tahmin etmiştir. Ancak Bell, halkın aksine büyük ölçüde endişeli olduğunu ve güvenlik kaygıları yaşadığını belirtmiştir. Rıza, buna karşılık halkın Meşrutiyet'in ne anlama geldiğini henüz tam kavrayamadığını, fakat zamanla anlayarak yeni rejimi destekleyeceklerini söylemiştir. Bell ise Meşrutiyet'e karşı çıkanların da olduğunu dile getirdiğinde, Rıza bu kişilerin Abdülhamid rejiminden çıkar sağlayanlar olduğunu savunmuştur. Bell, bu noktada daha fazla ısrarcı olmamış, ancak güvenliğin sağlanması halinde halkın Meşrutiyet'i destekleyeceğini, bunun için de öncelikle orduya düzenli maaş ödenmesi

gerektiğini ifade etmiştir. Bu görüşmeler, ona Osmanlı aydınlarının toplumu yeterince iyi tanımadığı izlenimi vermiştir (GB/2/11/7/10).

Gertrude Bell'in İstanbul'daki en üst düzey temaslarından biri Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile görüşmesidir. Onu, "*çok zeki ve Fransızca'yı mükemmel konuşan bir Türk*" olarak tarif etmektedir (GB/1/1/2/1/9/21). Ayrıca, o dönemde Dahiliye Nazırı olarak görev yapan eski sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'nın evine de gitmiş eşiyle (GB/1/1/1/1/19/17) ve oğlu Mustafa Nureddin (Vlora) (GB/2/11/7/6) ile görüşmüş, ancak Paşa ile bir araya gelememiştir. Bell'in İstanbul'da zaman geçirdiği bir diğer çevre ise arkeologlar ve bilim insanlarıdır. Annesine yazdığı bir mektupta Osman Hamdi Bey ile görüşmesini "*arkeoloji, siyaset değil*" olarak tanımlaması, onun bu dönemde kurduğu sosyal ilişkileri belirli kategorilere ayırdığını ve artık siyasetle de ilgilendiğini göstermektedir (GB/1/1/1/1/19/17). Gerçekten de bu dönemde günlük ve mektuplarında siyasetçiler ve idarecilerle görüşmelerini ayrıntılı bir şekilde anlatırken, Osman Hamdi Bey ve Alexander van Millingen gibi bilim insanlarıyla temaslarını yüzeysel bir şekilde anlatmıştır. Bell'in günlüklerinde, Hamdi Bey ile Kuruçeşme'de öğle yemeği yemek ve ardından kayıkla Rumeli Hisarı'na gitmek gibi gündelik ayrıntılar öne çıkmaktadır (GB/2/11/7/13). İstanbul'da on iki gün kaldıktan sonra temmuz ayının ortalarında ülkesine dönen Bell, Ekim ayında İngiltere'de Osman Hamdi Bey ile son bir kez daha görüşme fırsatı elde edecektir.

Osman Hamdi Bey, Oxford'dan alacağı fahri doktora törenine ("University Intelligence", 1909) katılmak üzere İngiltere'ye geldiğinde Bell, kendisini karşılamış ve ağırlamıştır. Annesine yazdığı mektupta 7 Ekim'de, arkeolog D.G. Hogarth ile Oxford'a seyahat ettiklerini, Arthur Evans'ın evinde akşam yemeği yediklerini anlatmıştır. Ertesi sabah tören sırasında Osman Hamdi Bey'in fahri doktorasını alırken oldukça duyulduğunu, Rektör'le el sıkışmasının ve diğer akademisyenlerin onu tebrik etmek için ayağa kalkmasının onu derinden etkilediğini belirtmiştir. Bell ve Hogarth, Fransızca bilen az sayıdaki kişiler olarak etkinlik boyunca Hamdi Bey'e yakın durmuş ve onun kendisini sıcak bir ortamda hissetmesini sağlamışlardır (GB/1/1/1/1/19/30). Bu dönemde Bell'in çalışmaları büyük ölçüde arkeoloji araştırmalarına yönelmiş, seyahat ve siyasetten uzak kaldığı bu zamanı bilimsel çalışmalarını kaleme alarak değerlendirmiştir.

Gertrude Bell, Eylül ayında annesine yazdığı bir mektupta Josef Strzygowski için bir bölüm üzerinde çalıştığını belirtmiştir. Bu çalışmanın ana hatlarını tamamlamış olsa da daha fazla çalışma gerektirdiğini belirterek, bu işin onu oldukça meşgul ettiğini dile getirmiştir (GB/1/1/1/19/26). Tur Abdin bölgesindeki kilise ve manastırların mimari ve arkeolojik analizlerini içeren bu bölüm, 1910 yılında yayımlanan *Amida* (Strzygowski vd., 1910) adlı eserde yer almıştır (G. L. Bell, 1910b). Benzer konuda bir makalesi daha *Blackwood's Edinburgh Magazine*'de yayımlanmıştır (G. L. Bell, 1910e). Aynı zamanda, 1909'daki seyahati sırasında Fırat Nehri'nin doğu kıyılarında yaptığı keşifler, *The Geographical Journal*'de yayımlanmıştır (G. L. Bell, 1910c). Bu çalışma, bölgenin haritalarını (G. L. Bell, 1910d) da içeren önemli bir coğrafi ve arkeolojik inceleme sunmuştur. Bu ön çalışmalar 1911'de yayımlanacak *Amurath to Amurath*'ın arkeolojiyle ilgili kısımlarının iskeletini oluşturacaktır.

Gertrude Bell, İstanbul'da bulunduğu sırada, Fransız Büyükelçiliği'ndeki bir diplomat ona *Ukhaidir Sarayı* hakkında kısa bir çalışmanın *Gazette des Beaux Art*'ta yayımlandığını söylemiştir. Bu duruma alaycı bir tepki verse de kendi keşfi olarak gördüğü bu sarayla ilgili bir yayının varlığı onu kaygılandırmış olmalıdır (GB/1/1/2/1/9/21). Bell, o dönemde Louis Massignon'un yaptığı yayınları (Massignon, 1909a, 1909b, 1910) fark ettikten sonra dahi bu konunun peşini bırakmamış, Ukhaidir Sarayı ile ilgili pek çok konferans vermiş ve kısa makaleler yayımlamıştır. Kasım 1909'da *Hellenic Society* için verdiği konferansta sarayın Pers ve Sasani mimarisiyle bağlantılarına değinmiş ve sarayın mimari planlarını kendi gözlemlerine dayalı olarak sunduğunu ifade etmiştir ("The Palace of Ukheithar", 1909). Ayrıca George Walter Prothero'nun isteği üzerine (GB/1/1/1/1/19/26) onun editörlüğünü yaptığı dergide de aynı konuda bir makale yayımlamıştır (G. L. Bell, 1910a). Sarayın tonoz sistemini incelediği çalışması ise *The Journal of Hellenic Studies*'te kendine yer bulmuştur (G. L. Bell, 1910f). 1910 yılının şubat ayında İtalya ve Hırvatistan'a (O'Loughlin & Šverko, 2019) giden Bell, Roma'daki bir konferansta yine bu konuyla ilgili bir sunum gerçekleştirmiştir ("British School in Rome", 1910). Ukhaidir Sarayı'nı ayrıntılı bir şekilde incelemek ve üzerine kapsamlı bir kitap neşretmek amacıyla 1911 yılının başlarında yola çıktığında, Oscar Reuther'in de aynı konuda çalıştığından habersizdir (Reuther, 1912).

4 Ocak 1911'de Londra'dan ayrılan Bell, Paris, Marsilya, İskenderiye ve Kahire üzerinden ilerleyerek 15 Ocak'ta Beyrut'a ulaşmıştır. Daha önceki seyahatlerinde dağ yollarını tercih ederken, bu kez Beyrut'tan Şam'a trenle seyahat ederek yolculuğunu kısaltmıştır. Bu yeni deneyimi, *Blackwood's Magazine*'deki makalede detaylı bir şekilde anlatmaktadır (G. L. Bell, 1911c, s. 539). Bell, Şam'da önceki seyahatlerine nazaran daha uzun bir süre kalmayı tercih etmiştir. Bu uzun kalışın sebeplerinden biri, çöl yolculuğu için hava koşullarının elverişli olmamasıdır. Ayrıca güzergahında olmasa bile Havran bölgesindeki çatışmalar, yolculuğunu büyük bir titizlikle planlamasını gerektirmiştir. Şam'da geçirdiği bu üç haftalık süre zarfında hem gerekli izinleri almış hem de seyahatini güvenli bir şekilde organize etmiştir. 1911 yılında Şam'daki sosyal çevresi, 1905'e göre çok daha geniş ve çeşitlidir (Sosyogram 18). Hem Şam sosyetesıyla hem de askeri liderlerle güçlü ilişkiler geliştirmeyi başarmıştır. Artık yerel gazetelerde hakkında makaleler yayınlanmakta, Biladü's Şam'a ilgisi ve çalışmaları geniş bir kitle tarafından bilinmektedir (GB/1/1/1/21/5).

Gertrude Bell'in Şam'daki en yakın arkadaşı, şüphesiz, dostlukları 1905 yılına uzanan Selim Thabit'tir. Ona sadece seyahat planlarında rehberlik etmekle kalmamış, aynı zamanda Suriye'nin karmaşık sosyopolitik yapısı hakkında da ayrıntılı bilgiler sunmuştur. Bell'e göre onun Şam'da girip çıkmadığı ev kalmamıştır ve gazetelerden bile daha iyi bilgi vermektedir. O dönemde Şam'ın en önemli gündem maddelerinden biri Havran bölgesinde patlak veren Dürzi ayaklanmasıydı. Thabit, Dürzi lider Yahya'nın teslim olmasını Osmanlı yönetimi için bir başarı olarak görmekle birlikte, Yahya'ya verilen garantilerin yerine getirilemeyeceğini düşünmektedir. Yahya'nın teslim olmasına aracılık eden, Halep'teki Demetrius Kadı'nın kuzeni, Havran başpiskoposu Nikola Kadı ise bu başarısından büyük gurur duyarak sayısız hayat kurtardığını ileri sürmüştür (GB/2/12/1/15).

Gertrude Bell, isyanın bastırılması için düzenlenen hareketla ilgili teknik bilgileri çoğunlukla *Balkan Savaşları Günlüğü* (Hochwächter, 2008) ile tanınan Alman süvari eğitmeni Gustav von Hochwächter'den edinmiştir. Dürzi isyanlarına yönelik operasyonların kötü yönetildiğini belirten Hochwächter, askeri düzenlemelerde ciddi eksikliklerin bulunduğunu ifade etmiştir. Operasyon sırasında yaklaşık 18.000 Osmanlı askerinin üç bölüğe ayrıldığını, Dürzilerle savaştıklarını ve Türk kayıplarının toplamda

200-300 civarında olduğunu aktarmıştır. Bununla birlikte, askerlerin çadır ve su temini gibi temel ihtiyaçlarının bile karşılanmadığını vurgulamış, Deraa'ya gönderilen askerlerin geri döndüklerinde korkunç bir halde olduklarını belirtmiştir. Hochwächter, hareketin komutanı Sami Paşa'yı "*salon askeri*" olarak tanımlamakta ve onun savaş alanında değil, İstanbul'da bulunmayı arzuladığını öne sürmektedir (GB/2/12/1/20). Fakat Bell onunla aynı fikirde değildir.

Bağdatlı Arap bir aileye mensup olan Faruki Sami Paşa, dönemin Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın kuzeniydi. Bu dönemde Havran Dürzi İsyanını bastırmak için Suriye'ye gönderilen orduyu komuta ediyordu (Rogan, 2017, ss. 215-216). Bell'in Paşa ile ilk karşılaşması, onun harekât sonrası Şam'a dönüşünde düzenlenen resmi karşılama töreni sırasında olmuştur. Bu etkinlikte Şam'daki askeri disiplinin ve güvenlik tedbirlerinin önceki dönemlere göre büyük ölçüde geliştiğini gözlemlemiştir. Ona göre, Osmanlı ordusu iyi organize edilmiştir. Polis gücü etkin çalışmakta ve halkın güvenliği daha iyi sağlanmaktadır (GB/2/12/1/17). Sami Paşa ile birkaç kez görüşmüş ve bu ziyaretler sayesinde bölgedeki durumu "*yerli bakış açısından*" görme fırsatını bulmuştur (GB/1/1/1/21/7). Paşa'yı ilginç ve arkadaş canlısı olarak tanımlamış, Almancayı mükemmel konuştuğunu belirtmiş fakat görüşmelerinin içeriğine dair ipucu vermemiştir (GB/2/12/1/19;GB/1/1/1/21/5).

1911'in kasım ayında *Living Age* dergisinde yayımlanan makalede Gertrude Bell, Sami Paşa'yı Dürzi isyanını sistemli bir şekilde bastırması ve neredeyse kan dökmeden zafer kazanması nedeniyle takdirle anmaktadır. Ona göre Paşa'nın İttihat ve Terakki'ye mesafeli duruşu ve gücü yalnızca mecburi durumlarda kullanma anlayışı, onu dengeli ve akılcı bir lider olarak öne çıkarmaktadır (G. L. Bell, 1911b, ss. 261-262). Şam'dan ayrılırken Sami Paşa ona, Bağdat'taki akrabalarına teslim etmesi için mektuplar vermiş ve ayrıca Diyarbakır'da mühimmat deposu olarak kullanılan bir kilisenin planını çizmek için gerekli izinler konusunda yardımcı olmuştur (GB/1/1/2/1/10/4). Suriye Çölü'nü güvenli bir şekilde geçtiğinde Bell, annesine şu satırları yazmıştır: "*Bu yıl çöl oldukça sessiz, çünkü Şam'da Sami Paşa ve Bağdat'ta Nazım Paşa Arapların ruhuna dehşet saldılar*" (GB/1/1/1/21/8).

Gertrude Bell'in 1911 yılında Bağdat'taki sosyal çevresi, 1909'a göre daha çeşitlenmiş ve genişlemiştir (Sosyogram 19). 1909'da daha çok İngilizlerle vakit geçirirken, bu

dönemde Osmanlı bürokratları ve yerel figürlerle daha yakın ilişkiler kurmuştur. Bell, 12 Mart 1911'de Bağdat'a ulaştığında şehrin gündemi Vali Nazım Paşa'nın görevden alınmasıdır. Yolculuğu boyunca birçok kişiden Paşa'nın yönetimi hakkında olumlu yorumlar duymuştur (GB/2/12/2/25). Korumalarından Cesim Çavuş, Nazım Paşa'nın idaresini "*Tanrı'nunki gibi*" diye tanımlamaktadır (GB/2/12/2/24). Ramadi yakınlarında yaşanan, bir saat ve tabancanın çalındığı küçük çaplı bir hırsızlık vakasında yetkililerin hızlı müdahalesiyle Paşa'nın disiplinli yönetimini yakından tecrübe etmiştir. Ertesi gün, bir Komiser çadırına gelerek, çalınanlara karşılık kendi saati ve tabancasını vermeyi teklif etmiştir. Mektubunda şöyle demiştir: "*Nazım Paşa'ya şikâyet etmemem için yalvardı, hepsi ondan ölümüne korkuyor*" (GB/1/1/1/21/9).

Nazım Paşa, 25 Kasım 1909'da Bağdat Valisi olarak atanmış ve 15 Mart 1911'e kadar bu görevini sürdürmüştür. Cesur ve disiplinli bir yönetici olarak tanınan Paşa, özellikle Bağdat'taki son dönemlerinde İTC'nin baskıları altında görev yapmıştır. Bağdat'ta asayişin sağlamak ve bölgedeki eşkıyalık hareketlerini bastırmak için yoğun çaba harcamış, aynı zamanda şehrin ekonomik kalkınmasına yönelik projeler üzerinde çalışmıştır (Artuç, 2010, ss. 853-854). Gertrude Bell'in mektup ve günlüklerinde Nazım Paşa hakkında birçok yorum yer almaktadır, ancak Paşa ile yalnızca bir kez görevden, alındığı gün yüz yüze görüşebilmiştir. Bu görüşmede Paşa'nın etkileyici bir duruşu olduğunu, cesur ve kararlı bir yönetici izlenimi verdiğini belirtmiş ama tüm anlattıklarına tek bir ifadeyle, "*C'est très curieux*" (Çok ilginç) diyerek yanıt verdiğini not etmiştir (GB/2/12/3/15; GB/1/1/2/1/10/3). Nazım Paşa'ya ne anlattığını ise yazmamıştır.

İlginç bir şekilde Gertrude Bell'in belirttiğine göre Sami Paşa, Nazım Paşa'dan hoşlanmamaktadır (GB/2/12/2/5). Paşa'nın Bağdat'taki akrabaları Paçacızaade Musa Çelebi ve Cemilzade Abdurrahman Bey de benzer şekilde düşünmektedir (GB/2/12/3/16). Nazım Paşa'nın şehrin sokaklarını genişletmek amacıyla binlerce evi yıktığı, ancak bu yıkımlar için halkın tazminat almadığını iddia etmektedirler. Onlara göre Bağdat'ı şeytan yönetse daha iyidir. İngiltere'nin Bağdat konsolosu John Gordon Lorimer de bu durumu doğrulamış ve Bağdat halkının mağdur olduğunu ifade etmiştir. Paşa'nın görevden alınacağına yönelik dedikodular şehirde dolaşırken, halk onun görevde kalması için İstanbul'a protesto telgrafları göndermektedir. Ancak Nazım Paşa'nın İstanbul'da güçlü düşmanları vardır; İTC ve Mahmud Şevket Paşa ona karşıdır. Lorimer,

Nazım Paşa'nın uzun süre görevde kalmayacağını düşünmekte, ancak onun yumuşak bir şekilde görevden alınacağını tahmin etmektedirler (GB/1/1/2/1/10/3). Zira, Lorimer'e göre, Nazım Paşa döneminde Bağdat'ta yürütülen altyapı projeleri beklenen verimi sağlayamamış ve şehir büyük bir borç yükü altına girmiştir (GB/2/12/3/13). Askeri alanda ise durum daha da vahimdir. Paşa, askeri güçlendirmek yerine lüks projelere kaynak ayırarak, Bağdat'ı potansiyel tehditlere karşı savunmasız hale getirmiştir (GB/2/12/3/14).

Nazım Paşa görevden alındığı esnada Gertrude Bell Bağdat'tadır ve çevresinde bu olay hem üzüntü hem de sevinçle karşılanmıştır. Hille kaymakamı Hacı Namık Bey, Paşa'nın görevden alınmasına derinden üzülmüş, gözyaşlarına hâkim olamamış ve Bell tarafından uzun süre teselli edilmiştir. Hacı Namık, Osmanlı yönetim sistemine güvenini kaybettiğini belirterek, görevinden ayrılp İngiliz idaresindeki Hindistan veya Mısır gibi yerlere gitmeyi düşündüğünü söylemiştir (GB/2/12/3/17). Bunun yanında, çevresindeki bazı kişiler, Nazım Paşa'nın gidişinden memnuniyet duymuştur. Nakîbü'l Eşrâf Abdurrahman, Paşa'yı şahsen suçlamamış, sorunun asıl kaynağının Paşa'nın kötü danışmanları olduğunu söylemiştir. Ona göre, Nazım bir asker olduğu için yönetim işlerinden anlamamaktadır. Sir William Willcocks, Nazım'ın projelerine engel olmasına rağmen ona kin beslememiş ve Paşa'yı "cesur bir adam" olarak nitelendirmiştir. Bell, birçok konsolosun Nazım'ın gitmesini üzüntüyle karşıladığını, ancak Rus Konsolosu Orloff'un bu durumdan memnun olduğunu eklemiştir (GB/2/12/3/18).

Gertrude Bell yazdığı makalede, Nazım Paşa ile ilgili genel olarak olumlu bir portre çizmiştir. Lorimer ve Willcocks gibi diğer İngilizlerin aksine, Paşa'yı örnek alınacak bir figür olarak nitelendirmektedir. Zira yolların güvenliğini sağlayarak onun seyahatlerini ve arkeoloji çalışmalarını kolaylaştırmıştır. Bell, Nazım Paşa'nın adının çöl kabileleri arasında bile saygı ve korkuyla anıldığını ifade etmiştir (G. L. Bell, 1911b, ss. 262-263). Ancak, Paşa'nın sivil yönetiminde aynı başarıyı gösteremediğini ve Bağdat'ı modern bir şehre dönüştürme çabalarının yerel elit arasında hoşnutsuzluk yarattığını da eklemiştir (G. L. Bell, 1911b, s. 265). Görevden alınmasının ardından, Bağdat'ta zenginlerin bu kararı memnuniyetle karşıladığı, fakirlerin ise Paşa'nın gidişinden üzüntü duyduklarını ifade etmiştir. Nazım Paşa'nın ani görevden alınışını, bölgenin genel istikrarı için bir kayıp olarak görmekte ve bu durumun gelecekteki projeleri olumsuz etkileyeceğini dile getirmektedir (G. L. Bell, 1911b, s. 266).

Bağdat'tan ayrılan Gertrude Bell, Sami Paşa'nın akrabalarından aldığı mektupları kullanarak Hanekin'deki Kürt liderlerden Mustafa Paşa ile görüşmüştür. Bacalan Osman Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa, ailesi Zohab Paşalığı üzerindeki miras haklarını kaybetmesine rağmen, Hanekin'de nüfuzu olan güçlü bir Kürt liderdi (Soane, 1918, ss. 2-3). Mustafa Paşa'nın Osmanlı merkeziyetçi yönetimine karşı duyduğu güvensizlik ve sürgün hayatı, onun Osmanlı'ya karşı sert bir tavır almasına neden olmuştur. Bu durum, Bell'in bölgedeki yönetimle ilgili gözlemlerinde de kendini gösterir. Bell, günlüğünde Hanekin'e vardığında halkın Nazım Paşa'nın ayrılmasından duyduğu memnuniyeti kaydetmiştir (GB/2/12/3/22). Kerkük ve Nusaybin'e uzanan yolculuğunda, bölgenin güvenlik durumunun daha iyi olduğunu gözlemlemiştir. Yüksek lisans tezinde detaylı olarak incelediğim bu dönemdeki seyahatlerinde, Diyarbakır ve Ceylanpınar'da İbrahim Paşa'nın ailesiyle görüşmüştür. D. G. Hogarth'ı görme amacıyla gittiği Karkamış'ta ise genç T.E. Lawrence ile tanışmıştır (Parlakoğlu, 2018).

Bu dönemde Gertrude Bell, Lawrence'ı "*seyyah olmak isteyen ilginç bir genç adam*" olarak tanımlamaktadır (GB/1/1/1/21/14). İgili, Hitit ve Bizans mimarisinden kazı tekniklerine, bölgesel etnolojiden edebiyata kadar birçok konu hakkında konuşmuştur. Öte yandan, Lawrence, Bell'i ilk etapta oldukça eleştirel bulmuş, onun Thompson'ın kazı tekniklerine dair yorumlarına karşı kendi bilgi birikimlerini sergilemekte tereddüt etmemiştir (Lawrence, 1938, s. 106). Bu dönemde ilişkileri tamamen akademik bir düzeydedir. Bell ve Lawrence'ın bir sonraki buluşması ise 1915'te Kahire'de olacaktır (GB/1/1/1/24/22). İlk tanışmalarında arkeoloji ve kültürel konulara odaklanan bu ilişkileri, ilerleyen dönemde İngiliz çıkarları doğrultusunda stratejik iş birliğine kayacaktır. Karkamış'tan Halep'e geçen Bell, burada bir başka arkeologla, Max von Oppenheim ile görüşmüştür.

Gertrude Bell 1905'te Oppenheim'in önce kitaplarıyla tanışmıştır (GB/2/9/1/8;GB/2/9/1/10). Fakat Beyrut'ta görüştüğü bir doktor bu kitaplardaki asıl emeğin Bernhard Moritz'e ait olduğu kanısındadır (GB/2/9/1/14). Sık sık onu tanıyan Bedevilere de rastlamış, hatta Oppenheim'in kitabını gördüklerinde çok heyecanlandıklarını belirtmiştir (GB/2/9/2/19;GB/2/9/2/21). Oppenheim ile 1907 ve 1909 yıllarında Kahire'de yüz yüze görüşme fırsatını yakalamıştır. 1911'de onu bulmayı umarak Ceylanpınar'a gitmiş, ancak görüşememiştir; zira hâlâ Halep'te kazı

hazırlıklarıyla meşguldür (GB/1/1/1/1/21/14). Sonunda Martha Koch'un evinde karşılaştıklarında, Bell'in Oppenheim'a dair görüşlerinin oldukça olumsuz olduğu fark edilmektedir. Onun “*insana hayret verecek derecede itici küçük vulgar bir Yahudi*” olduğunun artık bariz olduğunu, Mezopotamya'yı “*bilge gözetimi altına almış*” gibi kibirli bir üslupla konuşmasını ise rahatsız edici bulduğunu belirtmektedir. Bell'e göre, Oppenheim Mısır'daki karşılaşmalarına kıyasla daha da ileri gitmiş ve kendini büyük bir otorite olarak görmeye başlamıştır. Onun, bu tavrının çevresindekileri de olumsuz etkilediğini ve uzun vadede hiç kimsenin onunla çalışamayacağını tahmin etmektedir (GB/1/1/1/1/21/15).

Halep'ten Beyrut'a, oradan da gemiyle İstanbul'a geçen Gertrude Bell'in burada yaklaşık bir hafta kaldığı bilirse de bu döneme dair gözlemlerine ulaşmamızı sağlayan tek kaynak babasına yazdığı bir mektuptur. Ancak bu mektup bile onun İstanbul'daki yoğun sosyal ağını ve görüşme trafiğini gözler önüne sermektedir. Bu süreçte, İngiliz diplomat Fitzmaurice ile görüşmüş, birlikte Meclis-i Mebusan'ı ziyaret ederek dönemin siyasi atmosferini yakından gözlemlene fırsatı bulmuştur. Görüştüğü diğer İngilizler arasında Türkiye Millî Bankası yöneticisi Sir Henry Babington Smith ve Büyükelçi Sir Adam Block da vardır. Bağdat konsolosu Lorimer ile Üsküdar'da buluşmuş ve ayrıca Nazım Paşa ile de bir araya geleceğini yazmıştır. Sultan'ın mabeyincisiyle görüşerek *Sarây-ı Atik*'e giriş izni aldığını da belirtmiştir. Burada eski dostlarını ve Osmanlı arkeoloji çevresini de ihmal etmeyerek bir gününü müzede geçirmiştir. Müze ziyaretinde, Osman Hamdi Bey'in yerine müdür olarak atanan kardeşi Halil Bey ile uzun süre sohbet etmiştir. Daha sonra, konsolosluktan George Mounsey ile Hamdi Bey'in dul eşi Maria'ya taziyede bulunmuş ve birlikte Hamdi Bey'in son günlerini yâd etmişlerdir (GB/1/1/2/1/10/5).

Gertrude Bell İngiltere'ye döndükten sonra, İstanbul'da büyük bir yangın felaketi meydana gelmiştir. Meşrutiyet devrinde çıkan yangınların en büyüğü olan 23 Temmuz 1911'deki Uzunçarşı yangını, iki binden fazla binanın kül olmasına yol açmış ve büyük bir yıkıma neden olmuştur (Ürekli, 2010, s. 117). Bell, ağustos ayında bu felaket için bir yardım kampanyası başlatmış ve Mark Sykes da bu kampanyaya destek vermiştir (G. L. Bell vd., 1911). Bu dönemde Osmanlı imparatorluğuna dair oldukça olumlu hisler beslemektedir. Ülkede güvenliğin arttığını ve işlerin yolunda gittiğini düşünmektedir (G. L. Bell vd., 1911). Aynı yılın kasım ayında yayımlanan makalesinde, Nazım Paşa ve Sami

Paşa'nın yönetimlerinden ilham alarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı sorunların çözümü için yönetimde ılımlı ve liberal unsurların daha fazla söz sahibi olması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre: “*Türkiye'nin sorunlarına ancak onlar çözüm üretebilir.*” (G. L. Bell, 1911b, s. 270).

Gertrude Bell İngiltere'deki zamanının çoğunu *Ukhaidir* kitabı üzerine çalışarak geçirmiş, 1912'de Burlington House'da bu konuda bir konferans vermiştir (“A Parthian Palace in the Desert”, 1912). Aynı yıl Berlin'e yaptığı ziyarette bu dönem sıkça mektuplaştığı Ernst Herzfeld (Cooper, 2013, s. 164) ile Samarra fotoğraflarını incelemiş, Walter Andrae ve Bernhard Moritz ile Mezopotamya coğrafyası üzerine detaylı sohbetler gerçekleştirmiştir. Eylül ayında ailesine yazdığı bir mektupta, Berlin'deki müze ziyaretleri ve arkeolojik çalışmalar sayesinde dolu dolu bir dönem geçirdiğini belirtmiştir (GB/1/1/1/21/18). 1913 yılı da onun oldukça hareketli geçecektir.

3.3. “ARABIA INFELIX”: OSMANLI ARABİSTANI'NA HÜZÜNLÜ BİR VEDA (1913-1914)

Gertrude Bell, 1911'de İstanbul'dan Londra'ya döndüğünde, Osmanlı İmparatorluğu'na dair olumlu hisler beslemekteydi. İmparatorluğun modernleşme çabalarına ve çok etnikli yapısını koruma potansiyeline inanmaktaydı. Bu müspet yaklaşımında, Osmanlı bürokrasisinin tecrübeli ve dengeli liderleriyle kurduğu ilişkiler önemli rol oynuyordu. Avlonyalı Ferit Paşa, Kâmil Paşa ve Nazım Paşa gibi tecrübeli devlet adamlarının reform çabalarına ve imparatorluğun istikrarını koruma konusundaki gayretlerine değer veriyordu. Umutları 1913 sonrasında gelişen olaylarla birlikte zedelenmeye başlamıştır. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın ardından gelen Bab-ı Ali baskını Osmanlı'nın geleceğine dair olumlu düşüncelerini zayıflatmıştır. Nazım Paşa'nın öldürülmesi, onun ülkedeki liberalleşme umutlarını sarsmış ve imparatorluk için öngördüğü ideal geleceğin yok olmasına yol açmıştır. Bell'in o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na dair değerlendirmeleri, İTC'nin politikalarını ağır bir şekilde eleştirdiği *Times* 'taki yazısında net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Gertrude Bell, Cemiyet'in "*fanatizm ve cehaleti*" bir yönetim aracı olarak kullanmasını şiddetle eleştirmiş ve bu politikaların eski, "*liberal*" unsurları bastırdığına dikkat çekmiştir. Burada esasında milliyetçi bir fanatizmi kastetmektedir. İTC'nin Osmanlı'daki

reform politikalarını eleştirirken, Türk Milliyetçiliği ekseninde şekillenen ve Osmanlı'nın çok etnikli yapısına uyumsuz bir ideolojiyi öne çıkardığını savunmuştur. Ona göre bu milliyetçi yaklaşım, Araplar ve diğer Türk olmayan topluluklar arasında yabancılaşmaya yol açmakta ve onları bağımsızlık taleplerine yönlendirmektedir. Osmanlı'nın Avrupa'daki toprak kayıplarının kaçınılmaz olduğunu kabul eden Bell, Asya vilayetlerinin geleceğinden ise endişe duymaktadır.

Yine de ona göre Orta Doğu'da istikrarı sağlayabilecek tek güç Türklerdir, ancak bu düzenin sağlanabilmesi için tecrübeli ve temkinli bir liderliğe ihtiyaç vardır. Bell, Osmanlı'nın bu ihtiyaca cevap verecek liderlerini kaybetmesiyle umutlarının sarsıldığını belirtmiştir. Kâmil Paşa Hükümeti'nin düşüşü ve Nazım Paşa'nın öldürülmesi, onun gözünde imparatorluk için son derece tehlikeli bir dönemin başlangıcı olmuştur. Yazısında, *"Avrupa'nın hangi ulusu bu yükü omuzlamaya hazır ya da bu yükün bir başkası tarafından omuzlanmasından memnun?"* diyerek Avrupa devletlerinin bölgede sorumluluk üstlenmeye hazır olmadığını vurgulamıştır. *"Sözlerinin asıl keskinliğinin"*, *"gücüne ve korkusuz dürüstlüğüne büyük saygı duyduğu"* bir dostunun ölümünden kaynaklanan üzüntüden değil, Türkiye'nin sonunu getirebileceğini düşündüğü bu olayların yarattığı derin kaygıdan geldiğini belirtmiştir (G. L. Bell, 1913b). Tüm bunların üstüne Mahmud Şevket Paşa suikastı ve ardından Kâmil Paşa'nın vefatı, umutlarını büyük oranda yıkmış olmalıdır.

Ancak Gertrude Bell 25 Kasım 1913'te Şam'a ulaştığında, arkadaşı Muhammed Bassam'dan çöl bölgesinin oldukça sakin olduğunu öğrenmiştir. Bassam, Necid'e gitmenin mümkün olduğunu belirtmiş ve İbn Reşid'in İbn Suud ile barış içinde olduğunu aktarmıştır (GB/2/13/1/1/5). Bu bilgi, çöl yolculuğuna dair planlarını netleştirmesine yardımcı olmuş; Charles Doughty'nin *Arabia Deserta* eserindeki macerayı tekrarlama kararını artık kesinleştirmiştir. Ancak, çöl yolculuğuna dair planını sadece Bassam'a açsa da Şam'dan ayrılmadan önce ajanlık yaptığına dair Suriye Valiliği'nden merkeze bir yazı iletilmiştir (BOA.DH.KMS.9/3/3). Bu durum, seyahatlerinin artık yalnızca bir araştırma ve keşif gezisi olarak görülmediğini, Osmanlı bürokrasisinde onun amaçları hakkındaki şüphelerin hala korunduğunu göstermektedir.

Suriye Valisi Arif Bey tarafından çekilen telgrafta, Gertrude Bell casusluk yapmakla ve İbn Reşid ile İbn Suud'un topraklarına seyahat etmek için İngiliz fonlarından 5.000 sterlin

almakla itham edilmektedir. Belgede, çöl yolculuğu için deve ve rehber satın almayı planladığı belirtilmekte, Arap aşiret bölgelerine yapılacak böylesi bir yolculuğun tehlikelerine dikkat çekilmektedir. Vali, İngiliz elçiliğine müdahale çağrısında bulunarak, Osmanlı hükümetinin olası bir sorumluluktan kurtulması amacıyla Bell'in seyahatinin engellenmesi gerektiğini savunmaktadır. Belge her ne kadar casusluk şüphesini dile getirirse de aslında güvenlik konusundaki endişeleri ön plana çıkarmaktadır. Hakeza, onun İngiliz hükümetinden bu seyahat için maddi destek aldığına dair herhangi bir kanıt da bulunmamaktadır. Aksine, seyahatini nasıl finanse ettiğine dair ayrıntıları, babasına 29 Kasım 1913 tarihli mektubunda detaylı bir şekilde açıklamıştır Bell'in toplam seyahat bütçesi 651 sterlin olarak belirlenmiştir. Bu masraflar, develerin temini, yolculuk için gerekli gıda maddeleri, çöl şartlarına uygun hediyelik eşyalar, nakit ve kredi mektubu, konaklama giderleri gibi tüm ihtiyaçları kapsamaktadır (Tablo 5) (GB/1/1/2/1/10/10). Bu ayrıntılı bütçe, Bell'in yolculuğunun maliyetlerini tamamen bağımsız bir şekilde finanse etme planını göstermekte ve İngiliz fonlarıyla ilgili suçlamalara karşı önemli bir kanıt oluşturmaktadır.

Gertrude Bell'in Osmanlı yönetimiyle yaşadığı bu gerilimler, Şam'daki sosyal çevresinde belirgin bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Eskiden Osmanlı bürokratları, valiler ve paşalarla sıkça bir araya gelen Bell, bu dönemde ise Osmanlı idarecilerinden uzaklaşarak yerel elit ve toplumsal alt kesimlerle bağlarını güçlendirmiştir. Şam'daki sosyal çevresini gösteren sosyogramda artık ticaret ve aşiret ilişkilerinde etkili isimler, yol arkadaşları Fettuh ve Muhammed el-Ma'rawi gibi figürler öne çıkarken, Osmanlı yönetici sınıfına ait karakterler belirgin bir şekilde azalmıştır (Sosyogram 20). Aslızade Şükrü Bey (شكري العسلي) (1868-1916) ve Dr. Abdurrahman Şehbender (عبد الرحمن الشهبندر) (1879-1940) gibi önde gelen Arap milliyetçileriyle kurduğu yakın ilişkiler, Osmanlı yönetimine duyduğu güvensizliğin arttığını ve milliyetçi Arap hareketine yönelik bir empati geliştirmeye başladığını ortaya koymaktadır.

Gertrude Bell 1911 yılında Abdurrahman Şehbender ile tanıştığında onun görüşlerinden etkilenmiş olmalıdır. Beyrut'ta eğitim görmüş aydın bir figür olan Şehbender, Arap milliyetçiliğine derin bir bağlılık duymaktaydı. İngiltere'ye duyduğu sempatiyi dile getirirken, birçok eğitilmiş Arap'ın da benzer bir tavır sergilediğini vurgulamıştır. Şehbender'in Osmanlı'nın "*Türkleştirme*" politikalarına ve özellikle Arap bölgelerinde

Türkçe eğitimin zorunlu kılınmasına tepkisi, Osmanlı yönetimine karşı giderek artan bir hoşnutsuzluğu yansıtmaktadır. Halkın Kanun-i Esasi'yi günlük gazete *Muktabas*'tan ayırt edemediğini söylemiştir (GB/2/12/1/19). Şehbender'in bu eleştirileri, onun Osmanlı İmparatorluğu içindeki Arap kimliğini koruma ve Arapların özerkliğini savunma arzusunun gözler önüne sermektedir. Nitekim, Osmanlı'nın birliğini bozduğunu düşündüğü bu politikalar nedeniyle İttihat ve Terakki'den ayrılmış ve Arap hareketinin destekçisi olmuştur.

I. Dünya Savaşı'nda Arap İsyanı'na destek veren Şehbender, Emir Faysal'ın kurduğu Suriye Arap Krallığı'nın dışişleri bakanlığını yapacaktır. İlerleyen yıllarda Fransız mandasına karşı direnişi örgütleyen ilk grubu kuracak ve Suriye'nin bağımsızlığı için çalışacaktır. Şehbender ile 1913 yılında Şam'da sıkça bir araya gelen Bell, onun Osmanlı yönetimine ve Arap milliyetçiliğine dair görüşlerini tekrar dinleme fırsatı bulmuştur. Basra Nakibi Seyyid Talib'in Kuveyt'te bir araya gelmesi için Arap şeyhlerine çağrıda bulunduğunu ve bu toplantıya Kuveyt Emiri Mübarek, Muntefikler, Şa'lanlar, İbn Suud ve Muhammara gibi önemli Arap liderlerinin katılmasının beklendiğini aktarmıştır. Şehbender, bu toplantının "*Peygamber zamanından beri çölün ilk kez birleşmesi*" anlamına geldiğini belirtmiş ve Şam'ın önde gelen Arap ailelerinin genç nesillerinin bu birliğe destek verdiğini ifade etmiştir (GB/2/13/1/2/1). Bir başka görüşmelerinde, Sami Paşa'nın Arap isyanını bastırmak için yardım teklif eden Nuri ibn Şa'lan'ı hiçbir delil olmaksızın hapse attığını aktararak, Osmanlı'nın Arap liderlerine karşı temkinli ve baskıcı yaklaşımını eleştirmiştir (GB/2/13/1/2/6).

Pan-Arap düşüncesine dair toplantılar, Gertrude Bell'in Aslızade Şükrü Bey ile görüşmelerinde de gündeme gelmiştir. 1916 yılında idam edilen Suriyeli milliyetçilerden Şükrü Bey, 1908'de Şam'dan Mebusan Meclisi'ne seçilmiştir. Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmalarda Arapların üst düzey yönetim pozisyonlarında yeterince temsil edilmediğini dile getirirse de bunu Osmanlı İmparatorluğu'nun birliği çerçevesinde savunmuştur (Seikaly, 1991, s. 86). Bell ile ilk tanışmalarında da sohbetleri demiryolu projeleri ve Osmanlı'daki altyapı ihtiyaçları gibi daha çok kalkınma odaklı konulara yoğunlaşmıştır (GB/2/12/2/3). Ancak, 1913 yılında Şam'a döndüğünde, Şükrü Bey'in Arap hareketine dair görüşlerinin çok daha belirginleştiğini fark etmiştir. Bu görüşmelerden birinde, Şükrü Bey ve çevresindekiler, Kuveyt'teki toplantıdan

konuşmuşlardır. Şükrü Bey, Osmanlı İmparatorluğu altında İttihat ve Terakki yönetiminin özgürlükleri kısıtladığını ifade etmiş ve bu ortamda yeniden milletvekilliğine aday olmayı düşünmediğini belirtmiştir. Topluluk, Arapça savunma yapılması gibi düzenlemeleri takdir etse de Bell, bu konuşmalarda Şükrü Bey ve çevresindekilerin Osmanlı yönetimine aidiyetlerinin giderek azaldığını gözlemlemiştir (GB/2/13/1/1/7).

Arap kabileleri arasındaki geçici barış, Gertrude Bell'in Nefud Çölü'ne ilgisini daha da artırmıştır. Ancak, kısıtlı su kaynakları ve otlaklar üzerindeki karmaşık jeostratejik ilişkiler nedeniyle, bu çöl gezginler için ciddi tehlikeler barındırıyordu. Osmanlı'nın merkezi otoritesi bu bölgelere sınırlı ölçüde ulaşabiliyor, tren hatlarının ötesinde tam bir anarşi hüküm sürüyordu. Hatta bu ıssız bölgeler, tren yolcuları için bile tehlikeli hale gelmişti. Bell'in Şam'da dinlediği Vahşi Batı'yı aratmayan tren soygunu hikayesi, bu düzensizliğin çarpıcı bir örneğidir. Mücella kabilesi, Katrane istasyonunda demiryolu hattını keserek istasyonları yağmalamış ve demiryolu görevlilerine saldırmıştır. Kabilenin, tren yolcularını soyup çıplak halde çölde bıraktığı bu saldırının ardından, bir kurtarma treni saatler sonra gelerek yolcuları güvenli bir yere taşıyabilmiştir. Bu olay, demiryolu altyapısında £80,000-£90,000 (yaklaşık 2,7-3 milyon ₺) zarara neden olmuştur (GB/2/12/1/17). Bu durumda bir yolculuğu başarıyla tamamlamak güvenilir sosyal ağlar geliştirmekten geçiyordu.

Bu koşullar altında Gertrude Bell için güvenilir bir rehber olan Muhammed el-Ma'rawi'nin varlığı önemli bir avantajdı. Daha önceki seyahatlerinde edindiği sosyal ilişkileri sayesinde bulabileceği en iyi rehberi yanına alabilmiştir. Hem Osmanlı idaresi hem de İngiliz konsoloslugu bu yolculuğa karşıdır. O yüzden sadece yerel bağlantılarını kullanmak zorunda kalmıştır. el-Ma'rawi 1910 yılında ünlü İngiliz kâşif ve coğrafyacı Douglas Carruthers'a da rehberlik yapmıştır (Carruthers, 1910, s. 226, 1935, s. 25) ancak bir Batılı'nın referansı ile -örneğin Fettuh gibi- değil, karmaşık bir sosyal ilişki zinciriyle Bell'e ulaşmıştır. Ma'rawi'yi Bell ile tanıştıran kişi Şeyh Bassam'dır. 1911 yılında Bassam, Bell'in Ukhaidir yolculuğuna destek olmuştur. Bassam ile tanışmasını sağlayanlar ise Şam'daki Cezayir diasporasının önde gelen üyelerinden (Bardin, 1979, ss. 27-28) Abdulkadir Ailesi'dir (GB/1/1/1/21/8). Bell'i bu aile ile 1905'teki Suriye seyahatinde Vali Hüseyin Nazım Paşa (1854-1927) tanıştırmıştır (GB/1/1/1/15/9). Dolayısıyla, arkeolojik çalışmaları sırasında şehirlerde kurduğu sosyal ilişkiler, taşrada

dilediği yerlere erişim imkânı elde etmesini sağlamıştır. Bu bağlamda, klasik bir arkeologdan ziyade meraklı bir seyyah kimliğine bürünmesi, bu tür ilişkileri daha rahat kurabilmesine olanak tanımıştır.

Gertrude Bell, Bassam ile yaptığı bir görüşmede el-Ma'rawi ile tanışmış ve onu rehber olarak tutma fırsatını büyük bir şans olarak görmüştür (GB/2/13/1/1/8). Mektubunda, annesine “*yaşlı rehberim*” olarak takdim etmiş ve onun deneyimini, çöl yolculuğunda bir avantaj olarak değerlendirmiştir (GB/1/1/1/1/22/7). Görüşme sırasında, diğer dostları da el-Ma'rawi'nin çöl hakkındaki bilgisi ve deneyimini vurgulayarak, onu yanında götürmesi gerektiğini tavsiye etmişlerdir. Seyahat hazırlıklarında, Fattuh ile develer için eyer yapma ve erzak hazırlama gibi lojistik hazırlıklara destek vererek Bell'e büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca ekibe katılacakları ve olası bir durumda dahil edilecek alternatif kişileri de ayarlamıştır. Fettuh hastalandığı için ekibe daha sonra Amman'da katılacaktır. Grubun diğer üyeleri arasında Ali Smugga, Agail kabilesine mensup Ali, Abdallah ve Farac adlı üç deve sürücüsü bulunmaktadır. Zenci bir köle, Fellah ise son anda katılmıştır. Bell, dördüncü bir deve sürücüsü almayı reddetse de Fellah katılmakta ısrar etmiştir ve bu ısrar, ileride yolculuğa çıkan herkes için büyük bir fayda sağlayacaktır (GB/2/13/1/2/16). Çöldeki olağan bir kargaşada el-Ma'rawi ve Fellah, Bell'in hayatını kurtarmıştır.

Gertrude Bell ve ekibi, yolculuklarının henüz ilk haftasında, Sais Dağları yakınlarındayken hızla yaklaşan Şerifi kabilesinden bir atlı, silahını ateşleyerek tehditler savurmuştur. El-Ma'rawi, o sırada bağlı olduğu Arap kabileleri anarak, “*Ey İbn el Hallal'ın oğlu, sakin ol. Biz Şevaim, Agail ve Kanasil'iz; Allah bizim vekilimizdir,*” diyerek durumu yatıştırmaya çalışmıştır. Ancak ardından gelen Masa'id kabilesine mensup çobanlar, ateş açarak ekibe saldırmış, eşyaları talan etmiş, Bell ve el-Ma'rawi'yi darp etmişlerdir. Çobanlar ekibin silahlarını ve mühimmatlarını da ele geçirmişlerdir. O anda Fellah'ın haykırarak bir yıl önce bu kabileye develer almak için yaptığı ziyareti hatırlatması üzerine çobanlar yumuşamış ve gasp edilen eşyalar geri verilmiştir (GB/2/13/1/2/21). Bu olay, Bell'in yanında el-Ma'rawi ve Fellah gibi yerel bağlantılara ve deneyimlere sahip kişilerin varlığının, çöldeki tehlikeleri azaltmada ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.

Gertrude Bell, mektuplarını almak ve erzak temin etmek için Hicaz Demiryolu üzerindeki Cize'ye vardığında Osmanlı yetkilileri tarafından durdurulmuş, ancak Şam Valisi'ne faaliyetleriyle ilgili ikna edici bir açıklama sunarak yoluna devam etme izni alabilmiştir. Askeri yetkililere ise ne kendilerinin ne de Osmanlı idaresinin güvenliğinden sorumlu tutulmayacağına dair yazılı bir taahhüt vermiştir (G. L. Bell, 1914, s. 76). Başlangıçta üç Agail deve sürücüsü, çöl yolculuğunun tehlikelerinden korkarak Bell'e eşlik etmeyi bırakmışlardır. Ancak bu beklenmedik boşluk, Fettuh'un dönüşüyle birlikte el-Ma'rawi'nin yeğenleri Selim ve Said'in ekibe katılımıyla kapanmıştır. Ayrıca, Amman'dan bir Agaili, eski tanıdıklarından Ali ve Yadude'de kendisini ağırlayan ailenin mensubu Mustafa da ekibe katılarak Bell'e destek olmuştur. Böylece kurduğu güvenilir sosyal ilişkiler sayesinde, hayatının en bağımsız ve en riskli yolculuğuna devam etme cesaretini gösterebilmiştir (GB/2/15/1/2). *"Amman'dan özgür ve kanun kaçağı olarak ayrıldım. Oldukça zararsız bir kanun kaçağı..."* (GB/2/15/1/1).

Merkezi otoriteden uzaktaki bu çöllere bir bakıma deniz gibidir. Tek gözlü korsanları dahi eksik değildir. Böyle bir yerde güvenle seyahat etmek için, yol üstündeki kabilelerden bir refik almak gerekmektedir. Refik, rehber ve koruma arasında bir rol üstlenmekte, kabilenin etki alanı sona erdiğinde ise yeni bir kabileden hediye ve para karşılığında bir refik daha alarak yolculuğa devam edilmektedir. Ne var ki bu geçiş ücretleri, karşılaşılan kabilelerin tavırlarına göre değişkenlik göstermektedir. Gertrude Bell ve ekibi, Amman'dan ayrıldıktan yaklaşık üç hafta sonra Tubayk Dağları'nı geçtiklerinde, Süleyman Vadisi'nin tek gözlü olmasıyla şöhretli şeyhi Sayyah ibn Mürted'in kampına denk gelmişlerdir. Sevgilisi Doughty-Wylie için tuttuğu günlükte ona beddua etmiştir: *"Tanrı onu diğer gözünden de mahrum etsin!"* (GB/2/15/1/2).

Sayyah, onları dostça karşılamış gibi görünse de Gertrude Bell'in eşyalarına göz dikmiştir. Tüm eşyaları teker teker inceleyip istemeye başlamıştır. İlk başta, bir revolver karşılığında ekibe refik vereceğini söyleyerek anlaşmaya varmışlardır (GB/2/13/2/2/8). Ancak ertesi sabah dürbünü de talep edip tehditler savurmaya başlamıştır. Hatta yardımcılarının bazılarını Bell'i öldürüp ganimeti paylaşmayı bile teklif etmiştir. El-Ma'rawi'nin yeğeni Said, daha kötü sonuçlardan kaçınmak için boyun eğmelerini tavsiye etmiş; bunun üzerine dürbünü ve revolverini vermek zorunda kalmıştır. Sayyah, kendi kabilesinin üyelerinden dahi geçiş ücreti almış, onları da mahcup durumda bırakmıştır

(GB/2/13/2/2/9). Yaşanan bu tatsız olaya rağmen Bell, çölün belirsiz tehlikelerine karşı aldığı önlemler sayesinde yola devam edebilmenin rahatlığı içindedir. Zira yoldaşlarından hiçbiri ona ihanet etmemiştir.

Gertrude Bell, 25 Şubat'ta Hail'e ulaştığında şehrin dışında karşılanmış ve en iyi şekilde ağırlandı. Onu karşılayan heyetin içinde, Emir'in yokluğunda ona vekalet eden İbrahim'in adamları da vardır. Hail'in toprak duvarlarının ardında yükselen kuleleri ve palmiyelerle çevrili sokakları Bell'i derinden etkilemiştir. Şehre adımını ilk attığında, İstanbul'dan gelen bir Çerkes olduğu için Türkiye diye anılan, Muhammed er-Reşid'in eski gözde eşi tarafından karşılanmış. Türkiye, onu evine buyur etmiş, ona şehri ve yerel gelenekleri tanıtmaya görevini üstlenmiştir. Bell, bu kadının doğduğu topraklardan uzaklara savrulmuş Hail'de kendine bir yer edinmesinin ardında yatan hikâyeyi dinleme fırsatı bulmuştur (GB/2/13/2/2/25).

Türkiye, Bell'i sarayın kadınlar bölümüne, diğer kadınların yanına götürmüş ve ona saray yaşamını tanıtmıştır. Ona, nasıl çocuk yaşta İstanbul'dan Hicaz'a, oradan da Hail'e getirildiğini, zamanla buradaki hayatına alışıp Arap kültürünü benimsediğini anlatmıştır:

Elhamdülillah burada et iyi ve ucuzdu. Ve hurmalar, “Ah İstanbul'um (يا هذا، اسطنبول)” dedi! Keşke orada Hail'in hurmaları olsaydı. [...] Şimdi işte bak; Arap gibi büyümüş, Arap gibi giyinmiş, çıplak ayaklı, saçları uzun uzun ayrılmış... Parmaklarıyla avuç avuç et ve pilav yiyor, süt içiyor. Bahta bakın! Ama burası onun eviydi, burada ölmeyi ve asla geri dönmeyi diliyordu. Sonra bir ara olur da onu yanımda İstanbul'a götürürsem orada başının çaresine bakabileceğini söyledi.

Kadınların yaşam alanında dolaşırken Bell, onların renkli giysileri, göz alıcı mücevherlerinin yanında günlük yaşantılarına dair üzücü detayları gözlemlemiştir: “Türkiye, buradaki insanların kadınları köpek gibi gördüğünü ve bu yüzden kötü muamele edildiğini söylüyor. İngilizler ve Türkler gibi değilmiş” (GB/2/13/2/2/28). Fakat Hail'de bir kadın büyük bir nüfuza da sahip olabilirdi: “Fatıma hepsine hükmediyor. Okuma yazma biliyor ve çok zeki”.

Sabhan ailesinden Fatıma Bint-i Zamil, Hail emiri olan torunu Suud bin Abdülaziz er-Reşid'in yokluğunda şehrin yönetimini fiilen elinde tutuyordu. Mali işlerin kontrolü de ondaydı. Gertrude Bell, Fatıma ile doğrudan görüşmemiş olsa da onun etkisini her adımında hissetmiştir. Yaşadığı gecikmelerin, para sorunlarının ve diğer zorlukların

ardında Fatıma'nın olduğunu öğrenmiştir. Emir'in *de jure* vekili İbrahim'den Şam'daki temsilciye verdiği parayı talep ettiğinde, Emir gelmeden bunun mümkün olmadığı yanıtını almıştır. Yanındaki yardımcılardan Ali'nin amcalarıyla görüşse de hiçbiri Fatıma'ya karşı çıkma cesaretini gösterememiştir (GB/2/13/2/3/2). "*Dedikodulara göre tüm bu işlerde ipleri elinde tutan el, İbrahim'in ölümüne korktuğu Emir'in büyükannesi Fatıma'yı. Hail'de öldürülmek, sütün dökülmesi gibidir ve şeyhlerden hiçbiri başının omuzlarının üzerinde dengesiz bir şekilde durduğunu hissetmek istemez*" (GB/2/15/3/1). Bu arada Bell alternatif kaçış planlarını yanındakilerle konuşmaya başlamıştır.

Gertrude Bell, şehre gelişinin ertesi günü bazı develerini satsa da değerlerinin çok altına gittiği için yol masraflarını karşılamaya yetmemiştir (GB/2/13/2/2/26). Yolda hayatını kurtaran Fellah, zor durumda olduklarını fark edince ilginç bir teklif sunmuştur: "*Eğer para istiyorsam onu satmamı önerdi! Bugünlerde köle arzı çok az*". Lu.lu.ah da bu durumu doğrulamıştır: "*Eskiden iyi bir köle kız iki yüz riyale alınabilirdi, şimdi ise kötü bir kıızı bile beş yüz riyale alamıyorsunuz. Köle bir oğlan, annesi ve küçük kız kardeşi bin riyale alıcı buluyor.*"(GB/2/13/2/3/5) Lu.lu.ah, Hail'deki sarayın bir tür bakıcısı olarak görev yapan dul ve yaşlı bir kadındır. Bell, şehirden çıkabilmenin tek yolunun bu kadınlarla iyi ilişkiler kurmaktan geçtiğini anlamıştır.

Gertrude Bell'in Emir'in annesi Mudi Bint-i Sabhan ile tanışması ona şehirden çıkış biletini sağlayacaktır. Mudi onu, evin büyük oturma odasına, yani roşana, çaya davet etmiştir. Bu davet, Bell için şehrin harem hayatını daha yakından gözlemleme ve Emir'in haremindeki diğer kadınlarla tanışma fırsatı sunmuştur. Kadınlar, İncil'den bir ayet okumasını rica etmiş, o da içtenlikle "*Ne mutlu yüreği temiz olanlara!*" (Matta 5:8) ifadesini okumuş ve Arapça'ya çevirmiştir (GB/2/13/2/3/4). Bu süreçte, Bell'in şehri terk etme arzusu giderek daha baskın hale gelmektedir, ancak çıkışını sağlamak için sarayın içindeki karmaşık güç dengelerinde ustaca manevralar yapması gerekmektedir. Türkiye ve Mudi, Bell'in Hail'den güvenli bir şekilde ayrılabilmesi için Fatıma'yı ikna etmekte kritik bir rol oynamışlardır (GB/2/13/2/3/7). Sonunda parasını geri almayı başarmış ve yanına bir de refik sağlanmıştır. Nihayet 8 Mart'ta Hail'den ayrılarak Bağdat'a doğru yola koyulmuştur (GB/2/13/2/3/8).

Gertrude Bell, çöl yolculuğunda beklenmedik tehlikelerle karşılaşmaya devam etmiştir. Bir çobanın dikkatsizce ateşlediği kurşun, Bell ve ekibinin develerinin arasından

geçmiştir. Yardımcılarından Ali duruma hızla müdahale etmiş ve çobanı bu tür dikkatsiz atışların ne kadar tehlikeli olabileceği konusunda uyarmıştır. Olay kısa sürede yatışmış görünse de başka bir atlı uzaktan bir el daha ateş açmıştır. Neyse ki, Bell'in yanındaki refikler yanlış anlaşılmayı hızla açıklamış ve durumu kontrol altına almayı başarmışlardır (GB/2/13/2/3/22). Bu tür karşılaşmalar, Bell'e çöl yolculuğunda doğal zorlukların yanı sıra, sosyal ve kültürel risklere karşı da dikkatli olması gerektiğini bir kez daha hatırlatmıştır. Nihayet Necef'e ulaştığında, Bell Osmanlı yönetiminin zayıflayan otoritesine duyulan tepkiyi halk arasında açıkça gözlemlemiştir. Halk, eski Vali Nazım Paşa döneminde sağlanan güvenliği ve istikrarı özlemektedir. Çölün tehlikeleriyle yoğrulmuş bu yolculuk, Bell'e Osmanlı'nın güneydeki topraklarda istikrar sağlama çabasının, çölün belirsizlikleri kadar kaygan bir zeminde durduğunu düşündürmüştür (GB/2/13/2/3/5).

Gertrude Bell'in Bağdat'taki temaslarının sosyogramı (Sosyogram 21), önceki yıllara kıyasla şehir eşrafiyla daha yoğun vakit geçirdiğini göstermektedir. Diplomatik misyonlardan uzak durmayı tercih etmiştir. Sami Paşa'nın akrabaları, Abdulkadir Hudeyri ve Nakîbü'l Eşraf Abdurrahman gibi önemli eşrafla sıkça bir araya gelmiştir. Avrupa'dan en sık vakit geçirdiği kişiler ise Lynch Şirketi'nin temsilcisi Mr. Todd ve mühendis Mr. Wills olmuştur. Bağdat Demiryolu projesiyle de yakından ilgilenen Bell, Alman mühendis Heinrich August Meissner ile sık sık görüşmüştür. İngiliz Konsolosluğu'na ise sadece mektuplarını almak için uğramıştır (GB/2/13/2/3/24).

Gertrude Bell, İngiliz Konsolosu K.D. Erskine'in yeterince donanımlı olmadığını düşünmektedir. Arapça ve Türkçeyi geçtim, Fransızca dahi bilmemekte, görevinin hakkını vermemektedir. Oldukça da kabadır: “*Biz kesinlikle tuhaf bir milletiz; beni bir kez bile evlerine davet etmediler*”. Onunla yalnızca kendi girişimiyle iki kez görüşebildiğini belirtmiştir. Adamın gündüz geç saatlere kadar uyanmadığını, öğle yemeğinden sonra ise çoğunlukla odasında vakit geçirdiğini aktarmıştır. Bağdat Demiryolu ve sulama projelerinin kritik bir dönemde olduğu bu süreçte böylesi bir konsolosun görev yapması Bell için rahatsız edicidir. Erskine'in, Hindiye Barajı gibi önemli İngiliz yapımı projelere dair bildikleri bile oldukça yüzeyseldir. Meissner Paşa bu durumu karikatürize ederek: “*Eğer İngiltere burada saldırgan bir politika izlemeyi amaçlasaydı, bölgeyi ve dili bilmeyen bir konsolos göndermezdi*” yorumunu yapmıştır.

Bell'e göre bu çift anlamlı yorum, Almanya'nın bölgedeki İngiliz varlığını hafife aldığını düşündürmektedir (GB/2/15/3/5).

Heinrich August Meissner, 1862'de Leipzig'de doğmuş ve demiryolu mühendisliği alanında Osmanlı İmparatorluğu'nda başarılı bir kariyer yaparak 1904'te "Paşa" unvanını almıştır. 1910'da Bağdat Demiryolu projesinde görev alması, Osmanlı'da kendisini saygı duyulan bir figür haline getirmiştir (Pönicke, 1990). Gertrude Bell ile Meissner, 1911'de Suruç yakınlarında tanışmış ve iki yıl sonra Bağdat'ta buluşmayı kararlaştırmışlardır. Kısa sohbetlerinde onun kişiliğinden etkilenmiş ve annesine mektubunda "*tanıştığımız anda ona derinden bağlandım*" demiştir (GB/1/1/1/21/14). 1914'te Bağdat'ta tekrar buluştuklarında, sohbetleri, projedeki zorluklar, özellikle lojistik sorunlar ve altyapı eksiklikleri üzerine yoğunlaşmıştır.

Meissner, lojistik ve altyapısal engelleri, Osmanlı bürokrasisinin yavaşlığını, temel inşaat malzemelerinin eksikliğini ve bölgenin zorlu coğrafi koşullarını detaylıca anlatmıştır. Yine de Alman mühendislerin projeyi titizlikle yönetip Almanya'nın teknolojik üstünlüğünü temsil ettiklerini belirtmiştir. Osmanlı siyasetçilerine dair görüşlerini de Bell ile paylaşmış; Yemen'deki Ahmed İzzet Paşa'yı dürüstlüğü nedeniyle takdir ettiğini belirtmiştir. Ona göre, en zeki figür Ahmed İzzet Paşa'dır. Cemal Paşa'yı İTC içindeki en iyi adam olarak tanımlarken, Enver Paşa hakkında ise bir fikri olmadığını söylemiştir (GB/2/13/2/4/11). Meissner, Bell'i evindeki bir davette Basra Vali Vekili Subhi Bey ile tanıştırmıştır. Bell, bu görüşmede Subhi Bey'e Reşidilerin faaliyetleri ve konumlarını anlatarak, Osmanlı'nın Ahsa'yı İbn Suud'dan geri almak için Reşidilere güvenmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, Osmanlı'nın Ahsa'yı geri alma çabalarının sonuçsuz kalacağını düşündüğünü belirtmiştir (GB/2/15/3/5).

Ertesi gün eski dostu Nakîbü'l Eşraf Abdurrahman ile buluşan Gertrude Bell, Hail'deki maceralarını ona da anlatmıştır. Sohbet sırasında, İngilizler'in Ahsa'daki faaliyetlerine dair daha fazla bilgi almak istemiş; Shakespear'in İbn Suud'u ziyaretinin arka planını ve Kuveyt üzerinden yapılan silah sevkiyatının ayrıntılarını öğrenmeye çalışmıştır. Muskat ve Fransızlarla yapılan anlaşma hakkında da bilgi isteyen Nakîb, Avrupa'daki gelişmelere dair oldukça bilgili ve ilgili görünmektedir (GB/2/13/2/3/28). 11 Nisan'da tekrar buluştuklarında ise, Hindistan'daki durumu gündeme getirmiş ve Müslümanların İngiltere'ye karşı soğukluğunun tamamen Balkan Savaşı'ndan kaynaklandığını

söylemiştir. Bell, buna karşılık İngiltere'nin Türkiye'yi 60 yıldır desteklediğini, ancak bu sürede ülkenin ilerlemek yerine gerilediğini ifade etmiştir. Ayrıca, İngiltere ve Almanya arasındaki rekabet konusunda serbest ticaret ilkelerini paylaşmış ve bu rekabetin Bağdat üzerindeki etkilerini ele almışlardır. Görüşmenin sonunda Nakîb, bir daha görüşemeyebileceklerini belirtmiş ve Bell de onun oldukça yaşlı görüldüğünü not etmiştir (GB/2/13/2/4/11). Fakat üç yıl sonra Bağdat'ta tekrar buluşacaklardır (G. L. Bell, 1927, s. 406).

Gertrude Bell'in Bağdat'taki temasları, çoğunlukla daha önce kurduğu tanışıklıkların devamıdır. 1911'de tanıştığı Sami Paşa'nın akrabalarıyla yaptığı görüşmede konu yine Nazım Paşa'ya gelmiştir. Paçacızade Musa Çelebi, geçmişte Nazım Paşa'ya yönelik ifadelerinden pişmanlık duyduğunu belirtmiş; şehrin her açıdan kötüye gittiğini, ticaretin durma noktasına geldiğini ve ülkenin harap halde olduğunu itiraf etmiştir. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin baskısı nedeniyle halkın siyasete katılma konusunda isteksiz olduğunu belirtmiştir. Bell'in Bağdat'ta görüştüğü diğer bir tanıdığı ise Abdulkadir Hudeyri'dir. Ticaretle uğraşan ailelerinden Hudeyri ailesi, şehirde oldukça etkili bir konumdadır (Kurt, 2016). Nazım Paşa'ya yakınlığıyla bilinen Abdulkadir, valiliği sırasında Cemal Paşa'ya da destek olmuştur (Şahin, 2022, s. 31). Abdulkadir'in teknesiyle Dicle Nehri'nde geziye çıkan Bell, onun kendisine Nazım Paşa ile dostluklarından ötürü yakınlık gösterdiğini belirtmiştir. Yardımları için teşekkür etmek amacıyla evine gittiğinde, salonun duvarında Nazım Paşa'nın büyük bir portresinin asılı olduğunu fark etmiştir (GB/2/13/2/4/12).

Hem şehrin yerlileri hem de Avrupalılar, Bağdat'ta güvensizlik ve istikrarsızlığın yanı sıra büyük bir ahlaki yozlaşma ve çöküş yaşandığı konusunda hemfikirdir. Mr. Wills, içkili mekanların ve dansözlerin Meşrutiyet'ten sonra yaygın hale geldiğini, bunun "*medeniyetin bir parçası*" olarak görüldüğünü belirtmiştir. Dansözlerin çoğunlukla Şam ve Halep'ten gelen Yahudi kadınlar olduğunu ifade etmiştir. Ramazan ayında oruç tutan zenginlerin sayısının azaldığı, oruç tutanların çoğunlukla fakirler olduğunu belirtmiştir. Kadınların ise geçmişe göre daha özgür olduğunu, artık en azından peçesiz dolaşabildiklerini söylemiştir (GB/2/13/2/4/12). Bell, Bağdat'ın bir peri masalı gibi görüldüğü akşam saatlerinde bile, şehrin içten içe yozlaştığını ve herkesin içkiye, kumara düştüğünü gözlemlemiştir. Seyidler ve Şeyhler bile gecelerini arak içip, Yahudi dansözlerle geçirmektedir. Ona göre, bu "özgürlük ve medeniyet" dönemi, Abbasi

Devrinin eski ihtişamlı fakat yozlaşmış günlerine geri dönüşünü anımsatmaktadır. Bell, geçmişin günahlarının mezardan çıkıp bugünün toplumunu ele geçirdiğini ve Bağdat'ın adeta bir yozlaşma girdabına sürüklendiğini hissetmektedir (GB/2/15/4/1).

Gertrude Bell, Bağdat'tan Şam'a doğru çöl yolunu kullanarak ilerlerken Aneze kabilesinin Amârât kolunun lideri Fahd İbni Haz'al ile görüşme fırsatı bulmuştur. Fahd Bey, "Irak'ın batı sınırlarının en büyük göçebe hükümdarı" olarak anılan, kabile diplomasisindeki bilgelik ve yetenekleriyle tanınan, usta bir lider olarak ün yapmıştır (Fletcher, 2015, s. 166). 1917'de Bağdat'ın işgalinden sonra İngilizlerle ittifak yapacak olan Fahd Bey, bu dönemde oldukça sorgulayıcıdır (Sonat, 2018, s. 178). Irak ve Basra'daki durumu sormuş, Hindiye Barajı'nın faydalarına inanırken Habbaniye projesinin kabilesine zarar verebileceğinden endişe duyduğunu ifade etmiştir. Fahd Bey onun seyahat amacını da sorgulamıştır:

Beni neden seyahat ettiğim konusunda ısrarla sorguladı. "İslam'da yalan var, ama İngilizlerde yok. Bana doğruyu söyle. Neden bu kadar çok seyyah çöle geliyor? Kazanç için mi yoksa sanayi için mi?" dedi. Ben de hayır, bunun heves ve bilgi (هو معرفة) için olduğunu söyledim. Buna inanmanın zor olduğunu söyledi. Seyyahlar ölebilirdi, yol tehlikeli ve zahmetliydi. Ama ısrar ettim, İngilizlerin çölden çıkar sağlamak gibi bir amacı olmadığını söyledim. Evde oturmayı sevmezler, dünyayı görmek isterler. Gerçekten de (صدقت) dedim. Gerçekten (صدقت) diye yanıtladı (GB/2/14/1/1).

Bölgedeki harabeleri gezdikten sonra Fahd Bey ile yeniden buluşan Bell, onunla Irak'ın durumu, Türkiye'nin geleceği ve Bağdat'taki dostları üzerine uzun uzun sohbet etmiştir (GB/2/15/4/9).

30 Nisan'da Şam'a varan Gertrude Bell, Mackinnon ailesinin evinde dinlendikten sonra (GB/2/15/4/17) 7 Mayıs'ta Beyrut'a geçmiş ve buradan İstanbul'a doğru yola çıkmıştır (GB/2/14/2/7). Bell'in bu dönemde İstanbul'daki sosyal çevresi hakkında ayrıntılı bilgi edinmek güçtür; günlük tutmamıştır. Ancak, annesine yazdığı iki mektuptan, günlerini genellikle İngiliz konsoloslugu çevresindeki bürokratlar ve şehirdeki arkeologlarla geçirdiği anlaşılmaktadır. İngiliz Konsolosu Sir Louis Mallet, Bell'e oldukça samimi davranmış ve şehirde daha uzun süre kalması için onu ikna etmiştir. Sir Louis'in düzenlediği yemeklerden birinde, Ermeni vilayetlerinde görev alacak yeni Genel Müfettişler, Hollandalı Louis Constant Westenenk ve Norveçli Nicolai Hoff ile

tanışmıştır. Bell, aynı zamanda Hamdi Bey'in kardeşi Halil Bey'i de ziyaret etmiş, bu ziyaret sırasında tanıştığı Amerikalı arkeolog Mr. Norton ve Sardis kazılarını finanse eden Amerikalı milyoner Mr. Armour ile bir araya gelmiştir. Halil Bey'in yanı sıra, Hamdi Bey'in oğlu Edhem Bey ve tanınmış arkeolog Alexander van Millingen ile de görüşmüştür. Bell'in Osmanlı bürokratik çevrelerinden hiç kimseyle görüşmediği anlaşılmaktadır; bu durum, onun Osmanlı yönetimine karşı mesafeli bir tutum sergilediğine işaret etmektedir (GB/1/1/1/1/23/5;GB/1/1/1/1/23/6).

Gertrude Bell, bu belki de en heyecan verici çöl seyahatinin sonunda bir kitap yazmayı planlamış olsa da bu amacını ulaşamamıştır. Fakat savaş sırasında, topladığı kartografik materyaller (G. L. Bell, 1913a) Savaş Ofisi ve Kraliyet Coğrafya Derneği'ne sunulmuş ve rotası *Million Map* haritasına işlenmiştir ("The Royal Geographical Society's Work on the One-Million Map", 1915). Bölgedeki gözlemlerini doğrudan İngiliz İstihbarat Servisleriyle paylaşmasa da Wyndham Deeds'e yazdığı mektup, onun diplomatik kariyeri için bir başlangıç olarak görülebilir (IOR/L/PS/10/462). Balkan Savaşları sonrasında, Osmanlı'nın Asya topraklarında bağımsızlık hareketlerinin başlayacağını ve ciddi bir savaş yaşanacağını tahmin etmiş olsa da muhtemelen I. Dünya Savaşı gibi kapsamlı bir savaşı öngörememiştir. Bell'in ölümünden sonra, bu yolculuğu David Hogarth tarafından günlük, mektup ve konuşmalarından yararlanarak detaylı bir makale olarak yayımlanmıştır (Cox vd., 1927; Hogarth, 1927).

Savaşın başlamasıyla, Bell ilk olarak İngiltere'deki Clandon Park Hastanesi'nde Kızılhaç hizmetlerine katılmıştır (GB/1/1/1/1/23/9). Ancak burada aldığı rolü yetersiz bulmuş ve kısa süre sonra Fransa'ya geçerek yaralı askerlerin kayıt sistemini düzenlemek üzere sekreterlik görevini üstlenmiştir (GB/1/1/2/1/10/13). Fransa'da, savaşın yıkıcı etkilerini bizzat gözlemleyen Bell, kayıp ve yaralı askerlerin aileleriyle ilgilenmiş ve onlara destek olmuştur. Savaşın başlangıcında gönüllü bir rol üstlenerek stratejik becerilerini İngiliz hükümetine sunan Bell, Orta Doğu'ya dair bilgilerini paylaşmak için bölgeye tekrar çağrılacak, böylece diplomatik yeteneklerini savaşın gidişatında daha aktif bir şekilde kullanma fırsatını bulacaktır.

Bu seyahat, Gertrude Bell'in günlük tuttuğu son yolculuk olarak kayıtlara geçmiştir. Bilinen son günlük girdisi, yalnızca tek bir cümleyle sınırlıdır ve oldukça manidardır: "Şafak vakti Çanakkale Boğazı'ndan geçtim." (GB/2/14/2/13). Kaderin bir cilvesi olarak,

bu sözlerin üzerinden henüz bir yıl bile geçmeden sevgilisi Charles Doughty-Wylie, Çanakkale Savaşı'nda hayatını kaybedecektir. Ancak, Doughty-Wylie'nin varlığı ve etkisi, Bell'in duygusal durumunu anlamada önemli bir anahtar sunmaktadır. Bağdat'a vardığı sırada yazdığı günlük, onun kitabına *Arabia Infelix* ismini vermek istediğini ancak bir kitap yazma konusunda istekli olmadığını ortaya koymaktadır. Bu ifadeler, Bell'in Osmanlı topraklarındaki siyasi istikrarsızlıklar ve kişisel belirsizliklerle yüzleşirken hissettiği duygusal dalgalanmaların yansımasıdır.

Bir maceranın sonu her zaman insanı bir hayal kırıklığı hissiyle bırakır, değil mi? Deneyimlerimden ders çıkararak kendimi alıştırmaya çalışıyorum. Hani, o anı beklemiş, gün saymış, sabırsızlanmışsınızdır ve sonunda o an gelip çattığında... bomboş bir şey bulmuşsunuzdur. Elinizde kalmış bir avuç toz ve kül, ya da asla kalkıp dans etmeyecekmiş gibi duran ölü kemikler... Hepsi sadece bir hiçlik. İnsan iç geçirir, yüzünü çevirir ve gözlerini önünde uzanan yeni bir şeye dikmeye çalışır. Bağdat'a vardığımda tam da böyle hissettim. Bu macera da öyle çok başarılı sayılmaz; yapmayı planladığım şeyleri gerçekleştiremedim. Ama dün itibarıyla bunu kabullendim. Şimdi her şey bir oldu, umurumda değil. Artık sıradaki şey her ne ise, ona geçmek istiyorum. Bu hikâye benim için kapandı. Hayır, aslında tam kapandı diyemem. Şimdi bunun hakkında yazmaya pek hevesli değilim, belki de henüz ona fazlasıyla yakınum. Biraz zaman geçip uzaktan baktığımda, daha farklı görünebilir, belki söyleyecek bir şeyler bulurum. Bilmiyorum. Söylenmeye değer olanların, aslında dile getirilemeyenler olduğunu düşünüyorum. O anın tam ortasında, zayıf, cahil, merakla bakan, yorgun ve hayal kırıklığı içinde bir insanın gözünden nasıl görüldüğünü anlatmak... Ama bunları dile getiremem; çok mahrem ve açıkçası ifade edecek becerim de yok. Yine de belki bir gün yazarım. Eğer yazarsam, bu küçük günlüğü bana geri gönderir misin? Senin olabilir, eğer istersen. Ama bunu, o anların ortasında, sadece benim gözlerimle yolu gören birine rehberlik etmeye çalışırken yazmıştım. Belki içindeki bazı şeyler bana, o günlere döndüğümde ipucu verir, o anları tekrar canlandırır. İnsan, kendi günlüğüne böyle şeyleri yazmaz; o zaten gözünün önünde duruyordur, çizmeye gerek yoktur. Belki yazmam. Bilmiyorum. *Arabia Infelix*? Keşke daha fazlasını görebilseydim. Söylemek istediklerim için o isim fazla büyük olurdu. Ama yine de o ismi isterdim. Neyse, sonun getirdiği hayal kırıklığı seninle paylaştığım için mutluyum. Sen de biliyorsun bu duyguyu, eminim ve anlayacaktır. Bunu sana anlattıktan sonra, sırtımdan bir yük kalkmış gibi hissediyorum (GB/2/15/3/4).

Aslında Gertrude Bell'in Bağdat'a varışının hemen ardından ailesine yazdığı mektupta da aynı hüznü yankılar duyulmaktadır. Adeta bir kâhin gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşan dağılma sürecini ve savaşı sezmiş gibidir. Ancak bu öngörüsü, ülkeye zarar verme amacı güden bir ajanın bakış açısından değil; kötüye giden siyasi ve toplumsal bir durum karşısında üzüntü hisseden bir gözlemcinin duyarlılığıyla dile getirilmiştir. Söz konusu mektup, eski Gertrude Bell arşivinde yer almasına rağmen, 2023'te yenilenen arşivde bulunamamıştır. Bu çalışmada arşivlenmemiş olsaydı, belki de

tamamen unutulacaktı. Bu nedenle, 1. Dünya Savaşı'nın şafağında Gertrude Bell'in Bağdat'tan Osmanlı İmparatorluğu'na bakışını en iyi ifade eden bu metin, bu bölüme anlamlı bir son nokta olarak eklenmelidir.

Sanıyorum İstanbul'a gidip oradan da eve döneceğim. Louis Mallet'e, kendimi takdim eden bir mektup yazdım. Kendi hikâyelerimi ona anlatmak, onun hikâyelerini dinlemek istiyorum. Bağdat'ı ve bu diyarı, Şam ve Suriye'den ziyade seviyorum; bir daha ne vakit dönebileceğimi bilmediğimden, birkaç gün daha kalmaktan büyük memnuniyet duyarım. Ayrıca beklediğim mektuplar var ve bu da beni sevindiriyor. İlk başta güvende olma hissi hem tuhaf hem de pek hoş geliyor, fakat insan bu hisse çabuk alışıyor. Burada bir hareket var, fakat Türkler açısından işler hiç de hayra gitmiyor. Üç sene evvel, Nazım Paşa'nın idaresinin sonunda geldiğimde olduğu gibi, hükümet yine dağılmış vaziyette. Umut yok. Neye ümit bağlanabilir ki? İşler ağır ilerliyor, fakat galiba Türkiye'nin sonunu görecek kadar yaşayabilirim– çok yazık! Hoşçakalın sevgili ailem. Sadık kızınız Gertrude'dan en derin sevgilerle (letter_id=62).

SONUÇ

Tarihsel figürlere dair algılar genellikle keskin karşıtlıklar üzerinden şekillense de, gerçeklik bu tür ikili sınıflandırmalara indirgenemeyecek kadar karmaşıktır. Gertrude Bell'i yalnızca Osmanlı karşıtı ve art niyetli bir figür olarak tanımlamak, onun çok yönlü kimliğini göz ardı eden indirgemeci bir yaklaşımdır. Tarihsel aktörler, bağlamsal dinamikler ve dönemsel motivasyonlar ışığında hareket eder. Ne var ki popüler tarih anlatıları, ideolojik önyargılar ve retorik kaygılar nedeniyle bu nüansları sıklıkla görmezden gelir. Eleştirel bir süzgeçten geçirilmeden tekrarlanan yüzeysel yorumlar, tarihsel figürlerin gerçekte olduklarından farklı biçimde temsil edilmesine yol açar. Buradaki temel sorun kaynak eksikliği değildir; Bell'in arşivinin onlarca yıldır erişime açık olması bunun kanıtıdır. Asıl mesele, mevcut belgelerin bütüncül bir perspektifle yorumlanmaması ve elde edilen verilerin ikna edici bir kurguya aktarılamamasıdır. Dolayısıyla sağlıklı bir tarih okuması için titiz analizler kadar, bu bulguların tutarlı ve etkileyici bir anlatımla bütünleştirilmesi gerekir.

Bu çalışma kapsamında, Gertrude Bell'in kişisel arşivi dijital araçlarla analiz edilerek görselleştirilmiş ve elde edilen veriler doğrultusunda, Bell'in şehirlerde kurduğu sosyal ilişkileri merkezine alan bir Tarihsel Ağ Anlatısı inşa edilmiştir. Bu anlatı, Bell'in seyahat motivasyonlarının turistik geziler ve aile tatillerinden, bilimsel araştırmalar ve sosyopolitik gözlemlere doğru evrilen çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı şehirlerinde kurduğu sosyal ilişkiler, İmparatorluğun zayıf yönlerini araştırma amacından ziyade, seyahat güvenliğini sağlama ve toplumu daha iyi anlama motivasyonlarıyla şekillenmiştir. Bu bağlantılar bilimsel çalışmalarını desteklemiş, gözlemlerini zenginleştirmiş ve onu dönemin önde gelen uzmanlarından biri haline getirmiştir. Bell'in bu uzmanlığı, I. Dünya Savaşı ve sonrasında Orta Doğu'daki İngiliz politikalarının şekillendirilmesinde belirleyici bir rol oynamasına zemin hazırlamıştır.

Gertrude Bell'in casusluk amacıyla seyahat ettiğine dair yaygın algıdan önemli ölçüde ayrılan bu anlatı, arşivin dijital araçlar kullanılarak bütüncül bir biçimde incelenmesiyle oluşturulmuştur. Elde edilen verilerden istatistiksel analizler, grafikler, tablolar, güzergâh haritaları ve sosyogramlar oluşturularak Bell'in sosyal ilişki ağı görselleştirilmiş ve

anlatıya analitik bir derinlik kazandırılmıştır. Dijital yöntemler, geniş arşiv materyallerini sistematik şekilde analiz etmek için bir araç olarak kullanılmış; veriler, hesaplamalar ve grafik yorumlamalarla sunulmak yerine, tarihsel anlatıyı destekleyen bir temel oluşturmuştur. Zira Bell'in Osmanlı toplumuyla ilişkilerini salt sayısal verilere indirgemek yanıltıcı olabilir. Veriler bağlamlarından koparıldığında anakronik ve manipülatif yorumlara açık hale gelebilir. Bu nedenle, çalışmada dijital araçlar, yalnızca arşivin genel yapısını haritalandırmak ve detaylı inceleme gerektiren bölümleri tespit etmek için kullanılmıştır. Bu yaklaşım, anlatıya nesnellik kazandırırken, üretilen verilerin gelecekteki araştırmalara esnek ve yeniden kullanılabilir bir kaynak oluşturmasını sağlamıştır. Bununla beraber, dijital araçların tarihsel bağlamı tam anlamıyla yansıtamayacağı ve her soruya evrensel bir çözüm sunamayacağı mutlaka akılda tutulmalıdır.

Yakın gelecekte yapay zekâ destekli araçlar, Dijital Tarih çalışmalarındaki teknik süreçleri önemli ölçüde kolaylaştıracak, veri miktarının artmasına ve analiz süreçlerinin daha verimli hale gelmesine katkı sağlayacaktır. Ancak bu gelişme, tarihinin temel görevinin verileri yorumlamak ve tarihsel bağlamda değerlendirerek etkili bir anlatıya dönüştürmek olduğunu daha da belirgin hale getirmektedir. Anlatı inşası sürecindeki estetik, etik ve epistemolojik tercihler, özünde insani bir nitelik taşır. Yapay zekâ modellerinin bu kararları hangi ölçütlere göre alacağı veya hangi örtük önyargılarla sınırlanacağı ise henüz muğlaktır. Bu belirsizlik ışığında, geleceğin tarihçilerinin rolü, salt veri işleyicisi olmak değil; insan deneyimlerini yorumlamak ve geçmişi duygusal ve kültürel katmanlarıyla yeniden kurgulamak olmalıdır.

Gertrude Bell'in yaşamı, tarihsel verilerin insani bir perspektifle ele alınması gerektiğini gösteren çarpıcı bir örnektir. Onun yaşamında sosyal ilişkiler ve seyahat, birbirini sürekli besleyen iki temel unsur olmuştur. Bell, seyahat ederek sosyal çevresini genişletmiş, sosyal ağındaki etkili isimler sayesinde tehlikeli bölgelere güvenle erişebilmiştir. Aynı şekilde, Bell'in Orta Doğu'ya yalnızca arkeolojik kazılar amacıyla gittiğini söylemek, onun çok yönlü kimliğini anlamakta yetersiz kalır. Eğer tek motivasyonu arkeoloji olsaydı, Margaret Benson gibi daha güvenli bölgelerde çalışmayı tercih edebilirdi. Oysa Bell, tarihî eserlerin yanı sıra, karşılaştığı toplumların diline, kültürüne ve yaşam mücadelelerine samimi bir ilgi duymuştur. Osmanlı topraklarına dair kaleme aldığı

eserlerinde, yalnızca fiziksel yapılar değil, toplumların sosyal dokusu ve bireylerin hikâyeleri de yer bulmuştur.

Gertrude Bell, Osmanlı'daki demokratik hareketlere duyduğu ilgi ve bürokrasiyle kurduğu yakın ilişkiler sayesinde, 1913 yılında bile kendini “*sadık bir dost*” olarak konumlandırmıştır. Taşrada Arapça, büyük şehirlerde ise Fransızca ve İngilizce konuşarak çok dilli bir iletişim ağı kurmuş; böylece halktan entelektüel çevrelere kadar geniş bir yelpazede güçlü ilişkiler geliştirmiştir. Erkeklerin domine ettiği alanlarda rekabetçi olan Bell, Batılı erkeklerin erişemediği mahrem alanlara da girebilmiştir. Arkeolojik çalışmaları, taşrada uzun süreler geçirerek farklı toplumsal katmandan insanları tanımasına olanak tanımıştır. Osmanlı bürokrasisi, yerel yönetimler ve aşiret yapılarıyla geliştirdiği ilişkiler, onu bölgenin sosyopolitik dengelerini doğrudan gözlemleyebilen nadir Batılı figürlerden biri haline getirmiştir.

Bununla birlikte, Bell'in Osmanlı topraklarında şekillenen bilgi birikiminin, I. Dünya Savaşı ve sonrasında farklı bir çerçevede yeniden anlamlandırıldığı göz ardı edilmemelidir. Savaş sürecinde ve sonrasında, onun tarihî, kültürel ve coğrafi bilgisinin Britanya İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki stratejik hedefleri doğrultusunda nasıl kullanıldığı, özellikle Irak'ın inşası sürecindeki rolü üzerinden ele alınabilir. Bell'in bölgeye olan ilgisi, başta insani ve bilimsel merak ekseninde şekillense de zamanla siyasî ve yönetsel süreçlerin bir aracı haline gelmiştir. Bu bağlamda, Bell'in sosyal ilişkilerinin savaş sonrası düzen içinde nasıl dönüştüğü, yeni bir araştırma alanı olarak değerlendirilebilir. Böylece, bu çalışma Bell'in Osmanlı'daki sosyal etkileşimlerine odaklanırken, onun bölgedeki mirasının ve etkisinin uzun vadeli sonuçlarına dair yeni bir tartışma zemini de açmaktadır.

Sonuç olarak, bu tez, Gertrude Bell'in Osmanlı topraklarındaki seyahatlerinin bilimsel merak ve insani bir bağlamla şekillendiğini göstermiştir. Bell'e dair yaygın algılardan önemli ölçüde ayrılan bu anlatı, tarihi figürlerin sosyal ağlarını ve kültürel etkileşimlerini incelemek için tarih yazımına özgün bir yaklaşım sunmaktadır. Bu araştırma, dijital teknolojilerin, tarihe dair yerleşik önyargıları sorgulama ve daha kapsayıcı, dengeli anlatılar inşa etme potansiyelini somut bir şekilde ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Osmanlı Arşivi

İ.HR../393-15. (29.11.1904), BEO/2479-185879. (3.12.1904), DH.MKT./923-65. (8.12.1904), HR.TH../313-34. (8.01.1905), HR.TH../344-102. (27.03.1907), MF.MKT./985-41. (14.04.1907), Y.A...RES./145-6. (21.04.1907), DH.MKT./1154-75. (26.04.1907), BEO/3020-226476. (30.04.1907), DH.MKT./1157-9. (4.05.1907), MF.MKT./989-39. (12.05.1907), BEO/3103-232665. (25.08.1907), HR.TH../370-105. (31.12.1908), DH.MKT./2826-24. (1.10.1909), BEO/3566-267379. (7.10.1909), DH.MKT./2840-60. (15.10.1909), DH.MKT./2850-69. (20.10.1909), DH.MKT./2880-84. (1.11.1909), DH.KMS./9-3. (2.03.1914)

Newcastle Üniversitesi Gertrude Bell Arşivi

Günlükler

Diary entry by Gertrude Bell (1.1.1898), *GB/2/6/2/1/1*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-2-1-1>

Diary entry by Gertrude Bell (1.2.1894), *GB/2/3/2/2/1*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-3-2-2-1>

Diary entry by Gertrude Bell (1.2.1898), *GB/2/6/2/2/1*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-2-2-1>

Diary entry by Gertrude Bell (1.2.1905), *GB/2/9/2/1*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-2-1>

Diary entry by Gertrude Bell (1.5.1899), *GB/2/6/3/2/1*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-3-2-1>

Diary entry by Gertrude Bell (1.5.1909), *GB/2/11/5/1*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-5-1>

Diary entry by Gertrude Bell (1.6.1898), *GB/2/6/2/6/1*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-2-6-1>

- Diary entry by Gertrude Bell (1.12.1913), *GB/2/13/1/2/1*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-1-2-1>
- Diary entry by Gertrude Bell (2.3.1905), *GB/2/9/3/2*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-3-2>
- Diary entry by Gertrude Bell (2.3.1909), *GB/2/11/3/2*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-3-2>
- Diary entry by Gertrude Bell (2.3.1914), *GB/2/13/2/3/2*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-2-3-2>
- Diary entry by Gertrude Bell (3.2.1911), *GB/2/12/2/3*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-12-2-3>
- Diary entry by Gertrude Bell (3.3.1905), *GB/2/9/3/3*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-3-3>
- Diary entry by Gertrude Bell (3.5.1893), *GB/2/3/1/2/3*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-3-1-2-3>
- Diary entry by Gertrude Bell (4.2.1909), *GB/2/11/2/4*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-2-4>
- Diary entry by Gertrude Bell (4.3.1914), *GB/2/13/2/3/4*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-2-3-4>
- Diary entry by Gertrude Bell (4.4.1899), *GB/2/6/3/1/3*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-3-1-3>
- Diary entry by Gertrude Bell (4.7.1909), *GB/2/11/7/4*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-7-4>
- Diary entry by Gertrude Bell (5.2.1909), *GB/2/11/2/5*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-2-5>

- Diary entry by Gertrude Bell (5.2.1911), *GB/2/12/2/5*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-12-2-5>
- Diary entry by Gertrude Bell (5.3.1914), *GB/2/13/2/3/5*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-2-3-5>
- Diary entry by Gertrude Bell (5.7.1909), *GB/2/11/7/5*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-7-5>
- Diary entry by Gertrude Bell (6.2.1898), *GB/2/6/2/2/6*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-2-2-6>
- Diary entry by Gertrude Bell (6.4.1909), *GB/2/11/4/6*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-4-6>
- Diary entry by Gertrude Bell (6.5.1905), *GB/2/9/5/6*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-5-6>
- Diary entry by Gertrude Bell (6.7.1909), *GB/2/11/7/6*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-7-6>
- Diary entry by Gertrude Bell (6.12.1899), *GB/2/6/3/3/8*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-3-3-8>
- Diary entry by Gertrude Bell (6.12.1913), *GB/2/13/1/2/6*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-1-2-6>
- Diary entry by Gertrude Bell (7.3.1898), *GB/2/6/2/3/7*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-2-3-7>
- Diary entry by Gertrude Bell (7.3.1914), *GB/2/13/2/3/7*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-2-3-7>
- Diary entry by Gertrude Bell (7.4.1909), *GB/2/11/4/7*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-4-7>

- Diary entry by Gertrude Bell (7.5.1905), *GB/2/9/5/7*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-5-7>
- Diary entry by Gertrude Bell (7.5.1914), *GB/2/14/2/7*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-14-2-7>
- Diary entry by Gertrude Bell (7.6.1898), *GB/2/6/2/6/7*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-2-6-7>
- Diary entry by Gertrude Bell (8.2.1909), *GB/2/11/2/8*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-2-8>
- Diary entry by Gertrude Bell (8.2.1914), *GB/2/13/2/2/8*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-2-2-8>
- Diary entry by Gertrude Bell (8.3.1914), *GB/2/13/2/3/8*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-2-3-8>
- Diary entry by Gertrude Bell (8.4.1896), *GB/2/5/1/2/8*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-5-1-2-8>
- Diary entry by Gertrude Bell (8.4.1909), *GB/2/11/4/8*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-4-8>
- Diary entry by Gertrude Bell (8.6.1909), *GB/2/11/6/8*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-6-8>
- Diary entry by Gertrude Bell (9.2.1909), *GB/2/11/2/9*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-2-9>
- Diary entry by Gertrude Bell (9.2.1914), *GB/2/13/2/2/9*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-2-2-9>
- Diary entry by Gertrude Bell (9.4.1909), *GB/2/11/4/9*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-4-9>

- Diary entry by Gertrude Bell (10.4.1909), *GB/2/11/4/10*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-4-10>
- Diary entry by Gertrude Bell (10.7.1909), *GB/2/11/7/10*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-7-10>
- Diary entry by Gertrude Bell (11.1.1898), *GB/2/6/2/1/11*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-2-1-11>
- Diary entry by Gertrude Bell (11.1.1905), *GB/2/9/1/8*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-1-8>
- Diary entry by Gertrude Bell (11.4.1914), *GB/2/13/2/4/11*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-2-4-11>
- Diary entry by Gertrude Bell (11.5.1907), *GB/2/10/3/11*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-10-3-11>
- Diary entry by Gertrude Bell (12.2.1894), *GB/2/3/2/2/12*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-3-2-2-12>
- Diary entry by Gertrude Bell (12.2.1909), *GB/2/11/2/12*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-2-12>
- Diary entry by Gertrude Bell (12.4.1914), *GB/2/13/2/4/12*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-2-4-12>
- Diary entry by Gertrude Bell (12.5.1907), *GB/2/10/3/12*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-10-3-12>
- Diary entry by Gertrude Bell (12.7.1909), *GB/2/11/7/12*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-7-12>
- Diary entry by Gertrude Bell (12.12.1902), *GB/2/8/1/2/12*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-8-1-2-12>

- Diary entry by Gertrude Bell (13.1.1905), *GB/2/9/1/10*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-1-10>
- Diary entry by Gertrude Bell (13.3.1911), *GB/2/12/3/13*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-12-3-13>
- Diary entry by Gertrude Bell (13.5.1909), *GB/2/11/5/13*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-5-13>
- Diary entry by Gertrude Bell (13.5.1914), *GB/2/14/2/13*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-14-2-13>
- Diary entry by Gertrude Bell (13.7.1909), *GB/2/11/7/13*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-7-13>
- Diary entry by Gertrude Bell (13.8.1877), *GB/2/1/1/9*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-1-1-9>
- Diary entry by Gertrude Bell (14.1.1898), *GB/2/6/2/1/14*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-2-1-14>
- Diary entry by Gertrude Bell (14.1.1902), *GB/2/7/4/1/2*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-7-4-1-2>
- Diary entry by Gertrude Bell (14.3.1911), *GB/2/12/3/14*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-12-3-14>
- Diary entry by Gertrude Bell (14.5.1898), *GB/2/6/2/5/14*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-2-5-14>
- Diary entry by Gertrude Bell (14.5.1899), *GB/2/6/3/2/14*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-3-2-14>
- Diary entry by Gertrude Bell (14.5.1907), *GB/2/10/3/14*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-10-3-14>

- Diary entry by Gertrude Bell (15.2.1909), *GB/2/11/2/15*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-2-15>
- Diary entry by Gertrude Bell (15.3.1898), *GB/2/6/2/3/15*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-2-3-15>
- Diary entry by Gertrude Bell (15.3.1911), *GB/2/12/3/15*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-12-3-15>
- Diary entry by Gertrude Bell (15.12.1902), *GB/2/8/1/2/15*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-8-1-2-15>
- Diary entry by Gertrude Bell (16.2.1909), *GB/2/11/2/16*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-2-16>
- Diary entry by Gertrude Bell (16.3.1911), *GB/2/12/3/16*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-12-3-16>
- Diary entry by Gertrude Bell (16.5.1905), *GB/2/9/5/16*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-5-16>
- Diary entry by Gertrude Bell (16.12.1899), *GB/2/6/3/3/18*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-3-3-18>
- Diary entry by Gertrude Bell (16.12.1913), *GB/2/13/1/2/16*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-1-2-16>
- Diary entry by Gertrude Bell (17.1.1905), *GB/2/9/1/14*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-1-14>
- Diary entry by Gertrude Bell (17.3.1911), *GB/2/12/3/17*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-12-3-17>
- Diary entry by Gertrude Bell (18.1.1911), *GB/2/12/1/15*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-12-1-15>

- Diary entry by Gertrude Bell (18.3.1911), *GB/2/12/3/18*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-12-3-18>
- Diary entry by Gertrude Bell (19.2.1905), *GB/2/9/2/19*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-2-19>
- Diary entry by Gertrude Bell (20.1.1911), *GB/2/12/1/17*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-12-1-17>
- Diary entry by Gertrude Bell (20.5.1899), *GB/2/6/3/2/20*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-3-2-20>
- Diary entry by Gertrude Bell (21.2.1905), *GB/2/9/2/21*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-2-21>
- Diary entry by Gertrude Bell (21.4.1914), *GB/2/14/1/1*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-14-1-1>
- Diary entry by Gertrude Bell (21.8.1901), *GB/2/7/3/1/3*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-7-3-1-3>
- Diary entry by Gertrude Bell (21.12.1913)*. (t.y.). *GB/2/13/1/2/21*; Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-1-2-21>
- Diary entry by Gertrude Bell (22.1.1894), *GB/2/3/2/1/1*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-3-2-1-1>
- Diary entry by Gertrude Bell (22.1.1911), *GB/2/12/1/19*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-12-1-19>
- Diary entry by Gertrude Bell (22.2.1902), *GB/2/7/4/2/22*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-7-4-2-22>
- Diary entry by Gertrude Bell (22.3.1911), *GB/2/12/3/22*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-12-3-22>

- Diary entry by Gertrude Bell (22.3.1914), *GB/2/13/2/3/22*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-2-3-22>
- Diary entry by Gertrude Bell (22.5.1905), *GB/2/9/5/22*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-5-22>
- Diary entry by Gertrude Bell (22.8.1894), *GB/2/3/2/3/14*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-3-2-3-14>
- Diary entry by Gertrude Bell (23.1.1911), *GB/2/12/1/20*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-12-1-20>
- Diary entry by Gertrude Bell (23.5.1905), *GB/2/9/5/23*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-5-23>
- Diary entry by Gertrude Bell (24.2.1911), *GB/2/12/2/24*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-12-2-24>
- Diary entry by Gertrude Bell (24.3.1914), *GB/2/13/2/3/24*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-2-3-24>
- Diary entry by Gertrude Bell (24.4.1893), *GB/2/3/1/1/14*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-3-1-1-14>
- Diary entry by Gertrude Bell (24.5.1905), *GB/2/9/5/24*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-5-24>
- Diary entry by Gertrude Bell (25.2.1911), *GB/2/12/2/25*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-12-2-25>
- Diary entry by Gertrude Bell (25.2.1914), *GB/2/13/2/2/25*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-2-2-25>
- Diary entry by Gertrude Bell (25.3.1900), *GB/2/6/4/3/25*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-4-3-25>

- Diary entry by Gertrude Bell (25.4.1905), *GB/2/9/4/25*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-4-25>
- Diary entry by Gertrude Bell (26.2.1902), *GB/2/7/4/2/26*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-7-4-2-26>
- Diary entry by Gertrude Bell (26.2.1914), *GB/2/13/2/2/26*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-2-2-26>
- Diary entry by Gertrude Bell (26.5.1905), *GB/2/9/5/26*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-5-26>
- Diary entry by Gertrude Bell (26.11.1913), *GB/2/13/1/1/5*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-1-1-5>
- Diary entry by Gertrude Bell (27.2.1905), *GB/2/9/2/27*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-2-27>
- Diary entry by Gertrude Bell (27.3.1905), *GB/2/9/3/27*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-3-27>
- Diary entry by Gertrude Bell (27.4.1898), *GB/2/6/2/4/27*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-2-4-27>
- Diary entry by Gertrude Bell (27.5.1905), *GB/2/9/5/27*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-5-27>
- Diary entry by Gertrude Bell (27.5.1907), *GB/2/10/3/27*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-10-3-27>
- Diary entry by Gertrude Bell (27.12.1902), *GB/2/8/1/2/27*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-8-1-2-27>
- Diary entry by Gertrude Bell (28.1.1902), *GB/2/7/4/1/16*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-7-4-1-16>

- Diary entry by Gertrude Bell (28.2.1902), *GB/2/7/4/2/28*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-7-4-2-28>
- Diary entry by Gertrude Bell (28.2.1905), *GB/2/9/2/28*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-2-28>
- Diary entry by Gertrude Bell (28.3.1914), *GB/2/13/2/3/28*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-2-3-28>
- Diary entry by Gertrude Bell (28.4.1909), *GB/2/11/4/28*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-4-28>
- Diary entry by Gertrude Bell (28.11.1913), *GB/2/13/1/1/7*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-1-1-7>
- Diary entry by Gertrude Bell (28.12.1899), *GB/2/6/3/3/30*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-3-3-30>
- Diary entry by Gertrude Bell (29.1.1903), *GB/2/8/2/1/29*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-8-2-1-29>
- Diary entry by Gertrude Bell (29.3.1905), *GB/2/9/3/29*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-9-3-29>
- Diary entry by Gertrude Bell (29.4.1909), *GB/2/11/4/29*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-4-29>
- Diary entry by Gertrude Bell (29.11.1913), *GB/2/13/1/1/8*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-1-1-8>
- Diary entry by Gertrude Bell (29.12.1897), *GB/2/6/1/1/2*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-1-1-2>
- Diary entry by Gertrude Bell (30.7.1907), *GB/2/10/5/30*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-10-5-30>

Diary entry by Gertrude Bell (31.7.1907), *GB/2/10/5/31*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-10-5-31>

Diary entry by Gertrude Bell with notes on lineage of Ibn Saud (28.2.1914), *GB/2/13/2/2/28*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-13-2-2-28>

Diary entry by Gertrude Bell with pinned dividing note (2.4.1899), *GB/2/6/3/1/1*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-3-1-1>

Diary entry by Gertrude Bell with pressed flower (5.6.1898), *GB/2/6/2/6/5*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-6-2-6-5>

Diary entry by Gertrude Bell written for Charles Doughty-Wylie (1.5.1914), *GB/2/15/4/17*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-15-4-17>

Diary entry by Gertrude Bell written for Charles Doughty-Wylie (2.3.1914), *GB/2/15/3/1*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-15-3-1>

Diary entry by Gertrude Bell written for Charles Doughty-Wylie (13.4.1914), *GB/2/15/4/1*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-15-4-1>

Diary entry by Gertrude Bell written for Charles Doughty-Wylie (16.1.1914), *GB/2/15/1/1*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-15-1-1>

Diary entry by Gertrude Bell written for Charles Doughty-Wylie (18.1.1914), *GB/2/15/1/2*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-15-1-2>

Diary entry by Gertrude Bell written for Charles Doughty-Wylie (22.4.1914), *GB/2/15/4/9*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-15-4-9>

Diary entry by Gertrude Bell written for Charles Doughty-Wylie (26.3.1914), *GB/2/15/3/4*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-15-3-4>

Diary entry by Gertrude Bell written for Charles Doughty-Wylie (28.3.1914), *GB/2/15/3/5*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-15-3-5>

Mektuplar

- Letter from Gertrude Bell to Frank Swettenham (13.12.1911), *GB/1/4/3/12*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-4-3-12>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (2.12.1899), *GB/1/1/2/1/4/18*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-4-18>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (3.6.1900), *GB/1/1/2/1/5/11*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-5-11>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (3.6.1911), *GB/1/1/2/1/10/5*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-10-5>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (7.2.1921), *GB/1/1/2/1/17/5*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-17-5>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (7.5.1911), *GB/1/1/2/1/10/4*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-10-4>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (7.9.1876), *GB/1/1/2/1/1/18*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-1-18>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (10.7.1909), *GB/1/1/2/1/9/21*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-9-21>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (11.2.1900), *GB/1/1/2/1/5/5*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-5-5>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (12.7.1874), *GB/1/1/2/1/1/1*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-1-1>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (13.4.1900), *GB/1/1/2/1/5/8*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-5-8>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (13.12.1899), *GB/1/1/2/1/4/19*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-4-19>

- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (15.1.1905), *GB/1/1/2/1/9/9*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-9-9>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (18.3.1911), *GB/1/1/2/1/10/3*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-10-3>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (18.12.1921), *GB/1/1/2/1/17/38*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-17-38>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (20.3.1900), *GB/1/1/2/1/5/7*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-5-7>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (22.4.1900), *GB/1/1/2/1/5/9*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-5-9>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (22.7.1918), *GB/1/1/2/1/14/22*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-14-22>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (22.12.1902), *GB/1/1/2/1/7/11*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-7-11>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (25.11.1914), *GB/1/1/2/1/10/13*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-10-13>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (26.7.1907), *GB/1/1/2/1/9/16*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-9-16>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (29.11.1913), *GB/1/1/2/1/10/10*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-10-10>
- Letter from Gertrude Bell to her father, Sir Hugh Bell (30.7.1907), *GB/1/1/2/1/9/17*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-9-17>
- Letter from Gertrude Bell to her half-sister, Mary “Molly” Trevelyan [née Bell] (18.12.1905), *GB/1/1/5/1/2/17*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-5-1-2-17>

- Letter from Gertrude Bell to her parents, Sir Hugh and Dame Florence Bell (15.5.1900), *GB/1/1/3/1/2*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-3-1-2>
- Letter from Gertrude Bell to her parents, Sir Hugh and Dame Florence Bell (26.5.1917), *GB/1/1/3/1/10*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-3-1-10>
- Letter from Gertrude Bell to her parents, Sir Hugh and Dame Florence Bell (29.3.1914), *letter_id=62*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 18 Ekim 2022, gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=62
- Letter from Gertrude Bell to her paternal grandmother, Margaret Bell (26.3.1874), *GB/1/1/6/3*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-6-3>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (1.1.1907), *GB/1/1/1/1/17/1*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-17-1>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (3.2.1905), *GB/1/1/1/1/15/6*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-15-6>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (3.3.1905), *GB/1/1/1/1/15/9*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-15-9>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (4.1.1907), *GB/1/1/1/1/17/3*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-17-3>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (4.2.1900), *GB/1/1/1/1/10/6*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-10-6>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (4.6.1907), *GB/1/1/1/1/17/26*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-17-26>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (5.3.1905), *GB/1/1/1/1/15/10*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-15-10>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (5.11.1904), *GB/1/1/1/1/14/13*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-14-13>

- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (5.12.1913), *GB/1/1/1/1/22/7*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-22-7>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (6.4.1899), *GB/1/1/1/1/9/17*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-9-17>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (7.2.1905), *GB/1/1/1/1/15/8*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-15-8>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (7.2.1911), *GB/1/1/1/1/21/7*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-21-7>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (7.7.1909), *GB/1/1/1/1/19/17*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-19-17>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (8.1.1907), *GB/1/1/1/1/17/4*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-17-4>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (8.6.1907), *GB/1/1/1/1/17/27*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-17-27>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (8.10.1909), *GB/1/1/1/1/19/30*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-19-30>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (9.2.1909), *GB/1/1/1/1/19/4*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-19-4>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (9.2.1911), *GB/1/1/1/1/21/8*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-21-8>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (9.8.1876), *GB/1/1/1/1/1/6*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-1-6>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (10.11.1904), *GB/1/1/1/1/14/16*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-14-16>

- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (10.11.1914), *GB/1/1/1/1/23/9*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-23-9>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (10.12.1899), *GB/1/1/1/1/9/38*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-9-38>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (11.9.1909), *GB/1/1/1/1/19/26*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-19-26>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (11.11.1904), *GB/1/1/1/1/14/17*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-14-17>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (12.1.1897), *GB/1/1/1/1/7/3*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-7-3>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (13.3.1900), *GB/1/1/1/1/10/11*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-10-11>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (13.8.1902), *GB/1/1/1/1/12/21*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-12-21>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (14.4.1903), *GB/1/1/1/1/13/16*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-13-16>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (14.4.1905), *GB/1/1/1/1/15/15*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-15-15>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (14.4.1909), *GB/1/1/1/1/19/10*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-19-10>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (14.5.1911), *GB/1/1/1/1/21/14*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-21-14>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (14.7.1903), *GB/1/1/1/1/13/26*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-13-26>

- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (15.2.1909), *GB/1/1/1/1/19/5*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-19-5>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (15.3.1902), *GB/1/1/1/1/12/7*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-12-7>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (15.5.1914), *GB/1/1/1/1/23/5*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-23-5>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (15.8.1876), *GB/1/1/1/1/1/7*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-1-7>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (16.2.1897), *GB/1/1/1/1/7/16*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-7-16>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (16.12.1902), *GB/1/1/1/1/12/33*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-12-33>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (17.5.1893), *GB/1/1/1/1/4/19*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-4-19>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (17.5.1914), *GB/1/1/1/1/23/6*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-23-6>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (18.3.1898), *GB/1/1/1/1/8/3*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-8-3>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (18.7.1907), *GB/1/1/1/1/17/32*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-17-32>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (20.12.1906), *GB/1/1/1/1/16/8*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-16-8>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (21.2.1909), *GB/1/1/1/1/19/6*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-19-6>

- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (22.4.1902), *GB/1/1/1/1/12/15*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-12-15>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (23.9.1896), *GB/1/1/1/1/6/20*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-6-20>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (24.10.1905), *GB/1/1/1/1/15/17*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-15-17>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (25.2.1911), *GB/1/1/1/1/21/9*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-21-9>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (25.3.1899), *GB/1/1/1/1/9/11*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-9-11>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (26.3.1902), *GB/1/1/1/1/12/11*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-12-11>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (26.9.1912), *GB/1/1/1/1/21/18*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-21-18>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (27.1.1911), *GB/1/1/1/1/21/5*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-21-5>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (27.7.1907), *GB/1/1/1/1/17/33*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-17-33>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (29.4.1893), *GB/1/1/1/1/4/14*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-4-14>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (29.5.1911), *GB/1/1/1/1/21/15*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-21-15>
- Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (29.9.1900), *GB/1/1/1/1/10/20*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-10-20>

Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (30.8.1876), *GB/1/1/1/1/8*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-1-8>

Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (30.11.1915), *GB/1/1/1/1/24/22*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-24-22>

Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (31.3.1905), *GB/1/1/1/1/15/14*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-15-14>

Letter from Gertrude Bell to her stepmother, Dame Florence Bell (31.7.1900), *GB/1/1/1/1/10/14*. Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library. Erişim tarihi 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-10-14>

Diğer Arşivler

Bell, Gertrude Margaret Lowthian, (1868-1926), *GB/NNAF/P158116*. Traveller, Archaeologist and Government Official. The National Archives. <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/c/F63950>

File 3136/1914 Pt 1 'German War. Situation in Turkish Arabia & Persian Gulf' [212r] (432/672) (1902, Eylül 5), *IOR/L/PS/10/462*. Qatar Digital Library; British Library: India Office Records and Private Papers. https://www.qdl.qa/archive/81055/vdc_100038229193.0x000021

Lascelles, L. M., Lascelles, F., & Bell, G. L. (t.y.). *Persian Diary (04-05.1892)*. *GBR/0014/LASC 2*. The Papers of Sir Frank Lascelles, Churchill Archives Centre.

Letter from Mark Sykes sent from Grand Hotel Victoria, Damascus (22.2.1905), *GB 50 U DDSY2/1/2D/47*. Papers of the Sykes family of Sledmere, Hull University Archives. <http://archiveshub.jisc.ac.uk/data/gb50-uddsy/uddsy2/1/2d/47>

TELİF ESERLER

A Parthian Palace in The Desert. (1912, Mayıs 15). *The Times*, 39899, 17. <https://link.gale.com/apps/doc/CS285408943/TTDA?u=nlz&sid=bookmark-TTDA&xid=3fb8f7e6>

Acun, R. (2015). Sosyal Ağ Bakış Açısından Tarihçi Kimliğinin Oluşumu: Ahmet Yaşar Ocak Üzerine Bir Deneme. *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan* (ss. 1-27).

Adelson, R. (1975). *Mark Sykes: Portrait of an Amateur*. Cape.

Agnew, É. (2017). *Imperial Women Writers in Victorian India: Representing Colonial Life, 1850-1910*. Springer International Publishing.

- Akıncı, S. (2016). *Dağistan Süvari Bölüğü ve Dağistanlı (Muhammed) Mehmet Fazıl Paşa*. Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Akpınar, D. (2017). *Osmanlı'da Su Projeleri Hindiye Barajı*. Arı Sanat.
- Aktepe, M. (1974). Atatürk'ün Sofya Ataşeliğine Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alâkalı Bir Belge. *Bellekten*, 38(150), 263-294. <https://doi.org/10.37879/bellekten.1974.150-263>
- All Announcements of Births. (1868, Temmuz 18). *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*.
- Almanacco Italiano* (Sayı 4). (1899). R. Bemporad & Figlio.
- Artuç, N. (2010). Osmanlı Devleti'nin Son Dönem Irak Politikasına Bir Örnek: Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği (25 Kasım 1909-15 Mart 1911). *Bellekten*, 74(271), 833-870. <https://doi.org/10.37879/bellekten.2010.833>
- Aşan, T. (2023). Bir Muhalif İsim: Ahmet Reşit Rey ve Şehrâh Gazetesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 59-74. <https://doi.org/10.20427/turkiyat.1195305>
- Atatürk, M. K. (2019). *Nutuk - Söylev* (C. 1). Türk Tarih Kurumu.
- Baedeker, K. (1894). *Palestine and Syria: Handbook for Travellers*. K. Baedeker.
- Bailey, G. C. (1923). *Lady Margaret Hall: A Short History : Issued on Behalf of the Lady Margaret Hall Appeal Fund*. Oxford University Press.
- Ballı, M. (2021). Bir Osmanlı Diplomatı: Mehmed Feridun Bey (1847-1903). *History Studies*, 13(6), 1729-1749.
- Bardin, P. (1979). *Algériens et Tunisiens dans l'Empire Ottoman de 1848 à 1914*. Éditions du Centre national de la recherche scientifique.
- Bell, G. L. (1890). An Eastern Kingdom. *Daisy*, 2-4.
- Bell, G. L. (1894). *Safar Nameh: Persian Pictures*. Richard Bentley And Son.
- Bell, G. L. (1900a). In the Alps of Dauphine. *Living Age*, 224, 780-787. <https://hdl.handle.net/2027/chi.55227319?urlappend=%3Bseq=794>
- Bell, G. L. (1900b). In the Alps of Dauphine. *Nineteenth Century and After*, 47, 330-338.
- Bell, G. L. (1901a). Concerning Mountains. *The National Review*, 38(226), 616-625.
- Bell, G. L. (1901b). The Ruins of the Hauran. *The Monthly Review*, 3(7), 105-119.
- Bell, G. L. (1902). Turkish Rule East of Jordan. *Nineteenth Century and After*, 52, 226-238. <https://archive.org/stream/twentiethcentury52londuoft#page/226/mode/2up>

- Bell, G. L. (1903). Ex Oriente. *The Monthly Review*, 12(34), 101-115.
- Bell, G. L. (1905a). Book Review: Mschatta (Jahrbuch der preussischen Kunstsammlungen, 1904, Heft IV) by J. Strzygowski. *Revue Archéologique*, 5, 431-432. <http://www.jstor.org/stable/41743629>
- Bell, G. L. (1905b). Book Review: The origin and Influence of the Thoroughbred Horse by William Ridgeway. *Revue Archéologique*, 6, 469-470. <http://www.jstor.org/stable/41747457>
- Bell, G. L. (1905c). *Sketch Map of the Area West of the Ma'arrat an Nu'mān, Syria*. British Library: Western Manuscripts. https://www.qdl.qa/archive/81055/vdc_100047254461.0x000009
- Bell, G. L. (1905d). The Baghdad Railway - the Problem of Finance. *The Outlook in Politics, Life, Letters, and the Arts*, 14.
- Bell, G. L. (1906a). Islam in India: A Study at Aligarh. *Nineteenth Century and After*, 60(2), 900-908. <http://archive.org/stream/in.ernet.dli.2015.68988/2015.68988.The-Nineteenth-Century-And-After--Vol-601906#page/n799/mode/2up>
- Bell, G. L. (1906b). Notes on a Journey Through Cilicia and Lycaonia [1]. *Revue Archéologique*, 7, 1-29.
- Bell, G. L. (1906c). Notes on a Journey Through Cilicia and Lycaonia [2]. *Revue Archéologique*, 7, 385-414.
- Bell, G. L. (1906d). Notes on a Journey Through Cilicia and Lycaonia [3]. *Revue Archéologique*, 8, 7-36.
- Bell, G. L. (1906e). Notes on a Journey Through Cilicia and Lycaonia [4]. *Revue Archéologique*, 8, 225-252.
- Bell, G. L. (1906f). Notes on a Journey Through Cilicia and Lycaonia [5]. *Revue Archéologique*, 8, 390-401.
- Bell, G. L. (1907a). *Durch die Wüsten und Kulturstätten Syriens*. Verlag von Otto Spamer.
- Bell, G. L. (1907b). Notes on a Journey Through Cilicia and Lycaonia [6]. *Revue Archéologique*, 9, 18-30.
- Bell, G. L. (1907c). *The Desert And The Sown*. William Heinemann.
- Bell, G. L. (1910a). A Palace in the Syrian Desert. *The Quarterly Review*, 212(423), 339-368.
- Bell, G. L. (1910b). The Churches and Monasteries of the Tur Abdin. *Amida* (ss. 224-262). Carl Winter.

- Bell, G. L. (1910c). The East Bank of the Euphrates from Tel Ahmar to Hit. *The Geographical Journal*, 36(5), 513-537. <https://doi.org/10.2307/1777340>
- Bell, G. L. (1910d). The Euphrates from Jerablus to Hit. *Royal Geographical Society Archive*. Royal Geographical Society.
- Bell, G. L. (1910e). The Mount of the Servants of God. *Blackwood's Edinburg Magazine*, 188(2), 354-365. <https://archive.org/stream/blackwoodsmagazi188edinuoft#page/354/mode/2up>
- Bell, G. L. (1910f). The Vaulting System of Ukheidar. *The Journal of Hellenic Studies*, 30(1), 69-81. <https://doi.org/10.2307/624262>
- Bell, G. L. (1911a). *Amurath to Amurath*. William Heinemann.
- Bell, G. L. (1911b). Asiatic Turkey Under the Constitution. *Living Age*, 271(2), 259-270. <https://hdl.handle.net/2027/coo.31924057460242?urlappend=%3Bseq=273>
- Bell, G. L. (1911c). Damascus. *Blackwood's Magazine*, 189(1), 539-549. <https://archive.org/stream/blackwoodsmagazi189edinuoft#page/538/mode/2up>
- Bell, G. L. (1913a). Routes from Adrah to Nedjef via Hail (1913) and from Ramadi to Adrah (1914). *Royal Geographical Society Archive*.
- Bell, G. L. (1913b, Ocak 27). Responsibility of the Committee - the Danger in Asia. *The Times*, 40119, 5. <https://link.gale.com/apps/doc/CS84869179/TTDA?u=nlz&sid=bookmark-TTDA&xid=4d3c64c9>
- Bell, G. L. (1914). A Journey in Northern Arabia. *The Geographical Journal*, 44(1), 76-77. <https://doi.org/10.2307/1778786>
- Bell, G. L. (1922, Şubat 11). The Rise of Arab Nationalism. *The Times*, 42953, 6. <https://link.gale.com/apps/doc/CS101782091/TTDA?u=nlz&sid=bookmark-TTDA&xid=1db1e20b>
- Bell, G. L. (1927). *The Letters of Gertrude Bell I* (F. E. E. O. Bell, Ed.; C. 1). Ernest Benn Limited.
- Bell, G. L. (1929). Concerning Mountains: Die Engelhörner. *Alpine Journal*, 41(238), 21-34.
- Bell, G. L. (1937). *The Earlier Letters of Gertrude Bell* (E. Richmond, Ed.). Liveright Publishing Corporation.
- Bell, G. L., Brown, H., Maunsell, C., Moncrieff, C. S., & Willcocks, W. (1910). Mesopotamia: Past, Present, and Future: Discussion. *The Geographical Journal*, 35(1), 15-18. <https://doi.org/10.2307/1777114>

- Bell, G. L., Evans, A., & Trotter, H. (1913). The Balkan Peninsula: Discussion. *The Geographical Journal*, 41(4), 336-340. <https://doi.org/10.2307/1778125>
- Bell, G. L., Sykes, M., Ronaldshay, Birmingham, C., Lamington, Fremantle, E. R., Avebury, Amery, L. S., Atkin, E., & Beet, J. O. S. A. (1911, Ağustos 10). The British Auxiliary. *The Times*, 39660, 3. <https://link.gale.com/apps/doc/CS53411082/TTDA?u=nlz&sid=bookmark-TTDA&xid=e33eef5>
- Benson, M. (1918). *Life and Letters of Maggie Benson* (A. C. Benson, Ed.). J. Murray.
- Best, G. (2018). *Bézique: the Private Life of Gertrude Lowthian Bell*. Stoneman Press.
- Bird, I. (1881). *Unbeaten Tracks in Japan* (C. 1). G. P. Putnam.
- Blumberg, A. (2021). Gertrude Bell's Persian Pictures and Fin-de-Siècle Decadence. *Feminist Modernist Studies*, 4(2), 235-255. <https://doi.org/10.1080/24692921.2021.1950474>
- Bourne, P. J. (2010). *Sir Frank Lascelles - a Diplomat of the Victorian Empire, 1841-1920*. Doktora Tezi, University of Leeds.
- British School in Rome. (1910, Şubat 28). *The Times*, 39207, 12. <https://link.gale.com/apps/doc/CS202046044/TTDA?u=nlz&sid=bookmark-TTDA&xid=6a3d76c3>
- Brodsky-Porges, E. (1981). The grand tour travel as an educational device 1600–1800. *Annals of Tourism Research*, 8(2), 171-186.
- Burgoyne, E. (1958). *Gertrude Bell: From Her Personal Papers 1889-1914* (C. 1). Ernest Benn.
- Carruthers, D. (1910). A Journey in North-Western Arabia. *The Geographical Journal*, 35(3), 225. <https://doi.org/10.2307/1777459>
- Carruthers, D. (1935). *Arabian Adventure: To the Great Nafud in Quest of the Oryx*. H.F. & G. Witherby.
- Carruthers, D. (1958). Reminiscences of Gertrude Bell. *Journal of The Royal Central Asian Society*, 45(1), 52-57. <https://doi.org/10.1080/03068375808731622>
- Castillo, D. A. (2006). *The Maltese Cross: A Strategic History of Malta*. Praeger Security International.
- Charmley, J. (1987). *Lord Lloyd and the decline of the British Empire*. Weidenfeld and Nicolson.
- Cooper, L. (2013). Archaeology and Acrimony: Gertrude Bell, Ernst Herzfeld and the Study of Pre-Modern Mesopotamia. *Iraq*, 75, 143-169. <https://doi.org/10.1017/S0021088900000449>

- Cooper, L. (2016). *In Search of Kings and Conquerors: Gertrude Bell and the Archaeology of the Middle East*. I.B.Tauris.
- Court and Personal. (1905, Aralık 16). *Globe*, 9.
- Courtney, J. E. (1931). *An Oxford Portrait Gallery*. Chapman [and] Hall.
- Cox, P., Clayton, G., Bell, H., & Goodenough, W. (1927). Gertrude Bell's Journey to Hayil: Discussion. *The Geographical Journal*, 70(1), 17. <https://doi.org/10.2307/1781880>
- Çadırcı, M. (1993). Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'-i Mürûr ve Pasaport Nizâm-nâmeleri. *Belgeler*, 15(19), 169-181. <https://belgeler.gov.tr/tam-metin-pdf/58/tur>
- Çiftçi, A. (2015). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Örgütlenme ve Yönetim Yapısı İçinde Kulüplerin Yeri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(37), 115-141. <https://doi.org/10.21563/sutad.187053>
- Dağıstanlı, H. F. (1969). *Bir Kahramanın Hayatı Dağıstanlı Muhammed Fâzıl Paşa*. Doğan Kardeş.
- Davis, J. R. (2007). *The Victorians and Germany*. Peter Lang.
- de Jerphanion, G. (1910). Book Review: The Thousand and One Churches. *Mélanges de l'Université Saint-Joseph*, 4, 10-16. https://www.persee.fr/doc/mefao_0256-5587_1910_num_4_1_933_f_0010_0000_2
- Deaths. (1871, Nisan 22). *Darlington & Richmond Herald*, 8.
- Ebrahimnejad, H. (2004). *Medicine, Public Health and the Qājār State: Patterns of Medical Modernization in Nineteenth-Century Iran*. Brill.
- Eldem, E. (2014). *Nazlı'nın Defteri: Osman Hamdi Bey'in Çevresi*. Homer Kitabevi.
- Fallon, G. K. (1981). *British Travel Books from the Middle East, 1890-1914: Conventions of the Genre and Three Unconventional Examples*. Doktora Tezi, University of Maryland.
- Fletcher, R. S. G. (2015). The 'Amārāt, their Sheikh, and the Colonial State: Patronage and Politics in a Partitioned Middle East. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 58(1-2), 163-199. <https://doi.org/10.1163/15685209-12341369>
- Foster, H. A. (1929). *From Old Mesopotamia to the New British Mandate in Iraq*. Doktora Tezi, Stanford University.
- From A Special Correspondent at Tehran. (1921, Aralık 27). *Mesopotamian Mystery*.-I. *The Times*, 42913, 3.

<https://link.gale.com/apps/doc/CS50532763/TTDA?u=nlz&sid=bookmark-TTDA&xid=821acb5a>

- Gasque, W. W. (1966). Sir William M. Ramsay, Archaeologist and New Testament Scholar: A Survey of His Contribution to the Study of the New Testament. *Baker studies in Biblical archaeology*. Baker Book House.
- Georges, R. (1910). Book Review: The Thousand and One Churches. *Revue des Études Anciennes*, 12(3), 315-316. https://www.persee.fr/doc/rea_0035-2004_1910_num_12_3_1638_t1_0315_0000_2
- Geyikdağı, V. N. (2008). *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914* (B. Vural, Ed.). Hil Yayınları.
- Ghaderi, F., & Wan Yahya, W. R. (2014). Exoticism in Gertrude Bell's Persian Pictures. *Victorian Literature and Culture*, 42(1), 123-138.
- Ghose, I. (1998). *Women Travellers in Colonial India: The Power of the Female Gaze*. Oxford University Press.
- Gilmour, D. (2018). *The British in India: A Social History of the Raj*. Farrar, Straus and Giroux.
- Goodman, S. (1985). *Gertrude Bell*. Berg Publishers Limited.
- Göktepe, B., & Parlakoğlu, M. N. (2024). The Role of Digital Tools in Historical Research: A Study on the Intellectual Network of Gerbert of Aurillac. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 497-510. <https://doi.org/10.48120/oad.1475270>
- Halıcı, Ş. (2019). Damat Ferit'in Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in Milli Mücadele ve Sürgün Yılları. *Atatürk Dergisi*, 8(2), 117-159.
- Hami, H. M. (2023). Orientalist Eyes in Gertrude Bell's Persian Pictures. *Adab AL Rafidayn*, 53(92), 93-107. <https://www.iasj.net/iasj/article/265063>
- Hamilakis, Y. (2007). *The Nation and its Ruins: Antiquity, Archaeology, and National Imagination in Greece*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780199230389.001.0001>
- Harland, M. (1896). *Home of the Bible: What I Saw and Heard in Palestine*. Christian Herald.
- Hastürk, Ö. (2019). *Arap İzzet Paşa (1852-1924)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Hedin, S. A. (1915). *With the German Armies in the West*. J. Lane.
- Hocaoğlu, M. C. (2019). *Gertrude Bell'in Ortadoğu algısı ve Irak'ın kuruluşundaki rolü*. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi.

- Hochwächter, G. von. (2008). Balkan Savaşı Günlüğü: “Türklerle Cephe” (S. Toydemir, Çev.). *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hogarth, D. G. (1927). Gertrude Bell’s Journey to Hayil. *The Geographical Journal*, 70(1), 1-17.
- Hotel d’Angleterre. (1907, Ocak 5). *The Sphinx*, 14(205), 16. <https://digitalcollections.aucegypt.edu/digital/collection/sphinx/id/342/rec/3>
- Howell, G. (2006). *Daughter of the Desert: The Remarkable Life of Gertrude Bell*. Pan Macmillan.
- Huntington, E. (1912). Book Review: Amurath to Amurath. *Bulletin of the American Geographical Society*, 44(2), 134. <https://doi.org/10.2307/200234>
- Hyslop, B. E. (2016). *Minor modern landscapes: British travel narratives and imperialism, 1890-1930*. Doktora Tezi, The University of Texas at Austin.
- Jacobs, L. K. (2019). Palestine at the Centennial Fair of 1876. *Jerusalem Quarterly*, 80, 76.
- Kadhim, A. (2012). *Reclaiming Iraq: the 1920 Revolution and the Founding of the Modern State*. University of Texas Press.
- Kamm, J. (1956). *Daughter of the Desert: the Story of Gertrude Bell*. Bodley Head.
- Kaynar, E. (2021). *L’heroisme de la Vie Moderne: Ahmed Rıza (1858-1930) en Son Temps*. Peeters Publishers. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1qp9bjz>
- Kelly’s Directory of Merchants, Manufacturers and Shippers*. (1907). Kelly’s Directories Limited.
- Kırmızı, A. (2014). *Avlonyalı Ferid Paşa: Bir Ömür Devlet*. Küre Yayınları.
- Koloğlu, O. (2006). *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. Pozitif Yayınları.
- Korkmaz, A., & Taşdemir, M. (2024). *Bükreş’te 20 Yıl: Şevket Turgut Paşa ve Romanya Ataşemiliterliği Raporları* (G. Yıldız, Ed.). Milli Savunma Üniversitesi Yayınları.
- Kraid, H. (1999). *Translation and Empire*. Doktora Tezi, State University of New York.
- Kumojima, T. (2022). *Victorian Women’s Travel Writing on Meiji Japan*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198871439.001.0001>
- Kurt, B. (2016). A Politically Active Merchant family in 19th Century Ottoman Iraq: The Khudairizades. *History Studies International Journal of History*, 8(2), 41-41. <https://doi.org/10.9737/hist.2016220340>

- Laidlaw, C. M. (2010). *The British in the Levant: Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*. Tauris Academic Studies.
- Lawrence, T. E. (1938). *The Letters Of T. E. Lawrence* (D. Garnett, Ed.). Jonathan Cape.
- Llewellyn-Jones, R. (2000). *Engaging Scoundrels: True Tales of Old Lucknow*. Oxford University Press.
- Louks, A. (2024). *Olfactory Ethics: The Politics of Smell in Modern and Contemporary Prose*. Doktora Tezi, University of Cambridge.
- Löytved, J. H. (1907). *Konia : Inschriften der seldschukischen Bauten*. J. Springer.
- Luke, K. (2007). Order or Justice: The Denshawai Incident and British Imperialism. *History Compass*, 5(2), 278-287. <https://doi.org/10.1111/j.1478-0542.2007.00410.x>
- Lukitz, L. (2006). *A Quest In The Middle East: Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq*. I.B.Tauris.
- Mackenzie, J. M. (1991). T. E. Lawrence: The Myth and the Message. R. Giddings (Ed.), *Literature and Imperialism* (ss. 150-181). Palgrave Macmillan UK.
- Mai Nou. (1889, Nisan 13). *Romania Libera*, 3461.
- Mak, L. (2012). *The British in Egypt: Community, Crime and Crises (1882-1922)*. I.B. Tauris.
- Massignon, L. (1909a). Les Châteaux des Princes de Hirah. *Gazette des Beaux-Arts*, 297-306.
- Massignon, L. (1909b). Note sur le château d'Al Okhaïder. *Comptes rendus. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 53, 202-212. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/crai_0065-0536_1909_num_53_3_72439
- Massignon, L. (1910). *Mission en Mésopotamie* (C. 1). Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale.
- Millet, G. (1910). Book Review: The Thousand and One Churches. *Revue des Études Grecques*, 23(103/104), 359-361. <http://www.jstor.org/stable/44268411>
- Munslow, A. (2019). Narrative and History. *Theory and History* (Second Edi). Red Globe Press.
- Murray, J., & Smith, H. (1892). *Handbook for Travellers in Syria and Palestine*. John Murray.
- Müller, A. (1999). *Mythos Morgenland?: die Eigen- und Fremderfahrung der Engländer am Beispiel von Gertrude Bell, "Persian Pictures"*. Yüksek Lisans Tezi, Christian-Albrechts-Universität zu Kiel.

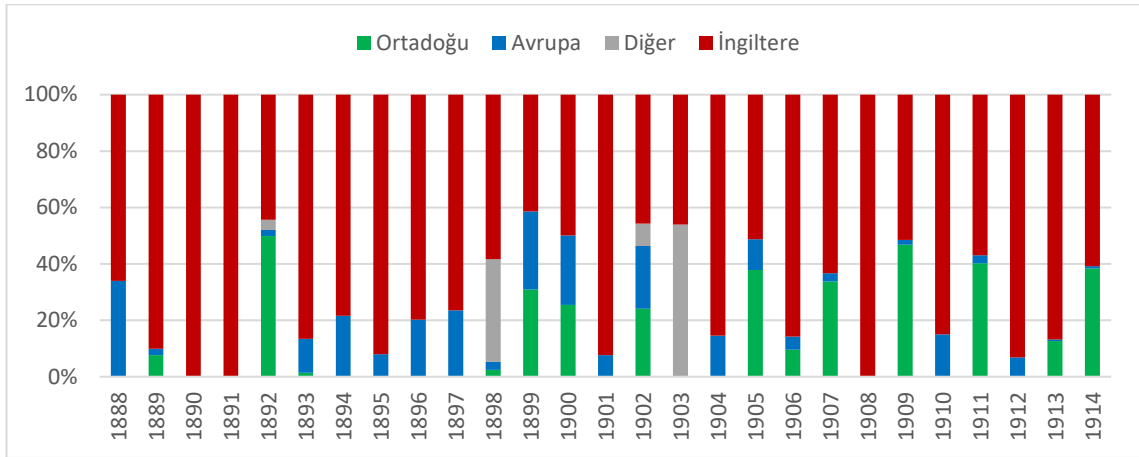
- Obituary: Mr. Ambrose Berry Walford. (1920, Kasım 13). *The Tablet*, 137, 658.
<https://reader.exacteditions.com/issues/73982/page/30>
- Oliphant, F. R. (1891). *Notes of a Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land*. William Blackwood & Sons.
- O'Loughlin, K., & Šverko, A. (2019). Gertrude Bell's Spring in Dalmatia, 1910. *Discovering Dalmatia: Dalmatia in Travelogues, Images, and Photographs*, 308-353.
- Pandit, P. (1990). *Orientalist Discourse and Its Literary Representations in the Works of Four British Travel Writers: James Morier, Alexander Kinglake, Richard Burton, and Gertrude Bell*. Doktora Tezi, Pennsylvania State University.
- Parlakoğlu, M. N. (2018). *Gertrude Bell'in Türkiye Mezopotamya'sındaki Seyahatleri ve Faaliyetleri*. Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi.
- Parlakoğlu, M. N. (2024). The Origins of the Spy Myth: Portrayals of Gertrude Bell in Global and Turkish Historiography. *Mukaddime*, 15(2), 226-249.
<https://doi.org/10.19059/mukaddime.1490166>
- Perkin, J. (1989). *Women and Marriage in Nineteenth-century England*. Routledge.
- Pönicke, H. (1990). Meißner, Heinrich August. *Neue Deutsche Biographie (NDB)* (C. 16, ss. 699-700). Duncker & Humblot. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118641042.html#ndbcontent>
- Prüfer, C. (2018). Germany's Covert War in the Middle East : Espionage, Propaganda and Diplomacy in World War I (K. Morrow, Çev.). K. Morrow (Ed.), *International Library of Twentieth Century History*. I.B. Tauris.
- Ramsay, W. M., & Bell, G. L. (1909). *The Thousand and One Churches*. Hodder And Stoughton.
- Reuther, O. (1912). *Ocheïdir: Nach Aufnahmen Von Mitgliedern Der Babylon-Expedition Der Deutschen Orient-Gesellschaft* (C. 20). JC Hinrichs.
- Ritchie, L., & Jackson, M. (2015). A Brief History of the Gertrude Bell Archive and Related Projects at Newcastle University. M. Jackson & A. Parkin (Ed.), *The Extraordinary Gertrude Bell* (ss. 41-42). Tyne Bridge Publishing.
- Robins, E. (1930, Mayıs 17). Lady Bell. *The Times*, 45515, 14.
<https://link.gale.com/apps/doc/CS235479729/TTDA?u=nlz&sid=bookmark-TTDA&xid=107d95f1>
- Rogan, E. L. (2017). Bringing the State Back: The Limits of Ottoman Rule in Jordan, 1840–1910 1. *The Rise and Fall of Modern Empires, Volume I* (ss. 193-218). Routledge.
- Rosen, F. (1930). *Oriental Memories of a German Diplomatist*. Methuen & Company.

- Rosetti, D. R. (1897). *Dicționarul contimporanilor*. Ed. Litotipogr. "Populara".
- Sacareau, I. (2007). Himalayan hill stations from the British Raj to Indian tourism. *European Bulletin of Himalayan Research*, 31, 30-47.
- Salih, S. (1977). The British-Druze connection and the Druze rising of 1896 in the Hawran. *Middle Eastern Studies*, 13(2), 251-257. <https://doi.org/10.1080/00263207708700349>
- Satow, E. M. (2010). *The Diaries of Sir Ernest Satow, British Minister in Tokyo (1895-1900): A Diplomat Returns to Japan* (I. C. Ruxton, Ed.). Lulu Press.
- Seikaly, S. (1991). Shukri al-Asali: A Case Study of a Political Activist. *The Origins of Arab Nationalism* (ss. 73-96).
- Shakespeare, W. (1915). *The Second Part of King Henry IV* (J. H. Lobban, Ed.). Cambridge University Press.
- Shaw, W. A. (1906). *The Knights of England* (C. 1). Sherratt and Hughes.
- Silvério, L. G. (2022). *Gertrude Bell: Relatos e Experiências*. Lisans Tezi, Universidade Federal de São Paulo.
- Simmonds, P. L. (Ed.). (1844). *Simmond's Colonial Magazine and Foreign Miscellany* (C. 1). Simmonds and Ward.
- Soane, E. B. (1918). *Notes on the Tribes of Southern Kurdistan*. University of California, Berkeley.
- Society Gossip. (1906, Aralık 29). *The Sphinx*, 14(204), 5-9. <https://digitalcollections.aucegypt.edu/digital/collection/sphinx/id/722/rec/22>
- Soffer, R. (1987). Nation, Duty, Character and Confidence: History at Oxford, 1850-1914. *The Historical Journal*, 30(1), 77-104. <http://www.jstor.org/stable/2639306>
- Sonat, R. (2018). El Aneze Aşireti Ekseninde Birinci Dünya Savaşı'nın Gölgesinde Devlet-Aşiret İlişkisi ve Yansımaları Üzerine Bir Tarih Kritiği. *History Studies International Journal of History*, 10(4), 167-187. <https://doi.org/10.9737/hist.2018.614>
- Sönmez, E. (2012). *Ahmed Rıza: Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Stacy, T. H. (1895). *In the Path of Light Around the World: A Missionary Tour*. Fleming H. Revell.
- Stephen, L. B. N. (1927). *Emily Davies and Girton College*. Constable & Company, Limited.

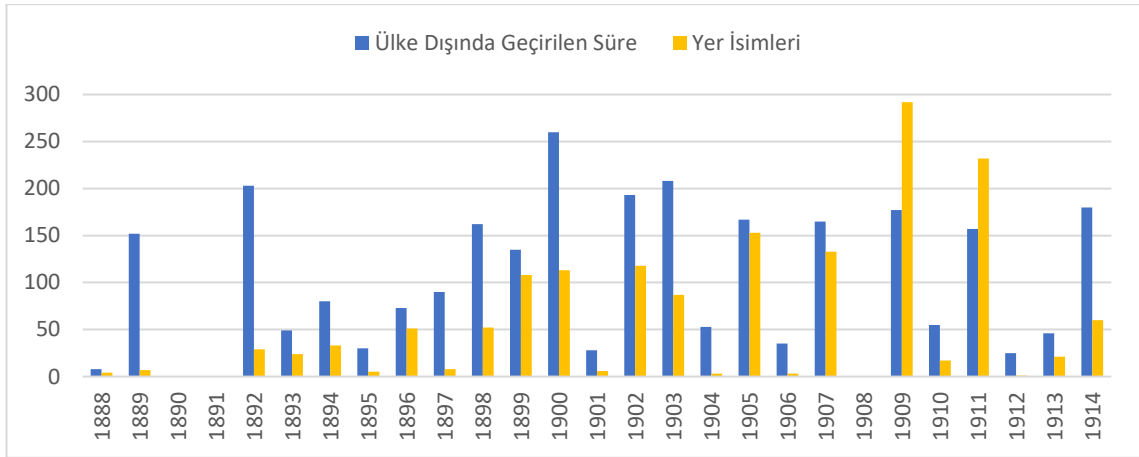
- Strzygowski, J., Berchem, M. Van, & Bell, G. L. (1910). *Amida*. Carl Winter. <https://archive.org/details/amidamateriauxpo00bercuoft>
- Szołtysek, J. (2021). Between ‘the me that leaves and the me that returns’: Gertrude Bell’s Persian Gateways and Walls. *Postscriptum Polonistyczne*, 27(1), 69-85.
- Şahin, E. (2022). II. Meşrutiyet Dönemi Irak’ında İttihatçı Bir Vali: Cemal Bey’in Bağdat Valiliği (1911-1912). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 42, 25-45.
- Şirazi, H. (1897). *Poems From the Divan of Hafiz* (G. L. Bell, Çev.). William Heinemann.
- The Palace of Ukheithar. (1909, Kasım 10). *The Times*, 39113, 12. <https://link.gale.com/apps/doc/CS201914730/TTDA?u=nlz&sid=bookmark-TTDA&xid=1585e75e>
- The Royal Geographical Society’s Work on the One-Million Map. (1915). *Nature*, 95(2387), 594-594. <https://doi.org/10.1038/095594a0>
- Tweedsmuir, S. (1952). *The Lilac and the Rose*. Gerald Duckworth.
- University Intelligence. (1909, Ekim 8). *The Times*, 39085, 13. <https://link.gale.com/apps/doc/CS219871560/TTDA?u=nlz&sid=bookmark-TTDA&xid=71474340>
- Ürekli, F. (2010). Osmanlı Döneminde İstanbul’da Meydana Gelen Afetlere İlişkin Literatür. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 16, 101-130.
- Vincent, L.-H. (1910). Book Review: The Thousand and One Churches. *Revue Biblique (1892-1940)*, 7(3), 450-456. <http://www.jstor.org/stable/44101206>
- W., F. J. B. (1966). Charles Francis Bell. *The Volume of the Walpole Society*, 41, ix-x. <http://www.jstor.org/stable/41829466>
- Wallach, J. (1996). *Desert Queen*. Nan A. Talese.
- Webb, J. D. (2017). The Travelling Travel Narrative: The Communication Circuit of Spenser St. John’s Hayti; or, The Black Republic. *Book History*, 20(1), 258-273. <https://doi.org/10.1353/bh.2017.0008>
- Winstone, H. V. F. (1978). *Gertrude Bell: A Biography*. Quartet Books.
- Winstone, H. V. F. (1982). *The Illicit Adventure: The Story of Political and Military Intelligence in the Middle East from 1898 to 1926*. J. Cape.
- Withey, L. (1998). *Grand Tours and Cook’s Tours: A History of Leisure Travel 1750 to 1915*. Aurum Press.
- Yazbak, M. (1998). *Haifa in the Late Ottoman Period, 1864-1914: A Muslim Town in Transition*. Brill.

- Yazdi, J. (2017). *Gertrude Bell and the Babi and Baha'i Faiths*. George Ronald (Unpublished). <https://afnanlibrary.org/gertrude-bell/>
- Yoltar-Yıldırım, A. (2009). Julius Harry Löytved-Hardegg: A German consul in Konya in the early 20th century. G. Gerelyes & I. David (Ed.), *Thirteenth International Congress of Turkish Art* (ss. 747-757). Hungarian National Museum.
- Yüceer, N. (2021). *31 Mart Vakası*. Atatürk Ansiklopedisi. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/31-mart-vakasi/>

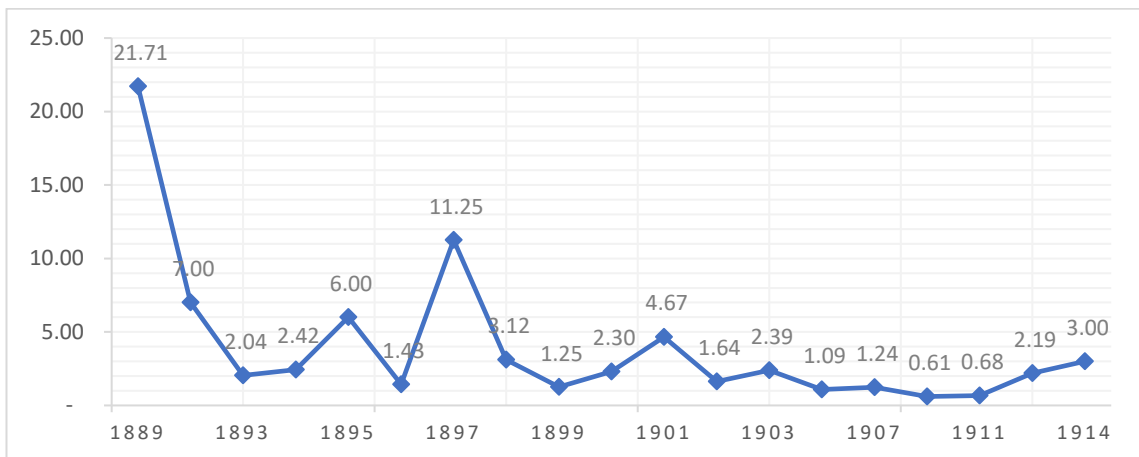
EK 1: GRAFİKLER

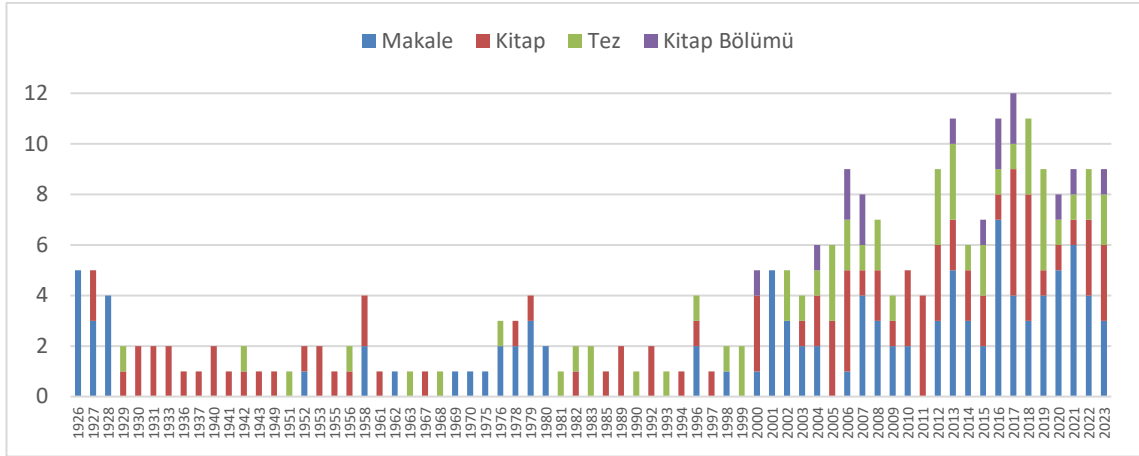
Grafik 1: Gertrude Bell'in Ziyaret Ettiği Bölgelerin Yıllara Göre Dağılımı

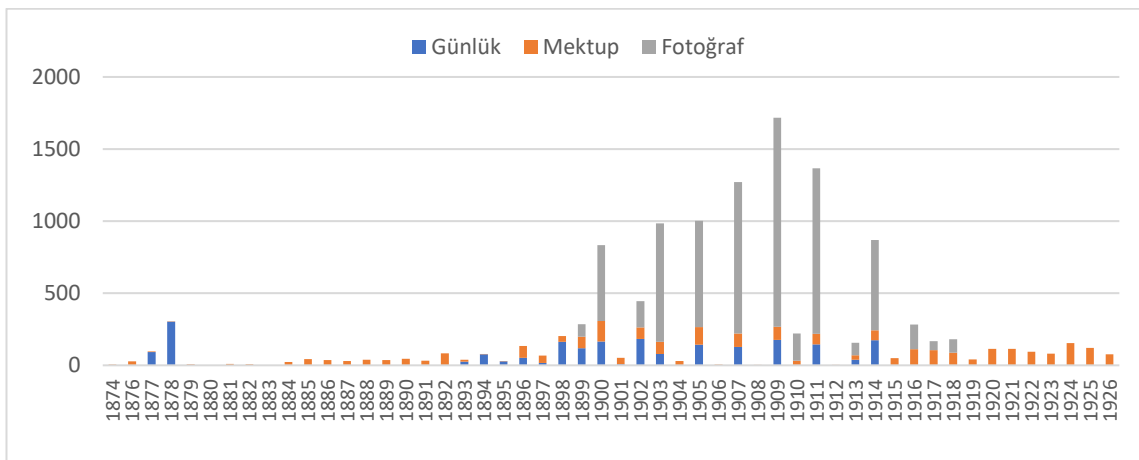
Grafik 2: Gertrude Bell'in İngiltere Dışında Geçirdiği Süre ile Birincil Kaynaklarda Geçen Yer İsimlerinin Dağılımı

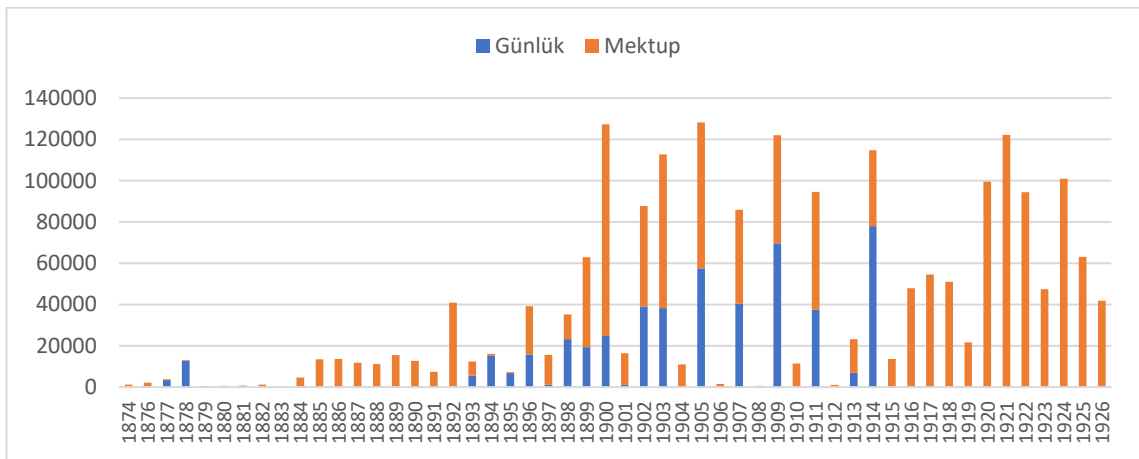
Grafik 3: Gertrude Bell'in Yıllara Göre Ziyaret Ettiği Konumlarda Geçirdiği Ortalama Süre

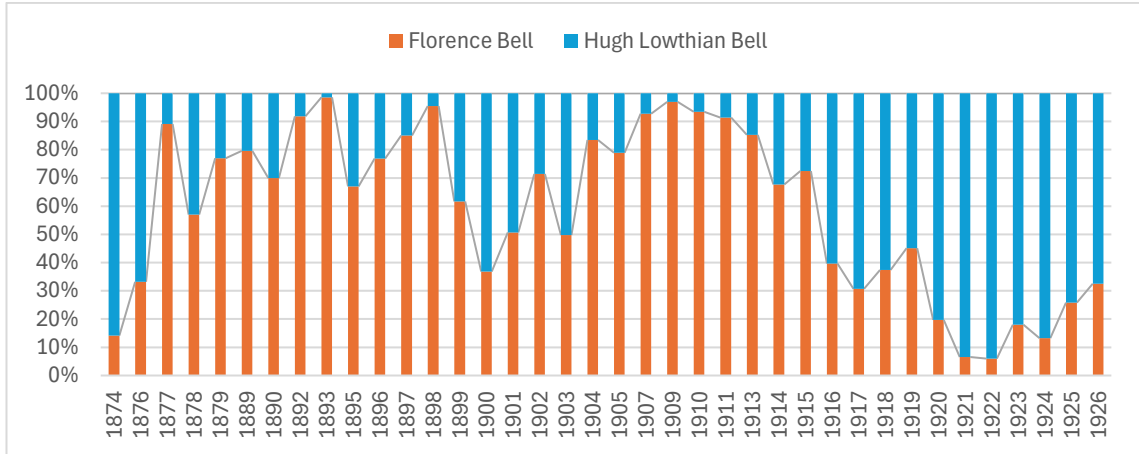
Grafik 4: Gertrude Bell'i Konu Alan Çalışmaların Türlerine Göre Yıllara Göre Dağılımı

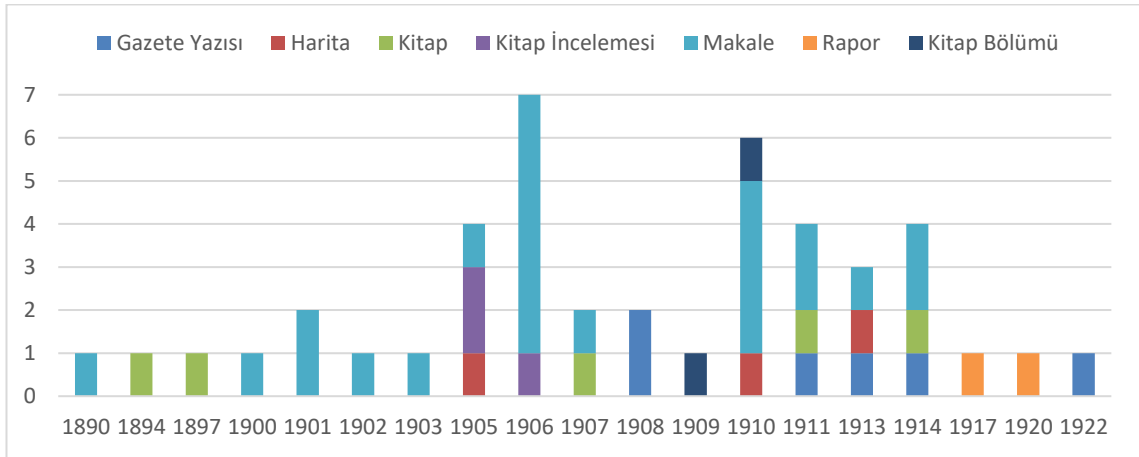
Grafik 5: Gertrude Bell'in Mektup, Günlük ve Fotoğraflarının Yıllara Göre Dağılımı

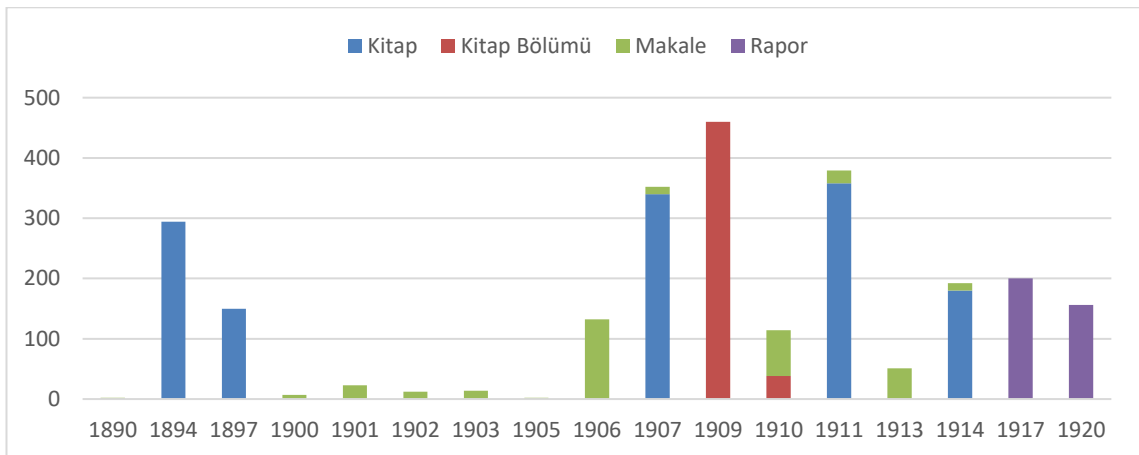
Grafik 6: Gertrude Bell'in Mektup ve Günlüklerindeki Kelime Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

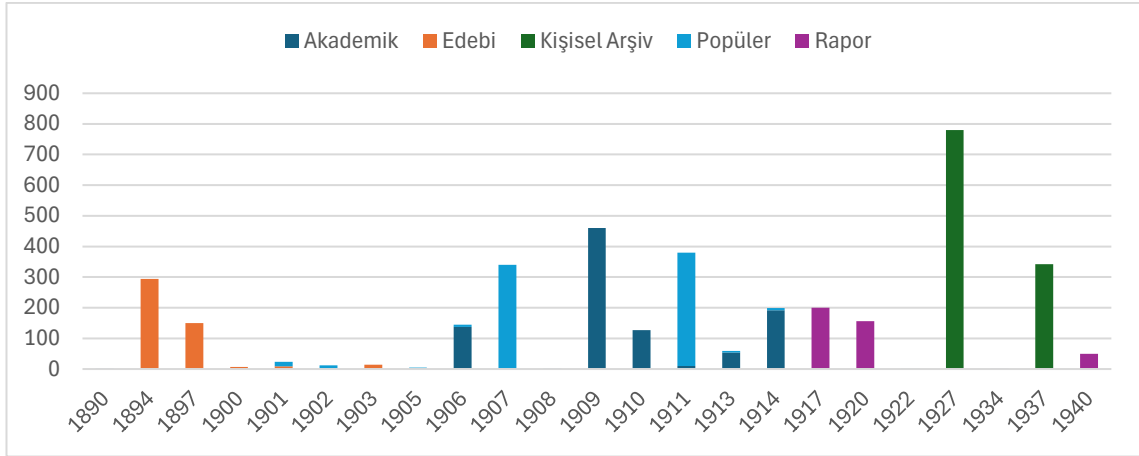
Grafik 7: Gertrude Bell'in Mektuplarında Alıcılara (Annesi ve Babası) Göre Kelime Sayısının Yıllar İçindeki Değişimi

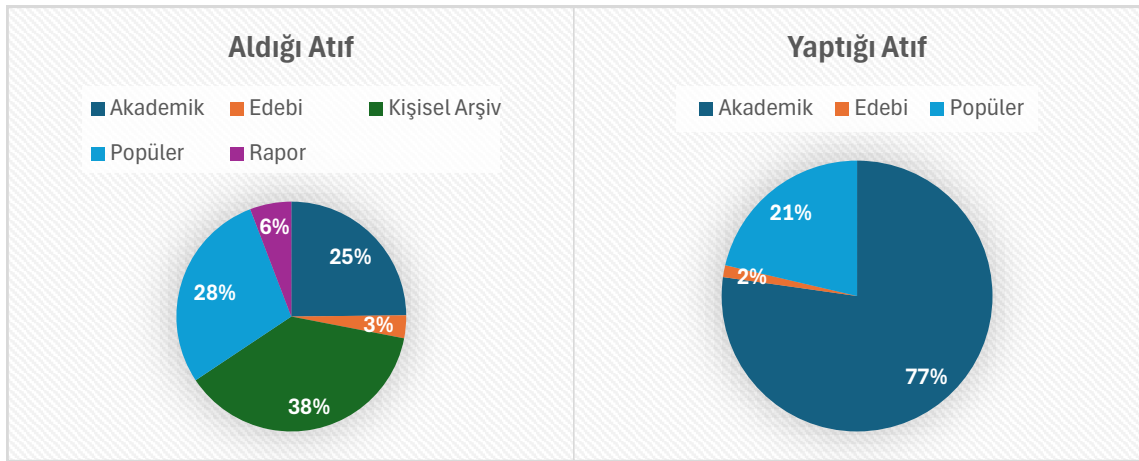
Grafik 8: Gertrude Bell'in Eserlerinin Türlerine Göre Yıllara Göre Dağılımı

Grafik 9: Gertrude Bell'in Eserlerinin Türlerine Göre Sayfa Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

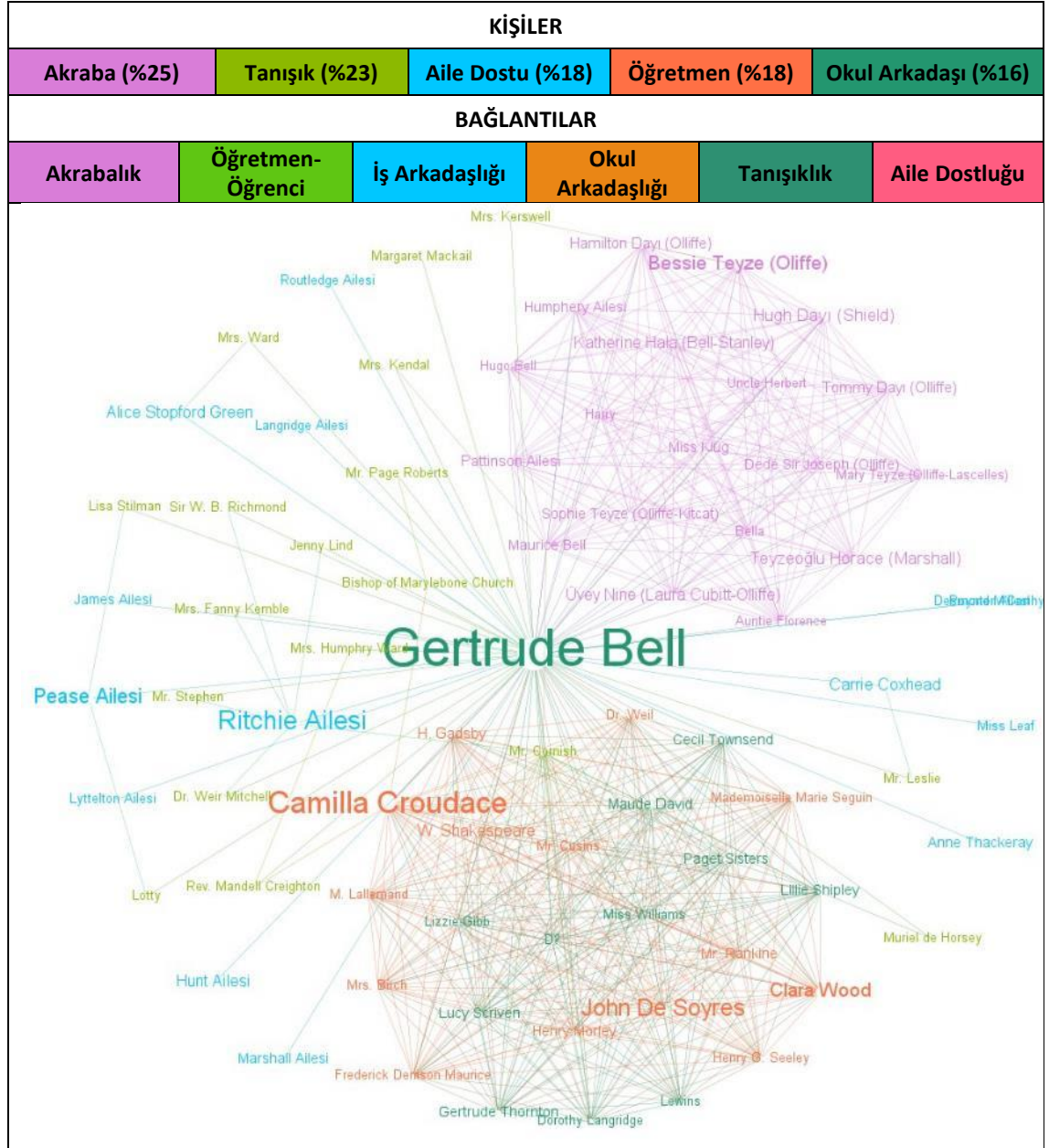
Grafik 10: Gertrude Bell'in Eserlerinin Tarzlarına Göre Yıllara Göre Dağılımı

Grafik 11: Gertrude Bell'in Eserlerinin Tarzlarına Göre Aldığı ve Yaptığı Atıfların Yüzdesele Dağılımı

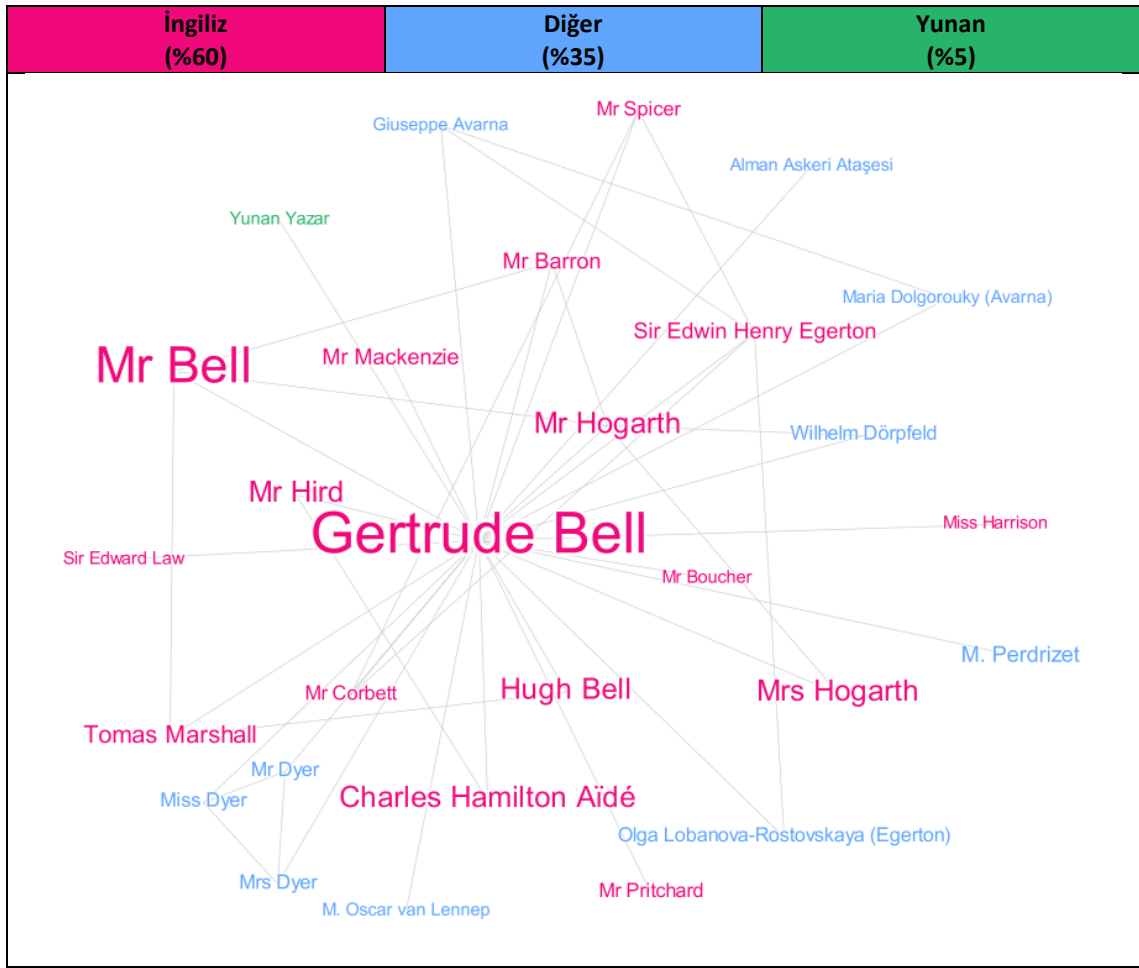
EK 2: SOSYOGRAMLAR*

Sosyogram 1: Gertrude Bell'in Queen's College'deki Sosyal Ağı (1884-1886)

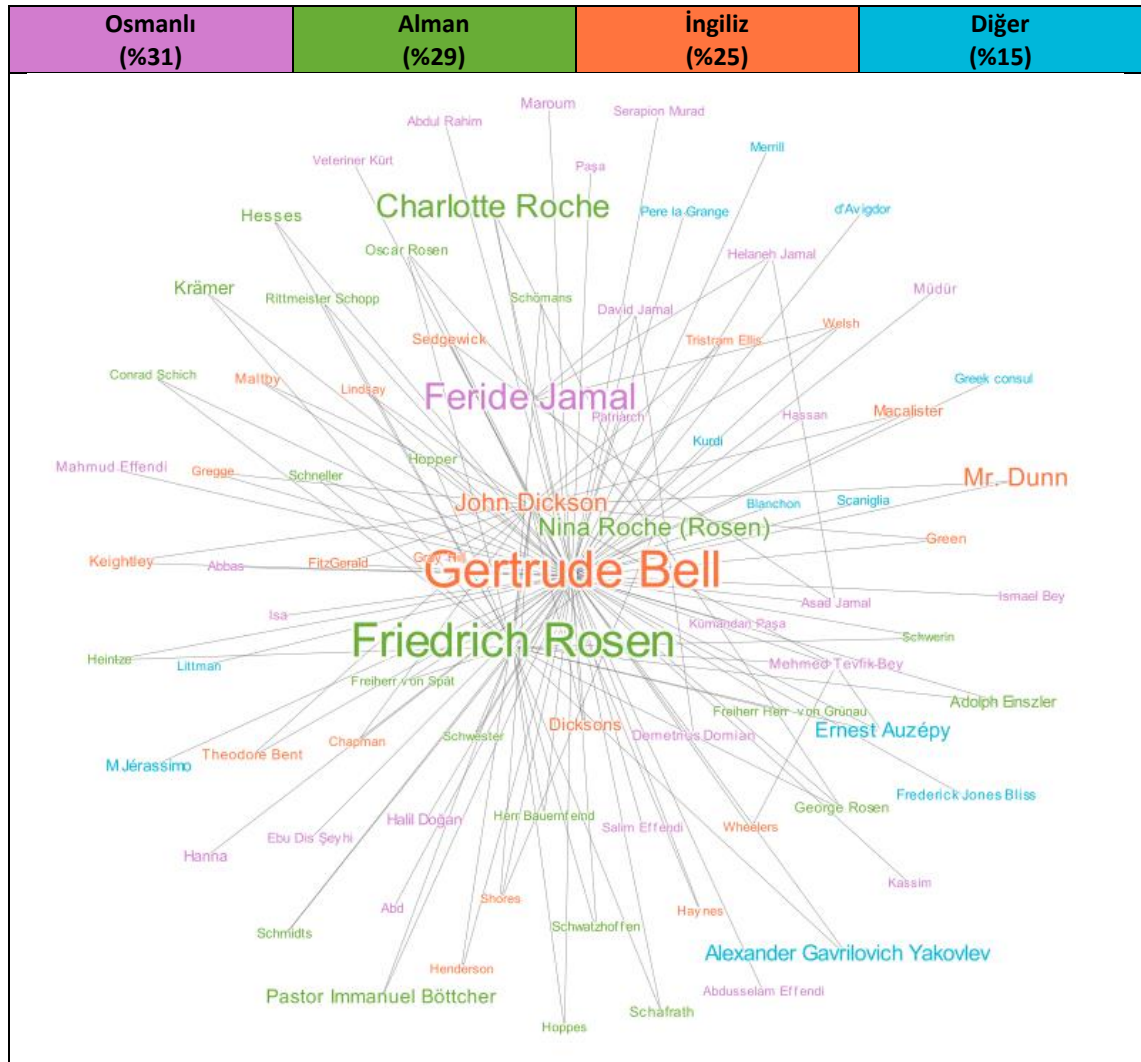

* Sosyogramlar Gephi uygulamasında hazırlanmış ve ekran görüntüleri alınmıştır.

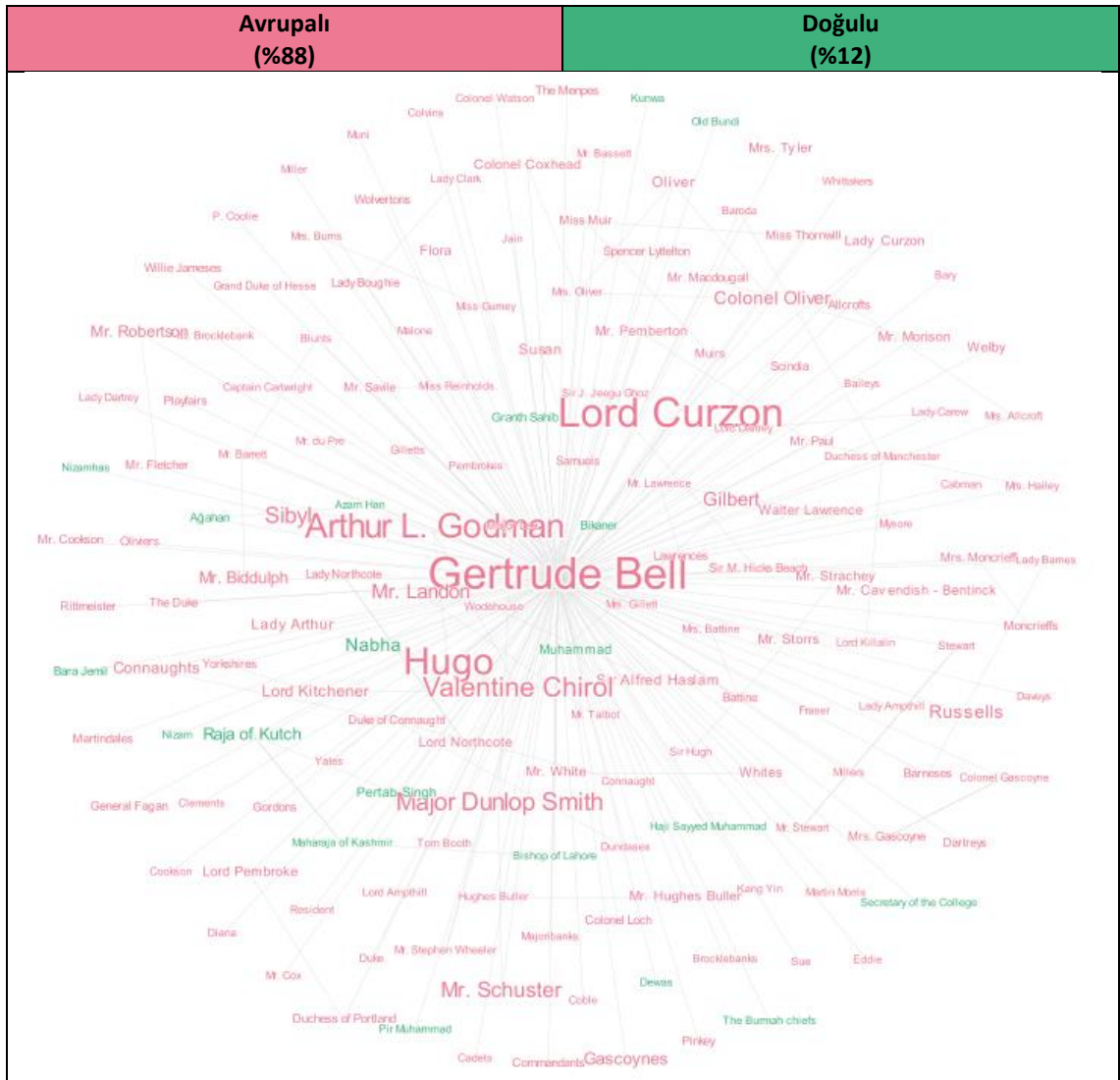
Sosyogram 4: Gertrude Bell'in Atina'daki Sosyal Ağı (1898)

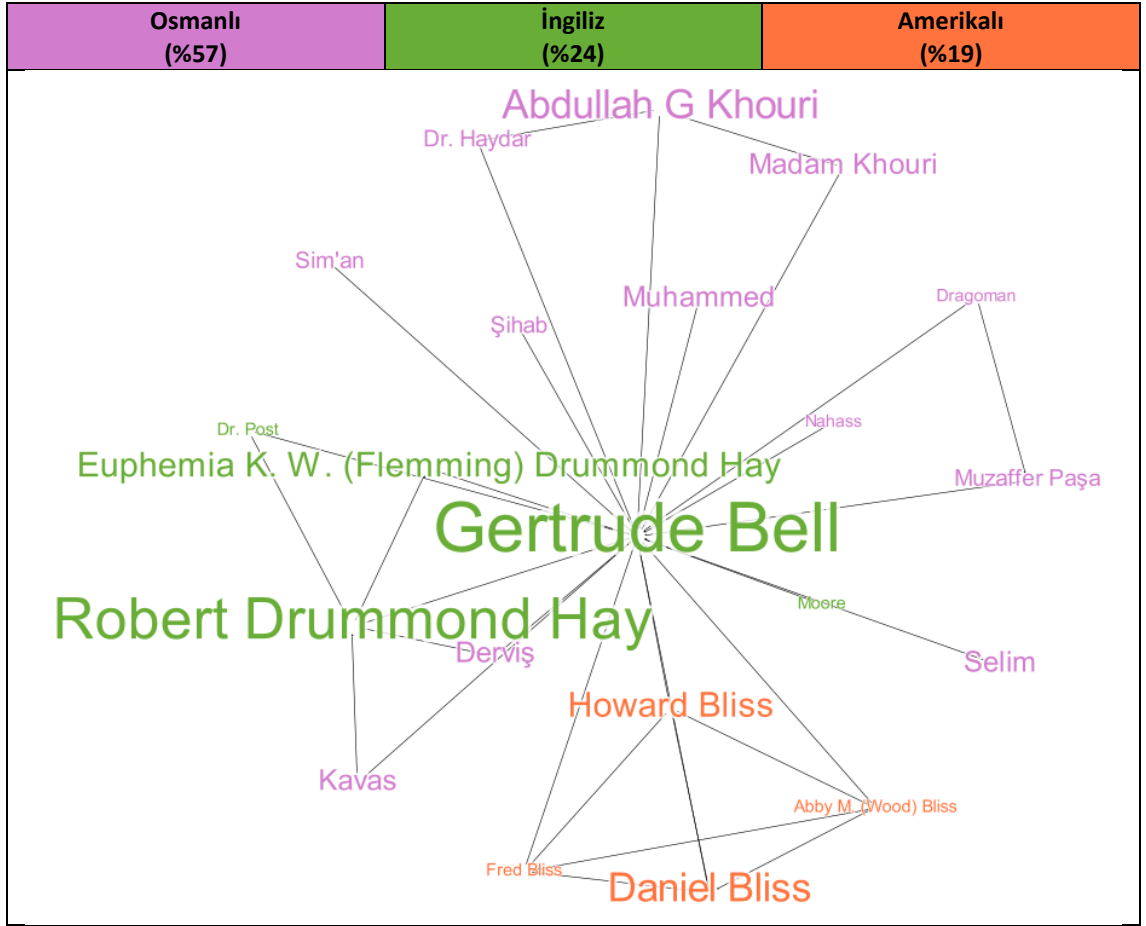
Sosyogram 5: Gertrude Bell'in Kudüs'teki Sosyal Ağı (1899-1900)

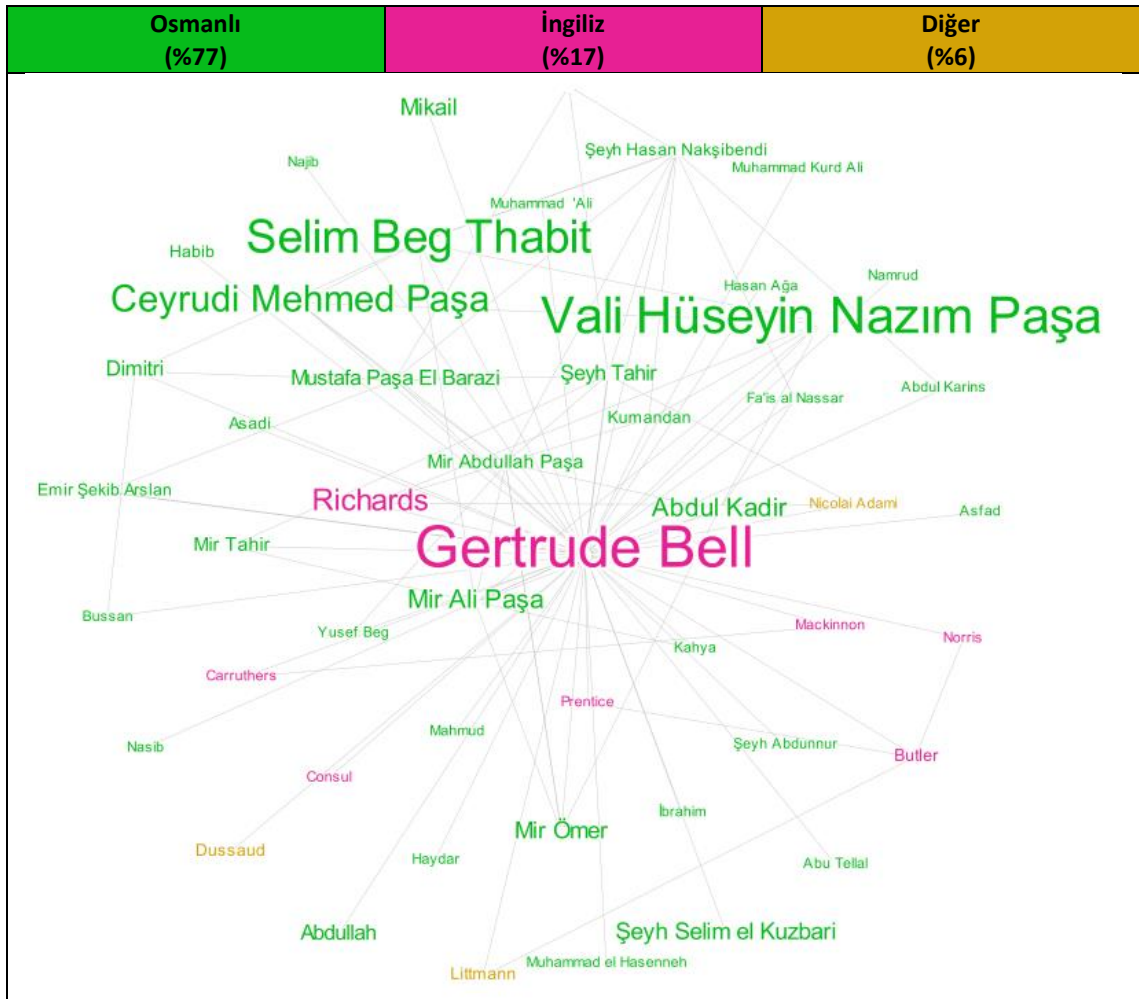
Sosyogram 8: Gertrude Bell'in Delhi'deki Sosyal Ağı (1903)

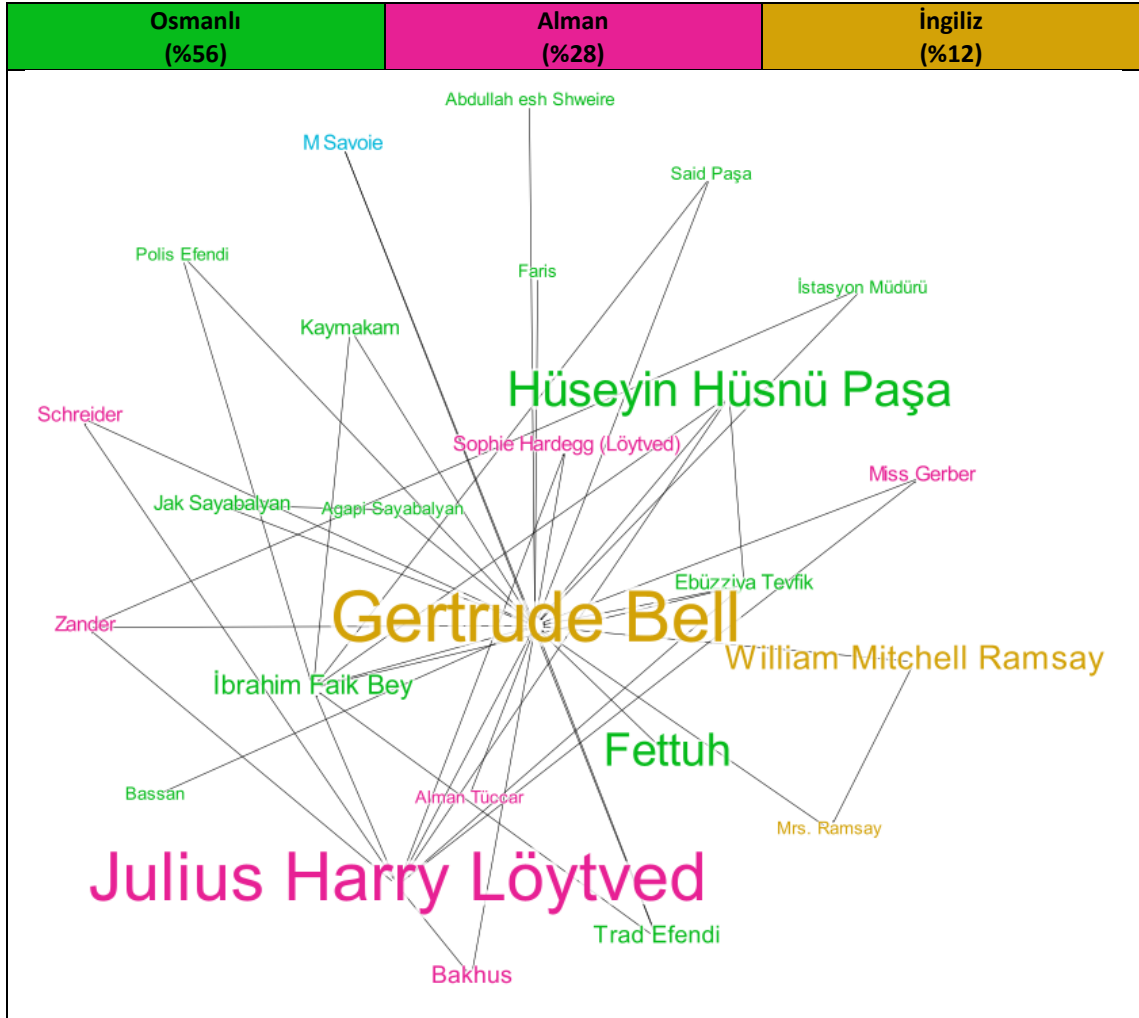
Sosyogram 9: Gertrude Bell'in Beyrut'taki Sosyal Ağı (1905)

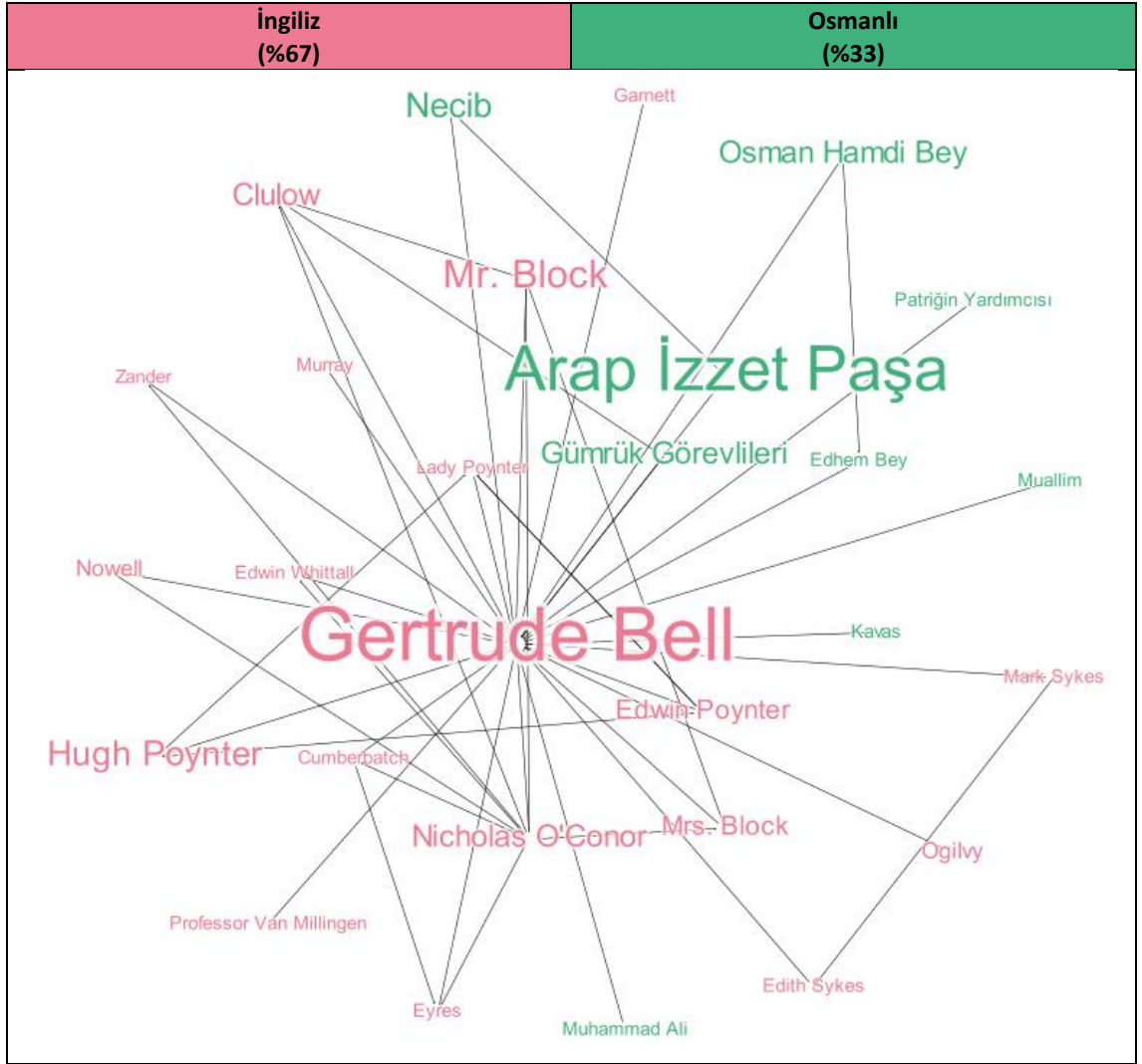
Sosyogram 10: Gertrude Bell'in Şam'daki Sosyal Ağı (1905)

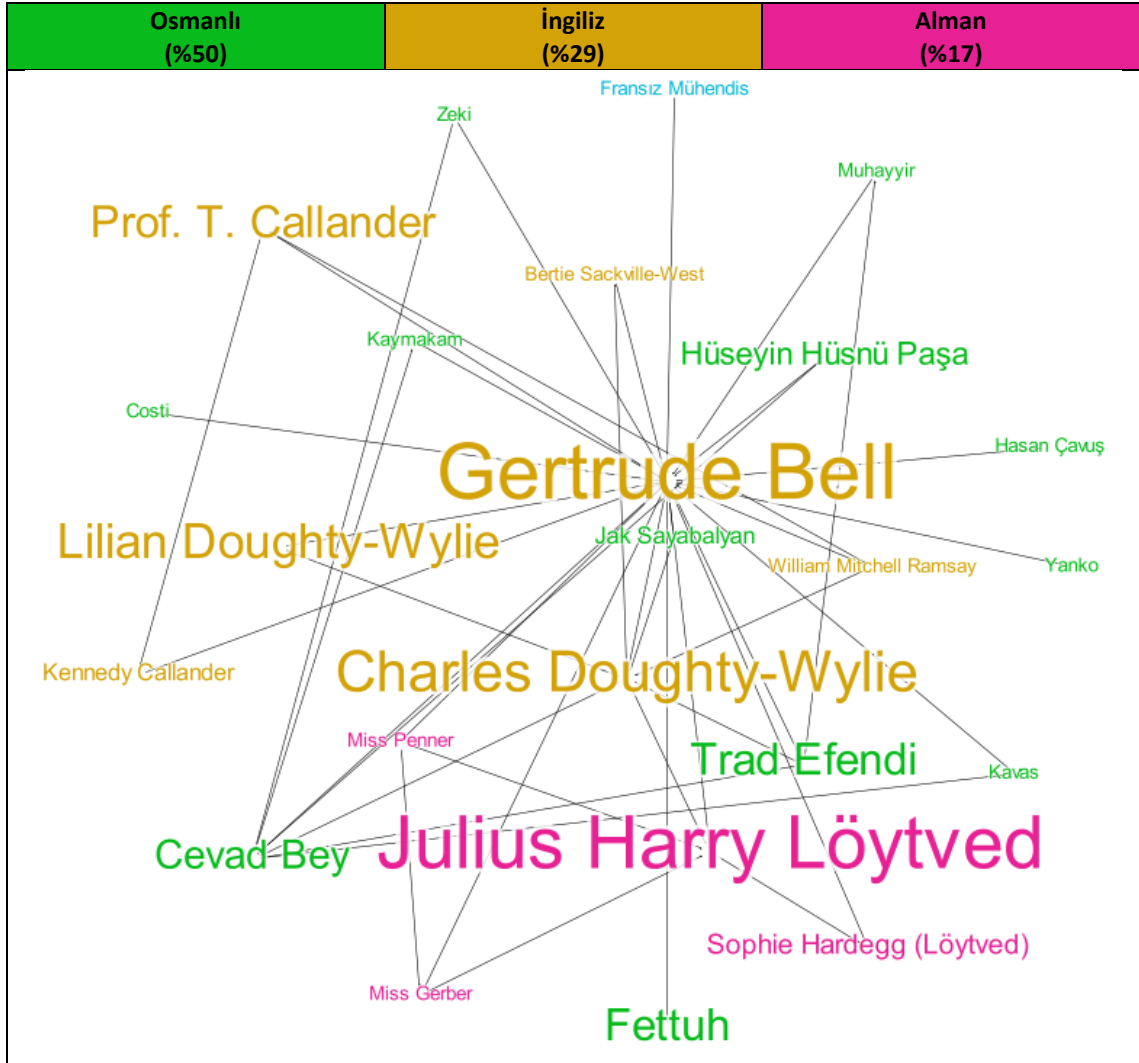
Sosyogram 11: Gertrude Bell'in Konya'daki Sosyal Ağı (1905)

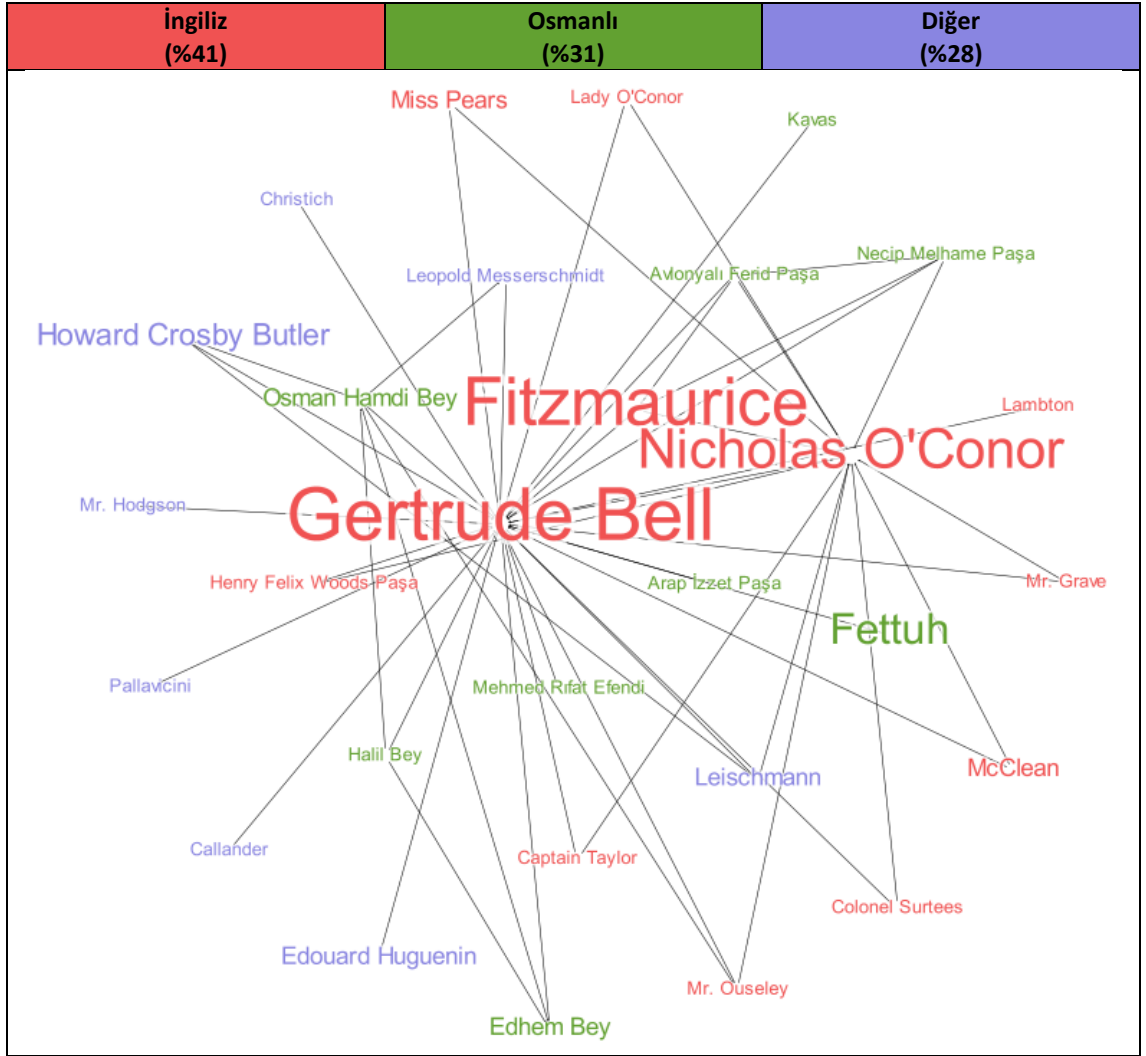
Sosyogram 12: Gertrude Bell'in İstanbul'daki Sosyal Ağı (1905)

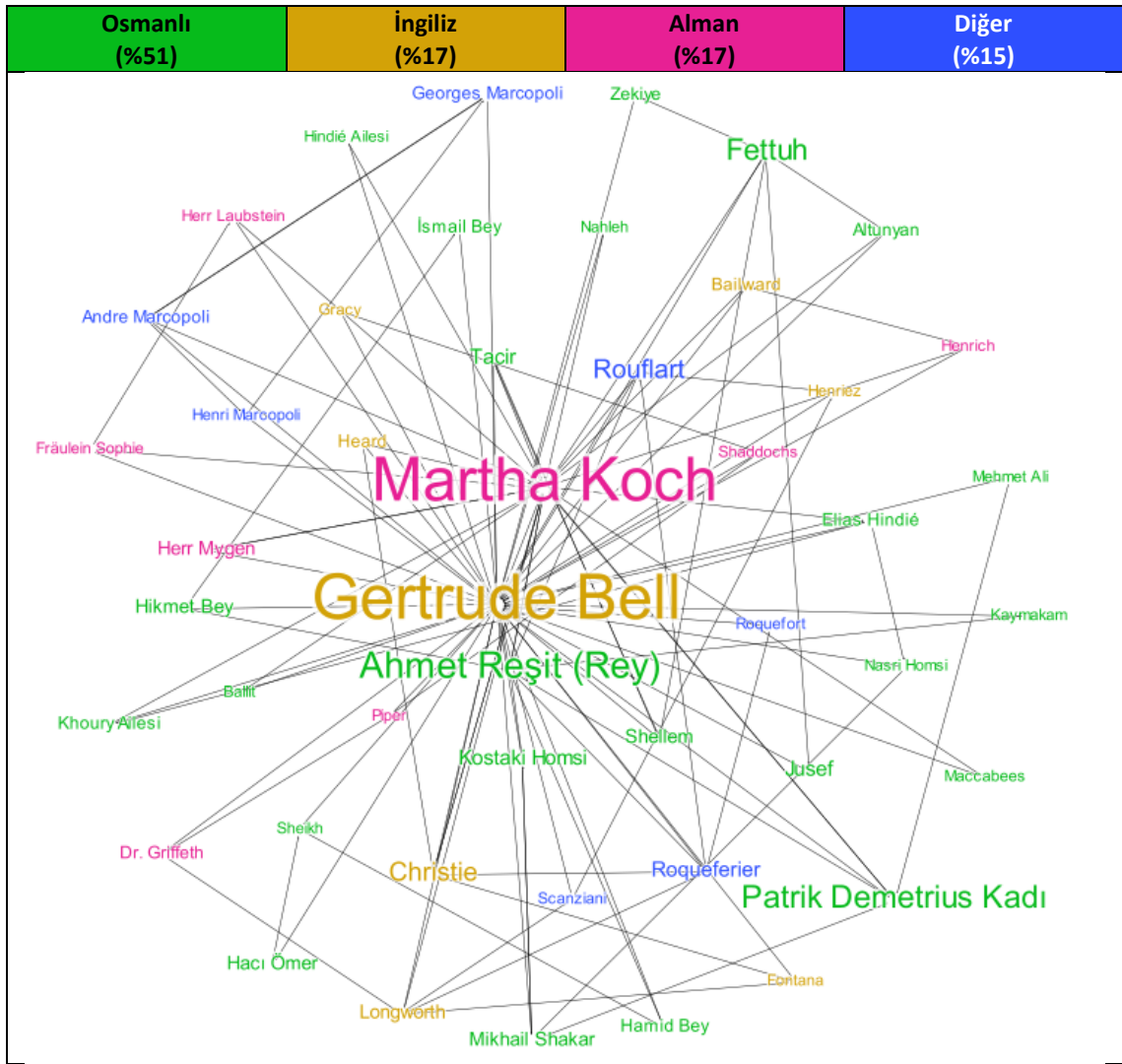

Sosyogram 13: Gertrude Bell'in Konya'daki Sosyal Ağı (1907)

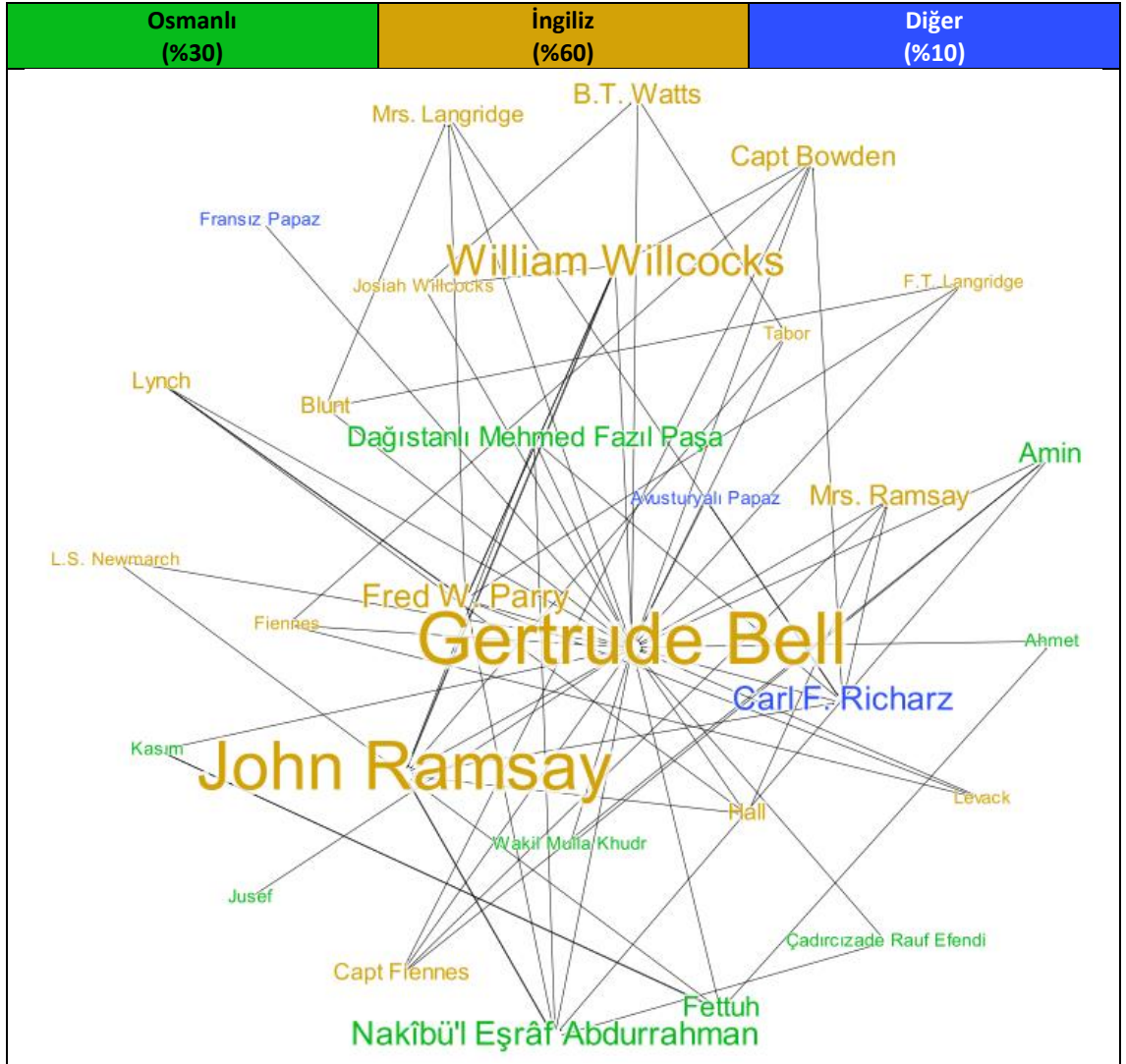

Sosyogram 14: Gertrude Bell'in İstanbul'daki Sosyal Ağı (1907)

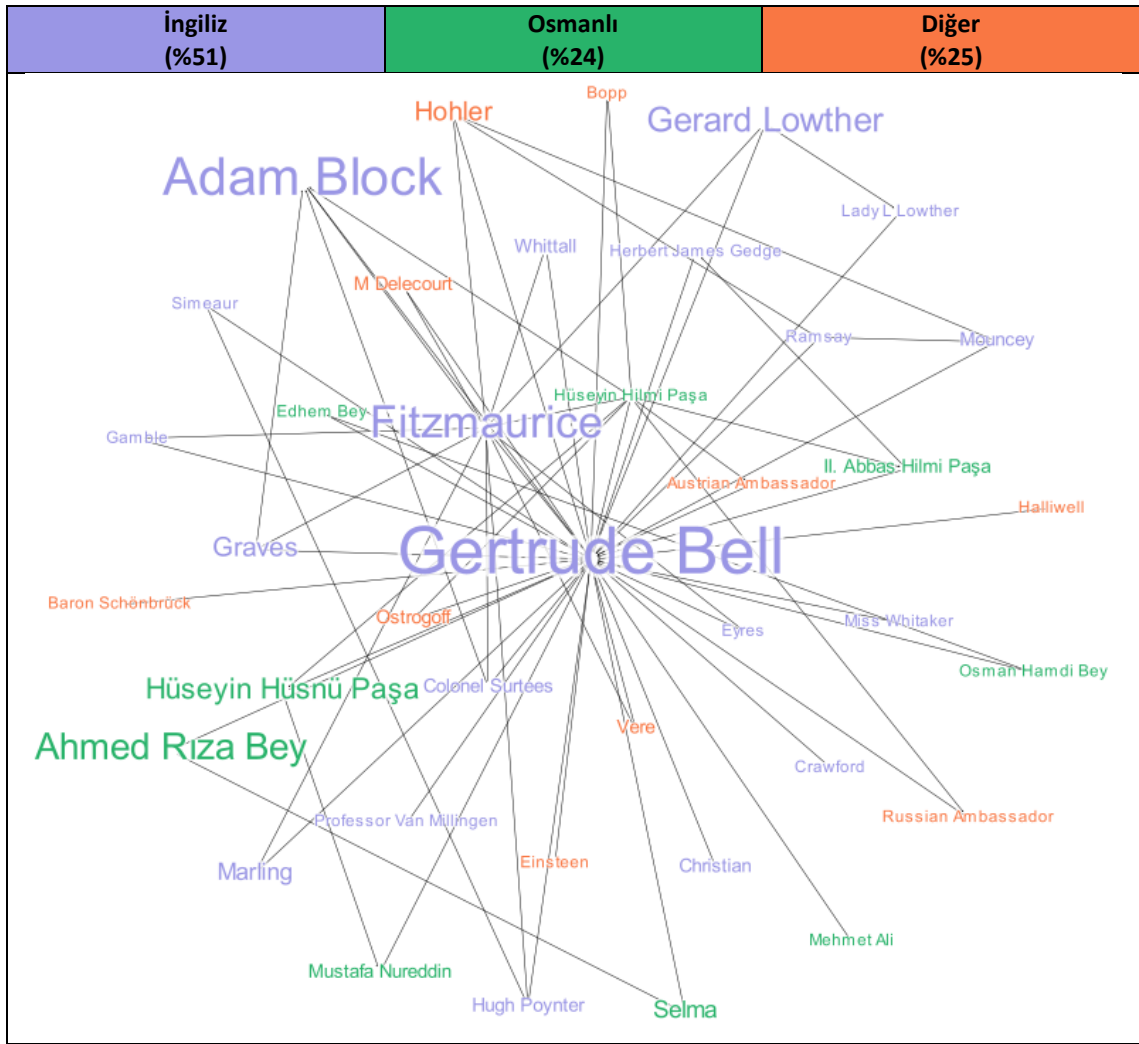

Sociogram 15: Gertrude Bell'in Halep'teki Sosyal Ağı (1909)

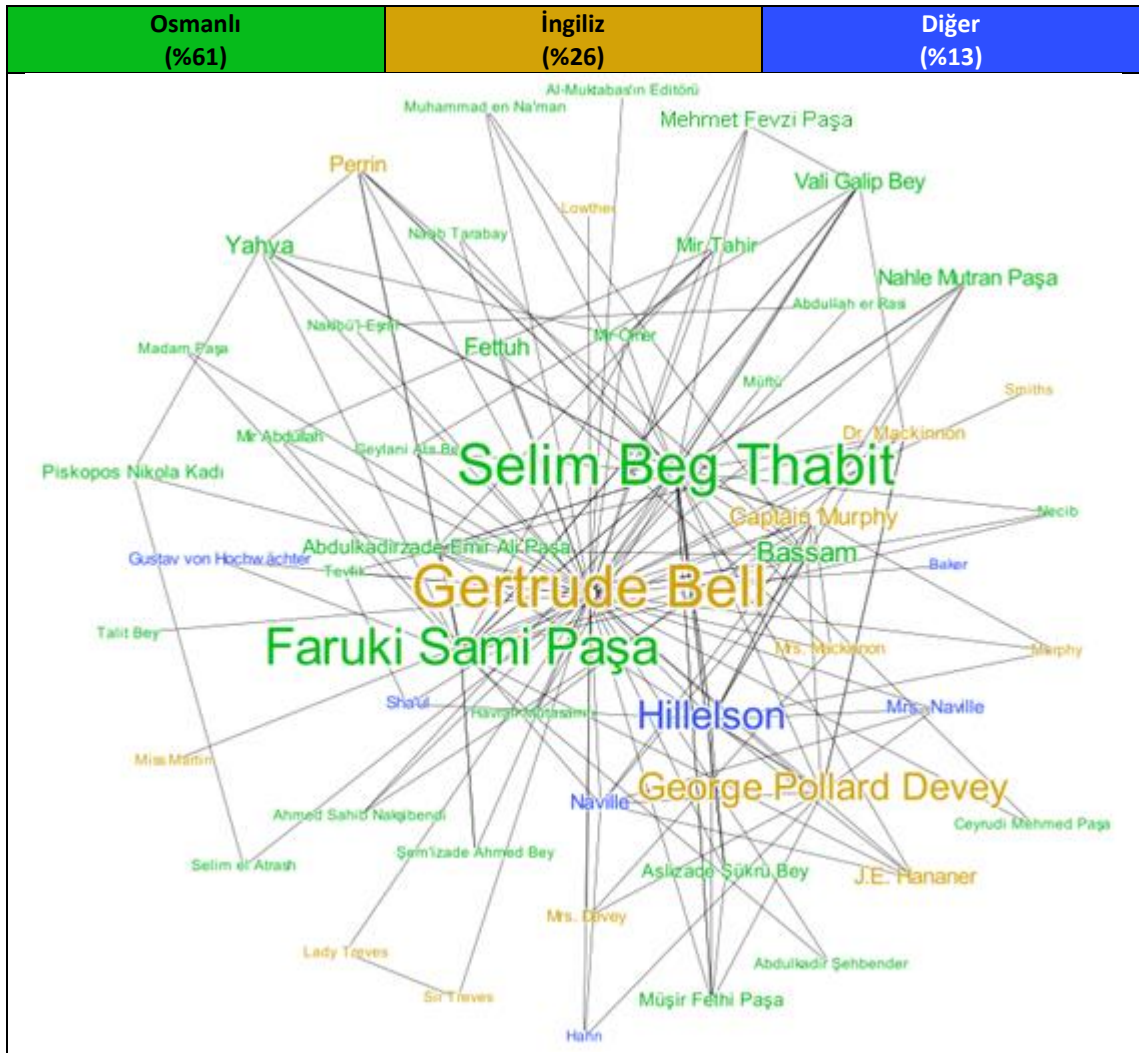
Sosyogram 15: Gertrude Bell'in Bağdat'taki Sosyal Ağı (1909)

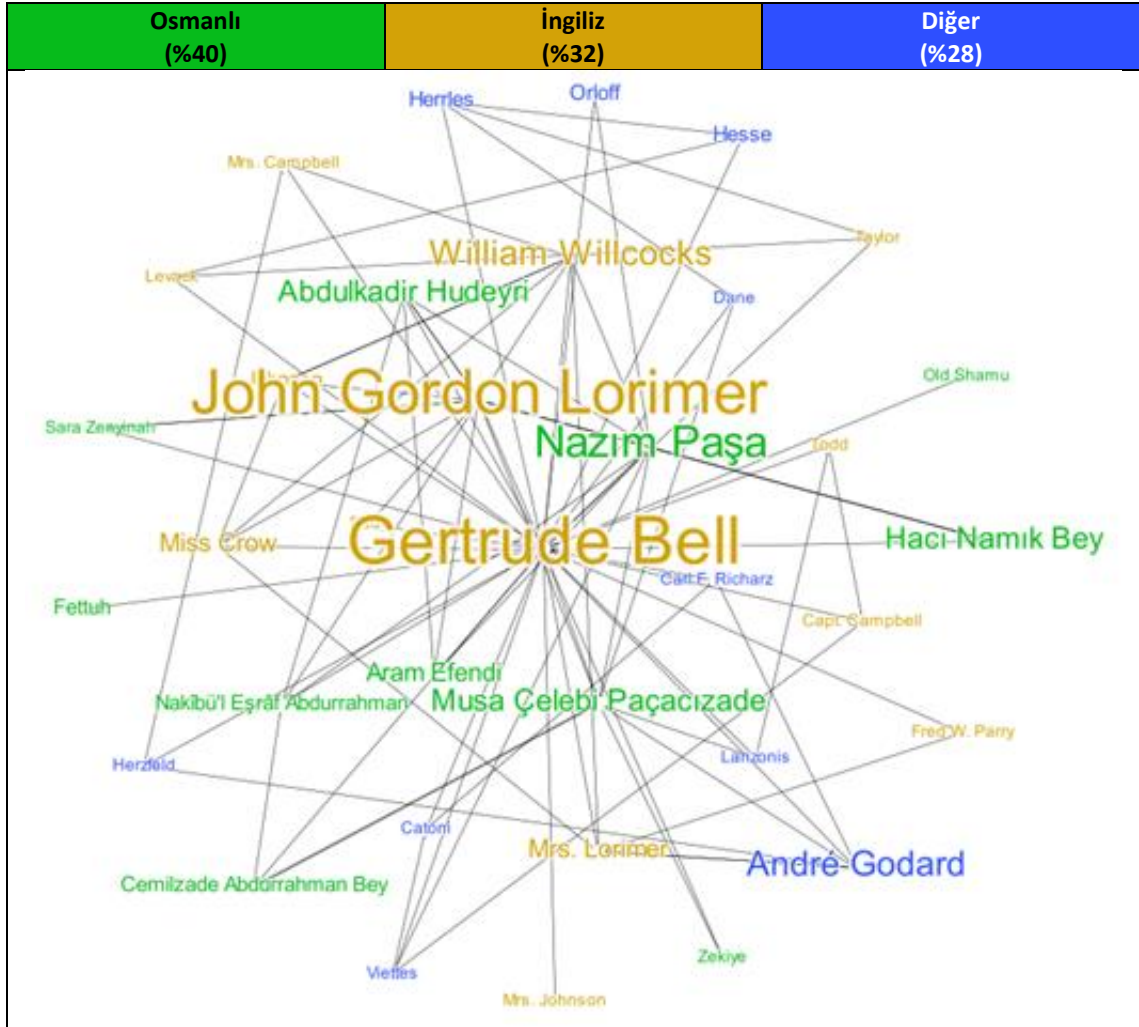
Sosyogram 16: Gertrude Bell'in İstanbul'daki Sosyal Ağı (1909)

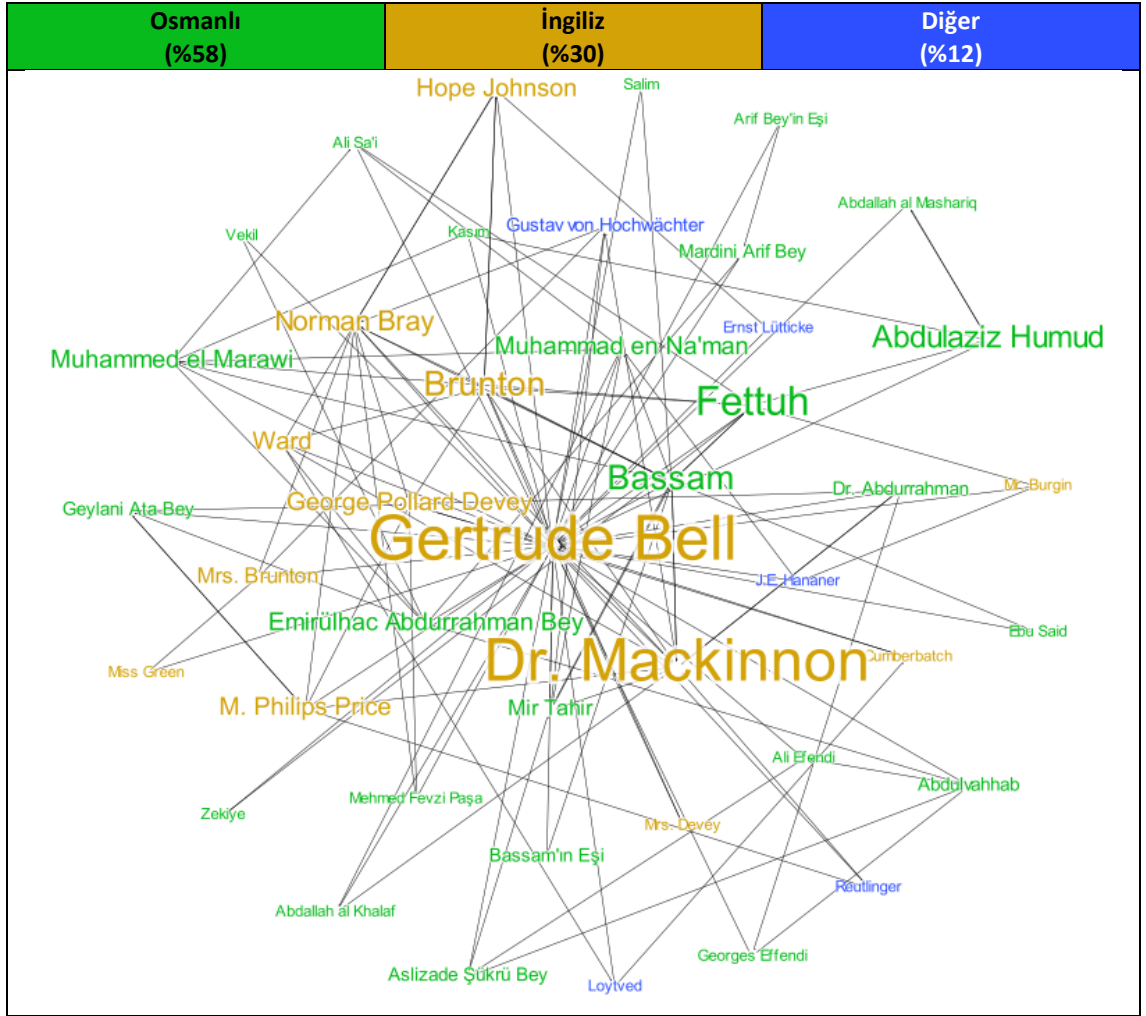
Sosyogram 17: Gertrude Bell'in Şam'daki Sosyal Ağı (1911)

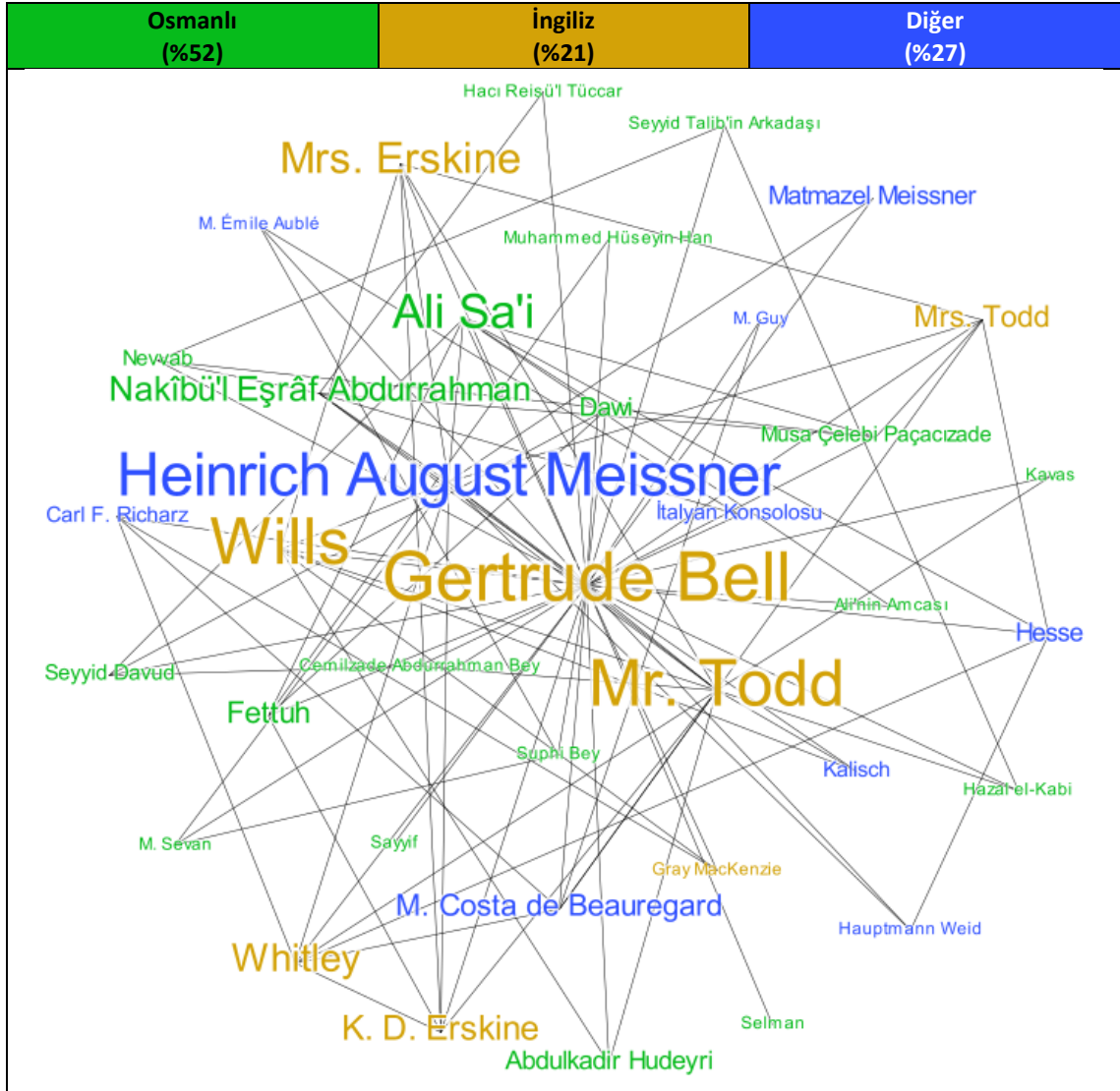
Sosyogram 18: Gertrude Bell'in Bağdat'taki Sosyal Ağı (1911)

Sosyogram 19: Gertrude Bell'in Şam'daki Sosyal Ağı (1913)

Sosyogram 20: Gertrude Bell'in Bağdat'taki Sosyal Ağı (1914)

EK 3: HARİTALAR

Isı Haritaları

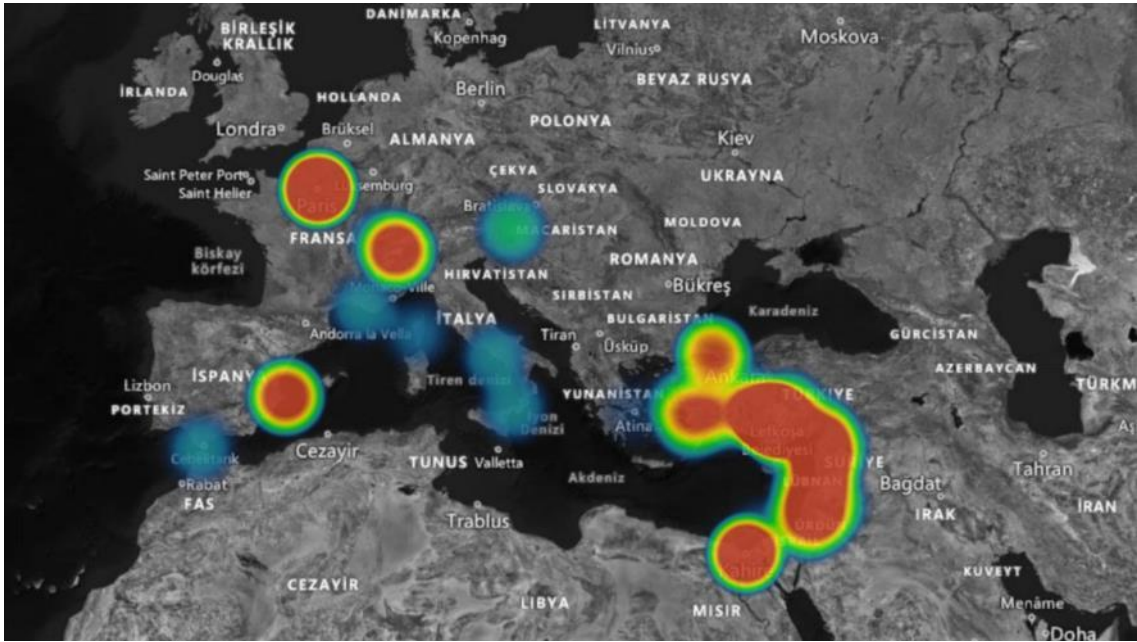
Harita 1: Gertrude Bell'in Tüm Seyahatlerinin Isı Haritası (1888-1914)

Harita 2: Gertrude Bell'in Erken Dönem Seyahatlerinin Isı Haritası (1888-1897)

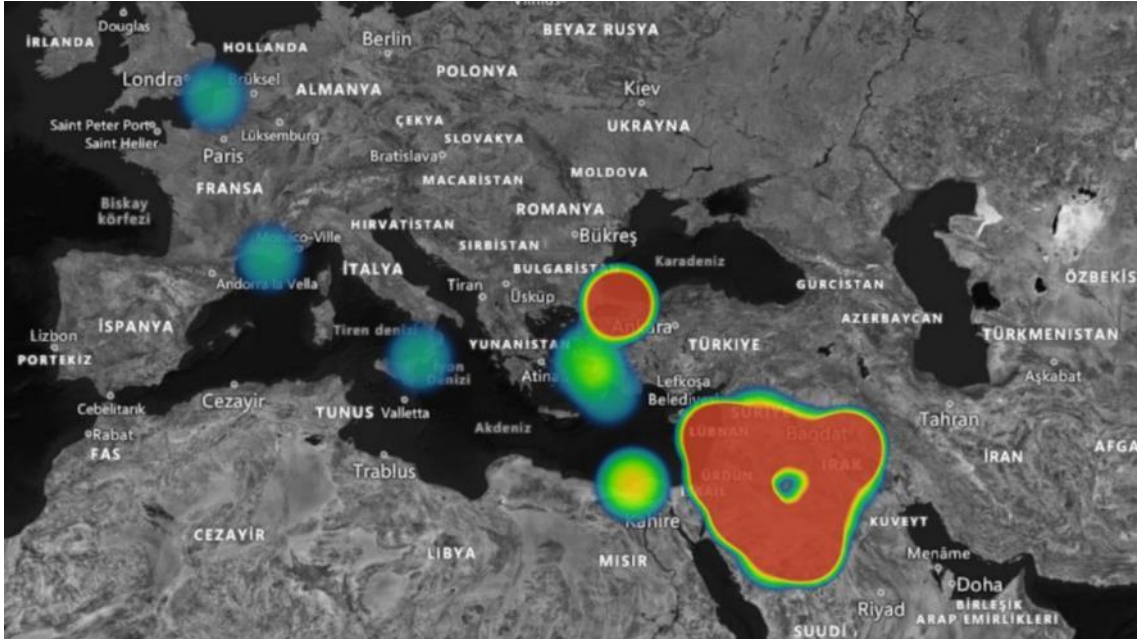
Harita 3: Gertrude Bell'in Turistik ve Eğlence Amaçlı Seyahatlerinin Isı Haritası (1897-1903)

Harita 4: Gertrude Bell'in Bilimsel Keşif Amaçlı Seyahatlerinin Isı Haritası (1904-1908)

Harita 5: Gertrude Bell'in Bilimsel Keşif Amaçlı Seyahatlerinin Isı Haritası (1908-1912)

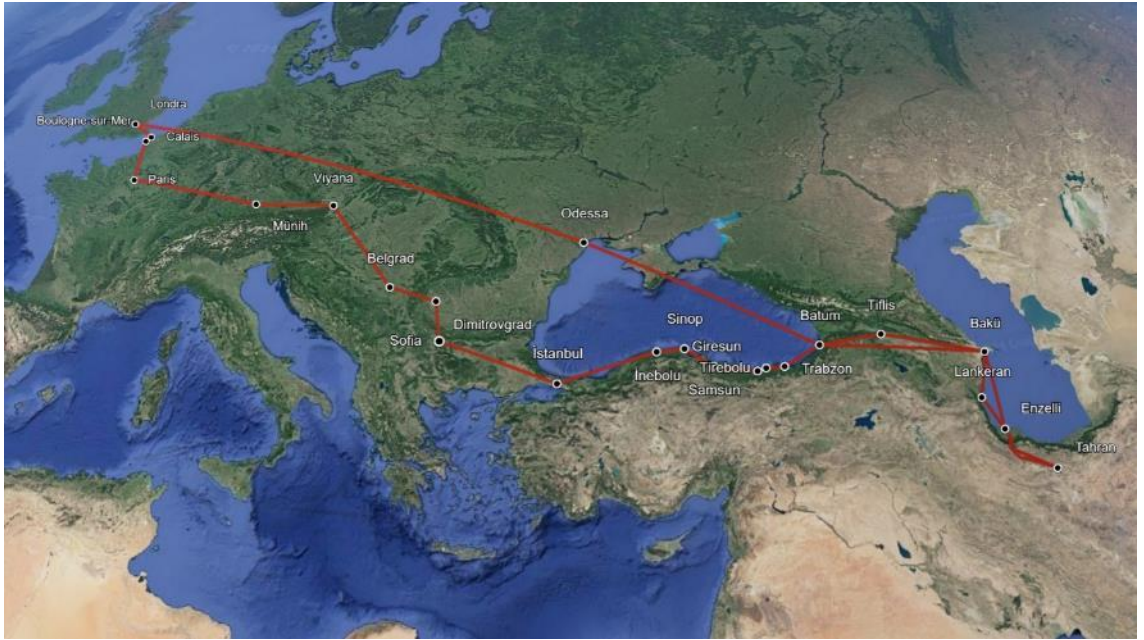

Harita 6: Gertrude Bell'in Bilimsel Keşif Amaçlı Seyahatlerinin Isı Haritası (1913-1914)

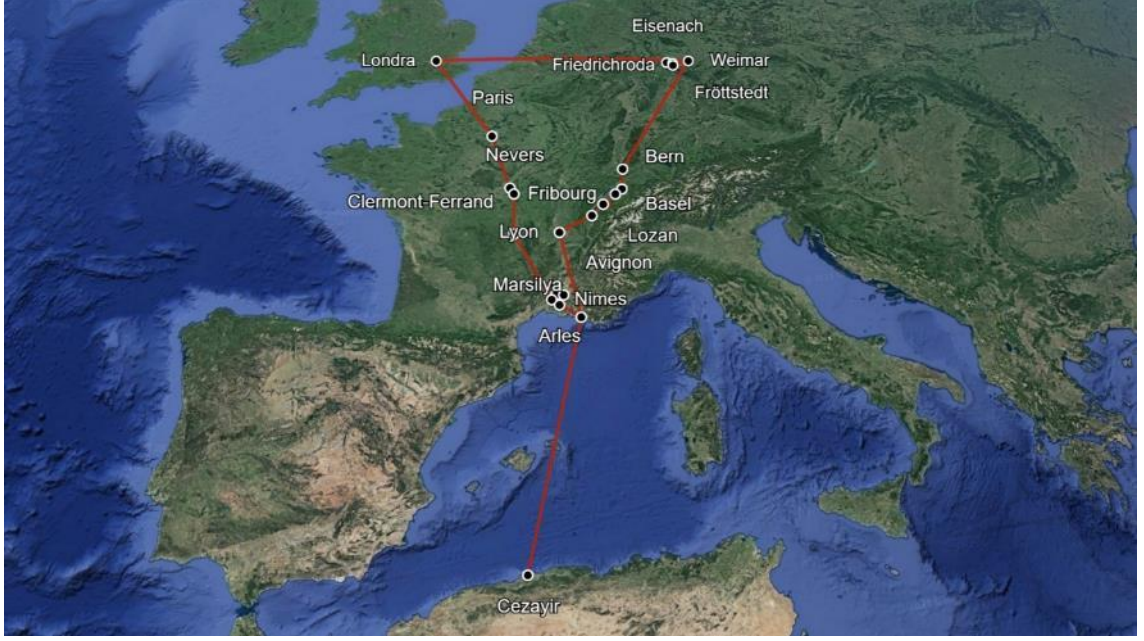
Güzergâh Haritaları

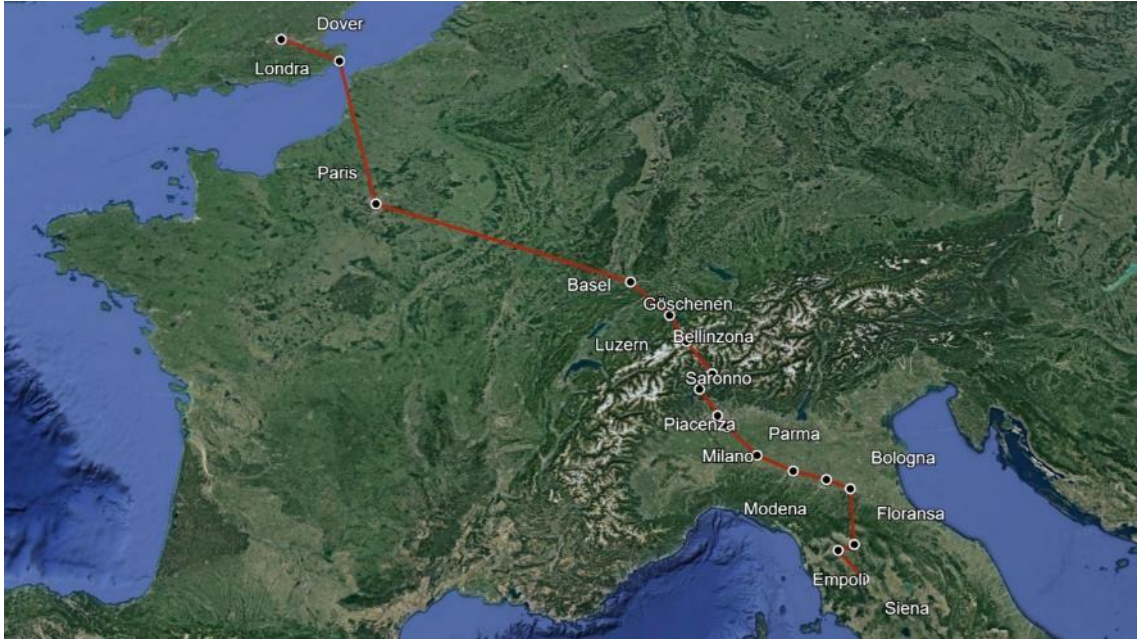
Harita 7: Romanya Seyahati (1888-1889)

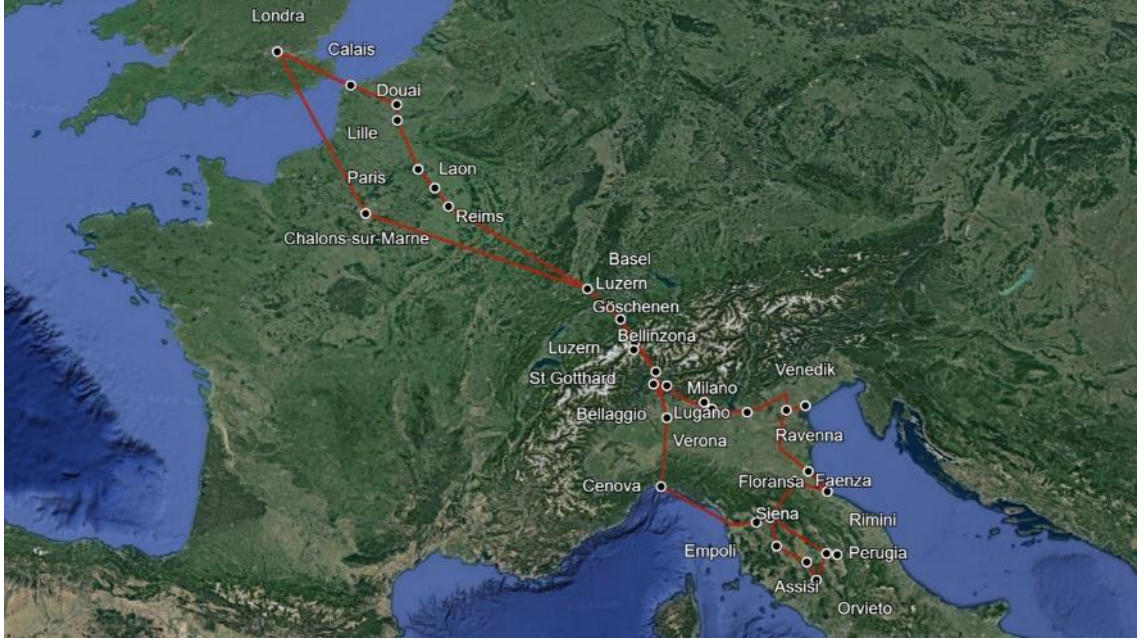
Harita 8: İran Seyahati (1892)

Harita 9: Cezayir ve Avrupa Seyahati (1893)

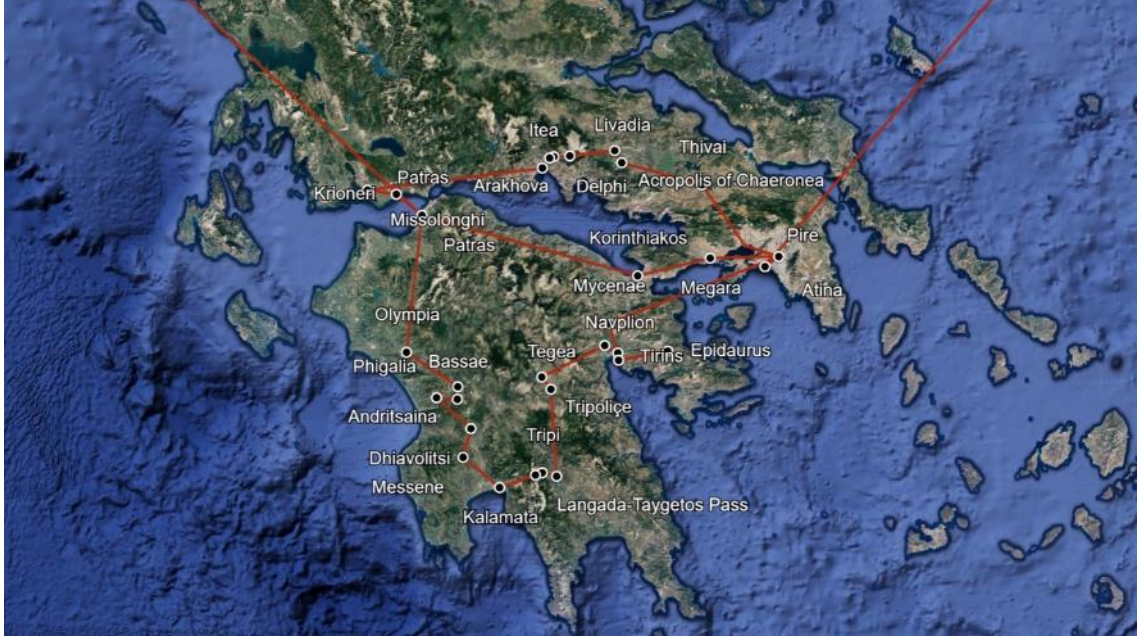
Harita 10: İtalya (Floransa) Seyahati (1894)

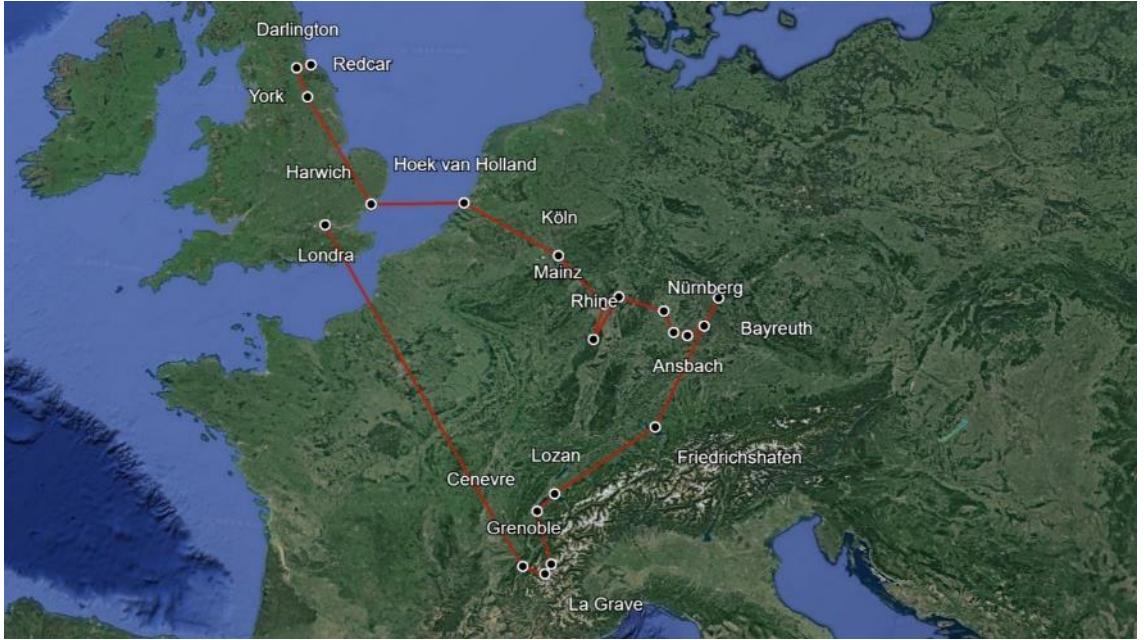
Harita 11: İtalya (Venedik) Seyahati (1896)

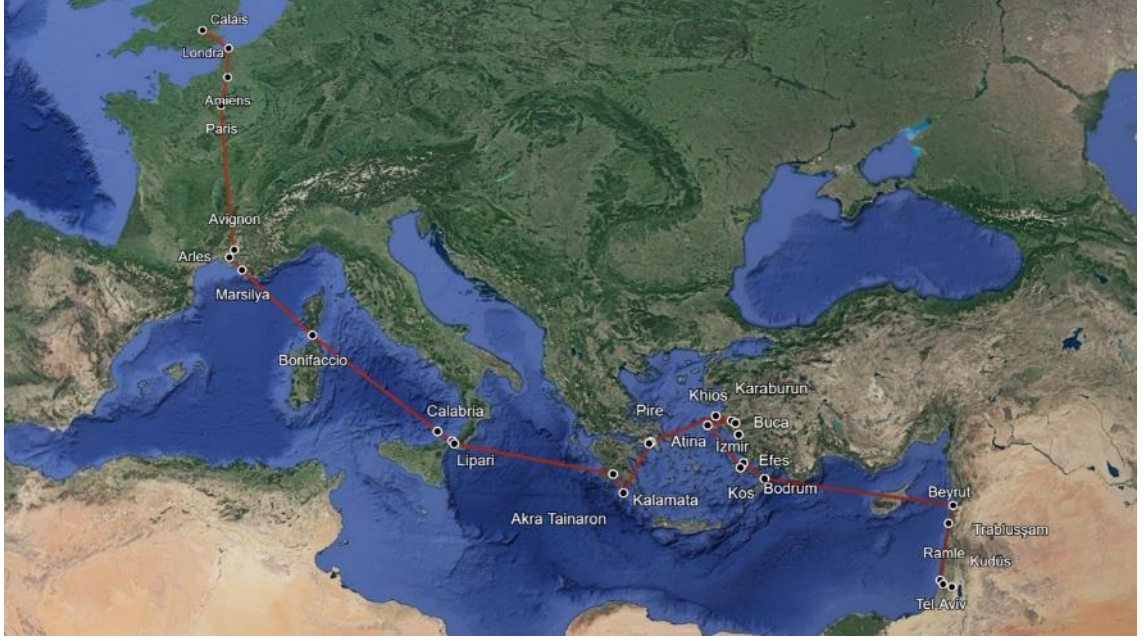
Harita 12: Akdeniz Seyahati (1899)

Harita 13: Akdeniz Seyahati, Mora Yarımadası (1899)

Harita 14: Avrupa Seyahati (1899)

Harita 15: Kudüs'e Gidiş Rotası (Aralık 1899)

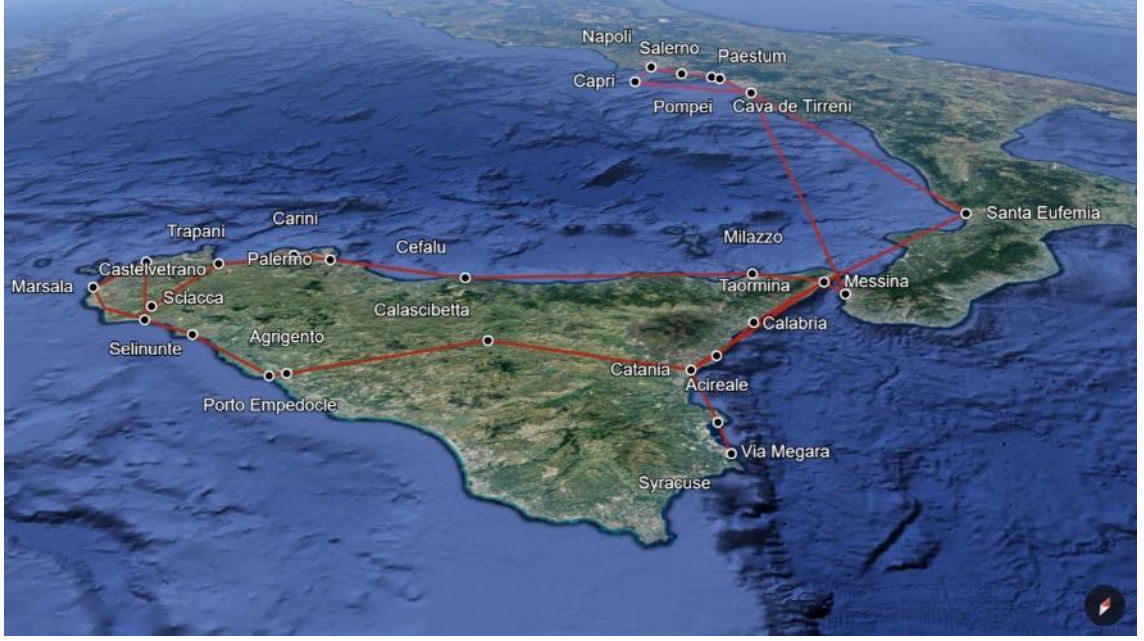
Harita 16: Petra Seyahati (Mart-Nisan 1900)

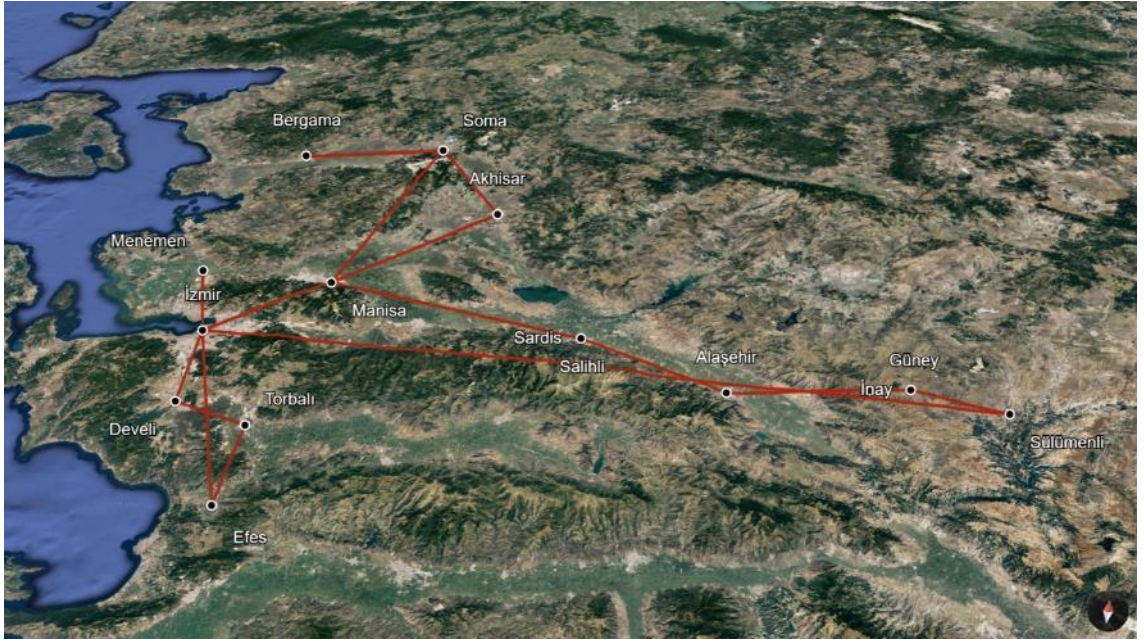
Harita 17: Palmira Seyahati (Nisan-Haziran 1900)

Harita 18: Akdeniz Seyahati (1902)

Harita 19: Akdeniz Seyahati, Sicilya ve Güney İtalya (Ocak-Şubat 1902)

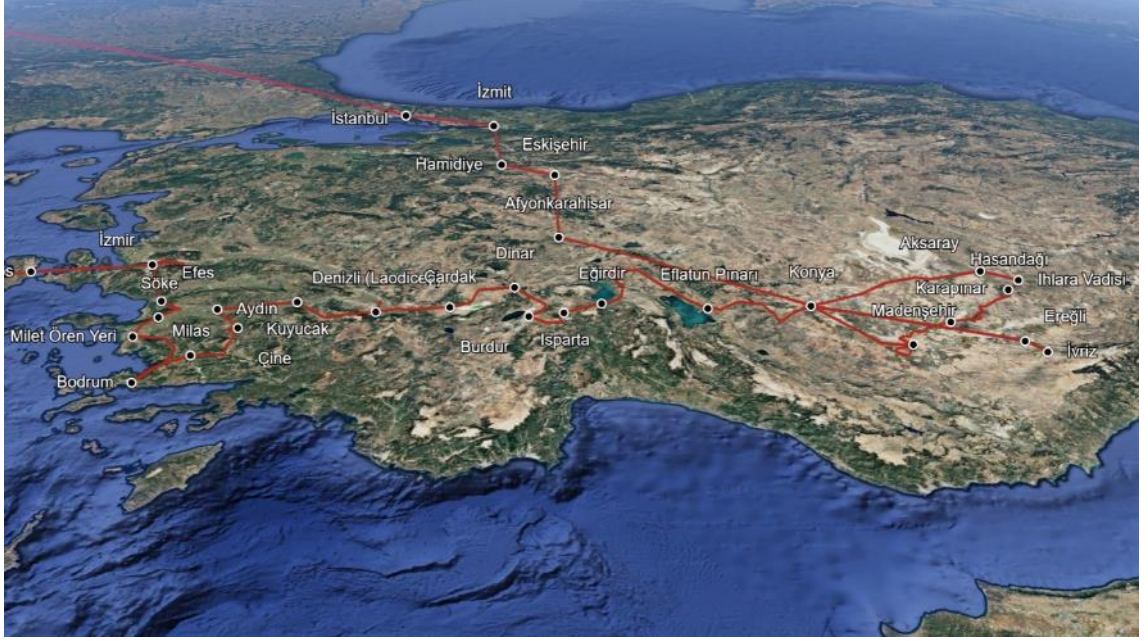
Harita 20: Akdeniz Seyahati, İzmir ve Efes (Şubat-Mart 1902)

Harita 21: İkinci Dünya Turu, Hindistan (1903)

Harita 22: Suriye ve Anadolu Seyahati (1905)

Harita 23: Batı ve İç Anadolu Seyahati (1907)

Harita 24: Mezopotamya ve Anadolu Seyahati (1909)

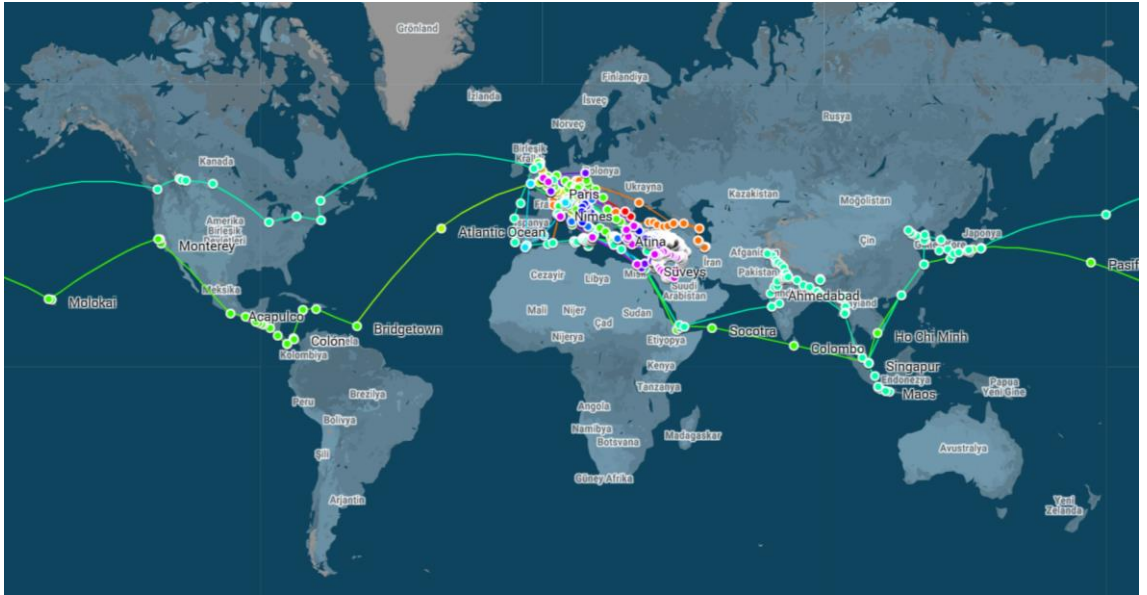
Harita 25: İtalya ve Hırvatistan Seyahati (1910)

Harita 26: Mezopotamya Seyahati (1911)

Harita 27: Arabistan Seyahati (1913-1914)

Harita 28: Gertrude Bell'in Tüm Seyahat Güzergahını Gösteren İnteraktif Harita¹

¹ Haritanın interaktif sürümüne bu linkten erişilebilir:

<https://www.google.com/maps/d/u/0/edit?mid=1BpB5NtnQAWOdHcbeze285cos54-jzX4&usp=sharing>

EK 4: TABLOLAR

Tablo 1: Gertrude Bell'in Yıllara Göre En Fazla Zaman Geçirdiği Şehirler (Gün Bazında Dağılım)

Şehir/Yıl	1888	1889	1892	1894	1896	1897	1898	1899	1900	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1909	1910	1911	1912	1913	1914	Toplam
Tahran			140																			140
Bükreş	7	123																				130
Kudüs								20	99				5									124
Berlin					22	53		8											25			108
Paris	1	1	3	4	2	1		1	4	1		26	8	16	1	1	2	1				73
İstanbul		26	4				2	7					9		9	12		7			11	87
Şam									6				6					23		21	1	57
Tokyo							33				23											56
Hayfa									1	44			2									47
Kahire							2							4	31	3		3				43
Beyrut								1	3	4			6			2		4		4	9	33
Roma								5									27					32
Floransa				26	6																	32
Bağdat																7		7			17	31
İzmir								2		16					6			2			1	27
Konya													8		12	2						22
Singapur							6				13											19
Halep													3			12		3				18
Delhi										5	11											16
Hail																					11	11
Diyarbakır																4		6				10

Tablo 2: Gertrude Bell'in Seyahatleri Sırasında Bulunduğu Ülkeler

Ülke	Gün	Yüzde	Ülke	Gün	Yüzde
Osmanlı İmparatorluğu	1080	42%	İtalya Krallığı	213	8%
Türkiye	375	14%	İran (Kaçar Hanedanı)	175	7%
Suriye	185	7%	Alman İmparatorluğu	175	7%
Irak	154	6%	Romanya Krallığı	130	5%
Filistin/İsrail	125	5%	İsviçre	96	4%
Ürdün	62	2%	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	94	4%
İsrail	57	2%	Avusturya	85	3%
Suudi Arabistan	55	2%	Hırvatistan	7	0%
Lübnan	50	2%	Çek Cumhuriyeti	1	0%
Yunanistan	7	0%	Macaristan	1	0%

Ülke	Gün	Yüzde	Ülke	Gün	Yüzde
Filistin	6	0%	Japon İmparatorluğu	83	3%
Kıbrıs	2	0%	Yunanistan Krallığı	36	1%
Bulgaristan	2	0%	İspanya	26	1%
Britanya İmparatorluğu	217	8%	Rus Çarlığı	18	1%
Hindistan	64	2%	Gürcistan	7	0%
Mısır	58	2%	Azerbaycan	6	0%
Kanada	29	1%	Ukrayna	3	0%
Singapur	22	1%	Çin	2	0%
Myanmar	15	1%	ABD	16	1%
Pakistan	9	0%	Hollanda	10	0%
Çin	6	0%	Hollanda	1	0%
Malta	5	0%	Endonezya	9	0%
Barbados	3	0%	Meksika	8	0%
Malezya	2	0%	Panama	4	0%
Cebelitarık	2	0%	Kore	4	0%
Sri Lanka	1	0%	Nikaragua	3	0%
Yemen	1	0%	Guatemala	3	0%
Fransa	193	7%	Jamaika	3	0%
Fransa	180	7%	El Salvador	2	0%
Cezayir	7	0%	Belçika	2	0%
Cibuti	1	0%	Sırbistan Krallığı	2	0%
Vietnam	3	0%	Portekiz	1	0%
Tunus	1	0%	Kosta Rika	1	0%
Fas	1	0%	Haiti	1	0%

Tablo 3: Gertrude Bell'in Telif Ettiği Eserler ve Atıf Sayıları

Başlık	Tür	Tarz	Dergi Gazete Kitap	Sayfa	Yıl	Y.Atıf	A.Atıf
<i>An Eastern Kingdom</i>	Makale	Popüler	Daisy	2	1890		3
<i>Safar Nameh: Persian Pictures</i>	Kitap	Edebi		294	1894		
<i>Poems From the Divan of Hafiz</i>	Kitap	Edebi		150	1897	7	77
<i>In the Alps of Dauphine</i>	Makale	Edebi	Living Age	7	1900		1
<i>Concerning Mountains</i>	Makale	Edebi	The National Review	9	1901		
<i>The Ruins of the Hauran</i>	Makale	Popüler	The Monthly Review	14	1901		
<i>Turkish Rule East of Jordan</i>	Makale	Popüler	Nineteenth Century and After	12	1902		5
<i>Ex Oriente</i>	Makale	Edebi	The Monthly Review	14	1903		1
<i>Mschatta (Jahrbuch der preussischen Kunstsammlungen, 1904, Heft IV) by J. Strzygowski</i>	Kitap İncelemesi	Akademik	Revue Archéologique	1	1905		
<i>The origin and Influence of the Thoroughbred Horse by William Ridgeway</i>	Kitap İncelemesi	Akademik	Revue Archéologique	1	1905		
<i>Sketch Map of the Area West of the Ma'arrat an Nu'mān, Syria</i>	Harita	Akademik		1	1905		

Başlık	Tür	Tarz	Dergi Gazete Kitap	Sayfa	Yıl	Y.Atıf	A.Atıf
<i>The Baghdad Railway- the Problem of Finance</i>	Makale	Popüler	The Outlook in Politics, Life, Letters, and the Arts	2	1905		1
<i>Notes on a Journey Through Cilicia and Lycaonia (6 Makale)</i>	Makale	Akademik		136	1906	50	66
<i>Islam in India: A Study at Aligarh</i>	Makale	Popüler	Nineteenth Century and After	8	1906	4	3
<i>Binbirkilise: Archäologische Skizzen aus Anatolien: ein Beitrag zur Kunstgeschichte des christlichen Kirchenbaues, von Karl Holzmann</i>	Kitap İncelemesi	Akademik	Revue Archéologique	1	1906		
<i>The Desert And The Sown</i>	Kitap	Popüler		340	1907	20	404
<i>The National Anti-Suffrage League</i>	Gazete Yazısı	Popüler	The Times	1	1908		
<i>Woman Suffragists And The House of Commons</i>	Gazete Yazısı	Popüler	The Times	1	1908		
<i>The Thousand and One Churches</i>	Kitap	Akademik		460	1909	151	176
<i>The Churches and Monasteries of the Tur Abdin</i>	Makale	Akademik	Amida	38	1910	6	150
<i>The East Bank of the Euphrates from Tel Ahmar to Hit</i>	Makale	Akademik	The Geographical Journal	24	1910	19	30
<i>The Vaulting System of Ukheidar</i>	Makale	Akademik	The Journal of Hellenic Studies	12	1910	11	14
<i>The Vaulting System of Ukheidar</i>	Makale	Akademik	The Journal of Hellenic Studies	12	1910	11	14
<i>Mesopotamia: Past, Present, and Future: Discussion</i>	Makale	Akademik			1910		6
<i>A Palace in the Syrian Desert</i>	Makale	Akademik	The Quarterly Review	29	1910		
<i>The Euphrates from Jerablus to Hit showing the route of Miss Gertrude Lowthian Bell along the Eastern Bank</i>	Harita	Akademik	Royal Geographical Society Archive	1	1910		
<i>The Mount of the Servants of God</i>	Makale	Akademik	Blackwood's Edinburg Magazine	11	1910	1	
<i>Amurath to Amurath</i>	Kitap	Popüler		358	1911	81	285
<i>Damascus</i>	Makale	Akademik	Blackwood's Edinburg Magazine	10	1911		
<i>Asiatic Turkey Under the Constitution</i>	Makale	Popüler	Living Age	11	1911		
<i>The British Auxiliary</i>	Gazete Yazısı	Popüler	The Times	1	1911		
<i>Churches and Monasteries of the Tür 'Abd'in and Neighbouring Districts</i>	Makale	Akademik	Zeitschrift für Geschichte der Architektur	51	1913		31
<i>The Balkan Peninsula: Discussion</i>	Makale	Akademik		1	1913		4
<i>Routes from Adrah to Nedjef via Hail (1913) and from Ramadi to Adrah (1914)</i>	Harita	Akademik	Royal Geographical Society Archive	1	1913		
<i>Responsibility of the Committee</i>	Gazete Yazısı	Popüler	The Times	5	1913		
<i>Palace and Mosque at Ukhaïdir A Study in Early Mohammadan Architecture</i>	Kitap	Akademik		180	1914	128	108
<i>A Journey in Northern Arabia</i>	Makale	Akademik	The Geographical Journal	2	1914	2	11
<i>A Post-Road Through The Syrian Desert</i>	Makale	Akademik	Living Age	11	1914	1	
<i>An Englishwoman's Desert Journey</i>	Gazete Yazısı	Popüler	The Times	7	1914		

Başlık	Tür	Tarz	Dergi Gazete Kitap	Sayfa	Yıl	Y.Atıf	A.Atıf
<i>The Arab of Mesopotamia and Asiatic Turkey</i>	Kitap	Rapor		200	1917		23
<i>Review of the Civil Administration of Mesopotamia</i>	Kitap	Rapor		156	1920		93
<i>The Rise Of Arab Nationalism</i>	Gazete Yazısı	Popüler	The Times	1	1922		
<i>The Letters of Gertrude Bell</i>	Kişisel Arşiv	Kişisel Arşiv		780	1927		274
<i>Archaeology and Architecture</i>	Makale	Akademik		1	1934		
<i>The Earlier Letters of Gertrude Bell</i>	Kişisel Arşiv	Kişisel Arşiv		342	1937		25
<i>The Arab War Confidential Information for General Headquarters</i>	Kitap	Rapor		50	1940		27
<i>gerty.ncl.ac.uk (1990-2023)</i>	Kişisel Arşiv	Kişisel Arşiv			1990		322
<i>gertrudebell.ncl.ac.uk (2014-2023)</i>	Kişisel Arşiv	Kişisel Arşiv			2014		167
<i>A Woman in Arabia: The Writings of the Queen of the Desert</i>	Kişisel Arşiv	Kişisel Arşiv		272	2014		44
<i>Gertrude Bell: The Arabian Diaries, 1913-1914</i>	Kişisel Arşiv	Kişisel Arşiv		276	2015		52
<i>gertrudebell.ncl.ac.uk (2023-2024)</i>	Kişisel Arşiv	Kişisel Arşiv			2023		40
Yıl Başına Alınan Atıf:	1,4		Ortalama:			35.1	81.9

Tablo 4: Osmanlı Arşivi'nde Gertrude Bell'e İlişkin Belgelerin Özetleri

Özet	Hicri Tarih	Miladi Tarih	Referans
<i>Madmazel Certerodil'in asar-ı atıkaya dair tettebbuatta bulunmak üzere Beyrut, Suriye, Haleb ve Adana vilayetlerine gideceği. (1322L-16)</i>	H-27-10-1322	29.11.1904	BOA, İ..HR../393-15.
<i>İngiltere hükümetinin Berlin Sefiri Sir Frank Lases'in yeğeni matmazel Certerodil'in tarih ve eski eserler tetkikinde bulunmak üzere Beyrut, Suriye, Haleb ve Adana vilayetlerinde seyahatine izin verildiği. (Hariciye, Dahiliye)</i>	H-02-11-1322	3.12.1904	BOA, BEO/2479-185879.
<i>İngiltere'nin Berlin Sefiri Sir Frank Lases'in yeğeni Matmazel Certerodil, tarihi ve eski eserler ilmüne dair tebliğat icra etmek üzere Beyrut, Suriye, Haleb ve Adana'ya gideceğinden kendisine gerekli kolaylığın gösterilmesi.</i>	H-6-11-1322	8.12.1904	BOA, DH.MKT./923-65.
<i>İngiltere'nin Berlin Sefiri Sir Frank Lass'ın yeğeni Matmazel Gertrude'un tarih ve asar-ı atika ilimlerine dair araştırmalarda bulunmak üzere Beyrut, Suriye, Haleb ve Adana vilayetlerine yapacağı seyahatte kendisine gereken yardımın yapılması.</i>	M-08-01-1905	8.01.1905	BOA, HR.TH../313-34.
<i>Konya, Karadağ ve Karacadağ civarında bulunan Binbir Kilise ve Değle harabelerinin kazı yapılmaksızın ortaya çıkarılması ve fotoğraflarının çekimi için İngiliz Matmazel Gertrude Lowthian Bell'e izin verilmesi.</i>	M-27-03-1907	27.03.1907	BOA, HR.TH../344-102.
<i>İngiltere tebeasından Madmazel Gertrud Lutien Bell'e, Konya civarında Karadağ, Karacadağ, Binbirkilise ve Davla mevkilerinde asar-ı atika fotoğrafları çekmek üzere ruhsat verildiği.</i>	H-29-01-1325	14.04.1907	BOA, MF.MKT./985-41.
<i>İngiltere tebasından Matmazel Kebirtrod için tavsiyenâme itası.</i>	H-04-02-1325	21.04.1907	BOA, Y..A...RES./145-6.
<i>İngiltere tebeasından olup Berlin İngiltere sefirinin yeğeni olan ve Konya ve Aydın vilayetlerinde zahire</i>	H-09-02-1325	26.04.1907	BOA, DH.MKT./1154-75.

Özet	Hicri Tarih	Miladi Tarih	Referans
<i>çkarılmış eski eser ve binaları incelemek ve resimlerini çekmek için oralara gitmek arzusunda olan Matmazel Gerterud Lonyanbel'e gezdiği mahallerde yardım edilmesi.</i>			
<i>Londra'da mukim İngiltere tebaasından Madmazel Kriter de Luitinbel'in Konya vilayetinde asar-ı atika taharriyatı icrası. (Hariciye, Dahiliye, Maarif)</i>	H-13-02-1325	30.04.1907	BOA, BEO/3020-226476.
<i>Londra'da mukim İngiltere tebaasından Gebertrow Loiyyten Belg'in Konya vilayetinin Karadağ ve Karacadağ civarlarında Binbir Kilise ve Vale adlarındaki mahallerde hafriyat yapmaksızın asar-ı atikanın fotoğraflarını çekmesine izin verilmesi.</i>	H-17-02-1325	4.05.1907	BOA, DH.MKT./1157-9.
<i>Konya'da Karadağ ve Karacadağ civarında kazı yapmaksızın fotoğraf çekmek isteyen Matmazel Kirter De Luit Bell'e izin verildiği.</i>	H-25-02-1325	12.05.1907	BOA, MF.MKT. /989-39.
<i>Karaman'ın Birbir Kilise mahallinde hafriyat çalışması yapan Miss Gertrude Bell'in imzasını taşıyan ve İngiliz konsolosu kavası tarafından gönderilen hizmetkarı ile seyahat iznini havi telgraf hakkında. (Konya)</i>	H-07-06-1325	25.08.1907	BOA, BEO/3103-232665.
<i>Berlin İngiltere sefir-i kebirinin yeğeni Matmazel Gertrude Lowthian Bell'e, Halep ve Bağdad ziyaretlerinde kolaylık gösterilmesi.</i>	M-31-12-1908	31.12.1908	BOA, HR.TH../370-105.
<i>İngiltere tebaasından Miss Bell'in Midyat'tan gelirken çalınan eşya, hayvan ve parasının istirdadiyla bu gibi durumlara mahal bırakmamak için Diyarbekir Vilayetince gerekenin yapılması.</i>	H-9-05-1327	1.10.1909	BOA, DH.MKT./2826-24.
<i>İngiltere tebaasından Mis Neyl isimindeki kadına tecavüz edilip edilmediğinin istifsarı. (Umum)</i>	H-15-05-1327	7.10.1909	BOA, BEO/3566-267379.
<i>Diyarbekir ve doğu vilayetlerinde seyahat etmekte olan İngiltere tebaasından Miss Bell'in Kürd eşkiyası tarafından tecavüze uğradığına dair haberlerin asılsız ve olayın adi bir hırsızlıktan ibaret bulunduğu anlaşıldığı, kendisinin hilafet ve islamiyet aleyhinde efkari ifsad ettiği cihetle Anadolu'da seyahatinin meni için icab eden vilayetlere tebligat yapıldığı.</i>	H-23-05-1327	15.10.1909	BOA, DH.MKT./2840-60.
<i>Van vilayeti dahilinde seyahat ederken taarruza uğramış İngiliz kadını bulunmadığı, Musul'daki eytamhaneden Van'daki eytamhaneye muallimelik yapmak üzere gelen Mesaim'in ve Erzurum'a hareket eden diğer kadının hareketlerinin tarassud altında bulundurulduğu, evvelce bahsedilen Miss Bell hakkında da önceden bildirildiği gibi hareket edilmesi.</i>	H-01-06-1327	20.10.1909	BOA, DH.MKT. /2850-69.
<i>Anadolu'da seyahat etmekte olan Miss Bell adındaki bir İngiliz kadının yazdığı yazılar ve dolaştığı mahallerde Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlerde bulunduğuunun tesbit edildiği, Kayseriye geçtiği tesbit edilen bu kadının avdeti hususunda Ankara Vilayetince gereğinin yapılması.</i>	H-02-07-1327	1.11.1909	BOA, DH.MKT./2880-84.
<i>Hafiyeye olduğu tespit edilen Miss Bell namındaki İngiliz kadının, Suud Bölgesine yapacağı seyahatin engellenmesi.</i>	H-19-01-1332	2.03.1914	BOA, DH.KMS./9-3.

Tablo 5: Gertrude Bell'in Arabistan Seyahatine (1914) Ait Gider Kalemleri ve Hesaplamaları

Gider Kategorisi	Açıklama	Maliyet (£)	Maliyet (2024)	2024'teki Değeri (₺)
Ulaşım	Her biri 13 £'dan 17 deve (ekipman dahil)	£221	£21.635,51	₺952.213
Gıda	Yolculuk için yiyecek	£50	£4.894,91	₺215.433

Gider Kategorisi	Açıklama	Maliyet (£)	Maliyet (2024)	2024'teki Değeri (₺)
Hediyeler	Pelerinler, başlıklar ve kumaş	£50	£4.894,91	₺215.433
Seyahat Fonları	Nakit (80 £) ve Kredi Mektubu (200 £)	£280	£27.411,50	₺1.206.423
Çeşitli	Otel faturaları, hizmetçi ücretleri vb.	£50	£4.894,91	₺215.433
Toplam		£651	£63.731,75	₺2.804.935

Tablo 6: Gertrude Bell'in Seyahat Kronolojisi

Tarih	Konum	Enlem	Boylam	Ülke	Günümüzdeki Ülke
20.12.1888	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
22.12.1888	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
24.12.1888	Münih	48.14	11.58	Alman İmparatorluğu	Almanya
24.12.1888	Viyana	48.21	16.37	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Avusturya
25.12.1888	Bükreş	44.43	26.09	Romanya Krallığı	Romanya
27.4.1889	İstanbul	41.01	28.98	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.5.1889	Bursa	40.19	29.06	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.5.1889	İstanbul	41.01	28.98	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.5.1889	Varna	43.20	27.91	Romanya Krallığı	Romanya
26.5.1889	Bükreş	44.43	26.09	Romanya Krallığı	Romanya
1.6.1889	Viyana	48.21	16.37	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Avusturya
1.6.1889	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
2.6.1889	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
9.4.1892	Calais	50.95	1.86	Fransa	Fransa
9.4.1892	Boulogne-sur-Mer	50.73	1.61	Fransa	Fransa
9.4.1892	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
11.4.1892	Münih	48.14	11.58	Alman İmparatorluğu	Almanya
11.4.1892	Viyana	48.21	16.37	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Avusturya
11.4.1892	Belgrad	44.81	20.46	Sırbistan Krallığı	Sırbistan
12.4.1892	Dimitrovgrad	44.26	22.96	Sırbistan Krallığı	Sırbistan
12.4.1892	Sofia	42.70	23.32	Osmanlı İmparatorluğu	Bulgaristan
13.4.1892	İstanbul	41.01	28.98	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.4.1892	İnebolu	41.98	33.76	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.4.1892	Sinop	42.01	35.09	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.4.1892	Samsun	41.27	36.34	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.4.1892	Giresun	40.93	38.38	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.4.1892	Tirebolu	41.01	38.82	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.4.1892	Trabzon	40.99	39.72	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.4.1892	Batum	41.63	41.63	Rus Çarlığı	Gürcistan
21.4.1892	Tiflis	41.71	44.82	Rus Çarlığı	Gürcistan
25.4.1892	Bakü	40.40	49.84	Rus Çarlığı	Azerbaycan
26.4.1892	Lankeran	38.76	48.86	Rus Çarlığı	Azerbaycan
28.4.1892	Enzelli	37.47	49.47	İran (Kaçar Hanedanlığı)	İran
28.4.1892	Rasht	37.27	49.60	İran (Kaçar Hanedanlığı)	İran
1.5.1892	Kudam	37.06	49.66	İran (Kaçar Hanedanlığı)	İran
2.5.1892	Rüstemabad	36.90	49.50	İran (Kaçar Hanedanlığı)	İran

Tarih	Konum	Enlem	Boylam	Ülke	Günümüzdeki Ülke
3.5.1892	Rudbar	36.82	49.41	İran (Kaçar Hanedanlığı)	İran
3.5.1892	Mencil	36.74	49.47	İran (Kaçar Hanedanlığı)	İran
4.5.1892	Khurzan	36.51	49.62	İran (Kaçar Hanedanlığı)	İran
4.5.1892	Ağababa	36.34	49.76	İran (Kaçar Hanedanlığı)	İran
5.5.1892	Kazvin	36.30	50.01	İran (Kaçar Hanedanlığı)	İran
6.5.1892	Tahran	35.70	51.42	İran (Kaçar Hanedanlığı)	İran
6.6.1892	Gulahek	35.77	51.44	İran (Kaçar Hanedanlığı)	İran
6.8.1892	Afçe	35.86	51.69	İran (Kaçar Hanedanlığı)	İran
28.8.1892	Gulahek	35.77	51.44	İran (Kaçar Hanedanlığı)	İran
20.9.1892	Tahran	35.70	51.42	İran (Kaçar Hanedanlığı)	İran
15.10.1892	Mencil	36.74	49.47	İran (Kaçar Hanedanlığı)	İran
16.10.1892	Rüstemabad	36.90	49.50	İran (Kaçar Hanedanlığı)	İran
17.10.1892	Rasht	37.27	49.60	İran (Kaçar Hanedanlığı)	İran
18.10.1892	Enzelli	37.47	49.47	İran (Kaçar Hanedanlığı)	İran
20.10.1892	Bakü	40.40	49.84	Rus Çarlığı	Azerbaycan
23.10.1892	Batum	41.63	41.63	Rus Çarlığı	Gürcistan
25.10.1892	Odessa	46.46	30.57	Rus Çarlığı	Ukrayna
28.10.1892	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
14.4.1893	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
15.4.1893	La Charité-sur-Loire	47.18	3.02	Fransa	Fransa
15.4.1893	Nevers	46.99	3.16	Fransa	Fransa
16.4.1893	Clermont-Ferrand	45.78	3.09	Fransa	Fransa
17.4.1893	Nimes	43.84	4.36	Fransa	Fransa
19.4.1893	Pont du Garde	43.97	4.52	Fransa	Fransa
19.4.1893	Avignon	43.95	4.81	Fransa	Fransa
20.4.1893	Arles	43.68	4.63	Fransa	Fransa
21.4.1893	Marsilya	43.30	5.37	Fransa	Fransa
23.4.1893	Cezayir	36.75	3.06	Fransa	Cezayir
28.4.1893	Marsilya	43.30	5.37	Fransa	Fransa
28.4.1893	Lyon	45.76	4.84	Fransa	Fransa
29.4.1893	Cenevre	46.20	6.14	İsviçre	İsviçre
29.4.1893	Lozan	46.52	6.63	İsviçre	İsviçre
29.4.1893	Chillon	46.41	6.93	İsviçre	İsviçre
30.4.1893	Lozan	46.52	6.63	İsviçre	İsviçre
30.4.1893	Fribourg	46.81	7.16	İsviçre	İsviçre
30.4.1893	Bern	46.95	7.45	İsviçre	İsviçre
30.4.1893	Basel	47.56	7.59	İsviçre	İsviçre
1.5.1893	Weimar	50.98	11.32	Alman İmparatorluğu	Almanya
3.5.1893	Eisenach	50.98	10.31	Alman İmparatorluğu	Almanya
5.5.1893	Friedrichroda	50.86	10.57	Alman İmparatorluğu	Almanya
5.5.1893	Fröttstedt	50.93	10.57	Alman İmparatorluğu	Almanya
5.5.1893	Weimar	50.98	11.32	Alman İmparatorluğu	Almanya
1.6.1893	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık

Tarih	Konum	Enlem	Boylam	Ülke	Günümüzdeki Ülke
22.1.1894	Dover	51.13	1.31	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
22.1.1894	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
23.1.1894	Basel	47.56	7.59	İsviçre	İsviçre
23.1.1894	Luzern	47.05	8.31	İsviçre	İsviçre
23.1.1894	Göschenen	46.67	8.59	İsviçre	İsviçre
23.1.1894	Bellinzona	46.19	9.02	İsviçre	İsviçre
23.1.1894	Luino	46.00	8.75	İsviçre	İsviçre
23.1.1894	Milano	45.46	9.19	İtalya Krallığı	İtalya
25.1.1894	Saronno	45.62	9.04	İtalya Krallığı	İtalya
25.1.1894	Milano	45.46	9.19	İtalya Krallığı	İtalya
25.1.1894	Piacenza	45.05	9.69	İtalya Krallığı	İtalya
25.1.1894	Parma	44.80	10.33	İtalya Krallığı	İtalya
25.1.1894	Modena	44.65	10.93	İtalya Krallığı	İtalya
25.1.1894	Bologna	44.49	11.34	İtalya Krallığı	İtalya
27.1.1894	Floransa	43.77	11.26	İtalya Krallığı	İtalya
22.2.1894	Empoli	43.72	10.95	İtalya Krallığı	İtalya
22.2.1894	Siena	43.32	11.33	İtalya Krallığı	İtalya
1.3.1894	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
11.8.1894	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
14.8.1894	Troyes	48.30	4.07	Fransa	Fransa
14.8.1894	Basel	47.56	7.59	İsviçre	İsviçre
15.8.1894	Zürih	47.38	8.54	İsviçre	İsviçre
16.8.1894	Innsbrück	47.27	11.40	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Avusturya
24.8.1894	Jenbach	47.39	11.78	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Avusturya
24.8.1894	Achensee	47.46	11.71	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Avusturya
24.8.1894	Scholastika	47.50	11.71	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Avusturya
25.8.1894	Pertisau	47.44	11.69	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Avusturya
25.8.1894	Scholastika	47.50	11.71	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Avusturya
26.8.1894	Innsbrück	47.27	11.40	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Avusturya
17.9.1894	Zürih	47.38	8.54	İsviçre	İsviçre
17.9.1894	Basel	47.56	7.59	İsviçre	İsviçre
18.9.1894	Belfort	47.64	6.86	Fransa	Fransa
18.9.1894	Nancy	48.69	6.18	Fransa	Fransa
18.9.1894	Reims	49.26	4.03	Fransa	Fransa
19.9.1894	Laon	49.56	3.62	Fransa	Fransa
21.9.1894	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
2.8.1895	Lincoln	52.95	-0.16	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
2.8.1895	Harwich	51.93	1.26	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
3.8.1895	Hoek van Holland	51.98	4.13	Hollanda	Hollanda
3.8.1895	Köln	50.94	6.96	Alman İmparatorluğu	Almanya
3.8.1895	Frankfurt am Main	50.11	8.68	Alman İmparatorluğu	Almanya
4.8.1895	Münih	48.14	11.58	Alman İmparatorluğu	Almanya
5.8.1895	Innsbrück	47.27	11.40	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Avusturya

Tarih	Konum	Enlem	Boylam	Ülke	Günümüzdeki Ülke
15.9.1895	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
15.3.1896	Calais	50.95	1.86	Fransa	Fransa
15.3.1896	Lille	50.63	3.06	Fransa	Fransa
15.3.1896	Douai	50.37	3.08	Fransa	Fransa
15.3.1896	Laon	49.56	3.62	Fransa	Fransa
15.3.1896	Reims	49.26	4.03	Fransa	Fransa
15.3.1896	Chalons-sur-Marne	48.96	4.36	Fransa	Fransa
16.3.1896	Basel	47.56	7.59	İsviçre	İsviçre
16.3.1896	Luzern	47.05	8.31	İsviçre	İsviçre
16.3.1896	St Gotthard	46.56	8.56	İsviçre	İsviçre
16.3.1896	Göschenen	46.67	8.59	İsviçre	İsviçre
16.3.1896	Bellinzona	46.19	9.02	İsviçre	İsviçre
16.3.1896	Lugano	46.00	8.95	İsviçre	İsviçre
17.3.1896	Como	45.81	9.09	İtalya Krallığı	İtalya
18.3.1896	Cadenabbia	45.99	9.24	İtalya Krallığı	İtalya
18.3.1896	Bellaggio	45.96	9.25	İtalya Krallığı	İtalya
18.3.1896	Lecco	45.86	9.40	İtalya Krallığı	İtalya
18.3.1896	Bergamo	45.70	9.68	İtalya Krallığı	İtalya
19.3.1896	Brescia	45.54	10.21	İtalya Krallığı	İtalya
20.3.1896	Iseo	45.66	10.05	İtalya Krallığı	İtalya
20.3.1896	Lovere	45.81	10.07	İtalya Krallığı	İtalya
20.3.1896	Iseo	45.66	10.05	İtalya Krallığı	İtalya
20.3.1896	Brescia	45.54	10.21	İtalya Krallığı	İtalya
21.3.1896	Verona	45.44	10.99	İtalya Krallığı	İtalya
23.3.1896	Vicenza	45.55	11.54	İtalya Krallığı	İtalya
24.3.1896	Castelfranco	45.67	11.93	İtalya Krallığı	İtalya
25.3.1896	Padova	45.41	11.88	İtalya Krallığı	İtalya
25.3.1896	Venedik	45.44	12.32	İtalya Krallığı	İtalya
13.4.1896	Padova	45.41	11.88	İtalya Krallığı	İtalya
13.4.1896	Monselice	45.24	11.75	İtalya Krallığı	İtalya
13.4.1896	Ferrara	44.84	11.62	İtalya Krallığı	İtalya
14.4.1896	Ravenna	44.42	12.20	İtalya Krallığı	İtalya
16.4.1896	Rimini	44.07	12.57	İtalya Krallığı	İtalya
17.4.1896	Faenza	44.29	11.88	İtalya Krallığı	İtalya
17.4.1896	Fiesole	43.81	11.29	İtalya Krallığı	İtalya
17.4.1896	Floransa	43.77	11.26	İtalya Krallığı	İtalya
17.4.1896	Perugia	43.11	12.39	İtalya Krallığı	İtalya
19.4.1896	Assisi	43.07	12.62	İtalya Krallığı	İtalya
19.4.1896	Perugia	43.11	12.39	İtalya Krallığı	İtalya
21.4.1896	Orvieto	42.72	12.11	İtalya Krallığı	İtalya
22.4.1896	Chiusi	43.02	11.94	İtalya Krallığı	İtalya
22.4.1896	Siena	43.32	11.33	İtalya Krallığı	İtalya
24.4.1896	Floransa	43.77	11.26	İtalya Krallığı	İtalya

Tarih	Konum	Enlem	Boylam	Ülke	Günümüzdeki Ülke
29.4.1896	Empoli	43.72	10.95	İtalya Krallığı	İtalya
29.4.1896	Pisa	43.72	10.40	İtalya Krallığı	İtalya
30.4.1896	Cenova	44.41	8.95	İtalya Krallığı	İtalya
30.4.1896	Milano	45.46	9.19	İtalya Krallığı	İtalya
3.5.1896	Bellinzona	46.19	9.02	İsviçre	İsviçre
3.5.1896	Luzern	47.05	8.31	İsviçre	İsviçre
3.5.1896	Basel	47.56	7.59	İsviçre	İsviçre
4.5.1896	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
6.5.1896	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
1.9.1896	Berlin	52.52	13.40	Alman İmparatorluğu	Almanya
2.10.1896	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
3.10.1896	Redcar	54.60	-1.08	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
6.1.1897	York	53.96	-1.07	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
7.1.1897	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
11.1.1897	Berlin	52.52	13.40	Alman İmparatorluğu	Almanya
1.3.1897	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
30.7.1897	Newhaven	50.79	0.05	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
30.7.1897	Dieppe	49.92	1.08	Fransa	Fransa
31.7.1897	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
31.7.1897	Lyon	45.76	4.84	Fransa	Fransa
1.8.1897	Grenoble	45.19	5.72	Fransa	Fransa
3.8.1897	Bourg d'Oisan	45.05	6.03	Fransa	Fransa
3.8.1897	La Grave	45.05	6.30	Fransa	Fransa
1.9.1897	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
29.12.1897	Waterloo	51.50	-0.11	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
29.12.1897	Southampton	50.91	-1.40	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
30.12.1897	Isle of Wight	50.69	-1.30	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
30.12.1897	Atlantic Ocean	40.41	- 32.69	Atlantik Okyanusu	Atlantik Okyanusu
11.1.1898	Bridgetown	13.11	- 59.61	Britanya İmparatorluğu	Barbados
14.1.1898	Jacmel	18.24	- 72.53	Haiti	Haiti
15.1.1898	Port Royal	17.94	- 76.84	Jamaika	Jamaika
15.1.1898	Kingston	18.02	- 76.81	Jamaika	Jamaika
18.1.1898	Colón	9.36	- 79.90	Panama	Panama
19.1.1898	Panama City	8.98	- 79.52	Panama	Panama
21.1.1898	Jicarón y Jicarita	7.27	- 81.81	Panama	Panama
21.1.1898	Isla de Coiba	7.47	- 81.76	Panama	Panama
22.1.1898	Puntarenas	9.98	- 84.83	Kosta Rika	Kosta Rika
23.1.1898	Corinto	12.49	- 87.18	Nikaragua	Nikaragua
26.1.1898	La Libertad	13.49	- 89.32	El Salvador	El Salvador
26.1.1898	Acajutla	13.60	- 89.83	El Salvador	El Salvador
28.1.1898	San José	13.98	- 90.89	Guatemala	Guatemala
29.1.1898	Champerico	14.30	- 91.91	Guatemala	Guatemala
31.1.1898	Gulf of Tehuantepec	16.00	- 95.00	Meksika	Meksika

Tarih	Konum	Enlem	Boylam	Ülke	Günümüzdeki Ülke
1.2.1898	Acapulco	16.85	- 99.82	Meksika	Meksika
8.2.1898	Monterey	36.60	- 121.89	ABD	ABD
9.2.1898	San Francisco	37.77	- 122.42	ABD	ABD
12.2.1898	Farallone Islands	37.70	- 123.00	ABD	ABD
19.2.1898	Molokai	21.14	- 157.02	ABD	ABD
19.2.1898	Honolulu	21.31	- 157.86	ABD	ABD
20.2.1898	Pasific Ocean	31.66	174.73	Pasifik Okyanusu	Pasifik Okyanusu
5.3.1898	Tokyo-Yokohama	35.55	139.69	Japon İmparatorluğu	Japonya
5.4.1898	Nagoya	35.18	136.91	Japon İmparatorluğu	Japonya
6.4.1898	Kyoto	35.01	135.77	Japon İmparatorluğu	Japonya
17.4.1898	Yoshino	34.40	135.86	Japon İmparatorluğu	Japonya
19.4.1898	Osaka	34.69	135.50	Japon İmparatorluğu	Japonya
20.4.1898	Kobe	34.69	135.20	Japon İmparatorluğu	Japonya
24.4.1898	Kitakyushu	33.88	130.88	Japon İmparatorluğu	Japonya
25.4.1898	Nagasaki	32.75	129.88	Japon İmparatorluğu	Japonya
27.4.1898	Shanghai	31.23	121.47	Çin	Çin
30.4.1898	Hong Kong	22.32	114.17	Çin	Çin
10.5.1898	Ho Chi Minh	10.82	106.63	Fransa	Vietnam
13.5.1898	Singapur	1.35	103.82	Britanya İmparatorluğu	Singapur
19.5.1898	Colombo	6.93	79.86	Britanya İmparatorluğu	Sri Lanka
24.5.1898	Socotra	12.46	53.82	Britanya İmparatorluğu	Yemen
24.5.1898	Aden	12.79	45.02	Britanya İmparatorluğu	Yemen
26.5.1898	Djibouti	11.83	42.59	Fransa	Cibuti
30.5.1898	Süveyş	29.94	32.58	Britanya İmparatorluğu	Mısır
31.5.1898	Port Said	31.27	32.30	Britanya İmparatorluğu	Mısır
1.6.1898	İskenderiyye	31.20	29.92	Britanya İmparatorluğu	Mısır
1.6.1898	Kahire	30.04	31.24	Britanya İmparatorluğu	Mısır
3.6.1898	İskenderiyye	31.20	29.92	Britanya İmparatorluğu	Mısır
4.6.1898	Girit	35.24	24.81	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
5.6.1898	Atina	37.98	23.73	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
6.6.1898	Çanakkale	40.15	26.41	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.6.1898	İstanbul	41.01	28.98	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
8.6.1898	Plovdiv	42.14	24.75	Osmanlı İmparatorluğu	Bulgaristan
8.6.1898	Sofia	42.70	23.32	Osmanlı İmparatorluğu	Bulgaristan
9.6.1898	Belgrad	44.81	20.46	Sırbistan Krallığı	Sırbistan
9.6.1898	Budapeşte	47.50	19.04	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Macaristan
9.6.1898	Viyana	48.21	16.37	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Avusturya
12.6.1898	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
24.3.1899	Calais	50.95	1.86	Fransa	Fransa
24.3.1899	Laon	49.56	3.62	Fransa	Fransa
25.3.1899	Basel	47.56	7.59	İsviçre	İsviçre
25.3.1899	Göschenen	46.67	8.59	İsviçre	İsviçre
25.3.1899	Milano	45.46	9.19	İtalya Krallığı	İtalya

Tarih	Konum	Enlem	Boylam	Ülke	Günümüzdeki Ülke
25.3.1899	Parma	44.80	10.33	İtalya Krallığı	İtalya
27.3.1899	Roma	41.90	12.50	İtalya Krallığı	İtalya
2.4.1899	Brindisi	40.63	17.94	İtalya Krallığı	İtalya
3.4.1899	Corfu	39.62	19.92	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
4.4.1899	Patras	38.25	21.73	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
4.4.1899	Korinthiakos	37.93	22.93	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
4.4.1899	Megara	37.99	23.34	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
4.4.1899	Atina	37.98	23.73	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
12.4.1899	Mycenae	37.73	22.76	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
12.4.1899	Tirins	37.60	22.80	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
12.4.1899	Navplion	37.57	22.80	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
13.4.1899	Epidaurus	37.60	23.08	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
13.4.1899	Navplion	37.57	22.80	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
14.4.1899	Tirins	37.60	22.80	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
14.4.1899	Argos	37.64	22.73	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
14.4.1899	Tripoliçe	37.51	22.37	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
15.4.1899	Tegea	37.46	22.42	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
15.4.1899	Sparta	37.07	22.43	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
16.4.1899	Tripi	37.09	22.35	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
17.4.1899	Langada-Taygetos Pass	37.08	22.31	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
17.4.1899	Kalamata	37.04	22.11	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
18.4.1899	Messene	37.18	21.92	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
18.4.1899	Dhiavolitsi	37.30	21.97	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
19.4.1899	Phigalia	37.44	21.79	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
20.4.1899	Bassae	37.43	21.90	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
20.4.1899	Andritsaina	37.48	21.91	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
21.4.1899	Olympia	37.64	21.63	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
23.4.1899	Patras	38.25	21.73	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
24.4.1899	Krioneri	38.35	21.59	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
24.4.1899	Missolonghi	38.37	21.43	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
25.4.1899	Itea	38.43	22.43	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
25.4.1899	Crissa	38.48	22.47	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
25.4.1899	Delphi	38.48	22.49	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
26.4.1899	Arakhova	38.48	22.58	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
27.4.1899	Acropolis of Chaeronea	38.49	22.84	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
27.4.1899	Livadia	38.44	22.88	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
28.4.1899	Thivai	38.32	23.32	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
29.4.1899	Elevisis	38.04	23.54	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
29.4.1899	Atina	37.98	23.73	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
30.4.1899	Pire	37.94	23.65	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
1.5.1899	Kumkale	39.98	26.24	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.5.1899	Çanakkale	40.15	26.41	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.5.1899	Erenkoy	40.01	26.33	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye

Tarih	Konum	Enlem	Boylam	Ülke	Günümüzdeki Ülke
1.5.1899	Dümprek	39.98	26.34	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.5.1899	Tevfikiye	39.96	26.25	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
2.5.1899	Çanakkale	40.15	26.41	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
3.5.1899	İstanbul	41.01	28.98	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
7.5.1899	Bursa	40.19	29.06	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
9.5.1899	Mudanya	40.32	28.79	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
9.5.1899	İstanbul	41.01	28.98	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.5.1899	Sofia	42.70	23.32	Osmanlı İmparatorluğu	Bulgaristan
12.5.1899	Belgrad	44.81	20.46	Sırbistan Krallığı	Sırbistan
13.5.1899	Viyana	48.21	16.37	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Avusturya
13.5.1899	Brno	49.20	16.61	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Çek Cumhuriyeti
13.5.1899	Prag	50.08	14.44	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Çek Cumhuriyeti
14.5.1899	Dresden	51.05	13.74	Alman İmparatorluğu	Almanya
20.5.1899	Berlin	52.52	13.40	Alman İmparatorluğu	Almanya
28.5.1899	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
7.8.1899	Redcar	54.60	-1.08	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
7.8.1899	Darlington	54.52	-1.56	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
7.8.1899	York	53.96	-1.07	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
7.8.1899	Harwich	51.93	1.26	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
8.8.1899	Hoek van Holland	51.98	4.13	Hollanda	Hollanda
8.8.1899	Köln	50.94	6.96	Alman İmparatorluğu	Almanya
8.8.1899	Mainz	49.99	8.25	Alman İmparatorluğu	Almanya
8.8.1899	Rhine	49.35	7.88	Alman İmparatorluğu	Almanya
8.8.1899	Frankfurt am Main	50.11	8.68	Alman İmparatorluğu	Almanya
9.8.1899	Württemberg	49.79	9.95	Alman İmparatorluğu	Almanya
9.8.1899	Rothenburg ober der Tauber	49.38	10.19	Alman İmparatorluğu	Almanya
10.8.1899	Ansbach	49.30	10.57	Alman İmparatorluğu	Almanya
10.8.1899	Nürnberg	49.45	11.08	Alman İmparatorluğu	Almanya
11.8.1899	Bayreuth	49.95	11.57	Alman İmparatorluğu	Almanya
21.8.1899	Nürnberg	49.45	11.08	Alman İmparatorluğu	Almanya
21.8.1899	Friedrichshafen	47.66	9.46	Alman İmparatorluğu	Almanya
21.8.1899	Lozan	46.52	6.63	İsviçre	İsviçre
22.8.1899	Cenevre	46.20	6.14	İsviçre	İsviçre
22.8.1899	Saint-Michel-de-Maurienne	45.22	6.48	Fransa	Fransa
24.8.1899	La Grave	45.05	6.30	Fransa	Fransa
13.9.1899	Grenoble	45.19	5.72	Fransa	Fransa
16.9.1899	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
29.11.1899	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
29.11.1899	Calais	50.95	1.86	Fransa	Fransa
29.11.1899	Amiens	49.89	2.30	Fransa	Fransa
29.11.1899	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
30.11.1899	Avignon	43.95	4.81	Fransa	Fransa
30.11.1899	Arles	43.68	4.63	Fransa	Fransa

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
30.11.1899	Marsilya	43.30	5.37	Fransa	Fransa
1.12.1899	Bonifaccio	41.39	9.16	Fransa	Fransa
2.12.1899	Lipari	38.49	14.93	İtalya Krallığı	İtalya
2.12.1899	Messina	38.19	15.55	İtalya Krallığı	İtalya
2.12.1899	Calabria	38.11	15.65	İtalya Krallığı	İtalya
3.12.1899	Kalamata	37.04	22.11	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
3.12.1899	Akra Tainaron	36.41	22.48	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
4.12.1899	Pire	37.94	23.65	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
4.12.1899	Atina	37.98	23.73	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
5.12.1899	Karaburun	38.64	26.51	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.12.1899	İzmir	38.42	27.14	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.12.1899	Buca	38.33	27.29	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.12.1899	Selçuk	37.95	27.37	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.12.1899	Efes	37.95	27.37	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.12.1899	İzmir	38.42	27.14	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
7.12.1899	Khios	38.37	26.13	Osmanlı İmparatorluğu	Yunanistan
8.12.1899	Kos	36.89	27.29	Osmanlı İmparatorluğu	Yunanistan
8.12.1899	Bodrum	37.03	27.43	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
8.12.1899	Rodos	36.43	28.22	Osmanlı İmparatorluğu	Yunanistan
10.12.1899	Trablusşam	34.43	35.84	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
11.12.1899	Beyrut	33.89	35.50	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
12.12.1899	Tel-Aviv	32.09	34.78	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
12.12.1899	Ramle	31.93	34.87	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
12.12.1899	Kudüs	31.77	35.21	Osmanlı İmparatorluğu	Filistin/İsrail
19.3.1900	Ebu Dis	31.76	35.26	Osmanlı İmparatorluğu	Filistin
19.3.1900	Eriha	31.86	35.46	Osmanlı İmparatorluğu	Filistin
20.3.1900	Swemeh	31.77	35.60	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
20.3.1900	Syagha	31.77	35.73	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
21.3.1900	Madaba	31.72	35.79	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
22.3.1900	Jizah	31.70	35.95	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
22.3.1900	Jelul	31.72	35.85	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
22.3.1900	Madaba	31.72	35.79	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
23.3.1900	Libb	31.60	35.76	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
23.3.1900	Dhiban	31.50	35.78	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
23.3.1900	Wadi al Mujib	31.42	35.82	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
24.3.1900	Al-Qasr	31.31	35.74	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
24.3.1900	Rabba	31.27	35.74	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
24.3.1900	Karak	31.19	35.70	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
26.3.1900	Al-Mazar	31.07	35.70	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
26.3.1900	Wadi Al Hassa	31.00	35.60	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
27.3.1900	Tufeyle	30.83	35.62	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
27.3.1900	Buseyra	30.73	35.61	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
28.3.1900	Nejel	30.52	35.54	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
29.3.1900	Wadi Musa	30.32	35.48	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
29.3.1900	Petra	30.33	35.44	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
31.3.1900	Bi'r ad Dabbaghat	30.42	35.51	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
31.3.1900	Shaubak	30.52	35.56	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
1.4.1900	Abur	30.80	35.72	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
2.4.1900	Al-Enna	30.96	35.78	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
3.4.1900	Dhat Rass	31.00	35.76	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
3.4.1900	Karak	31.19	35.70	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
4.4.1900	Al-Qasr	31.31	35.74	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
5.4.1900	Madaba	31.72	35.79	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
6.4.1900	Eriha	31.86	35.46	Osmanlı İmparatorluğu	Filistin
7.4.1900	Kudüs	31.77	35.21	Osmanlı İmparatorluğu	Filistin/İsrail
24.4.1900	Eriha	31.86	35.46	Osmanlı İmparatorluğu	Filistin
25.4.1900	Kefrein Dam	31.86	35.68	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
26.4.1900	Wadi es-Sir	31.96	35.85	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
26.4.1900	Amman	31.95	35.91	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
27.4.1900	Zarqa	32.06	36.09	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
28.4.1900	Jerash	32.27	35.90	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
29.4.1900	An-Nuayyimah	32.42	35.91	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
29.4.1900	Al-Husun	32.48	35.88	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
29.4.1900	Irbid	32.56	35.85	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
30.4.1900	Ramtha	32.56	36.01	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
30.4.1900	Deraa	32.63	36.10	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
1.5.1900	Om elmiathin	32.58	36.19	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
1.5.1900	El Taebah	32.56	36.25	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
1.5.1900	El-Cize	32.57	36.31	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
1.5.1900	Ghasam	32.55	36.37	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
1.5.1900	Busra	32.52	36.47	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
3.5.1900	Jamrin	32.55	36.50	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
3.5.1900	Al Mjemir	32.59	36.53	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
3.5.1900	Areh	32.62	36.53	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
3.5.1900	Hobran	32.61	36.64	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
4.5.1900	Al Karis	32.53	36.69	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
4.5.1900	Oyoon	32.53	36.71	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
4.5.1900	Salkhad	32.49	36.71	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
4.5.1900	Al-Mnethreh	32.51	36.66	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
4.5.1900	Al Qrayya	32.54	36.60	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
5.5.1900	Sahwet Blatah	32.64	36.60	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
5.5.1900	Al Kafr	32.64	36.64	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
6.5.1900	Salah	32.65	36.77	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
6.5.1900	Busan	32.69	36.79	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
6.5.1900	Al-Mushannaf	32.74	36.77	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
7.5.1900	Qanawat	32.75	36.61	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
8.5.1900	Atil	32.76	36.58	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
9.5.1900	Slim	32.79	36.58	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
9.5.1900	Shahba	32.86	36.63	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
10.5.1900	Umm az Zaytun	32.90	36.61	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
10.5.1900	As Sawara Al Kubra	33.13	36.53	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
11.5.1900	Burraq	33.19	36.48	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
11.5.1900	Deir Ali	33.28	36.30	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
11.5.1900	Al Kiswah	33.36	36.25	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
11.5.1900	Şam	33.51	36.28	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
15.5.1900	Al Qutayfah	33.74	36.60	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
16.5.1900	Jayrud	33.82	36.77	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
16.5.1900	An Nasriyah	33.87	36.82	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
17.5.1900	Karyateyn	34.23	37.24	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
20.5.1900	Palmyra	34.57	38.29	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
23.5.1900	Ayn Al-Beida	34.51	37.94	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
24.5.1900	Qasr al-Hayr al-Gharbi	34.34	37.59	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
24.5.1900	Karyateyn	34.23	37.24	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
26.5.1900	Mheen	34.25	37.06	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
27.5.1900	Dayr 'Atiyah	34.09	36.76	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
27.5.1900	Al Nabk	34.01	36.73	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
27.5.1900	Yabrud	33.97	36.66	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
28.5.1900	Maaloula	33.84	36.55	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
28.5.1900	Akubar	33.74	36.47	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
29.5.1900	Sednayah	33.69	36.37	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
29.5.1900	Mneen	33.64	36.30	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
29.5.1900	Şam	33.51	36.28	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
1.6.1900	Zebedani	33.73	36.10	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
2.6.1900	Ain Hoor	33.77	36.13	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
2.6.1900	Serghaya	33.81	36.16	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
2.6.1900	Maaraboun	33.85	36.19	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
2.6.1900	Nabi Sibet	33.94	36.24	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
2.6.1900	Baalbek	34.00	36.21	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
4.6.1900	Aainata	34.19	36.08	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
5.6.1900	Cedars Of God Bsharri	34.24	36.05	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
6.6.1900	Bcsharri	34.25	36.01	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
6.6.1900	Hasroun	34.24	35.98	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
7.6.1900	Tannourine El Fouqa	34.18	35.90	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
7.6.1900	Aaqoura	34.12	35.90	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
7.6.1900	Afqa	34.07	35.89	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
8.6.1900	Raifoun	33.98	35.70	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
9.6.1900	Beyrut	33.89	35.50	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
12.6.1900	Sidon	33.56	35.37	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
12.6.1900	Sur	33.27	35.20	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan

Tarih	Konum	Enlem	Boylam	Ülke	Günümüzdeki Ülke
13.6.1900	Akka	32.93	35.08	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
13.6.1900	Hayfa	32.79	34.99	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
13.6.1900	Atlit	32.69	34.94	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
13.6.1900	Tel-Aviv	32.09	34.78	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
14.6.1900	Kudüs	31.77	35.21	Osmanlı İmparatorluğu	Filistin/İsrail
20.6.1900	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
31.7.1900	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
1.8.1900	Cenevre	46.20	6.14	İsviçre	İsviçre
1.8.1900	Le Fayet	45.61	5.04	Fransa	Fransa
1.8.1900	Chamonix-Mont-Blanc	45.92	6.87	Fransa	Fransa
23.8.1900	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
24.8.1900	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
29.9.1900	Plymouth	50.38	-4.14	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
1.10.1900	Napoli	40.85	14.27	İtalya Krallığı	İtalya
15.10.1900	Belluno	46.14	12.22	İtalya Krallığı	İtalya
28.10.1900	Münih	48.14	11.58	Alman İmparatorluğu	Almanya
1.11.1900	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
20.8.1901	Dover	51.13	1.31	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
20.8.1901	Calais	50.95	1.86	Fransa	Fransa
20.8.1901	Basel	47.56	7.59	İsviçre	İsviçre
20.8.1901	Luzern	47.05	8.31	İsviçre	İsviçre
20.8.1901	Meiringen	46.73	8.19	İsviçre	İsviçre
21.8.1901	Rosenloui	46.65	8.15	İsviçre	İsviçre
22.8.1901	Grindelwald	46.62	8.04	İsviçre	İsviçre
13.9.1901	Rosenloui	46.65	8.15	İsviçre	İsviçre
17.9.1901	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
13.1.1902	Leeds	53.80	-1.55	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
14.1.1902	Liverpool	53.41	-2.99	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
16.1.1902	Bay of Biscay	46.23	-7.23	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
17.1.1902	Fisterra	42.90	-9.27	İspanya	İspanya
18.1.1902	Berlengas	39.42	-9.51	Portekiz	Portekiz
18.1.1902	Sao Vincente	37.02	-9.00	Portekiz	Portekiz
19.1.1902	Cebelitarık	36.14	-5.35	Britanya İmparatorluğu	Cebelitarık
20.1.1902	Ténes	36.51	1.31	Fransa	Cezayir
20.1.1902	Cezayir	36.75	3.06	Fransa	Cezayir
22.1.1902	Cap Blanc	37.34	9.84	Fransa	Tunus
22.1.1902	Bizerte	37.28	9.86	Fransa	Tunus
22.1.1902	Bay of Tunis	36.81	10.18	Fransa	Tunus
22.1.1902	Zembra	37.13	10.80	Fransa	Tunus
23.1.1902	Gozo	36.04	14.25	Britanya İmparatorluğu	Malta
23.1.1902	Malta	35.94	14.38	Britanya İmparatorluğu	Malta
28.1.1902	Syracuse	37.08	15.29	İtalya Krallığı	İtalya
1.2.1902	Via Megara	37.23	15.22	İtalya Krallığı	İtalya

Tarih	Konum	Enlem	Boylam	Ülke	Günümüzdeki Ülke
1.2.1902	Catania	37.51	15.08	İtalya Krallığı	İtalya
4.2.1902	Messina	38.19	15.55	İtalya Krallığı	İtalya
6.2.1902	Milazzo	38.22	15.24	İtalya Krallığı	İtalya
6.2.1902	Cefalu	38.03	14.02	İtalya Krallığı	İtalya
6.2.1902	Palermo	38.12	13.36	İtalya Krallığı	İtalya
11.2.1902	Carini	38.13	13.18	İtalya Krallığı	İtalya
11.2.1902	Castellammare del Golfo	38.03	12.88	İtalya Krallığı	İtalya
12.2.1902	Castelvetrano	37.68	12.79	İtalya Krallığı	İtalya
13.2.1902	Selinunte	37.58	12.83	İtalya Krallığı	İtalya
13.2.1902	Trapani	38.02	12.54	İtalya Krallığı	İtalya
14.2.1902	Marsala	37.80	12.44	İtalya Krallığı	İtalya
15.2.1902	Mazara del Vallo	37.66	12.59	İtalya Krallığı	İtalya
15.2.1902	Sciacca	37.51	13.08	İtalya Krallığı	İtalya
15.2.1902	Porto Empedocle	37.29	13.53	İtalya Krallığı	İtalya
17.2.1902	Agrigento	37.31	13.59	İtalya Krallığı	İtalya
18.2.1902	Calascibetta	37.59	14.27	İtalya Krallığı	İtalya
18.2.1902	Catania	37.51	15.08	İtalya Krallığı	İtalya
18.2.1902	Acireale	37.61	15.17	İtalya Krallığı	İtalya
18.2.1902	Taormina	37.85	15.29	İtalya Krallığı	İtalya
19.2.1902	Messina	38.19	15.55	İtalya Krallığı	İtalya
19.2.1902	Calabria	38.11	15.65	İtalya Krallığı	İtalya
20.2.1902	Paestum	40.43	15.01	İtalya Krallığı	İtalya
20.2.1902	Salerno	40.68	14.77	İtalya Krallığı	İtalya
20.2.1902	Cava de Tirreni	40.70	14.71	İtalya Krallığı	İtalya
21.2.1902	Pompei	40.75	14.50	İtalya Krallığı	İtalya
21.2.1902	Napoli	40.85	14.27	İtalya Krallığı	İtalya
22.2.1902	Capri	40.55	14.22	İtalya Krallığı	İtalya
22.2.1902	Paestum	40.43	15.01	İtalya Krallığı	İtalya
22.2.1902	Santa Eufemia	38.92	16.22	İtalya Krallığı	İtalya
23.2.1902	Messina	38.19	15.55	İtalya Krallığı	İtalya
24.2.1902	Akra Tainaron	36.41	22.48	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
24.2.1902	Atina	37.98	23.73	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
26.2.1902	İzmir	38.42	27.14	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.3.1902	Manisa	38.61	27.43	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.3.1902	Akhisar	38.92	27.84	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.3.1902	Soma	39.19	27.61	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.3.1902	Bergama	39.12	27.18	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.3.1902	Soma	39.19	27.61	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.3.1902	Manisa	38.61	27.43	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
7.3.1902	Sardis	38.49	28.14	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
7.3.1902	Salihli	38.49	28.14	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
7.3.1902	Alaşehir	38.35	28.52	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
8.3.1902	Güney	38.39	28.87	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye

Tarih	Konum	Enlem	Boylam	Ülke	Günümüzdeki Ülke
8.3.1902	İnay	38.40	28.97	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
9.3.1902	Sülümenli	38.35	29.20	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
10.3.1902	İzmir	38.42	27.14	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.3.1902	Efes	37.95	27.37	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.3.1902	Torbali	38.16	27.36	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.3.1902	Develi	38.21	27.17	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.3.1902	İzmir	38.42	27.14	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.3.1902	Menemen	38.63	27.06	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.3.1902	İzmir	38.42	27.14	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.3.1902	Efes	37.95	27.37	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.3.1902	İzmir	38.42	27.14	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.3.1902	Rodos	36.43	28.22	Osmanlı İmparatorluğu	Yunanistan
21.3.1902	Mersin	36.81	34.64	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.3.1902	İskenderun	36.58	36.18	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
23.3.1902	Lazkiye	35.75	35.55	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
23.3.1902	Larnaca	34.92	33.62	Osmanlı İmparatorluğu	Kıbrıs
24.3.1902	Limasol	34.68	33.04	Osmanlı İmparatorluğu	Kıbrıs
25.3.1902	Trablusşam	34.43	35.84	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
25.3.1902	Beyrut	33.89	35.50	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
29.3.1902	Hayfa	32.79	34.99	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
13.4.1902	Akka	32.93	35.08	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
13.4.1902	Hayfa	32.79	34.99	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
25.4.1902	Ramat Yishay	32.70	35.17	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
25.4.1902	Nazareth	32.70	35.30	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
26.4.1902	Dabburiya	32.69	35.37	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
26.4.1902	Kfar Zeitim	32.81	35.47	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
27.4.1902	Migdal	32.84	35.50	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
27.4.1902	Ginnosar	32.85	35.52	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
27.4.1902	Tabgha	32.87	35.55	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
27.4.1902	Capernaum	32.88	35.57	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
27.4.1902	Safed	32.96	35.50	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
28.4.1902	Meron	32.99	35.44	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
28.4.1902	Akka	32.93	35.08	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
28.4.1902	Hayfa	32.79	34.99	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
4.5.1902	Akka	32.93	35.08	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
4.5.1902	Hayfa	32.79	34.99	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
15.5.1902	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
5.7.1902	Calais	50.95	1.86	Fransa	Fransa
6.7.1902	Bern	46.95	7.45	İsviçre	İsviçre
6.7.1902	Luzern	47.05	8.31	İsviçre	İsviçre
6.7.1902	Meiringen	46.73	8.19	İsviçre	İsviçre
7.7.1902	Rosenloui	46.65	8.15	İsviçre	İsviçre
8.8.1902	Brugge	51.21	3.22	Belçika	Belçika

Tarih	Konum	Enlem	Boylam	Ülke	Günümüzdeki Ülke
10.8.1902	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
27.11.1902	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
28.11.1902	Avignon	43.95	4.81	Fransa	Fransa
28.11.1902	Marsilya	43.30	5.37	Fransa	Fransa
30.11.1902	Messina	38.19	15.55	İtalya Krallığı	İtalya
1.12.1902	Girit	35.24	24.81	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
2.12.1902	Port Said	31.27	32.30	Britanya İmparatorluğu	Mısır
4.12.1902	Süveyş	29.94	32.58	Britanya İmparatorluğu	Mısır
7.12.1902	Bab al-Mandab Strait	12.50	43.56	Britanya İmparatorluğu	Yemen
7.12.1902	Mukha	13.32	43.25	Britanya İmparatorluğu	Yemen
7.12.1902	Aden	12.79	45.02	Britanya İmparatorluğu	Yemen
12.12.1902	Mumbai	19.08	72.88	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
15.12.1902	Evrengabad	19.88	75.34	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
16.12.1902	Mumbai	19.08	72.88	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
18.12.1902	Ahmedabad	23.02	72.57	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
22.12.1902	Jaipur	26.91	75.79	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
24.12.1902	Bandikui	27.05	76.57	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
24.12.1902	Agra	27.18	78.01	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
27.12.1902	Sikhandra	27.22	77.95	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
27.12.1902	Delhi	28.70	77.10	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
10.1.1903	Jaipur	26.91	75.79	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
10.1.1903	Ajmer	26.45	74.64	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
11.1.1903	Chittaurgarh	24.88	74.62	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
12.1.1903	Udaipur	24.59	73.71	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
14.1.1903	Ekingji	24.74	73.72	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
15.1.1903	Chittaurgarh	24.88	74.62	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
15.1.1903	Ajmer	26.45	74.64	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
17.1.1903	Bandikui	27.05	76.57	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
17.1.1903	Alwar	27.55	76.63	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
18.1.1903	Rewari	28.19	76.62	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
18.1.1903	Delhi	28.70	77.10	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
19.1.1903	Lahor	31.52	74.36	Britanya İmparatorluğu	Pakistan
21.1.1903	Rawalpindi	33.57	73.02	Britanya İmparatorluğu	Pakistan
22.1.1903	Peshawar	34.02	71.52	Britanya İmparatorluğu	Pakistan
28.1.1903	Wazirabad	32.44	74.12	Britanya İmparatorluğu	Pakistan
28.1.1903	Lahor	31.52	74.36	Britanya İmparatorluğu	Pakistan
28.1.1903	Amritsar	31.63	74.87	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
28.1.1903	Phillaur	31.02	75.79	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
28.1.1903	Ambala	30.38	76.78	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
29.1.1903	Delhi	28.70	77.10	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
29.1.1903	Ghaziabad	28.67	77.45	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
29.1.1903	Aligarh	27.90	78.09	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
30.1.1903	Agra	27.18	78.01	Britanya İmparatorluğu	Hindistan

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
31.1.1903	Mathura	27.49	77.67	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
1.2.1903	Deeg	27.47	77.32	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
2.2.1903	Hathras	27.60	78.05	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
3.2.1903	Lucknow	26.85	80.95	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
4.2.1903	Varanasi	25.32	82.97	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
6.2.1903	Gaya	24.79	85.00	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
7.2.1903	Durgapur	23.52	87.31	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
8.2.1903	Kalküta	22.57	88.36	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
13.2.1903	Siliguri	26.73	88.40	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
13.2.1903	Sorkna	26.79	88.36	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
13.2.1903	Karsiyang	26.88	88.28	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
13.2.1903	Darjeeling	27.04	88.27	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
18.2.1903	Karsiyang	26.88	88.28	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
18.2.1903	Siliguri	26.73	88.40	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
19.2.1903	Kalküta	22.57	88.36	Britanya İmparatorluğu	Hindistan
23.2.1903	Yangon	16.84	96.17	Britanya İmparatorluğu	Myanmar
27.2.1903	Pakokku	21.34	95.07	Britanya İmparatorluğu	Myanmar
27.2.1903	Nyaungu	21.18	94.92	Britanya İmparatorluğu	Myanmar
1.3.1903	Pakokku	21.34	95.07	Britanya İmparatorluğu	Myanmar
2.3.1903	Myingyan	21.47	95.39	Britanya İmparatorluğu	Myanmar
3.3.1903	Mandalay	21.96	96.09	Britanya İmparatorluğu	Myanmar
4.3.1903	Toungoo	18.94	96.43	Britanya İmparatorluğu	Myanmar
5.3.1903	Bago	17.32	96.47	Britanya İmparatorluğu	Myanmar
5.3.1903	Yangon	16.84	96.17	Britanya İmparatorluğu	Myanmar
10.3.1903	Pinang	5.42	100.33	Britanya İmparatorluğu	Malezya
11.3.1903	Kuala Lumpur	3.16	101.71	Britanya İmparatorluğu	Malezya
12.3.1903	Johore	1.49	103.76	Britanya İmparatorluğu	Malezya
12.3.1903	Singapur	1.35	103.82	Britanya İmparatorluğu	Singapur
14.3.1903	Bangka Straits	-2.67	105.82	Hollanda	Endonezya
15.3.1903	Jakarta	-6.21	106.85	Hollanda	Endonezya
16.3.1903	Bogor Barat	-6.56	106.76	Hollanda	Endonezya
17.3.1903	Bandung	-6.91	107.61	Hollanda	Endonezya
17.3.1903	Maos	-7.61	109.15	Hollanda	Endonezya
18.3.1903	Yogyakarta	-7.80	110.37	Hollanda	Endonezya
19.3.1903	Maos	-7.61	109.15	Hollanda	Endonezya
21.3.1903	Jakarta	-6.21	106.85	Hollanda	Endonezya
23.3.1903	Singapur	1.35	103.82	Britanya İmparatorluğu	Singapur
6.4.1903	Hong Kong	22.32	114.17	Britanya İmparatorluğu	Çin
12.4.1903	Shanghai	31.23	121.47	Çin	Çin
19.4.1903	Weihai	37.51	122.12	Çin	Çin
19.4.1903	Bo Hai	38.50	119.00	Çin	Çin
20.4.1903	Dagu Forts	38.98	117.72	Çin	Çin
20.4.1903	Tanggu	39.02	117.65	Çin	Çin

Tarih	Konum	Enlem	Boylam	Ülke	Günümüzdeki Ülke
20.4.1903	Tianjin	39.34	117.36	Çin	Çin
21.4.1903	Pekin	39.90	116.41	Çin	Çin
5.5.1903	Yantai	37.46	121.45	Çin	Çin
6.5.1903	Dalian	38.91	121.61	Rus Çarlığı	Çin
8.5.1903	Incheon	37.46	126.71	Kore	Kore
8.5.1903	Seul	37.57	126.98	Kore	Kore
10.5.1903	Mokpo	34.81	126.39	Kore	Kore
11.5.1903	Busan	35.18	129.08	Kore	Kore
12.5.1903	Nagasaki	32.75	129.88	Japon İmparatorluğu	Japonya
13.5.1903	Shimonoseki	33.96	130.94	Japon İmparatorluğu	Japonya
13.5.1903	Hiroşima	34.39	132.46	Japon İmparatorluğu	Japonya
15.5.1903	Kyoto	35.01	135.77	Japon İmparatorluğu	Japonya
18.5.1903	Osaka	34.69	135.50	Japon İmparatorluğu	Japonya
18.5.1903	Kyoto	35.01	135.77	Japon İmparatorluğu	Japonya
19.5.1903	Tokyo-Yokohama	35.55	139.69	Japon İmparatorluğu	Japonya
11.6.1903	Enoshima	35.30	139.48	Japon İmparatorluğu	Japonya
11.6.1903	Pasific Ocean	43.66	179.61	Pasifik Okyanusu	Pasifik Okyanusu
23.6.1903	Vancouver	49.28	- 123.12	Britanya İmparatorluğu	Kanada
30.6.1903	Lake Louise	51.43	- 116.18	Britanya İmparatorluğu	Kanada
2.7.1903	Banff	51.18	- 115.57	Britanya İmparatorluğu	Kanada
3.7.1903	Calgary	51.04	- 114.07	Britanya İmparatorluğu	Kanada
4.7.1903	Moose Jaw	50.39	- 105.53	Britanya İmparatorluğu	Kanada
6.7.1903	Chicago	41.88	- 87.63	ABD	ABD
7.7.1903	Niagara	43.31	- 78.75	ABD	ABD
9.7.1903	Boston	42.36	- 71.06	ABD	ABD
10.7.1903	Quebec	46.81	- 71.21	Britanya İmparatorluğu	Kanada
26.7.1903	Liverpool	53.41	-2.99	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
28.7.1903	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
11.8.1904	Zermatt	46.02	7.75	İsviçre	İsviçre
2.9.1904	Montreux	46.43	6.91	İsviçre	İsviçre
7.9.1904	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
5.11.1904	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
1.12.1904	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
5.1.1905	Boulogne-sur-Mer	50.73	1.61	Fransa	Fransa
5.1.1905	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
6.1.1905	Marsilya	43.30	5.37	Fransa	Fransa
7.1.1905	Korsika	42.04	9.01	Fransa	Fransa
8.1.1905	Napoli	40.85	14.27	İtalya Krallığı	İtalya
9.1.1905	Messina	38.19	15.55	İtalya Krallığı	İtalya
12.1.1905	Port Said	31.27	32.30	Britanya İmparatorluğu	Mısır
14.1.1905	Beyrut	33.89	35.50	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
20.1.1905	Damour	33.73	35.45	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
21.1.1905	Sidon	33.56	35.37	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
22.1.1905	Sur	33.27	35.20	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
23.1.1905	Naqoura	33.12	35.14	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
23.1.1905	Nehariya	33.01	35.10	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
24.1.1905	Hayfa	32.79	34.99	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
26.1.1905	Cenin	32.46	35.29	Osmanlı İmparatorluğu	Filistin
27.1.1905	Sabastia	32.28	35.20	Osmanlı İmparatorluğu	Filistin
29.1.1905	Ramallah	31.90	35.20	Osmanlı İmparatorluğu	Filistin
30.1.1905	Kudüs	31.77	35.21	Osmanlı İmparatorluğu	Filistin/İsrail
3.2.1905	Ramle	31.93	34.87	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
4.2.1905	Kudüs	31.77	35.21	Osmanlı İmparatorluğu	Filistin/İsrail
5.2.1905	Eriha	31.86	35.46	Osmanlı İmparatorluğu	Filistin
6.2.1905	Salt	32.03	35.73	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
7.2.1905	Amman	31.95	35.91	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
10.2.1905	Al Qastal	31.76	35.94	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
12.2.1905	Al-Muwaqqar	31.81	36.11	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
13.2.1905	Zarqa	32.06	36.09	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
14.2.1905	Umm el-Jimal	32.33	36.37	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
15.2.1905	Sabha	32.33	36.50	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
15.2.1905	Umm Alrumman	32.43	36.63	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
16.2.1905	Salkhad	32.49	36.71	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
19.2.1905	Orman	32.51	36.76	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
19.2.1905	Salah	32.65	36.77	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
20.2.1905	Busan	32.69	36.79	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
20.2.1905	S'aana	32.69	36.84	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
20.2.1905	al-Shabaki	32.71	36.84	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
20.2.1905	Um Rwaq	32.79	36.78	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
21.2.1905	Al Safa	33.03	37.20	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
24.2.1905	Taraba	32.80	36.77	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
24.2.1905	Tima	32.84	36.76	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
24.2.1905	Shahba	32.86	36.63	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
24.2.1905	Shaqqa	32.89	36.69	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
25.2.1905	Al Hayyat	32.94	36.66	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
25.2.1905	Al Butaynah	32.95	36.69	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
25.2.1905	Lahitheh	32.99	36.59	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
25.2.1905	Burraq	33.19	36.48	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
26.2.1905	Nadzha	33.38	36.38	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
26.2.1905	Şam	33.51	36.28	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
4.3.1905	Zebedani	33.73	36.10	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
5.3.1905	Baalbek	34.00	36.21	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
7.3.1905	Laboueh	34.20	36.35	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
7.3.1905	Ras Baalbek	34.26	36.42	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
8.3.1905	Hermel	34.40	36.39	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
8.3.1905	Rablah	34.45	36.56	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
8.3.1905	El Kuseyr	34.51	36.58	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
9.3.1905	Humus	34.73	36.71	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
11.3.1905	Qal'at al Hisn	34.76	36.29	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
13.3.1905	Şafita	34.82	36.12	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
14.3.1905	Draykish	34.90	36.14	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
14.3.1905	Husn Suleiman	34.93	36.24	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
15.3.1905	Ain al Shams	34.94	36.29	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
15.3.1905	Masyaf	35.06	36.34	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
16.3.1905	Hama	35.14	36.76	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
18.3.1905	Shaizar Castle	35.27	36.57	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
19.3.1905	Sheikh Hadid	35.35	36.48	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
19.3.1905	Qalaat Al Madiq	35.41	36.39	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
20.3.1905	Remle	35.53	36.48	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
20.3.1905	Kafr Nabl	35.61	36.56	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
20.3.1905	Hass	35.62	36.60	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
22.3.1905	Al-Bara	35.69	36.54	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
23.3.1905	Deir Sunbul	35.70	36.61	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
23.3.1905	Benin	35.71	36.64	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
23.3.1905	Ruweiha	35.74	36.69	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
23.3.1905	Aldana	35.70	36.69	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
24.3.1905	Karratin Al Kabirah	35.65	36.96	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
26.3.1905	Holban	35.71	36.95	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
26.3.1905	Al-Hadher	35.99	37.05	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
26.3.1905	Abtin	36.05	37.13	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
27.3.1905	Halep	36.20	37.13	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
30.3.1905	Kabāshīn	36.33	36.92	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
31.3.1905	Saint Simeon Stylites Kilisesi	36.33	36.84	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
1.4.1905	Burjke	36.32	36.89	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
1.4.1905	Fāfirtīn	36.32	36.90	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
1.4.1905	Kharrab Shams	36.34	36.94	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
1.4.1905	Kalota	36.35	36.94	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
1.4.1905	Burj al Qalas	36.37	36.94	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
2.4.1905	Kharrab Shams	36.34	36.94	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
2.4.1905	Barad	36.38	36.90	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
3.4.1905	Basufan	36.34	36.88	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
3.4.1905	Burj Haidar	36.34	36.90	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
3.4.1905	Kefr Lab	36.34	36.89	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
3.4.1905	Basufan	36.34	36.88	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
4.4.1905	Ad Dana	36.22	36.77	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
4.4.1905	Bab el-Hava	36.23	36.69	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
4.4.1905	Baqirha	36.21	36.66	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
4.4.1905	Barisha	36.17	36.64	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
5.4.1905	Kalb Lauza	36.17	36.58	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
5.4.1905	Haram	36.21	36.52	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
5.4.1905	Salqin	36.14	36.46	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
6.4.1905	El Lani	36.16	36.39	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
6.4.1905	Antakya	36.20	36.16	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
9.4.1905	Samandağ	36.09	35.97	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
9.4.1905	Çevlik	36.13	35.91	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
11.4.1905	Antakya	36.20	36.16	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.4.1905	Karamurt	36.42	36.25	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.4.1905	Belen Geçidi	36.47	36.23	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.4.1905	Belen	36.45	36.15	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.4.1905	İskenderun	36.58	36.18	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
14.4.1905	Payas	36.76	36.21	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.4.1905	Özerli	36.81	36.21	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.4.1905	Çaylı	36.84	36.20	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.4.1905	İssos	36.97	36.12	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.4.1905	Toprakkale	37.06	36.15	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.4.1905	Osmaniye	37.07	36.25	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.4.1905	Kastabala Kalesi	37.18	36.19	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.4.1905	Kadirli	37.37	36.10	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.4.1905	Çukurköprü	37.33	35.92	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.4.1905	Anavarza	37.25	35.90	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.4.1905	Adapınar	37.14	35.85	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.4.1905	Mercimek	37.11	35.80	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.4.1905	Dumlu Kalesi	37.15	35.70	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.4.1905	Yılankale	37.02	35.76	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.4.1905	Çakaldere	36.99	35.68	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
23.4.1905	Misis	36.96	35.63	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
23.4.1905	Adana	36.99	35.33	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
24.4.1905	Tarsus	36.92	34.89	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.4.1905	Mersin	36.81	34.64	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
26.4.1905	Arpaçbaşı	36.65	34.34	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
26.4.1905	Erdemli (Alata)	36.61	34.32	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
27.4.1905	Şaar (Şehir)	36.63	34.26	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
27.4.1905	Yapısıgüzel	36.60	34.25	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
27.4.1905	Limonlu	36.57	34.24	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
27.4.1905	Kumkuyu (Su Kemerli)	36.53	34.22	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
27.4.1905	Akkale	36.53	34.22	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
28.4.1905	Kanlı Divane Ören Yeri	36.53	34.18	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
29.4.1905	Kızkalesi	36.47	34.15	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.5.1905	Susanoğlu	36.40	34.06	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.5.1905	Silifke	36.38	33.93	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
2.5.1905	Uzuncaburç	36.58	33.93	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
3.5.1905	Mağara Bucağı	36.72	33.87	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
4.5.1905	Güldere	37.02	33.47	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.5.1905	Karaman	37.18	33.22	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.5.1905	Konya	37.87	32.49	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
11.5.1905	Arıkören	37.45	32.93	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
11.5.1905	Madenşehir	37.44	33.16	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.5.1905	Ereğli	37.51	34.05	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.5.1905	İvriz	37.38	34.16	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.5.1905	Ereğli	37.51	34.05	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.5.1905	Arıkören	37.45	32.93	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.5.1905	Konya	37.87	32.49	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.5.1905	Afyonkarahisar	38.76	30.54	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.5.1905	Eskişehir	39.77	30.53	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.5.1905	İzmit	40.76	29.92	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.5.1905	İstanbul	41.01	28.98	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
29.5.1905	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
21.10.1905	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
28.10.1905	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
16.12.1905	Plymouth	50.38	-4.14	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
19.12.1905	Cebelitarık	36.13	-5.39	Britanya İmparatorluğu	Cebelitarık
20.12.1905	Algeciras	36.13	-5.49	İspanya	İspanya
21.12.1905	Tangiers	35.76	-5.90	Fransa	Fas
22.12.1905	Spain	38.79	0.15	İspanya	İspanya
15.1.1906	Marsilya	43.30	5.37	Fransa	Fransa
16.1.1906	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
1.2.1906	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
28.12.1906	Kahire	30.04	31.24	Britanya İmparatorluğu	Mısır
1.2.1907	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
27.3.1907	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
28.3.1907	Marsilya	43.30	5.37	Fransa	Fransa
29.3.1907	Korsika	42.04	9.01	Fransa	Fransa
30.3.1907	Napoli	40.85	14.27	İtalya Krallığı	İtalya
1.4.1907	Pire	37.94	23.65	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
1.4.1907	Atina	37.98	23.73	Yunanistan Krallığı	Yunanistan
2.4.1907	Chios	38.37	26.13	Osmanlı İmparatorluğu	Yunanistan
2.4.1907	İzmir	38.42	27.14	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.4.1907	Bornova	38.47	27.22	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.4.1907	Kavaklıdere	38.45	27.32	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.4.1907	Kemalpaşa	38.43	27.42	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.4.1907	Kavaklıdere	38.45	27.32	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.4.1907	İzmir	38.42	27.14	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
9.4.1907	Efes	37.95	27.37	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
10.4.1907	Moralı	37.83	27.55	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
10.4.1907	Magnesia Ören Yeri	37.85	27.53	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
10.4.1907	Söke	37.75	27.41	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
11.4.1907	Priene Ören Yeri	37.66	27.30	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.4.1907	Milet Ören Yeri	37.53	27.28	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
14.4.1907	Kapıkırı	37.50	27.52	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
14.4.1907	Selimiye	37.39	27.65	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.4.1907	Güllük	37.24	27.61	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.4.1907	Milas	37.31	27.78	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.4.1907	Güllük	37.24	27.61	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.4.1907	İasos	37.24	27.61	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.4.1907	Güllük	37.24	27.61	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.4.1907	Salih Adası (Tarandos)	37.15	27.51	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.4.1907	Torba	37.08	27.46	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.4.1907	Bodrum	37.03	27.43	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.4.1907	Güllük	37.24	27.61	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.4.1907	Milas	37.31	27.78	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.4.1907	Eskihisar	37.31	28.04	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.4.1907	Turgut	37.36	28.02	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.4.1907	Eskiçine	37.54	28.07	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.4.1907	Doğanyurt	37.59	27.99	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.4.1907	Çine	37.61	28.06	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.4.1907	Aydın	37.84	27.85	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.4.1907	Kuyucak	37.91	28.46	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.4.1907	Geyre (Aphrodisias)	37.71	28.71	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
23.4.1907	Denizli (Laodicea)	37.78	29.10	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
24.4.1907	Pamukkale (Hierapolis)	37.91	29.12	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
24.4.1907	Denizli (Laodicea)	37.78	29.10	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.4.1907	Gürleyik (Honaz)	37.82	29.27	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.4.1907	Kocabaş	37.80	29.33	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.4.1907	Çardak	37.83	29.67	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.4.1907	Apa (Aşağıyenice)	37.88	29.83	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.4.1907	Evciler	38.04	29.88	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.4.1907	Dinar	38.07	30.17	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
27.4.1907	Keçiborlu	37.94	30.30	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
27.4.1907	Gölbaşı	37.86	30.42	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
27.4.1907	Gökçebağ	37.78	30.38	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
27.4.1907	Askeriye	37.77	30.36	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
27.4.1907	Burdur	37.72	30.28	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
28.4.1907	Taşkapı	37.64	30.42	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
28.4.1907	Ağlasun	37.65	30.53	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
28.4.1907	Sagalassos	37.68	30.52	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
28.4.1907	Isparta	37.76	30.55	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
29.4.1907	Eğirdir	37.87	30.85	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.4.1907	Sorkuncak	37.89	30.93	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
30.4.1907	Kalınkilise	37.91	30.95	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.4.1907	Sarıdris	37.94	31.01	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.4.1907	Yaka	38.10	31.04	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.5.1907	Gelendost	38.12	31.01	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.5.1907	Afşar	38.14	30.98	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.5.1907	Çaltı	38.21	31.00	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.5.1907	Tokmacık	38.23	31.00	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
2.5.1907	Akçaşar	38.26	31.05	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
2.5.1907	Yukarıtirtar	38.27	30.94	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
2.5.1907	Limnea Adası	38.26	30.89	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
2.5.1907	Gökçeali	38.29	30.96	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
2.5.1907	Kundanlı	38.33	30.99	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
3.5.1907	Celeptaş	38.33	31.02	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
3.5.1907	Eyüpler	38.29	31.05	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
3.5.1907	Yalvaç	38.30	31.18	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.5.1907	Şarkikaraağaç	38.08	31.36	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.5.1907	Yassıbel	37.99	31.45	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.5.1907	Kireli	37.92	31.54	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.5.1907	Çukurkent	37.89	31.58	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.5.1907	Yenice	37.88	31.59	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.5.1907	Eflatun Pınarı	37.83	31.67	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
7.5.1907	Sadıkıhacı	37.83	31.72	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
7.5.1907	Emen	37.80	31.77	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
7.5.1907	Sevindik	37.82	31.78	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
7.5.1907	Yunuslar	37.90	31.92	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
7.5.1907	Kızılören	37.87	32.11	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
8.5.1907	Sefaköy	37.80	32.14	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
8.5.1907	Eränkaya	37.76	32.19	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
8.5.1907	Kayalı	37.72	32.19	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
8.5.1907	Gökyurt	37.67	32.21	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
10.5.1907	Çayırbağı	37.77	32.32	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
10.5.1907	Konya	37.87	32.49	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.5.1907	Arıkören	37.45	32.93	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.5.1907	Madenşehir	37.44	33.16	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.5.1907	Mihaliçtepe	37.40	33.15	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.5.1907	Madenşehir	37.44	33.16	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.5.1907	Eminler	37.33	33.10	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.5.1907	Demiryurt	37.34	33.06	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.5.1907	İslıhisar	37.36	33.01	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.5.1907	Kisecik	37.39	33.01	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.5.1907	Madenşehir	37.44	33.16	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.5.1907	Mihaliçtepe	37.40	33.15	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.5.1907	Madenşehir	37.44	33.16	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
29.6.1907	Adakale	37.51	33.08	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
29.6.1907	Uzunkuyu	37.54	33.14	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
29.6.1907	Eğilmez	37.53	33.17	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
29.6.1907	Kayacık	37.59	33.21	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
29.6.1907	Ortaoba	37.60	33.23	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
29.6.1907	Hasanoba	37.59	33.28	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
29.6.1907	Hotamış	37.64	33.33	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.6.1907	Karapınar	37.72	33.55	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.6.1907	İkikuyu Yaylası	37.75	33.70	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.7.1907	Karacadağ	37.75	33.80	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
3.7.1907	Ekizli	37.81	33.79	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.7.1907	Gölören	37.85	33.86	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.7.1907	Emirgazi	37.90	33.84	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.7.1907	Belkaya	37.92	33.91	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.7.1907	Obruk	38.00	34.02	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.7.1907	Karakapı	38.06	34.16	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.7.1907	Keçikalesi	38.06	34.12	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.7.1907	Hasandağı	38.13	34.17	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
10.7.1907	Yenipınar	38.17	34.25	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
10.7.1907	Ihlara Vadisi	38.25	34.30	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.7.1907	Uzunkaya	38.29	34.22	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.7.1907	Çeltek	38.32	34.15	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.7.1907	Aksaray	38.37	34.03	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
14.7.1907	Sultanhanı	38.24	33.56	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
14.7.1907	Eşmekaya	38.26	33.44	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.7.1907	Obruk	38.18	33.18	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.7.1907	Akbaş	38.03	32.93	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.7.1907	Konya	37.87	32.49	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.7.1907	Ereğli	37.51	34.05	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.7.1907	İvriz	37.38	34.16	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.7.1907	Ereğli	37.51	34.05	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.7.1907	Konya	37.87	32.49	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
24.7.1907	Afyonkarahisar	38.76	30.54	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
24.7.1907	Eskişehir	39.77	30.53	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.7.1907	Hamidiye	39.96	30.02	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.7.1907	İzmit	40.76	29.92	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.7.1907	İstanbul	41.01	28.98	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
3.8.1907	Graz	47.07	15.44	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Avusturya
8.8.1907	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
20.1.1909	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
21.1.1909	Marsilya	43.30	5.37	Fransa	Fransa
23.1.1909	Messina	38.19	15.55	İtalya Krallığı	İtalya
23.1.1909	Calabria	38.11	15.65	İtalya Krallığı	İtalya

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
26.1.1909	İskenderiyye	31.20	29.92	Britanya İmparatorluğu	Mısır
26.1.1909	Kahire	30.04	31.24	Britanya İmparatorluğu	Mısır
29.1.1909	Port Said	31.27	32.30	Britanya İmparatorluğu	Mısır
30.1.1909	Tel Aviv	32.09	34.78	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
31.1.1909	Beyrut	33.89	35.50	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
2.2.1909	Ain Sofar	33.80	35.70	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
2.2.1909	Riyah	33.85	36.01	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
2.2.1909	Baalbek	34.00	36.21	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
3.2.1909	Hama	35.14	36.76	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
3.2.1909	Halep	36.20	37.13	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
15.2.1909	Sheikh Najjar	36.28	37.24	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
15.2.1909	Sheikh Zayat	36.26	37.27	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
15.2.1909	Shamer	36.25	37.34	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
15.2.1909	El Bab	36.37	37.52	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
16.2.1909	Arimah	36.47	37.72	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
16.2.1909	Menbiç	36.54	37.97	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
17.2.1909	Ayn en Nakhil	36.57	37.99	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
17.2.1909	Çat	36.63	38.04	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
17.2.1909	Avşariye	36.66	38.07	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
17.2.1909	Tell Ahmar	36.67	38.12	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
19.2.1909	Kubbe	36.68	38.16	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
19.2.1909	Mughara	36.66	38.20	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
19.2.1909	Karakozak	36.64	38.22	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
20.2.1909	Tell el 'Abr	36.68	38.09	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
20.2.1909	Kumlu	36.71	38.07	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
20.2.1909	Cerablus	36.82	38.01	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
20.2.1909	Kelekli	36.92	37.99	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.2.1909	Cerablus	36.82	38.01	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
20.2.1909	Tell Ahmar	36.67	38.12	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
21.2.1909	Mughara	36.66	38.20	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
21.2.1909	Sarrin	36.59	38.30	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
22.2.1909	Mesudiye	36.47	38.28	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
22.2.1909	Tell Banat	36.45	38.28	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
22.2.1909	Rumeyle	36.31	38.20	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
23.2.1909	Tell Ajwayf	36.26	38.20	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
23.2.1909	Şeyh Sin	36.22	38.18	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
23.2.1909	Jerniyye	36.16	38.24	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
23.2.1909	Tell Ghara	36.22	38.15	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
23.2.1909	Bersiba	36.24	38.14	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
24.2.1909	Şeyh Hasan	36.20	38.11	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
24.2.1909	Halawah	36.13	38.10	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
24.2.1909	Muraibet	36.07	38.11	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
24.2.1909	Wasta	35.98	38.32	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
25.2.1909	Mudawwarah	35.91	38.43	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
25.2.1909	Caber Kalesi	35.90	38.48	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
26.2.1909	Kudayran	35.88	38.72	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
26.2.1909	Billaneh	35.91	38.73	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
26.2.1909	Tell Abd Ali	35.92	38.77	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
27.2.1909	Haragla	35.96	38.95	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
27.2.1909	Rakka	35.95	39.01	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
1.3.1909	Rakka Samra	35.93	39.09	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
1.3.1909	Cebel Munahir	35.93	39.27	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
1.3.1909	Kabur El Cebel	35.86	39.26	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
2.3.1909	Jedide	35.85	39.32	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
2.3.1909	Abu Said	35.83	39.40	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
2.3.1909	Tell Shair	35.97	39.55	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
2.3.1909	Jubb Sha'ir	35.97	39.59	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
3.3.1909	Khumeida	35.76	39.74	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
3.3.1909	Abu Atik	35.75	39.81	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
3.3.1909	Zebebiye	35.67	39.84	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
3.3.1909	Kubra	35.62	39.87	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
3.3.1909	Umm Rejeiba	35.59	39.92	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
4.3.1909	Deyrizzor	35.34	40.17	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
6.3.1909	Busayrah	35.16	40.43	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
7.3.1909	Mayadin	35.03	40.48	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
8.3.1909	Abu Hammam	34.80	40.66	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
8.3.1909	Tell Abu'l Hasan	34.65	40.90	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
9.3.1909	Abu Kamal	34.46	40.94	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
10.3.1909	Al Qaim	34.41	41.05	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
11.3.1909	Jabariyyeh	34.45	41.28	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
11.3.1909	Ajamiyah	34.49	41.62	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
12.3.1909	Rawa	34.48	41.92	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
12.3.1909	Ane	34.37	41.99	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
13.3.1909	Fuheymi	34.28	42.16	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
14.3.1909	Haditha	34.14	42.38	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
15.3.1909	Haqlaniyah	34.08	42.36	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
15.3.1909	Alus	34.02	42.41	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
15.3.1909	Khan al Baghdadi	33.85	42.55	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
16.3.1909	Hit	33.64	42.82	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
17.3.1909	Al Mamureh	33.62	42.79	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
18.3.1909	Kbeisa	33.59	42.62	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
19.3.1909	Khubbaz	33.54	42.24	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
20.3.1909	Kbeisa	33.59	42.62	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
21.3.1909	Abu Jir	33.26	42.89	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
22.3.1909	Thumail	33.08	42.95	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
23.3.1909	Rahhaliyah	32.77	43.39	Osmanlı İmparatorluğu	Irak

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
24.3.1909	Shitathah	32.57	43.49	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
25.3.1909	Ukhaidir	32.44	43.60	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
30.3.1909	Kerbela	32.61	44.04	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
31.3.1909	Al Musaiyib	32.78	44.29	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
1.4.1909	Mahawil	32.66	44.40	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
1.4.1909	Babil	32.54	44.42	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
4.4.1909	Mahmudiyyeh	33.05	44.46	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
5.4.1909	Ktesiphon (Medain)	33.09	44.58	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
6.4.1909	Bağdat	33.31	44.39	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
13.4.1909	Muşahhida	33.64	44.24	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
13.4.1909	Sumaiyha	33.85	44.24	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
14.4.1909	Beled	34.01	44.15	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
15.4.1909	Kadisiye	34.10	43.96	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
15.4.1909	Al Qaim	34.12	43.92	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
15.4.1909	Samarra	34.20	43.90	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
19.4.1909	Eski Bağdat	34.32	43.84	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
19.4.1909	Abu Dalaf	34.37	43.80	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
20.4.1909	Al Dawr	34.45	43.79	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
20.4.1909	Tikrit	34.61	43.68	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
22.4.1909	Baiji (Sheramiyah)	34.93	43.49	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
23.4.1909	Asur	35.46	43.26	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
26.4.1909	Tell Qayyarah	35.80	43.28	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
27.4.1909	Hammam Ali	36.16	43.25	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
28.4.1909	Musul	36.34	43.13	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
4.5.1909	Mor Behnam	36.14	43.41	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
5.5.1909	Karakuş (Bahdida)	36.27	43.38	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
5.5.1909	Bartella	36.35	43.38	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
5.5.1909	Mor Mattai	36.47	43.38	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
6.5.1909	Chem Reş	36.57	43.39	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
6.5.1909	Mukbil	36.62	43.40	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
6.5.1909	Mamreşan	36.67	43.43	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
6.5.1909	Barrash	36.72	43.44	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
6.5.1909	Bavian	36.74	43.42	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
7.5.1909	Afrifah	36.75	43.38	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
7.5.1909	Baadri	36.72	43.25	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
7.5.1909	Laleş	36.77	43.30	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
8.5.1909	Baadri	36.72	43.25	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
8.5.1909	Jerrahi	36.70	43.21	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
8.5.1909	Beban	36.70	43.15	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
8.5.1909	Alkuş	36.74	43.10	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
8.5.1909	Rakaban	36.77	42.98	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
8.5.1909	Girepan	36.78	42.93	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
9.5.1909	Duhok	36.86	42.94	Osmanlı İmparatorluğu	Irak

Tarih	Konum	Enlem	Boylam	Ülke	Günümüzdeki Ülke
9.5.1909	Semail	36.85	42.84	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
9.5.1909	Tell Marun	36.92	42.78	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
9.5.1909	Gire Reş	36.95	42.75	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
9.5.1909	Koleh	37.06	42.61	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
10.5.1909	Zaho	37.14	42.68	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
11.5.1909	Dornekh	37.17	42.59	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
11.5.1909	Başköy (Tel Kabun)	37.20	42.52	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
11.5.1909	Silopi	37.25	42.47	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
11.5.1909	Esenli (Germük)	37.29	42.44	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
11.5.1909	Dader	37.31	42.42	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
11.5.1909	Kösreli (Hassena)	37.34	42.42	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.5.1909	Cudi Dağı	37.38	42.35	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.5.1909	Cizre	37.33	42.19	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.5.1909	Kasrik Kabartması	37.40	42.18	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.5.1909	Finik	37.41	42.07	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.5.1909	Hendek	37.40	42.06	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.5.1909	Sırtköy (Tilalan)	37.37	42.03	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.5.1909	Kevah (Kodah)	37.35	41.96	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.5.1909	İdil (Azak)	37.34	41.89	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.5.1909	Tepeli (Selekun)	37.32	41.80	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.5.1909	Öğündük (Middo)	37.34	41.75	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.5.1909	Uçarlı (Temerz)	37.30	41.71	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.5.1909	Karalar (Arabani)	37.30	41.67	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.5.1909	Haberli (Basbirin)	37.31	41.62	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.5.1909	Sarıköy (Sare)	37.29	41.62	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.5.1909	Gernashasur	37.23	41.59	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.5.1909	Hatem Tai Kalesi	37.21	41.61	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.5.1909	Geliah (Muğara Kala)	37.21	41.62	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.5.1909	Değirmencik (Kolikan)	37.15	41.62	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.5.1909	Bakacak (Kinik)	37.15	41.60	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.5.1909	Yenikale (Kal'at ej Jedid)	37.19	41.45	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.5.1909	Dibek (Badib)	37.21	41.45	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.5.1909	Üçyol (Useh Dereh)	37.22	41.41	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.5.1909	Mor Evgin (Der Mor Augen)	37.17	41.41	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.5.1909	Mor Yuhanna (Deyr Gazel)	37.17	41.42	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.5.1909	Mor Melko	37.24	41.43	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.5.1909	Üçköy (Harapali)	37.26	41.43	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.5.1909	Çayırılı (Kefnas)	37.33	41.46	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.5.1909	Deyrulmur (Mor Gabriel)	37.32	41.54	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.5.1909	Doğançay (Mezizek)	37.37	41.45	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.5.1909	Midyat	37.41	41.38	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.5.1909	Bağlarbaşı (Arnas)	37.46	41.46	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.5.1909	Narlı (Halah)	37.46	41.49	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
22.5.1909	Altıntaş (Keferze)	37.44	41.53	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.5.1909	Hanlar (Hanik)	37.45	41.58	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.5.1909	Anıtlı (Hah)	37.48	41.61	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.5.1909	Çatalçam (Dersalip)	37.56	41.61	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.5.1909	Anıtlı (Hah)	37.48	41.61	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
28.5.1909	Başyurt (Zahuran)	37.43	41.64	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
28.5.1909	Altıntaş (Keferze)	37.44	41.53	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
28.5.1909	Bağlarbaşı (Arnas)	37.46	41.46	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
28.5.1909	Midyat	37.41	41.38	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
29.5.1909	Söğütlü (Kinderip)	37.45	41.22	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
29.5.1909	Şenköy (Epşe)	37.47	41.19	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
29.5.1909	Sarıkaya (Haldah)	37.52	41.14	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
29.5.1909	Dereçi (Killit)	37.55	40.96	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.5.1909	Savur	37.54	40.89	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.5.1909	Başkavak (Ahmedi)	37.57	40.89	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.5.1909	Tepecik (Girikihacıfaris)	37.68	40.85	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.5.1909	Doruk (Gireizer)	37.70	40.79	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.5.1909	İsapınar	37.72	40.75	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.5.1909	Koğuk	37.74	40.72	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.5.1909	Karapınar	37.76	40.68	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.5.1909	Türkmenhacı	37.81	40.61	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.5.1909	Üçtepe (Kerha)	37.83	40.54	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.5.1909	Santoprak (Holan)	37.84	40.47	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
31.5.1909	Satı	37.86	40.36	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
31.5.1909	Tanoğlu (Sadi)	37.89	40.28	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
31.5.1909	Diyarbakır	37.91	40.24	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.6.1909	Yolaltı (Şilbe)	37.95	40.19	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.6.1909	Üçkuyu	37.98	40.15	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.6.1909	Varhanlar (Tüllük)	38.06	40.07	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.6.1909	Aşağıkuyulu (Tarmul)	38.17	39.91	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.6.1909	Sallica (Taydo-Kaydeu)	38.18	39.88	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.6.1909	Ahmetli (Şava)	38.18	39.87	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.6.1909	Yüksel (Tilhum)	38.18	39.83	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.6.1909	Kadı Köyü	38.23	39.78	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.6.1909	Ergani	38.27	39.76	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.6.1909	Meryemana Manastırı	38.29	39.76	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.6.1909	Kalemdan Köprüsü	38.35	39.72	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.6.1909	Maden	38.39	39.67	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.6.1909	Tekevler (Pirnos)	38.50	39.62	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.6.1909	Gezin	38.52	39.55	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.6.1909	Hazar Gölü (Gölcük)	38.53	39.50	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.6.1909	Gölaradı (Şepken)	38.55	39.44	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
6.6.1909	Güntaşı (Kövenk)	38.58	39.34	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
7.6.1909	Elazığ (Mezire)	38.67	39.22	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
8.6.1909	Hankendi	38.58	39.06	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
8.6.1909	Tell Mahmut	38.56	39.06	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
8.6.1909	Durupınar (Çalomezrası)	38.55	39.05	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
8.6.1909	Yolaçtı (Safolar)	38.54	39.03	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
8.6.1909	Işıkoyu (Pağnik)	38.53	39.02	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
8.6.1909	Gözpınar (Melikan)	38.52	39.01	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
8.6.1909	Çolakuşağı	38.49	39.02	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
8.6.1909	Dutluköy (Tutluk)	38.46	38.88	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
8.6.1909	Kömürhan	38.45	38.81	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
8.6.1909	İzoğlu	38.43	38.70	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
9.6.1909	Kapıkaya (Mamekan)	38.37	38.57	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
9.6.1909	Hachaliloğlu Çiftliği	38.33	38.47	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
9.6.1909	Malatya	38.35	38.32	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
10.6.1909	Orduzu (Ordasu)	38.37	38.37	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
10.6.1909	Parnieh (Şanlıkaya)	38.38	38.38	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
10.6.1909	Aslantepe	38.38	38.36	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
10.6.1909	Battalgazi (Eski Malatya)	38.42	38.36	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
10.6.1909	Hatunsuyu	38.42	38.31	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
10.6.1909	Yaka Mahallesi (Mezre)	38.42	38.28	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
10.6.1909	Çiftlik	38.41	38.26	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
10.6.1909	Samanköy	38.40	38.24	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
10.6.1909	Şahnahan	38.42	38.21	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
10.6.1909	Duruldu (Elemendik)	38.32	38.16	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
11.6.1909	Akçadağ (Arga)	38.34	37.97	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
11.6.1909	Develi	38.38	37.90	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
11.6.1909	Levent	38.44	37.87	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.6.1909	Çatalbahçe (Samah)	38.50	37.85	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.6.1909	Ozan	38.51	37.85	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.6.1909	Mollauşağı	38.50	37.82	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.6.1909	Ilıca (Palanga)	38.51	37.72	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.6.1909	Hisarkale (Kötükale)	38.48	37.68	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.6.1909	Yeşiltaş (İspekçur)	38.50	37.64	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.6.1909	Darendede	38.56	37.49	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.6.1909	Yazıköy	38.67	37.44	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
14.6.1909	Bahçeici (Tikmen)	38.71	37.37	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
14.6.1909	Suçatı (Telin)	38.72	37.36	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
14.6.1909	Gürün	38.72	37.28	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
14.6.1909	Kızılören	38.79	37.21	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
14.6.1909	Osmandede	38.75	37.01	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.6.1909	Kaynarca	38.76	36.98	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.6.1909	Göbekören (Köpekören)	38.74	36.93	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.6.1909	Beypınarı	38.75	36.87	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
15.6.1909	Borandere	38.76	36.54	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.6.1909	Karagöz	38.76	36.47	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.6.1909	Mehmetbey	38.75	36.41	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.6.1909	Pınarbaşı (Aziziye)	38.72	36.39	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.6.1909	Emeğil	38.67	36.31	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.6.1909	Kızılhan	38.67	36.24	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.6.1909	Pazarören	38.68	36.16	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.6.1909	Köprübaşı (Ekrek)	38.67	36.04	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.6.1909	Yünören (Kolete)	38.60	35.95	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.6.1909	Kızılören	38.58	35.91	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.6.1909	Turanlı (Köpekli)	38.50	35.84	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.6.1909	Tomarza	38.45	35.80	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.6.1909	Büyük Süvegenler	38.39	35.92	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.6.1909	Kokarkuyu (Arslantaş)	38.38	36.15	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.6.1909	Kayapınar	38.33	36.27	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.6.1909	Elemanlı (Alamanlı)	38.33	36.29	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.6.1909	Şar (Shehr)	38.33	36.33	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.6.1909	Elemanlı (Alamanlı)	38.33	36.29	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.6.1909	Büyük Süvegenler	38.39	35.92	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.6.1909	Tomarza	38.45	35.80	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.6.1909	Kömür	38.50	35.75	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.6.1909	Ekinli (Mardin)	38.52	35.73	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.6.1909	Yamaçlı	38.56	35.71	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.6.1909	Başakpınar (İspile)	38.66	35.63	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.6.1909	Talas	38.69	35.55	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.6.1909	Kayseri	38.72	35.49	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
24.6.1909	Yeşilhisar	38.35	35.09	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.6.1909	Araplı	38.24	35.06	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.6.1909	Aktaş (Andaval)	38.03	34.77	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
26.6.1909	Niğde	37.97	34.68	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
27.6.1909	Bulgurluk	37.60	34.20	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
27.6.1909	Ereğli	37.51	34.05	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
29.6.1909	Kılbasan	37.32	33.19	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
29.6.1909	Madenşehir	37.44	33.16	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.7.1909	Arıkören	37.45	32.93	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.7.1909	Konya	37.87	32.49	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
3.7.1909	Eskişehir	39.77	30.53	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.7.1909	İstanbul	41.01	28.98	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.7.1909	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
16.2.1910	Roma	41.90	12.50	İtalya Krallığı	İtalya
27.3.1910	Spoletto	42.75	12.73	İtalya Krallığı	İtalya
29.3.1910	Ancona	43.62	13.52	İtalya Krallığı	İtalya
30.3.1910	Split	43.51	16.44	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Hırvatistan

Tarih	Konum	Enlem	Boylam	Ülke	Günümüzdeki Ülke
5.4.1910	Trogir	43.52	16.25	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Hırvatistan
5.4.1910	Şibenik	43.74	15.90	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Hırvatistan
5.4.1910	Zadar	44.12	15.23	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Hırvatistan
5.4.1910	Pula	44.87	13.85	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Hırvatistan
6.4.1910	Porec	45.23	13.59	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Hırvatistan
6.4.1910	Trieste	45.65	13.78	İtalya Krallığı	İtalya
6.4.1910	Udinese	46.07	13.23	İtalya Krallığı	İtalya
6.4.1910	Venedik	45.44	12.32	İtalya Krallığı	İtalya
7.4.1910	Ravenna	44.42	12.20	İtalya Krallığı	İtalya
15.4.1910	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
18.8.1910	Münih	48.14	11.58	Alman İmparatorluğu	Almanya
24.8.1910	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
26.8.1910	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
4.1.1911	Paris	48.86	2.35	Fransa	Fransa
5.1.1911	Marsilya	43.30	5.37	Fransa	Fransa
7.1.1911	Messina	38.19	15.55	İtalya Krallığı	İtalya
10.1.1911	İskenderiyye	31.20	29.92	Britanya İmparatorluğu	Mısır
10.1.1911	Kahire	30.04	31.24	Britanya İmparatorluğu	Mısır
13.1.1911	Port Said	31.27	32.30	Britanya İmparatorluğu	Mısır
14.1.1911	Tel Aviv	32.09	34.78	Osmanlı İmparatorluğu	İsrail
15.1.1911	Beyrut	33.89	35.50	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
17.1.1911	Riyah	33.85	36.01	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
17.1.1911	Zebedani	33.73	36.10	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
17.1.1911	Şam	33.51	36.28	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
9.2.1911	Dumayr	33.64	36.69	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
10.2.1911	El Huwa'ı El Rashid	33.62	37.06	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
12.2.1911	Saiqal	33.69	37.29	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
12.2.1911	Aita	33.74	37.42	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
13.2.1911	Wadi Heil	33.74	37.68	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
13.2.1911	Ard Murra	33.75	37.81	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
13.2.1911	Shehami	33.79	38.10	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
14.2.1911	Lukta	33.72	38.23	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
15.2.1911	Khafiya	33.72	38.43	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
15.2.1911	Khor et Teneif	33.70	38.71	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
15.2.1911	Hamad	33.66	39.03	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
16.2.1911	Walij	33.62	39.26	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
16.2.1911	Wadi Swab	33.55	39.48	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
17.2.1911	Melusi	33.40	39.84	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
18.2.1911	Ajarmiyah	33.50	40.47	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
19.2.1911	Wadi El Oud	33.53	40.78	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
20.2.1911	Mehaiwar	33.55	41.09	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
21.2.1911	Qasr Amij	33.43	41.70	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
22.2.1911	Khubbaz	33.54	42.24	Osmanlı İmparatorluğu	Irak

Tarih	Konum	Enlem	Boylam	Ülke	Günümüzdeki Ülke
23.2.1911	Kbeisa	33.59	42.62	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
23.2.1911	Hit	33.64	42.79	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
25.2.1911	Khan Rayyat	33.50	43.04	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
25.2.1911	Ramadi	33.45	43.27	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
26.2.1911	Abu Furuk	33.02	43.57	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
27.2.1911	Rahhaliyah	32.77	43.39	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
27.2.1911	Shitathah	32.57	43.49	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
28.2.1911	Ukhaidir	32.44	43.60	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
6.3.1911	Ruhban	32.07	44.06	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
7.3.1911	Necef	32.02	44.33	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
9.3.1911	Hille	32.48	44.42	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
11.3.1911	Mahawil	32.66	44.40	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
11.3.1911	Mahmudiyyeh	33.05	44.46	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
12.3.1911	Bağdat	33.31	44.39	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
19.3.1911	Beni Saad	33.57	44.55	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
19.3.1911	Bakuba	33.75	44.65	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
20.3.1911	Shahraban (Miqdadiyah)	33.97	44.93	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
21.3.1911	Kızıl Rabat	34.18	45.14	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
22.3.1911	Hanakin	34.35	45.39	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
23.3.1911	Kasr-ı Şirin	34.52	45.58	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
26.3.1911	Hoşkuru	34.56	45.46	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
26.3.1911	Bi'r Hudra	34.58	45.32	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
27.3.1911	Karabulak	34.49	45.19	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
27.3.1911	Rahem Warka	34.62	45.04	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
28.3.1911	Tuzhurmatu	34.89	44.63	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
29.3.1911	Tauq	35.14	44.45	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
30.3.1911	Matara	35.22	44.39	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
30.3.1911	Kerkük	35.47	44.40	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
1.4.1911	Altunköprü	35.75	44.14	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
1.4.1911	Palkana	35.73	44.01	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
2.4.1911	Davud Gorga	35.69	43.89	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
2.4.1911	Suleyman Bahşyan	35.69	43.84	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
2.4.1911	Karaçok Dağı	35.66	43.80	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
2.4.1911	Kurd Karawi	35.65	43.70	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
2.4.1911	Pungina	35.62	43.69	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
2.4.1911	Golgameş	35.62	43.58	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
3.4.1911	Shargat	35.52	43.23	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
7.4.1911	Hatra	35.58	42.74	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
9.4.1911	Wadi Tharthar	35.99	42.48	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
10.4.1911	Ain Ghazal	36.25	41.97	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
11.4.1911	Sincar	36.32	41.86	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
13.4.1911	Kızılkent	36.32	41.79	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
13.4.1911	Gabbara	36.32	41.75	Osmanlı İmparatorluğu	Irak

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
13.4.1911	Gaddala	36.30	41.68	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
13.4.1911	Majnuniyeh	36.30	41.59	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
13.4.1911	Sekeniyyeh	36.31	41.56	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
13.4.1911	Shillu	36.34	41.48	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
13.4.1911	Samuka	36.36	41.54	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
14.4.1911	Tell Khudr	36.73	41.44	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
15.4.1911	Wadi Jarrah	36.83	41.42	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
15.4.1911	Antariyyeh (Kamışlı)	37.05	41.25	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
15.4.1911	Nusaybin	37.07	41.22	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.4.1911	Kodo	37.08	41.12	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
17.4.1911	Durakbaşı (Kasr-ı Serçehan)	37.11	41.07	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.4.1911	Dara	37.18	40.95	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.4.1911	Akinci (Kasr Kalendarı)	37.17	40.85	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.4.1911	Ortaköy (Hurrin)	37.23	40.79	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
18.4.1911	Mardin	37.32	40.73	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.4.1911	Bülbül (Benabil)	37.31	40.84	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.4.1911	Nu'man Bey Kalesi	37.32	40.85	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.4.1911	Sancar (Thub)	37.31	40.88	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.4.1911	Pınarcık (Reşke Arabu)	37.33	40.91	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.4.1911	Kaynakkaya (Küti)	37.34	40.93	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.4.1911	Taşlıca (Khansora)	37.34	40.98	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.4.1911	Kayagöze (Xirbê Mamitê)	37.33	40.99	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.4.1911	Harmankaya (Khawarikh)	37.32	41.00	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.4.1911	Duygulu (Yezdi)	37.32	41.01	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.4.1911	Göllü	37.34	41.04	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.4.1911	Beşikkaya (Fafik)	37.37	41.10	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.4.1911	İkitepe (Kersifan)	37.35	41.12	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.4.1911	Kayabalı (Kermet)	37.36	41.14	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.4.1911	Gelinkaya (Kefr Howar)	37.42	41.27	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.4.1911	Estel	37.43	41.34	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.4.1911	Midyat	37.41	41.38	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
23.4.1911	Bağlarbaşı (Arnas)	37.46	41.46	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
23.4.1911	Barıştepe (Salhe)	37.48	41.41	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
23.4.1911	Midyat	37.41	41.38	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
24.4.1911	Doğançay (Mezizek)	37.37	41.45	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
24.4.1911	Mor Gabriel	37.32	41.54	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.4.1911	Güngören (Keferbé)	37.32	41.56	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.4.1911	Tulgalı (Xirbexalid)	37.36	41.54	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.4.1911	İkizdere (Debun)	37.41	41.54	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.4.1911	Altıntaş (Keferze)	37.44	41.53	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
26.4.1911	Anıtlı (Hah)	37.48	41.61	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
26.4.1911	Ortaca (Heshterik)	37.47	41.56	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
26.4.1911	Gülveren (Behwar)	37.49	41.49	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye

Tarih	Konum	Enlem	Boylam	Ülke	Günümüzdeki Ülke
26.4.1911	Bardakçı (Baté)	37.49	41.43	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
26.4.1911	Barıştepe (Salhe)	37.48	41.41	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
26.4.1911	Mercimekli (Habsenas)	37.47	41.34	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
27.4.1911	Yolağzı (Derindip)	37.53	41.35	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
27.4.1911	Gercüş (Kefr Coz)	37.57	41.38	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
27.4.1911	Başarköy (Erdewa)	37.62	41.42	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
27.4.1911	Gürbüz (Khirbeh Tak)	37.64	41.43	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
27.4.1911	Hasankeyf	37.71	41.41	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.4.1911	Zeynelbey Türbesi	37.72	41.41	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.4.1911	Kılıç (Zeriyeh)	37.72	41.38	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.4.1911	Urganlı (Zağora)	37.73	41.35	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.4.1911	Kefrap Harap	37.73	41.30	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.4.1911	Çeşmebaşı (Serekani)	37.75	41.27	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.4.1911	Demirbilek (Meymuniye)	37.79	41.24	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.4.1911	Binatlı (Biledur)	37.85	41.22	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.4.1911	Kösetarla (Kiredi)	37.89	41.20	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
30.4.1911	Ayrancı (Deyr Kira)	37.88	41.28	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.5.1911	İnpınar (Haznemir)	37.94	41.26	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.5.1911	Bilek (Bolind)	37.99	41.26	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.5.1911	Otluca (Megirecal)	38.02	41.25	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.5.1911	Samanyolu (Kanik)	38.11	41.23	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.5.1911	Malabadi Köprüsü (Batman Bridge)	38.15	41.20	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.5.1911	Kaldırımbaşı (Babına)	38.12	41.13	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
1.5.1911	Silvan (Meyyafarikin)	38.14	41.01	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.5.1911	Serab	38.14	40.91	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.5.1911	Yolarası (Kurdi)	38.13	40.89	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.5.1911	Güçlü (Zeir)	38.13	40.91	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.5.1911	Darköprü (Aslo)	38.14	40.82	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.5.1911	Sulubağ (Hüseynköy)	38.09	40.79	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.5.1911	Güzeldere	38.07	40.75	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.5.1911	Heybelikonak (Areh - Kayık)	38.06	40.74	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.5.1911	Kutlualan (Şeyh Davudan)	38.05	40.71	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
4.5.1911	Akçay (Sofiyen)	38.02	40.67	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.5.1911	Tatlıçayır (Karh Zirka)	38.01	40.64	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.5.1911	Arslanoğlu Çayı	38.00	40.60	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.5.1911	Arslanoğlu	38.00	40.58	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.5.1911	Işıklar (Haydarlı)	37.99	40.52	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.5.1911	Çataksu (Çayanen)	37.98	40.45	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.5.1911	Köşk (Keugh)	37.98	40.50	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.5.1911	Tavukluçiftlik	37.96	40.43	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.5.1911	Ambar Çayı	37.96	40.40	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.5.1911	Pınardüzü (Çirnik)	37.94	40.37	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.5.1911	Karabaş	37.93	40.32	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
5.5.1911	Tanoğlu (Sa'di)	37.89	40.28	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.5.1911	Ongözlü Köprü	37.89	40.23	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
5.5.1911	Dişarbakır	37.91	40.24	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
11.5.1911	Hüyükdibi (Melkiş)	37.71	40.26	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
11.5.1911	Dilaver Köprüsü (Dilaverhan)	37.67	40.23	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
11.5.1911	Avdalı (Bir Bazan)	37.59	40.22	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
11.5.1911	Ortaören (Ortaviran)	37.56	40.20	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
11.5.1911	Bucak (Thither-Tawik)	37.53	40.17	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
11.5.1911	Derinsu (Bughur)	37.46	40.08	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.5.1911	Üçtepe (Beloti)	37.39	40.08	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.5.1911	Çivili (Bizmaro)	37.38	40.06	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.5.1911	Akça (Siyamed)	37.36	40.03	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.5.1911	Katu (Kunu)	37.33	39.99	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.5.1911	İncirli	37.27	39.98	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.5.1911	Bakımlı (Mangesor)	37.25	39.95	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.5.1911	Dinçkök (Yedi Na'suk)	37.25	39.90	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.5.1911	Çıralı (Çeçena)	37.25	39.87	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.5.1911	Kermi (Yukarıbağ)	37.24	39.85	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.5.1911	Büyükçavuş (Hacı Zeyid)	37.24	39.81	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
12.5.1911	Viranşehir	37.23	39.74	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.5.1911	Elgün (Atşana)	37.17	39.83	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.5.1911	Beyazkule (Kabr El Abyad)	37.02	39.91	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.5.1911	Tell Kakhurt	36.97	39.95	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.5.1911	Kepez	36.88	40.03	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.5.1911	Ceylanpınar (Resulayn)	36.86	40.06	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
14.5.1911	Tell Halef	36.83	40.04	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.5.1911	Tell Harbe	36.86	39.98	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.5.1911	Hazuk (Kazıktepe)	36.82	39.78	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.5.1911	Şeyh Nasır	36.86	39.77	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.5.1911	Umm Shahrib	36.82	39.70	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
15.5.1911	Tell Kamr (Gömer Tepe)	36.82	39.59	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.5.1911	Doğukesmekaya (Kasr Antar & Kasr Buit)	36.85	39.43	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.5.1911	Şuayibşehir	36.87	39.37	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.5.1911	Tetktek Dağları	36.92	39.23	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.5.1911	Coşanlar (Resm el Cibbun)	36.90	39.11	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.5.1911	Tekneli (Curun Ebu Zeyd)	36.89	39.10	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.5.1911	Şükürali (Shukur)	36.89	39.07	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.5.1911	Tantana	36.88	39.06	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
16.5.1911	Harran	36.86	39.03	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.5.1911	Buğdaytepe (Tel Hunta)	36.89	39.01	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.5.1911	Minare	36.93	39.00	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.5.1911	Keçikıran (Çekran)	36.97	38.98	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.5.1911	Tokoğlu (Mezyed)	37.00	38.96	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye

Tarih	Konum	Enlem	Boylam	Ülke	Günümüzdeki Ülke
17.5.1911	Kut Nehri Köprüsü	37.02	38.94	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.5.1911	Sultantepe	37.05	38.91	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.5.1911	Hancığaz (Kanjar)	37.09	38.86	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
17.5.1911	Şanlıurfa	37.15	38.79	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.5.1911	Faris Paşa Hayratı	37.14	38.71	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.5.1911	Karaseki	37.11	38.62	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.5.1911	Özgedik (Resulhub)	37.12	38.51	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.5.1911	Överler (Mağaracık)	37.11	38.43	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
19.5.1911	Büyükhan (Çarmelik)	37.12	38.40	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.5.1911	Taşbasan (Ağaca)	37.11	38.36	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.5.1911	Belik	37.10	38.36	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.5.1911	Aşağıkarıncalı (Abamor)	37.09	38.33	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.5.1911	Hacılı	37.10	38.28	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.5.1911	Medirbaz (Yukarı Yeniçağ)	37.10	38.25	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.5.1911	Cerdo (Ağırtaş)	37.07	38.21	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.5.1911	Kulaksız	37.08	38.19	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.5.1911	Aratdağı	37.06	38.14	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
20.5.1911	Birecik	37.03	37.98	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
21.5.1911	Karkamış	36.83	38.00	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
22.5.1911	Keklice	36.80	37.96	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
22.5.1911	Kundura	36.74	37.89	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
22.5.1911	Balviran	36.73	37.85	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
23.5.1911	Halep	36.20	37.13	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
26.5.1911	Riyaq	33.85	36.01	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
26.5.1911	Beyrut	33.89	35.50	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
28.5.1911	Rodos	36.43	28.22	Osmanlı İmparatorluğu	Yunanistan
29.5.1911	Khios	38.37	26.13	Osmanlı İmparatorluğu	Yunanistan
29.5.1911	İzmir	38.42	27.14	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
31.5.1911	İstanbul	41.01	28.98	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
7.6.1911	Viyana	48.21	16.37	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Avusturya
10.6.1911	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
15.9.1912	Berlin	52.52	13.40	Alman İmparatorluğu	Almanya
10.10.1912	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık
16.11.1913	Marsilya	43.30	5.37	Fransa	Fransa
17.11.1913	Messina	38.19	15.55	İtalya Krallığı	İtalya
18.11.1913	İskenderiyye	31.20	29.92	Britanya İmparatorluğu	Mısır
21.11.1913	Beyrut	33.89	35.50	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
25.11.1913	Riyaq	33.85	36.01	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
25.11.1913	Zebedani	33.73	36.10	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
25.11.1913	Şam	33.51	36.28	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
16.12.1913	Dumayr	33.64	36.69	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
18.12.1913	Tell Abid	33.57	36.90	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
19.12.1913	Tell Milha	33.57	37.03	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
20.12.1913	Makhul	33.37	37.30	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
20.12.1913	Jabal Sais	33.31	37.36	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
22.12.1913	Umm ad Duhn	33.08	37.60	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
23.12.1913	Tell Firdas	32.87	37.76	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
24.12.1913	Qasr Burqu	32.61	37.97	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
26.12.1913	Tell Resai	32.48	37.75	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
27.12.1913	Tall Ashkaf	32.28	37.64	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
28.12.1913	Al Fehdawi	32.15	37.24	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
30.12.1913	Mihdad	32.08	37.10	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
30.12.1913	Baida	31.88	36.88	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
31.12.1913	Azrak	31.88	36.83	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
3.1.1914	Qasr Al Kaharaneh	31.73	36.46	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
6.1.1914	Musattar	31.75	36.14	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
7.1.1914	Qasr Mushatta	31.74	36.01	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
10.1.1914	Amman	31.91	35.95	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
16.1.1914	Tuneib	31.80	35.95	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
16.1.1914	Jizah	31.70	35.95	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
18.1.1914	Bawaliyyat	31.46	36.36	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
18.1.1914	Qasr Tuba	31.33	36.57	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
20.1.1914	Thlaithuwat	30.97	36.65	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
21.1.1914	Bair	30.76	36.67	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
22.1.1914	Wadi Ukheidir al Mataha	30.65	36.74	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
23.1.1914	Shuaib	30.25	36.90	Osmanlı İmparatorluğu	Ürdün
24.1.1914	Umm Ruqaybah	29.85	37.46	Osmanlı İmparatorluğu	Suudi Arabistan
24.1.1914	Tubaiq	29.53	37.50	Osmanlı İmparatorluğu	Suudi Arabistan
6.2.1914	Mara al Malaida	29.08	38.39	Osmanlı İmparatorluğu	Suudi Arabistan
10.2.1914	Helwan	28.47	39.26	Osmanlı İmparatorluğu	Suudi Arabistan
14.2.1914	Bi'r Hayzan	27.49	39.21	Osmanlı İmparatorluğu	Suudi Arabistan
16.2.1914	İrnan	27.27	39.73	Osmanlı İmparatorluğu	Suudi Arabistan
20.2.1914	Misma	27.51	40.13	Osmanlı İmparatorluğu	Suudi Arabistan
21.2.1914	Habran	27.74	40.59	Osmanlı İmparatorluğu	Suudi Arabistan
23.2.1914	Umm Gulban	27.89	40.80	Osmanlı İmparatorluğu	Suudi Arabistan
25.2.1914	Hail	27.51	41.68	Osmanlı İmparatorluğu	Suudi Arabistan
14.3.1914	Hayyaniye	28.71	42.31	Osmanlı İmparatorluğu	Suudi Arabistan
15.3.1914	Lowqah	29.82	42.74	Osmanlı İmparatorluğu	Suudi Arabistan
20.3.1914	Juwayrad	31.37	43.60	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
21.3.1914	Hisb	31.49	43.95	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
22.3.1914	Ain Sayyid	31.71	44.40	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
23.3.1914	Necef	32.02	44.33	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
24.3.1914	Al Musaiyib	32.78	44.29	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
24.3.1914	Bağdat	33.31	44.39	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
30.3.1914	Haswa	32.11	44.29	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
30.3.1914	Mahawil	32.66	44.40	Osmanlı İmparatorluğu	Irak

<i>Tarih</i>	<i>Konum</i>	<i>Enlem</i>	<i>Boylam</i>	<i>Ülke</i>	<i>Günümüzdeki Ülke</i>
30.3.1914	Babil	32.54	44.42	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
2.4.1914	Al Musaiyib	32.78	44.29	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
2.4.1914	Mahmudiyyeh	33.05	44.46	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
2.4.1914	Bağdat	33.31	44.39	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
13.4.1914	Felluce	33.35	43.78	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
14.4.1914	Ramadi	33.45	43.27	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
15.4.1914	Abu Jir	33.26	42.89	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
16.4.1914	Wizah	33.11	42.58	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
18.4.1914	Qasr Amij	33.43	41.70	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
19.4.1914	Mehaiwar	33.55	41.09	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
21.4.1914	Halqum	33.73	40.51	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
23.4.1914	Wadi Swab	33.55	39.48	Osmanlı İmparatorluğu	Irak
24.4.1914	Wadi Al Miyah	34.10	39.57	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
25.4.1914	Wadi Al Juffah	34.50	38.97	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
26.4.1914	Bkhara	34.37	38.24	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
27.4.1914	Palmyra	34.57	38.29	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
29.4.1914	Karyateyn	34.23	37.24	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
30.4.1914	Dumayr	33.64	36.69	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
30.4.1914	Şam	33.51	36.28	Osmanlı İmparatorluğu	Suriye
1.5.1914	Riyah	33.85	36.01	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
1.5.1914	Beyrut	33.89	35.50	Osmanlı İmparatorluğu	Lübnan
10.5.1914	Rodos	36.43	28.22	Osmanlı İmparatorluğu	Yunanistan
11.5.1914	Samos	37.71	26.62	Osmanlı İmparatorluğu	Yunanistan
12.5.1914	İzmir	38.42	27.14	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.5.1914	Çanakkale	40.15	26.41	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
13.5.1914	İstanbul	41.01	28.98	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye
25.5.1914	Londra	51.51	-0.13	Britanya İmparatorluğu	Birleşik Krallık

EK 5: FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Gertrude Bell Üç Yaşında (1871)²

² “Photograph of Gertrude Bell”, GB/PERS/A/001, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-pers-001>

Fotoğraf 2: Kudüs, Kubbetü's-Sahre³

Fotoğraf 3: Kudüs Sokakları⁴

Fotoğraf 4: Rus Ortodoks Hacılar⁵

³ "Photograph taken by Gertrude Bell in Israel, December 1899", GB/3/1/1/35, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-1-1-35>

⁴ "Photograph taken by Gertrude Bell in Palestine, January 1900", GB/3/1/1/94, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-1-1-94>

⁵ "Photograph taken by Gertrude Bell in the Jordan Rift Valley, January 1900", GB/3/1/1/159, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-1-1-159>

Fotoğraf 5: Buharalı Yahudiler⁶

Fotoğraf 6: Etiyopyalı Rahipler⁷

Fotoğraf 7: Ağlama Duvarı'nda Yahudi Kadınlar⁸

⁶ "Photograph taken by Gertrude Bell in Israel, December 1899", GB/3/1/1/85, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-1-1-85>

⁷ "Photograph taken by Gertrude Bell in Israel, December 1899", GB/3/1/1/32, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-1-1-32>

⁸ "Photograph taken by Gertrude Bell in Israel, December 1899", GB/3/1/1/34, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-1-1-34>

Fotoğraf 8: Arap Çocuklar⁹

Fotoğraf 9: Dr. Rosen'ın Çocukları¹⁰

Fotoğraf 10: Bedeviler¹¹

⁹ "Photograph taken by Gertrude Bell in Israel, January 1900", GB/3/1/1/1/174, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-1-1-174>

¹⁰ "Photograph taken by Gertrude Bell in Israel, December 1899", GB/3/1/1/1/79, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-1-1-79>

¹¹ "Photograph taken by Gertrude Bell in Jordan, March 1900", GB/3/1/1/1/219, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-1-1-219>

Fotoğraf 11: Ekin Gözcüsü¹²

Fotoğraf 12: Arap Kadınlar, Palmira¹³

Fotoğraf 13: Nebi Musa Bayramı¹⁴

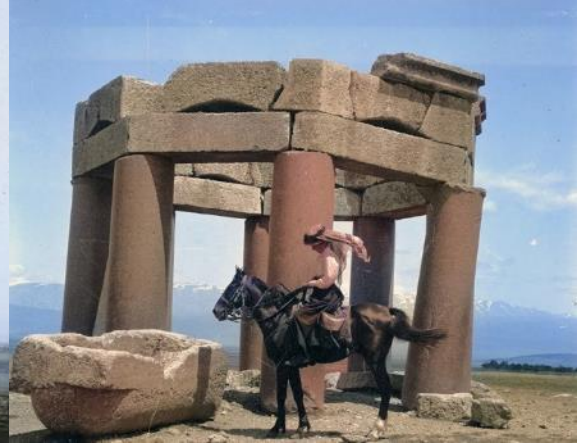
¹² “Photograph taken by Gertrude Bell in Jordan, March 1900”, GB/3/1/1/1/221, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-1-1-221>

¹³ “Photograph taken by Gertrude Bell in Israel, April 1900”, GB/3/1/1/1/209, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-1-1-209>

¹⁴ “Photograph taken by Gertrude Bell in Israel, April 1900”, GB/3/1/1/1/188, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-1-1-188>

Fotoğraf 14: Dr. Rosen'ın Baldızı, Charlotte Roche¹⁵

Fotoğraf 15: Charlotte Roche (Bell Sanılan Fotoğraf)¹⁶

328 Herr Lüticke's breakfast party, Damascus

Fotoğraf 16: En Solda Charlotte Roche, Önündeki Masada Oturan Gertrude Bell¹⁷

¹⁵ "Photograph taken by Gertrude Bell in the Jordan Rift Valley, June 1900", GB/3/1/1/562, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-1-562>

¹⁶ "Photograph taken by Gertrude Bell in Lebanon, June 1900", GB/3/1/1/340, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-1-340>

¹⁷ "Photograph taken by Gertrude Bell in Syria, May 1900", GB/3/1/1/328, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-1-328>

Fotoğraf 17: Van Lennep ve İzmirli Köylüler¹⁸

Fotoğraf 18: Levanten Kadın¹⁹

Fotoğraf 19: Tahtacılar²⁰

¹⁸ "Photograph taken in Turkey, 1902", GB/PERS/K/015, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-pers-k-015>

¹⁹ "Photograph taken in Bornova, Turkey, taken 1902", GB/PERS/K/041, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-pers-k-041>

²⁰ "Photograph of Turkey, taken 1902", GB/PERS/K/079, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-pers-k-079>

Fotoğraf 20: Sikkim²¹

Fotoğraf 21: Burmalı Dansçı Kızlar²²

Fotoğraf 22: Japon Çocuklar²³

²¹ "Photograph taken by Gertrude Bell in India, January 1903", GB/3/2/1/253, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-2-1-253>

²² "Photograph taken by Gertrude Bell in Myanmar, March 1903", GB/3/2/3/145, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-2-3-145>

²³ "Photograph taken by Gertrude Bell in Japan, June 1903", GB/3/2/4/92, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-2-4-92>

Fotoğraf 23: Sami Paşa ve Yaveri Selahaddin²⁴

Fotoğraf 24: Tâhir El-Cezâirî²⁵

Fotoğraf 25: Hareket Ordusu Kurmayları Bayezid Meydanı'nda (Bu fotoğraf ve 31 Mart Vakası'na dair arşivde yer alan diğer fotoğrafların hiçbiri Gertrude Bell tarafından çekilmemiştir. Bell, bu olay sırasında Musul'dadır. Fotoğrafları Phebus'tan satın almış veya başka bir kaynaktan edinmiş olabilir.)²⁶

²⁴ "Photograph taken by Gertrude Bell in Syria, between January and February 1911", GB/3/1/16/1/62, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-16-1-62>

²⁵ "Photograph taken by Gertrude Bell in Syria, February 1905", GB/3/1/2/1/85, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-2-1-85>

²⁶ "Photograph taken by Gertrude Bell in Turkey, April 1909", GB/3/1/15/1/235, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-15-1-235>

Fotoğraf 26: Silifke Yörükleri²⁷

Fotoğraf 27: Sille, Konya²⁸

Fotoğraf 28: Avşar Çadırı²⁹

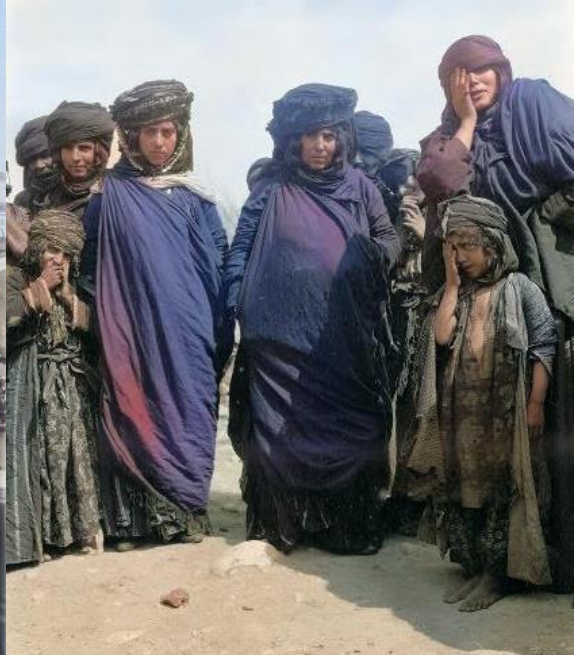
²⁷ "Photograph taken by Gertrude Bell in Turkey, April 1905", GB/3/1/3/1/250, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-3-1-250>

²⁸ "Photograph taken by Gertrude Bell in Turkey, May 1905", GB/3/1/4/1/123, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-4-1-123>

²⁹ "Photograph taken by Gertrude Bell in Turkey, June 1909", GB/3/1/15/1/131, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-15-1-131>

Fotoğraf 29: Zadar, Hırvatistan³⁰

Fotoğraf 30: İranlı Kürt Kadınlar³¹

Fotoğraf 31: Diyarbakır³²

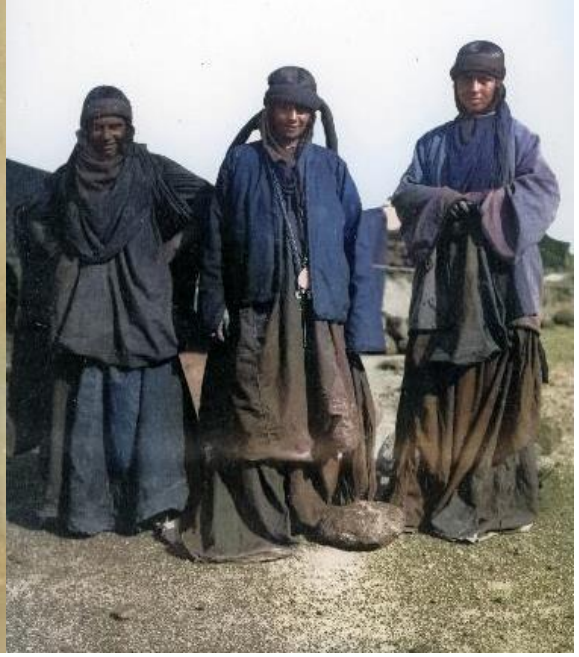
³⁰ “Photograph taken by Gertrude Bell in Croatia, April 1910”, GB/3/1/5/1/174, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-5-1-174>

³¹ “Photograph taken by Gertrude Bell in Iran, March 1911”, GB/3/1/17/1/183, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-17-1-183>

³² “Photograph taken by Gertrude Bell in Turkey, between May and June 1909”, GB/3/1/14/1/89, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-14-1-89>

Fotoğraf 32: Türkiye³³

Fotoğraf 33: Bedevi Kadınlar³⁴

Fotoğraf 34: Muhammed el-Ma'rawi (sağda) ve Abdullah ibn Muhammad³⁵

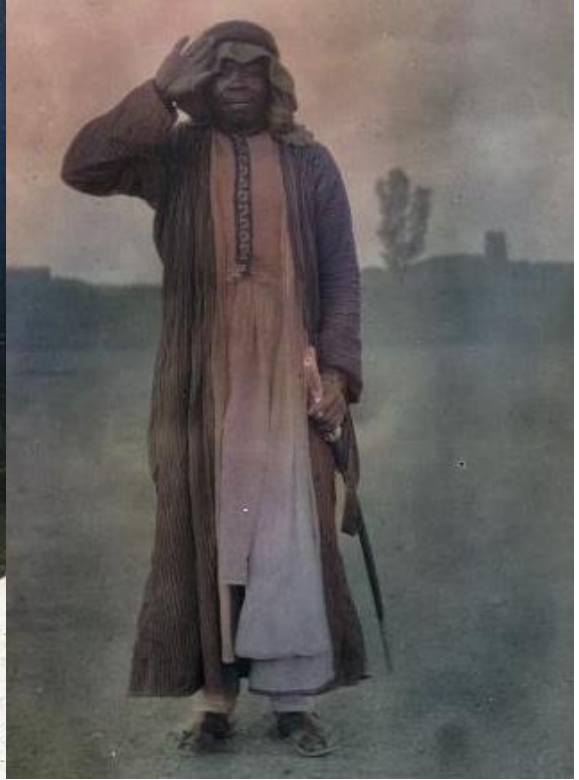
³³ "Photograph taken by Gertrude Bell in Saudi Arabia, between February and March 1914", GB/3/1/25/1/320, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-25-1-320>

³⁴ "Photograph taken by Gertrude Bell in Jordan, December 1913", GB/3/1/25/1/527, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-25-1-527>

³⁵ "Photograph taken by Gertrude Bell in Saudi Arabia, between February and March 1914", GB/3/1/25/1/322, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-25-1-322>

Fotoğraf 35: Fahd Bey³⁶

Fotoğraf 36: Fellah³⁷

Fotoğraf 37: Bedeviler (Beni Hasan Kabilesi)³⁸

³⁶ "Photograph taken by Gertrude Bell in Iraq, April 1914", GB/3/1/25/1/618, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-25-1-618>

³⁷ "Photograph taken by Gertrude Bell in Saudi Arabia, between February and March 1914", GB/3/1/25/1/350, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-25-1-350>

³⁸ "Photograph taken by Gertrude Bell in Saudi Arabia, March 1914", GB/3/1/25/1/367, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-25-1-367>

Fotoğraf 38: Nakib'ul Eşraf ve J. Ramsay³⁹

Fotoğraf 39: Vekil Molla Hıdır (Solda)⁴⁰

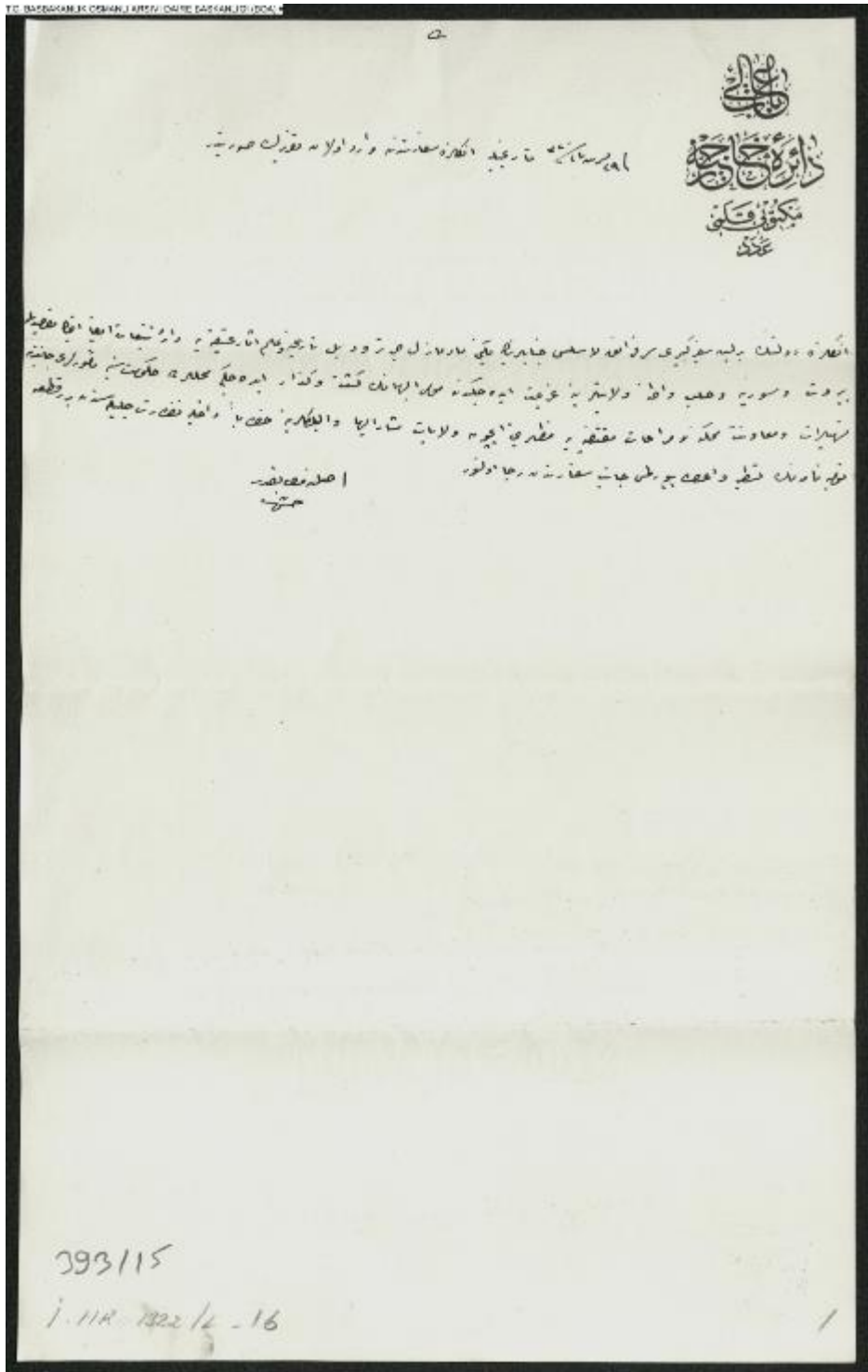
Fotoğraf 40: Gertrude Bell ve Meissner Paşa (Sağında)⁴¹

³⁹ "Photograph taken by Gertrude Bell in Iraq, April 1909", GB/3/1/12/1/10, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-12-1-10>

⁴⁰ "Photograph taken by Gertrude Bell in Iraq, April 1909", GB/3/1/12/1/31, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-12-1-31>

⁴¹ "Photograph taken in Iraq, March 1914", GB/3/1/25/1/388, (Bell (Gertrude) Archive, Newcastle University Library), erişim 20 Şubat 2024, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-25-1-388>

EK 6: BELGELER

I.HR.00393.00015.001

Belge 1: Osmanlı Arşivi'nde Gertrude Bell'e İlişkin En Eski Belge (1904)

نومبر ۱

1907

TELEGRAMME

La 1907
وصول نومبردى
E d'arrivée
دقیقه ساعت
h. m. du

ارسالی
Réexpédié
مأمورک امناسی
Signature de l'Employé

Travaux par
دقیقه ساعت
h. m. du
باغظار
Signature de l'Employé

L'état n'accepte aucune responsabilité
à raison du service de la télégraphie

من الی

نومبر	عدد کلمات	نومبر	ساعت	دقیقه	روز و شب	طریق	اشارات مخصوصه
N° de dépôt	Nombre de mots	Group	Date du dépôt	Heures Minutes	Matin ou soir	Vitesse	Indications particulières
500	39		17	4	4		

San altessu Ferid Pacha
Cansple

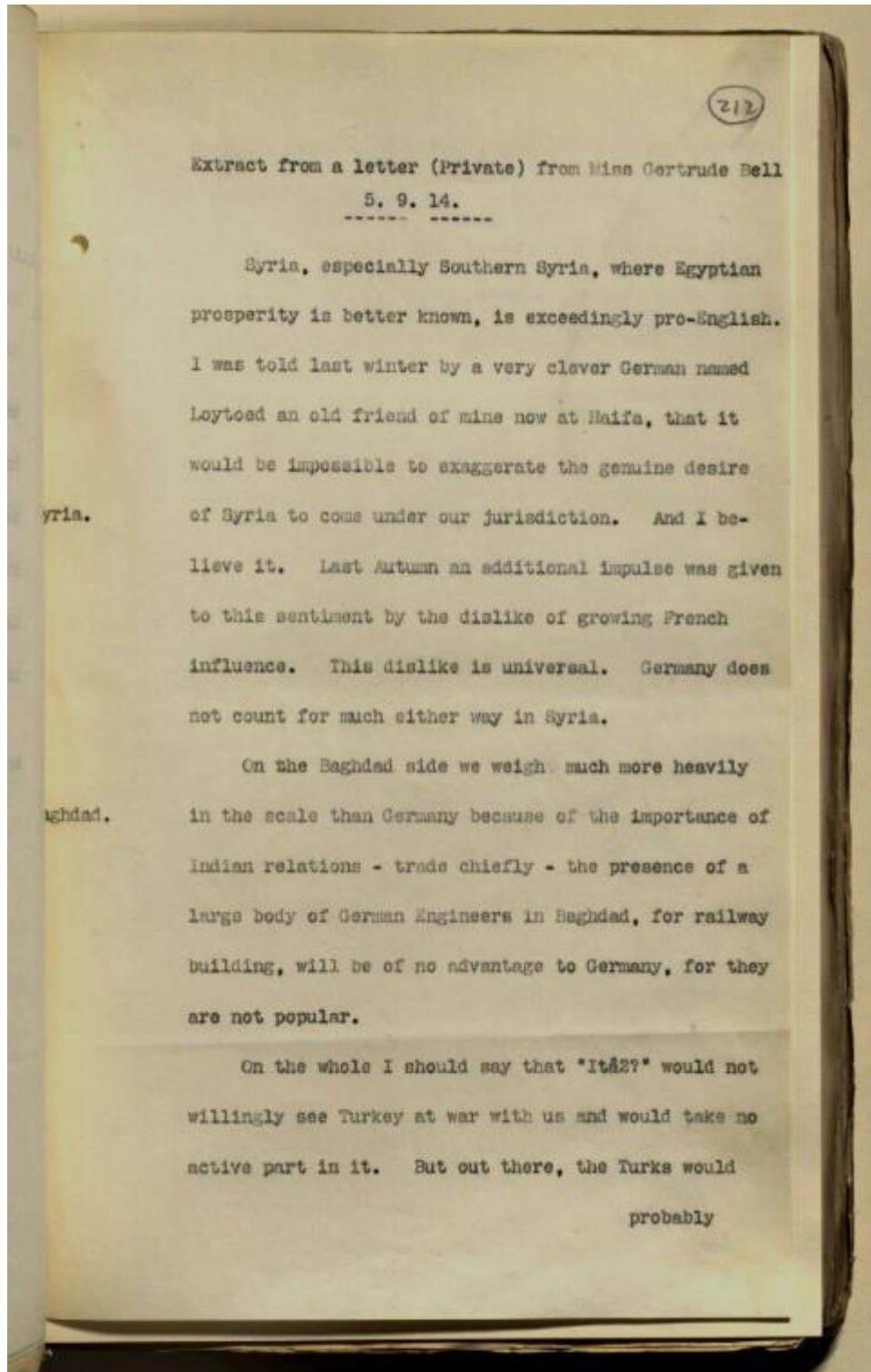
Testkeruh. de man domestique
Fattah inscrit D'alep a Smyrne
tres jeune sil ne peut pas venir
avec moi a Constantinople
j'ose prier votre altessu d'inter-
venir en ma faveur.

Gertrude
bell

OSMANLI ARŞIVI
BEO
3103 232665 3

BEO.003103.232665.003

Belge 2: Gertrude Bell'in Yardımcısı Fettuh'u İstanbul'a Götmek İçin Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'ya Yazdığı Fransızca Telgraf (1907)

Belge 4: Gertrude Bell'in Wyndham Deedes'e Gönderdiği Mektuptan Yapılan Alıntının İlk Sayfası (1914)

EK 7: GERTRUDE BELL BİBLİYOGRAFİSİ

Aşağıda yer alan eserler, eskiden yeniye doğru kronolojik bir sırayla sıralanmıştır. Kitap değerlendirmeleri, ansiklopedi maddeleri, güncel haber metinleri ve blog yazıları listeye dahil edilmemiştir.

Kitaplar

- Bell, Gertrude Lowthian. The Letters of Gertrude Bell I. Editör Florence Eveleen Eleanore Oliffe Bell. C. 1. London: Ernest Benn Limited, 1927.
- Bell, Gertrude Lowthian. The Letters of Gertrude Bell II. Editör Florence Eveleen Eleanore Oliffe Bell. C. 2. London: Ernest Benn Limited, 1927.
- Strub, Elisa. Gertrude Bell: das Leben einer Gelehrten, Forschungsreisenden und hohen Staatsbeamtin, 1929.
- Kirkland, Winifred Margaretta ve Frances Kirkland. Girls who Made Good. New York: R. R. Smith, 1930.
- Tabor, Margaret Emma. Pioneer Women (Third Series): Mrs. Sherwood, Isabella Bird, Mary Kingsley, Gertrude Bell. London: Sheldon Press, 1930.
- Courtney, Janet Elizabeth. An Oxford Portrait Gallery. London: Chapman [and] Hall, 1931.
- Keyes, Rowena Keith, ed. Lives of Today and Yesterday: A Book of Comparative Biography. New York: D. Appleton, 1931.
- Inge, William Ralph. The Post Victorians. London: Ivor Nicholson & Watson, 1933.
- Scott, Eleanor ve J Phillips Paterson. Adventurous Women. London: Thomas Nelson and Sons Ltd., 1933.
- Krall, Bertha Clara ve Lilian E Cox. Gallant Women: Yarns for Girls. London: The National Sunday School Union, 1936.
- Bell, Gertrude Lowthian. The Earlier Letters of Gertrude Bell. Editör Elsa Richmond. Liveright Publishing Corporation, 1937.
- Bell, Gertrude Lowthian. The Arab War Confidential Information for General Headquarters. The Golden Cockerel Press, 1940. <https://brbl-dl.library.yale.edu/vufind/Record/3684123>.
- Bodley, Ronald Victor Courtenay ve Lorna Hearst. Gertrude Bell. New York: Macmillan, 1940.

- Demaitre, Edmond. *En kvinnas sällsamma liv: Gertrude Bell*. Çeviren Eva Alexanderson. Stockholm: Holger Schildt, 1941.
- Sitwell, Edith. *English Women*. London: W. Collins, 1942.
- Ridley, Maurice Roy. *Gertrude Bell*. Glasgow: Blackie, 1943.
- Neave, Dorina Lockhart Clifton. *Romance of the Bosphorus*. London: Hutchinson, 1949.
- Tweedsmuir, Susan. *The Lilac and the Rose*. London: Gerald Duckworth, 1952.
- Bell, Gertrude Lowthian. *Selected Letters of Gertrude Bell*. Editör Elsa Richmond ve Florence Bell. Penguin Books, 1953.
- Ffrench, Yvonne. *Six Great Englishwomen*. London: Hamish Hamilton, 1953.
- Garnett, Emmeline ve F Stocks May. *The True Book About Heroines of Adventure*. London: F. Muller, 1955.
- Kamm, Josephine. *Daughter of the Desert: the Story of Gertrude Bell*. London: Bodley Head, 1956.
- Burgoyne, Elizabeth. "Gertrude Bell's Death". *The Times*, 06 Ekim 1978. <https://link.gale.com/apps/doc/CS320045894/TTDA?u=nlturkey&sid=bookmark-TTDA&xid=846371de>.
- Tibble, Anne Northgrave. *Gertrude Bell (Lives to Remember)*. London: Adam and Charles Black, 1958.
- Burgoyne, Elizabeth. *Gertrude Bell: From Her Personal Papers 1889-1914*. C. 1. London: Ernest Benn, 1958.
- Cowlin, Dorothy. *A Woman in the Desert: the Story of Gertrude Bell*. London: Muller, 1967.
- Winstone, Harry Victor Frederick. *Gertrude Bell: A Biography*. London: Quartet Books, 1978.
- Said, Edward. *Orientalism*. New York: Random House, 1979.
- Winstone, Harry Victor Frederick. *The Illicit Adventure: the Story of Political and Military Intelligence in the Middle East from 1898 to 1926*. London: J. Cape, 1982.
- Goodman, Susan. *Gertrude Bell*. Leamington Spa: Berg Publishers Limited, 1985.
- Birkett, Dea. *Spinsters Abroad: Victorian Lady Explorers*. Phoenix: Sutton Publishing, 1989.
- Fromkin, David. *A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914-1922*. New York: Henry Holt and Company, 1989.

- Westrate, Bruce Cornelius. "Imperialists All: The Arab Bureau and the Evolution of British Policy in the Middle East, 1916-1920". Doktora Tezi, University of Michigan, 1982.
- Melman, Billie. *Women's Orient: English Women and the Middle East, 1718–1918: Sexuality, Religion and Work*. London: Palgrave Macmillan UK, 1992.
- Simpson, Marie-José. "La dame de Bagdad: Gertrude Bell, 1868-1926". Paris: Presses de la Renaissance, 1992.
- Mazel, David. *Mountaineering Women: Stories by Early Climbers*. College Station: Texas A&M University Press, 1994.
- Wallach, Janet. *Desert Queen*. New York: Nan A. Talese, 1996.
- Gergits, Barbara Brothers-Julia Marie. *British Travel Writers: 1876-1909. Dictionary of Literary Biography*. C. 174. Detroit: Gale Research, 1997.
- Bell, Gertrude Lowthian ve Paul John Rich. *Iraq and Gertrude Bell's the Arab of Mesopotamia*. Lexington Books, 2008.
- McLoone, Margo. *Women Explorers of the World: Gertrude Bell, Isabella Bird Bishop, Nellie Bly, Margaret Bourke-White, Florence Dixie*. Mankato: Capstone Books, 2000.
- Widmer-Schnyder, Florence Johanna. *Nineteenth-Century Women's Narratives at the Crossroads: Problems of Travel, Genre, and Identity*. Doktora Tezi, University of Texas at Austin, 2000.
- Tuson, Penelope. *Playing the Game: Western Women in Arabia*. New York: I.B. Tauris, 2003.
- Cohen, Getzel M. ve Martha Sharp Joukowsky. *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2004.
- Wallach, Janet. *Çöl Kraliçesi. Çeviren Püren Özgören*. İstanbul: Can, 2004.
- Chauvel, Geneviève. *L'amazone du désert: Gertrude Bell*. Paris: Pygmalion, 2005.
- Porti, Andrea De. *Explorers: The Most Exciting Voyages of Discovery from the African Expeditions to the Lunar Landing*. Richmond Hill: Firefly Books, 2005.
- Tasumi, Tsuneo. *Kōya ni tatsu kifujin: Gertrude Bell no shōgai to gyōseki*. Tokyo: Hōsei Daigaku Shuppanyoku, 2005.
- Howell, Georgina. *Daughter of the Desert: The Remarkable Life of Gertrude Bell*. London: Pan Macmillan, 2006.

- Lukitz, Liora. "Bell, Gertrude Margaret Lowthian (1868–1926)". *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford University Press, 2008. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/30686>.
- Pandit Laisram, Pallavi. *Viewing the Islamic Orient: British Travel Writers of the Nineteenth Century*. New Delhi: Routledge, 2006.
- Wagner, Heather Lehr. *Gertrude Bell: Explorer Of the Middle East*. Philadelphia: Chelsea House Publishers, 2006.
- Johnson, Dale A. *Visits of Gertrude Bell to Tur Abdin*. New York: New Sinai Press, 2007.
- Bell, Gertrude Lowthian. *Gertrude Bell: The Arabian Diaries, 1913-1914*. Editör Rosemary O'Brien. New York: Syracuse University Press, 2000.
- Satia, Priya. "The secret center: Arabia intelligence in British culture and politics, 1900-1932". Doktora Tezi, University of California, 2004.
- Maddrell, Avril. *Complex Locations: Women's Geographical Work in the UK, 1850-1970*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2009.
- Abudanh, Fawzi. *Description of Jordan and Its People: The Letters and Diaries of Gertrude Bell*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller, 2010.
- Laidlaw, Christine M. *The British in the Levant: Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*. London: Tauris Academic Studies, 2010.
- Spirig, Corina. *Stellung der Frau am Beispiel von Gertrude Bell*. St. Gallen: Kantonsschule am Burggraben St. Gallen, 2010.
- Canton, James. *From Cairo to Baghdad: British Travellers in Arabia*. London: IB Tauris, 2011.
- Mahon, Elizabeth Kerri. *Scandalous Women: The Lives and Loves of History's Most Notorious Women*. New York: Penguin Group, 2011.
- Nash, Geoffrey. *Travellers to the Middle East from Burckhardt to Thesiger: An Anthology*. London: Anthem Press, 2011.
- Rosset, Uri. *Oryentalizm ba-mivhan: ha-oryentalistim ha-Britim, dimuye ha-'Arvi ve-'itsuv pene ha-Mizrah ha-Tikhon ha-moderni*. Tel Aviv: Resling, 2011. <https://kotar.cet.ac.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=108895967>.
- Beauchamp, Val, H el ene Bardeau ve Diva Pavesi. *Khatun Gertrude Bell, mentor de Lawrence d'Arabie*. Montigny-le-Bretonneux: Yvelin dition, 2012.
- Chamlou, Laurence. *Lettres persanes de Gertrude Bell*. Studia remensia.  pure, 2012.
- Gold, Alan. *Bell of the Desert*. New York: Skyhorse Publishing, 2017.

- Cotterman, William W. *Improbable Women: Five who Explored the Middle East*. New York: Syracuse University Press, 2013.
- Sévry, Jean. *Quatre femmes écrivains dans l'aventure coloniale: Mary Kingsley, Karen Blixen, Elspeth Huxley, Gertrude Bell*. Paris: Kailash, 2013.
- Adams, Amanda. "Ladies of the Field: Early Women Archaeologists and Their Search for Adventure". *Nanoose Bay: Greystone Books*, 2014.
- Tuson, Penelope. *Western Women Travelling East, 1716-1916*. London: Oxford University Press, 2014.
- Ramklint, Ulla Britta. *Fem kvinnor: som förändrade världen*. Lund: Historiska Media, 2015.
- Jackson, Mark ve Andrew Parkin, ed. *The Extraordinary Gertrude Bell*. Newcastle: Tyne Bridge Publishing, 2015.
- Cooper, Lisa. *In Search of Kings and Conquerors: Gertrude Bell and the Archaeology of the Middle East*. New York: I.B. Tauris, 2016.
- Bell, Gertrude Lowthian. *Uma Mulher na Arábia*. Çeviren Marta Mendonça. Lisbon: Relógio D'Água, 2017.
- Collins, Charles ve Paul Tripp. *Gertrude Bell And Iraq: A Life and Legacy*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Cooke, Tim. "Explore with Gertrude Bell". New York: Crabtree Publishing, 2017.
- Gold, Alan. *Bell of the Desert*. New York: Cool Well Press, 2012.
- Mouchard, Christel. *Gertrude Bell: Archéologue, Aventurière, Agent Secret*. Paris: Librairie générale française, 2017.
- Best, Graham. *Bézique: The Private Life of Gertrude Lowthian Bell*. Pocklington: Stoneman Press, 2018.
- Karaca, Taha Niyazi. *Sınırları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell*. İstanbul: Kronik, 2018.
- Kończak, Joanna. *Kobiety: badaczki, czempionki, awanturnice*. Warszawa: Nasza Księgarnia, 2018.
- Şakir, Nuri. *Khātūn Baghdād: riwāyah*. Baghdad: Dār Suṭūr lil-Nashr wa-al-Tawzī', 2018.
- Trujillo, Cecilia ve Ángel Coronado. *Gertrude Bell: l'esploratrice del deserto*. Milano: Hachette Fascicoli, 2018.
- Wilson, Andrew. *Death in a Desert Land: A Novel*. New York: Atria Books, 2019.

- Castro, Mercedes. Gertrude Bell: La donna che esplorò il Medio Oriente. Barcelona: RBA Coleccionables, 2020.
- Mhoder, Abdulhadi. Iḥtilāl al-ṣiḥāfah: ‘Irāq Miḍḥat Bāshā, Mis Bīl, Būl Brīmir. Baghdad: Dār wa-Maktabat al-Marhaj lil-Ṭibā‘ah wa-al-Nashr wa-al-Tawzī, 2021.
- Chamlou, Laurence. Mirages persans. Grenoble: UGA Éditions, 2022.
- Gregg, Heather S. The Grand Strategy of Gertrude Bell: From the Arab Bureau to the Creation of Iraq. Carlisle: USAWC Press, 2022.
- Harte, John. The Passionate Spies: How Gertrude Bell, St. John Philby and Lawrence of Arabia Ignited the Arab Revolt and How Saudi Arabia Was Founded. Seattle: Cune Press, 2022.
- Al-Sa‘īd, Ḥasan. al-Mis Bīl ramād al-Sharq al-mustabāḥ: Qirā’āt fī faḍā’āt sirrīyah. Beirut: al-‘Ārif lil-Maṭbū‘āt, 2023.
- Tinsley, Lorraine. The Uncrowned King & the Desert Queen: T. E. Lawrence and Gertrude Bell - a Friendship. Firenze: Lorenzo de’ Medici Press, 2023.
- Yale, Pat. Following Miss Bell: Travels Around Turkey in the Footsteps of Gertrude Bell. Hindhead: Trailblazer Publications Hindhead, 2023.
- Lukitz, Liora. Gertrude Bell’s Moment in the Middle: A Reappraisal. London: I.B. Tauris, 2025.

Kitap Bölümleri

- O’Brien, Rosemary. “Gertrude Bell en Route”. *Gertrude Bell: The Arabian Diaries, 1913-1914*, 3–37. New York: Syracuse University Press, 2000.
- Long, Richard. “Politics and the Travels of Gertrude Bell”. *Travellers in the Near East*, editör Charles Foster. London: Stacey International, 2004.
- Asher-Greve, Julia M. “Gertrude L. Bell”. *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*, editör Getzel M. Cohen Martha Sharp Joukowsky, 142–97. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2006.
- Becker, Lucille Frackman. “Gertrude Bell”. *Great Women Travel Writers: From 1750 to the Present*, editör Alba della Fazia Amoia ve Bettina Liebowitz Knapp, 147–57. New York: Continuum, 2006.
- Emberley, Julia. “Gertrude Lowthian Bell in Mesopotamia”. *Writing, Travel, and Empire*, editör Peter Hulme ve Russell McDougall, 119–46. New York: I.B. Tauris, 2007. <https://doi.org/10.5040/9780755624713.ch-006>.
- Sommer, Michael. “‘The oriental is like a very old child’: die Orientreisende Gertrude Bell”. *Reisen in den Orient vom 13. bis zum 19. Jahrhundert*, editör Max Kunze, 233–41, 2007.

- Trümppler, Charlotte. "Die Orientforscherin Gertrude Bell (1868–1926)". Von Käfern, Märkten und Menschen, 186–94. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013. <https://doi.org/10.13109/9783666300196.186>.
- Ritchie, Lynn ve Mark Jackson. "A Brief History of the Gertrude Bell Archive and Related Projects at Newcastle University". The Extraordinary Gertrude Bell, editör Mark Jackson ve Andrew Parkin, 41–42. Newcastle: Tyne Bridge Publishing, 2015.
- Chamlou, Laurence. "De la connaissance de l’Orient aux rêves d’une Occidentale: la traduction des poèmes de Hâfez par Gertrude Bell". Rêver d’Orient, connaître l’Orient, 2016. <https://doi.org/10.4000/books.enseditions.786>.
- Trümppler, Charlotte. "Gertrude Bell, Max von Oppenheim, Agatha Christie: Frühe archäologische Fotografien als „weltgültiges Beglaubigungsschreiben in fremden Ländern"". Zeigen und/oder Beweisen, 71–90. De Gruyter, 2016. <https://doi.org/10.1515/9783110487640-005>.
- Bernhardsson, Magnus T. "Gertrude Bell and the Antiquities Law of Iraq". Gertrude Bell and Iraq, editör Paul Collins ve Charles Tripp. British Academy, 2017. <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197266076.003.0010>.
- Berry, Helen. "Gertrude Bell: Pioneer, Anti-Suffragist, Feminist Icon?" içinde Gertrude Bell and Iraq, 2017. <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197266076.003.0006>.
- Chalabi, Tamara. "Fragments of a Mirror: The Writing of Gertrude Bell". Gertrude Bell and Iraq, editör Paul Collins ve Charles Tripp. British Academy, 2017. <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197266076.003.0007>.
- Cooper, Lisa. "'Better than Any Ruined Site in the World': Gertrude Bell and the Ancient City of Assur". Gertrude Bell and Iraq, 2017. <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197266076.003.0004>.
- Cooper, Lisa. "Gertrude Bell’s mesopotamian archaeological photographs". Near Eastern Archaeology 81, sayı 2 (2018). <https://doi.org/10.5615/neareastarch.81.2.0108>.
- Eskander, Saad B. "Gertrude Bell and the Formation of the Iraqi State: The Kurdish Dimension". Gertrude Bell and Iraq, 2017. <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197266076.003.0009>.
- Haddon, Rosalind Wade. "What Gertrude Bell Did for Islamic Archaeology". Gertrude Bell and Iraq, 2017. <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197266076.003.0005>.
- Johnson, Ian. "Gertrude Bell and the Evolution of the Library Tradition in Iraq". Gertrude Bell and Iraq, 2017. <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197266076.003.0011>.
- Sluglett, Peter. "Gertrude Bell and the Ottoman Empire". Gertrude Bell and Iraq: A Life And Legacy, editör Paul Collins ve Charles Tripp, 25–44. British Academy, 2017. <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197266076.003.0002>.

Werr, Lamia Al-Gailani. "Gertrude Bell in the Archive of the Iraq Museum". Gertrude Bell and Iraq, editör Paul Collins ve Charles Tripp. British Academy, 2017. <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197266076.003.0012>.

Westphalen, Stephan. "Gertrude Bell und die Kirche von Saha in der Provinz Cilicia prima. Eine Revision". FS Sabine Schrenk, editör Sible de Blaauw, Elisabet Enss ve Petra Linscheid, 372–84, 2020.

Jackson, Mark. "Building on the Past: Gertrude Bell and the Transformation of Space in the Karadağ". At the Dawn of History, 239–54, 2021. <https://doi.org/10.1515/9781575064741-018>.

Bishop, Elizabeth. "Gertrude Bell, femme impériale". Political and Sartorial Styles, 2023. <https://doi.org/10.7765/9781526153081.00020>.

Tezler

Foster, Henry Albert. "From Old Mesopotamia to the New British Mandate in Iraq". Doktora Tezi, Stanford University, 1929.

Fry, Margaret Exie. "Gertrude Bell as a Literary Artist". Yüksek Lisans Tezi, McGill University, 1942.

Taylor, Lloyd C. "Gertrude Bell: a Portrait". Lisans Tezi, Lehigh University, 1951.

Wingate, Hilary Elizabeth. "Gertrude Lowthian Bell: Bibliography". Lisans Tezi, University College London, 1956.

Cannon, Byron David. "The Middle Eastern travels of Gertrude L. Bell, 1892-1914". Lisans Tezi, Antioch College, 1963.

Marshall, Caroline Terrell. "Gertrude Bell: her work and influence in the Near East, 1914-1926". Doktora Tezi, University of Virginia, 1968.

Dawn, Carolyn Louise. "Gertrude Bell: British Diplomacy". Lisans Tezi, University of Illinois, 1976.

Fallon, Gretchen Kidd. "British Travel Books from the Middle East, 1890-1914: Conventions of the Genre and Three Unconventional Examples". Doktora Tezi, University of Maryland, 1981.

Westrate, Bruce. *The Arab Bureau: British Policy in the Middle East, 1916–1920*. University Park: The Pennsylvania State University Press, 1991.

Ahmed, Saad Noah. "Desert Quest: French and British Writers in Arabia And North Africa, 1850-1950". Doktora Tezi, University of Illinois, 1983.

Sorenson, John. "Discourse Representation Power: British Narratives of Travel in Arabia". Yüksek Lisans Tezi, University of Alberta, 1983.

- Pandit, Pallavi. "Orientalist Discourse and Its Literary Representations in the Works of Four British Travel Writers: James Morier, Alexander Kinglake, Richard Burton, and Gertrude Bell". Doktora Tezi, Pennsylvania State University, 1990.
- Drees, Ann Lawson. "The intrepid Gertrude Bell: Victorian Lady, Explorer of the Middle Eastern Deserts, and Key Advisor to the New Iraqi Nation, 1868-1926". Yüksek Lisans Tezi, Texas Woman's University, 1993.
- Davidis, Maria M. "The Romance of Empire: Gender and Fantasies of Youth in Imperial Narratives, 1890-1930". Doktora Tezi, Princeton University, 1996.
- Morby, Sarah J. "Eccentric, Progressive, Professional: Three British Women Archaeologists". Lisans Tezi, Lake Forest College, 1998.
- Kraid, Haifa. "Translation and Empire". Doktora Tezi, State University of New York, 1999.
- Müller, Anke. "Mythos Morgenland?: die Eigen- und Fremderfahrung der Engländer am Beispiel von Gertrude Bell, 'Persian Pictures'". Yüksek Lisans Tezi, Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, 1999.
- Sa'adoon, Bouwan Khalid Humood Al. "The Arab East in the Eyes of Western Women: The Female Response to Oriental Life With Specific Reference to Harriet Martineau, Gertrude Bell and Freya Stark". Yüksek Lisans Tezi, University of Baghdad, 2002.
- Willson, Shelley. "Lady and explorer: the effects of gender ideology on women travelers of late-nineteenth and early-twentieth century England: case studies of Mary Kingsley and Gertrude Bell". Yüksek Lisans Tezi, University of Rochester, 2002.
- Qurayshī, Muḥammad Yūsuf Ibrāhīm. "Al-Miss Bīll wa-atharuhā fī al-siyāṣah al-'Irāqīyah". Yüksek Lisans Tezi, University of Baghdad, 2003. <https://iqdr.iq/search?view=42686ace72854cc10d70bbee2ec5a54b>.
- Satia, Priya. *Spies in Arabia: The Great War and the Cultural Foundations of Britain's Covert Empire in the Middle East*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- O'Brien, Erin. "Extraordinary life: women's travel writing from 1848-1914". Lisans Tezi, Wheaton College, 2005.
- Page, Elisabeth L. "Gertrude Bell's Iraq: A British woman's role in the creation of a modern Arab state". Lisans Tezi, Dartmouth College, 2005.
- Armga, Katie A. "Unaccredited heroine of the Middle East: Gertrude Bell and the formation of the Middle East". Lisans Tezi, Weber State University, 2006.
- Chalouhi, Caroline Catherine. "The King and She: Gertrude Bell and Sherif Faisal". Yüksek Lisans Tezi, American University of Beirut, 2006.
- Maruškinová, Katarina. "The Image of Arabia in the Letters and Diaries of Gertrude Bell". Lisans Tezi, Univerzita Karlova, 2007.

- Canton, James. "From Cairo to Baghdad: British Travel Writing on Arabia, 1882-2003". Doktora Tezi, University of Essex, 2008.
- Schnell, Andréa Elizabeth. "Gertrude Bell: an Orientalist in context". Yüksek Lisans Tezi, McGill University, 2008.
- Hyslop, Brianna Elizabeth. "Oriental sphinxes, nomadic goats: impenetrability via dehumanization in orientalist discourse". Lisans Tezi, North Central College, 2009.
- Hamm, Geoffrey. "British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy, and Empire, 1898-1918". Doktora Tezi, University of Toronto, 2012.
- Sawyer, Lynn Massie. "Orientalism and Three British Dames: De-essentialization of the Other in the Work of Gertrude Bell, Freya Stark, and E.S. Drower". Yüksek Lisans Tezi, Liberty University, 2012.
- Witwit, May. "An Evaluation of Anti-feminist Attitudes in Selected Professional Victorian Women". Doktora Tezi, University of Bedfordshire, 2012.
- Duplisea, Genna. "Lady adventurer as imperialist: women, Orientalism, and knowledge production at the turn of the twentieth century". Yüksek Lisans Tezi, Simmons College, 2013.
- Ghaderi, Farah. "Rethinking Exoticism in Selected Travel Texts on Persia by Victorian Women Writers". Doktora Tezi, Universiti Putra Malaysia, 2013.
- Gift, Kristine. "Britain's Bridge Between Cultures: How Gertrude Bell Shaped the Creation of Modern Iraq, 1918-1921". Lisans Tezi, Coe College, 2013.
- Pink, Katharina. "Identitas Oriens diskursive Konstruktionen von Identität und Alterität in britischer Orient-Reiseliteratur". Doktora Tezi, Ludwig-Maximilians-Universität München, 2014.
- Bernie, Leah Elizabeth Trainham. "Khatun: Gertrude Bell and British Diplomacy in the Middle East". Yüksek Lisans Tezi, Texas A&M University, 2015.
- Yüce, Samet. "Britanya'nın Ortadoğu politikası ve Gertrude Bell". Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, 2015.
- Hyslop, Brianna Elizabeth. "Minor Modern Landscapes: British Travel Narratives and Imperialism, 1890-1930". Doktora Tezi, The University of Texas at Austin, 2016.
- Stevens, Kylie L. "An Exploration of Social Networks: Gertrude Bell and the Arab Bureau 1916-1921". Yüksek Lisans Tezi, University of South Dakota, 2017.
- Boyras, Derya. "Çöl Kraliçesi' Filmi Üzerinden İngiliz Ajanı Gertrude Bell ve T.E. Lawrence'ın Oryantalist Söylemlerinin İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2018.

- Parlakoğlu, Muhammed Nurullah. “Gertrude Bell’in Türkiye Mezopotamya’sındaki Seyahatleri ve Faaliyetleri”. Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi, 2018.
- Wiransky, Danielle. “‘Doing a Real Job’: The Evolution in Women’s Roles in British Society through the Lens of Female Spies, 1914-1945”. Yüksek Lisans Tezi, The Florida State University, 2018. <https://www.proquest.com/dissertations-theses/doing-real-job-evolution-womens-roles-british/docview/2099668776/se-2?accountid=11248>.
- Hocaoğlu, Mustafa Celalettin. “Gertrude Bell’in Ortadoğu algısı ve Irak’ın kuruluşundaki rolü”. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2019.
- Kabakçı, Tuğba. “Gertrude Bell’in Mektup ve Günlüklerine Göre Konya Vilayeti (1905-1907)”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2019.
- Karasulu, Sibel. “19. yüzyılda Avrupa ve Ortadoğu’da Kadın Kimliği Analizi:Gertrude Bell Örneği”. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2019.
- Russell, Olivia. “Geography, Cartography and Military Intelligence; Gertrude Bell’s Cartographic Work for the Royal Geographical Society in 1913 to 1918”. Yüksek Lisans Tezi, The University of Edinburgh, 2019.
- Perry, Amanda Banacki. “Diplomatic Society: Gertrude Bell and British Imperial Diplomacy in Iraq, 1917–1926”. Doktora Tezi, The Catholic University of America, 2020.
- Hakami, Thabit Yahya. “The Othering Othered: English Female Travel Writers in Arabia”. Yüksek Lisans Tezi, The University of Waikato, 2021.
- Reenen, Karla van. “Gertrude Bell: A Levinsonian Psychobiography”. Yüksek Lisans Tezi, University of the Free State, 2022.
- Silvério, Leticia Gabriela. “Gertrude Bell: Relatos e Experiências”. Lisans Tezi, Universidade Federal de São Paulo, 2022.
- Gillies, Gabriella. “‘I Could Not Serve a Government in Whose Policy I Did Not Believe’. Gertrude Bell, Zionism and the Foreign Office”. Yüksek Lisans Tezi, University of Strathclyde, 2023.
- Yozgat, Nazmiye. “Arap Bürosu ve Faaliyetleri (1916-1920)”. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2023.

Makaleler

- Delachaux, Delachaux, V. “La reine sans couronne de la Mésopotamie”. *Le Mouvement Féministe*, sayı 249 (31 Aralık 1926): 187–88.
- Dussaud, René. “Miss Gertrude Bell”. *Syria (Paris, France)* 7, sayı 3 (1926): 287.

- Hogarth, David George. "Obituary: Gertrude Lowthian Bell". *The Geographical Journal* 68, sayı 4 (20 Ağustos 1926): 363–68.
- Philby, John. "Gertrude Bell". *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, sayı: 4 (1926).
- Reinach, Solomon. "Gertrude Bell". *Revue archéologique* 24 (1926): 265–67.
- Babinger, Franz. "Miss Gertrude Lowthian Bell". *Der Islam Zeitschrift Für Geschichte Und Kultur Des Islamischen Orients*, sayı: 16 (1927): 126–29.
- Courtney, Janet E. "Gertrude Bell". *The North American Review* 223, sayı 833 (1927): 656–63.
- Cox, Percy, Gilbert Clayton, Hugh Bell ve William Goodenough. "Gertrude Bell's Journey to Hayil: Discussion". *The Geographical Journal* 70, sayı 1 (Temmuz 1927): 17. <https://doi.org/10.2307/1781880>.
- Hogarth, David George. "Gertrude Bell's Journey to Hayil". *The Geographical Journal* 70, sayı 1 (23 Mart 1927): 1–17.
- KALIMNA. "Diana of the Desert". *The Australian Woman's Mirror* 4, sayı 21 (17 Nisan 1928): 8+58.
- Audinet, Paul. "The Fight for Iraq Oil". *Atlantica*, 1940, 37–42.
- Togan, Zeki Velidi. "Ölümü Münasebetiyle Sir Denison Ross ve Eserleri". *Ülkü Halkevleri Dergisi* 16, sayı 92 (Eylül 1940): 103–12.
- Hobman, Daisy Lucie. "Gertrude Bell". *The Contemporary Review*, sayı 181 (1952): 103–6.
- Carruthers, Douglas. "Reminiscences of Gertrude Bell". *Journal of The Royal Central Asian Society* 45, sayı 1 (Ocak 1958): 52–57. <https://doi.org/10.1080/03068375808731622>.
- Edmonds, C. J. "Gertrude bell in the near and middle east". *Journal of The Royal Central Asian Society* 56, sayı 3 (Ekim 1969): 229–44. <https://doi.org/10.1080/03068376908732080>.
- Deardon, Seton. "Gertrude Bell: a journey of the heart". *Cornhill*, sayı 1062 (1970): 457–510.
- Hill, Stephen. "The Early Christian Church at Tomarza, Cappadocia. A Study Based on Photographs Taken in 1909 by Gertrude Bell". *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975): 149–64. <https://doi.org/10.2307/1291372>.
- Eyice, Semavi. "Türkiye'de Bizans Mimarisi Hakkındaki Yabancı Araştırmaların Kısa Tarihçesi (İkinci Dünya Savaşına Kadar)". *Sanat Tarihi Yıllığı*, sayı 6 (1976): 453–470.

- Hill, Stephen. "Gertrude Bell". *Antiquity* 50, sayı 200 (18 Aralık 1976): 190–93. <https://doi.org/10.1017/S0003598X00150045>.
- Mallowan, Max. "Gertrude Bell—The Last Years in Iraq". *Iraq* 38, sayı 2 (07 Ağustos 1976): 81–84. <https://doi.org/10.1017/S0021088900007762>.
- Eyice, Semavi. "Anadolu Arkeoloji Tarihinden Portreler: Gertrude Lowthian Bell". *Arkeoloji ve Sanat* 1, sayı 2 (1978): 7–10.
- Gaury, Gerald de ve Zahra Freeth. "Gertrude Bell and Arabia: Review". *The Geographical Journal* 145, sayı 2 (Temmuz 1979): 302. <https://doi.org/10.2307/634397>.
- Heussler, Robert. "Imperial Lady: Gertrude Bell and the Middle East, 1889-1926". *British Studies Monitor* 9, sayı 2 (1979): 3–22.
- Monroe, Elizabeth. "Gertrude Bell (1868–1926)". *British Society for Middle Eastern Studies. Bulletin* 7, sayı 1 (23 Ocak 1980): 3–23. <https://doi.org/10.1080/13530198008705279>.
- Domosh, M. "Toward a feminist historiography of geography". *Transactions - Institute of British Geographers* 16, sayı 1 (1991): 95–104. <https://doi.org/10.2307/622908>.
- Wheelwright, Julie. "Writer, explorer, spinster, spy". *Middle East*, sayı 253 (1996): 35.
- "Late, Great Geographers". *Geographical* 72, sayı 3 (20 Ağustos 2000): 93. <https://link.gale.com/apps/doc/A60858232/AONE?u=nlz&sid=bookmark-AONE&xid=c6085d59>.
- Halebi, Abdulaziz bin Salih El. "Takrir Miss Gertrude Bell 'an 'aqil". *The Arabs* 37, sayı 3004 (2001): 119–33.
- Mullen, Alexandra ve Rosemary O'Brien. "The Arabian Nights of Gertrude Bell". *The Hudson Review* 54, sayı 3 (2001). <https://doi.org/10.2307/3853395>.
- Garcia Ramon, M. D. "European women travelers in the Arab World: A feminist and postcolonial analysis". *Documents d'Analisi Geografica*, sayı 40 (2002).
- Garcia-Ramon, Maria Dolors. "Gender and the colonial encounter in the Arab world: Examining women's experiences and narratives". *Environment and Planning D: Society and Space* 21, sayı 6 (2003): 653–72. <https://doi.org/10.1068/d15s>.
- Lenzen, Cherie J. "The Desert and The Sown: An Introduction To The Archaeological And Historiographic Challenge". *Mediterranean Archaeology* 16 (2003): 5–12.
- Owen, Roger. "Lord Cromer and Gertrude Bell". *History today* 54, sayı 1 (2004): 37.
- 内田優香. "真の「アラビスト」がいた時代--ガートルード・ベルにみる英国王権移譲". *論座*, sayı 111 (Ağustos 2004): 146–51.
- Schwartz, Amy E. "Gertrude of Arabia". *The Wilson Quarterly* 31, sayı 3 (2007): 102–4.

- Schwarzbaum, Lisa. "Gertrude Bell". *Entertainment weekly*, sayı 930 (2007): 19.
- Stewart, Rory. "The Queen of the Quagmire". *The New York Review of Books*, sayı 54 (2007): 10–15.
- "The Gertrude Bell Project". *Choice Reviews Online* 45, sayı 09 (01 Mayıs 2008): 45-5189-45–5189. <https://doi.org/10.5860/CHOICE.45-5189>.
- Mehmet, İpçioğlu. "Gertrude Bell'in Anılarında Konya". *Journal*, sayı 21 (2009): 249–53.
- Roger Louis, Wm. "Kingmakers: The Invention of the Modern Middle East". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 38, sayı 1 (2010). <https://doi.org/10.1080/03086530903538368>.
- Workman, Nancy V. "Gertrude Bell and the Poetics of Translation: The Divan of Hafez". *English Literature in Transition, 1880-1920* 53, sayı 2 (2010): 182–203. [https://doi.org/10.2487/elt.53.2\(2010\)0058](https://doi.org/10.2487/elt.53.2(2010)0058).
- Hamad, Adlane Mohamed. "L'Oriente nei racconti di viaggiatrici europee: Gertrude Bell & Isabelle Eberhardt". *Altre Modernità*, sayı 8 (29 Kasım 2012): 351–53. <https://doi.org/10.13130/2035-7680/2596>.
- Jankiewicz, Stephen. "Orientalists in love: Intimacy, empire, and cross-cultural knowledge". *Journal of World History* 23, sayı 2 (Haziran 2012): 345–73. <https://doi.org/10.1353/JWH.2012.0049>.
- Samman, Mouna L. "L'autre visage de Gertrude Bell (1868-1926)". *Diplômées* 242, sayı 1 (2012). <https://doi.org/10.3406/femdi.2012.9644>.
- Cooper, Lisa. "Archaeology and Acrimony: Gertrude Bell, Ernst Herzfeld and the Study of Pre-Modern Mesopotamia". *Iraq* 75 (22 Nisan 2013): 143–69. <https://doi.org/10.1017/S0021088900000449>.
- Hocaoğlu, Mustafa Celalettin. "Gertrude Bell'in 1907 Yılı Batı Anadolu Seyahati (İzmir'den Isparta'ya)". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2013, sayı 29 (2013): 57–72.
- Ousterhout, Robert. "Binbirkilise Revisited: The 1887 Photographs of John Henry Haynes". *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 52 (01 Ocak 2013): 395. <https://doi.org/10.12681/dchae.1735>.
- Говорунов, Александр Васильевич ve Оксана Павловна Кузьменко. "Ориентализм и право говорить за другого". *Международный журнал исследований культуры*, sayı 2 (11) (2013): 26–43.
- Collins, Paul. "Gertrude Bell and Iraq: A life and Legacy". *British Academy Review*, sayı 24 (2014): 25–27.

Ghaderi, Farah ve Wan Roselezam Wan Yahya. “Exoticism in Gertrude Bell’s Persian Pictures”. *Victorian Literature and Culture* 42, sayı 1 (2014): 123–38.

أبو تابه، سلطان نايف محمد. “ملكة الصحراء التي طواها النسيان: نظرة إلى حياة الرحالة ve مصطفى، ميرنا حسين و الأثرية البريطانية جيرترود بيل”. *البحث العلمي: مجلة فصلية*, 2014

Short, Emma. “‘Those Eyes Kohl Blackened Enflame’: Re-reading the Feminine in Gertrude Bell’s Early Travel Writing”. *Journeys* 16, sayı 1 (01 Haziran 2015): 8–28. <https://doi.org/10.3167/jys.2015.160102>.

Szymaszek, Maciej. “Josef Strzygowski in the Letters and Diaries of Gertrude Lowthian Bell”. *Von Biala Nach Wien / Herausgegeben von Piotr Otto Scholz et Magdalena Anna Długosz*, 2015.

Duplisea, Genna. “Writing in the Masculine: Gertrude Lowthian Bell, Gender, and Empire”. *Terrae Incognitae* 48, sayı 1 (2016): 55–75.

Garcia-Ramon, Maria-Dolors. “Geografía del género y los espacios de encuentro colonial: una nueva mirada a las narrativas de viaje”. *Debate Feminista* 51 (01 Haziran 2016): 50–62. <https://doi.org/10.1016/J.DF.2016.03.003>.

Gökçen, Salim. “‘Çölün Kraliçesi’ Gertrude Bell ve Araplar”. *Sonsuz Türk* 1, sayı 1 (2016): 1–16.

Hut, Davut. “Gertrude L. Bell’in Osmanlı Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Irak Krallığının Kurulmasındaki Rolü”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 35 (2016): 117–66.

Mulligan, Maureen. “Women’s travel writing and the legacy of Romanticism”. *Journal of Tourism and Cultural Change* 14, sayı 4 (2016): 323–38. <https://doi.org/10.1080/14766825.2015.1076431>.

Witwit, May A. “British Anti-Suffrage and the Emancipation of Women in Iraq: The Case of Gertrude Bell”. *SSRN Electronic Journal*, 30 Kasım 2016. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2941111>.

Zimansky, Paul. “Queen of the Desert: Focusing on the Archaeological Achievements of Gertrude Bell”. *TLS. Times Literary Supplement*, 22 Ağustos 2016, 28. <https://link.gale.com/apps/doc/A635435654/AONE?u=nlz&sid=bookmark-AONE&xid=66eb41bf>.

Aloboudi, Sharifah M. “The Explorers of Najd and Their Texts”. *Journal of Arabian Studies* 7, sayı 2 (2017). <https://doi.org/10.1080/21534764.2017.1377398>.

Jasper, David. “Jim Crace: Inventor of worlds”. *Theology* 120, sayı 3 (2017). <https://doi.org/10.1177/0040571X16684428>.

Sartre-Fauriat, Annie. “Christel Mouchard, Gertrude Bell, archéologue, aventurière, agent secret”. *Syria*, 2017. <https://doi.org/10.4000/syria.5286>.

- Champion, Renée. “Gertrude Bell et ses récits de voyage en Syrie (1907) et en Mésopotamie (1911): Un orientalisme ambivalent au début du xxe siècle”. *Viatica*, sayı HS 2 (08 Nisan 2018). <https://doi.org/10.52497/viatica1051>.
- Notfors, Emma. “Heteroglossic itineraries and silent spaces: The desert cartographies of gertrude bell and TE lawrence”. *Cultural Geographies* 25, sayı 4 (18 Temmuz 2018): 589–601. <https://doi.org/10.1177/1474474018785989>.
- Mustamäki, Piia. “Destination Levant: T.E. Lawrence and Gertrude Bell’s narrative voice as gender transgression”. *Neohelicon* 46, sayı 2 (2019): 543–55.
- Serrano, Sónia. “Gertrude Bell (1868-1926). An inglesa ‘nativa’ do Oriente”. *Faces de Eva. Estudos sobre a Mulher*, sayı 42 (2019): 15–26. <https://doi.org/10.34619/74K3-7S55>.
- Szołtysek, Julia. “‘A Paradox to Modern Eyes’”. *The European Legacy* 24, sayı 1 (02 Ocak 2019): 87–90. <https://doi.org/10.1080/10848770.2018.1513121>.
- Bubb, Alexander. “The Race for Hafiz: Scholarly and Popular Translations at the Fin de Siècle”. *Comparative Critical Studies* 17, sayı 2 (Haziran 2020): 225–44. <https://doi.org/10.3366/ccs.2020.0360>.
- Cadwallader, Alan H. “Gertrude bell’s resolution of a disputed inscription”. *Gephyra* 20 (2020). <https://doi.org/10.37095/gephyra.708896>.
- Martínez Jaspe, Irene ve Sarah Moss. “Mujeres narradoras de viajes: Gertrude Bell”. *ROTUR. Revista de Ocio y Turismo* 14, sayı 1 (08 Şubat 2020): 107–19. <https://doi.org/10.17979/rotur.2020.14.1.5951>.
- Wysocki, Lydia, Mark Jackson, John Miers, Jane Webster ve Brittany Coxon. “Making the invisible visible: hyperlinked webcomics as alternative points of entry to the digitised Gertrude Bell Archive”. *International Journal of Heritage Studies* 26, sayı 5 (2020): 480–97. <https://doi.org/10.1080/13527258.2019.1663236>.
- “جبار, الأسم، خليل إبراهيم. “دبلوماسية القوى الناعمة البريطانية في العراق: حراك المس بيل أنموذجاً”. *The Islamic University College Journal*, sayı 58 (2020): 389–402. <https://doi.org/10.51837/0827-000-058-016>.
- Blumberg, Angie. “Gertrude Bell’s Persian Pictures and Fin-de-Siècle Decadence”. *Feminist Modernist Studies* 4, sayı 2 (2021): 235–55. <https://doi.org/10.1080/24692921.2021.1950474>.
- Gregorio, Pinella Di. “The British Orientalism in the early twentieth century. Gertrude Bell’s traveling reportages”. *Memoria e Ricerca* 29, sayı 3 (2021). <https://doi.org/10.14647/101984>.
- Mansi, Mahmud Hasan Salih. “Gertrude Bell adat al isti’mar el-Britania fi’l-Iraq”. *Al-Majalla Al-Tārīkhīyya Al- Mişriyya* 18, sayı 18 (2021): 193–224.

- Szołtysek, Julia. “Between ‘the me that leaves and the me that returns’: Gertrude Bell’s Persian Gateways and Walls”. *Postscriptum Polonistyczne* 27, sayı 1 (30 Haziran 2021): 69–85.
- Лілія Щербін, Єлизавета Коржук. “Діяльність Гертруди Белл Під Час Першої Світової Війни”. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис “Галичина”*, sayı 34 (10 Aralık 2021): 125–37. <https://doi.org/10.15330/gal.34.125-137>.
- Мотрук, Сюзанна. “Дипломатична діяльність Гертруди Белл під час Першої світової війни”. *Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини*, 2021, 263–65.
- Asoğlu, İsmail. “Osmanlı Arkeolojisinin Yerel Tarihi Üzerine Bir Gözlem: Urfa’da İdareciler, Arkeologlar ve Bulgular”. *Art-Sanat Dergisi*, sayı 17 (2022): 35–58. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2022.17.983246>.
- Blumberg, Angie. “Gertrude Bell in the Fin-de-Siècle Near East: Decadent Landscapes and Political Ecologies”. *Victorian Studies* 64, sayı 4 (2022): 595–604. <https://doi.org/10.2979/victorianstudies.64.4.09>.
- Kalaycı, Alaaddin ve Muhsin Haji Azeez Babila. “İngiliz Casus Arkeolog Gertrude Margaret Lowthian Bell’in 1909 ve 1911 Yılı Kuzey Mezopotamya Seyahatindeki Arkeolojik Faaliyetleri”. *History Studies International Journal of History* 14, sayı 4 (15 Kasım 2022): 911–25. <https://doi.org/10.9737/hist.2022.1110>.
- Stewart, Rory ve Lucile Pouthier. “Gertrude Bell, architecte de l’impossible Irak”. *Books N° 120*, sayı 4 (2022). <https://doi.org/10.3917/books.120.0044>.
- Лобанова, Лидия Александровна. “«Королева пустыни»: образ Гертруды Белл в современной историографии”. *Глобальные вызовы в меняющемся мире: тенденции и перспективы развития социально-гуманитарного знания: 6-й молодежный конвент УрФУ. —Екатеринбург, 2022, 2022, 125–27*.
- Hami, Hasan Moayad. “Orientalist Eyes in Gertrude Bell’s Persian Pictures”. *Adab AL Rafidayn* 53, sayı 92 (2023): 93–107. <https://www.iasj.net/iasj/article/265063>.
- Herzog, Linda. “Im Südosten der heutigen Türkei – Hinschauen und Wegblicken”. *Studies in the Arts II - Künste, Design und Wissenschaft im Austausch* 24, sayı 2016 (2023): 139–62. <https://doi.org/10.1515/9783839469545-008>.
- Лобанова, Л. А. “Роль экзотизмов в раскрытии временного и пространственного контекста (на примере личного архива Гертруды Белл)”. *Молодые голоса. — Выпуск 11. —Екатеринбург, 2023, 2023, 133–39*.
- Ağalday, Meryem Maide ve Fahri Kılıç. “Zamanının Ötesinde Bir Kadının Profili: Gertrude Bell”. *Journal of Anglo-Turkish Relations* 5, sayı 2 (2024): 148–74.

Kosykh, T A ve L a Lobanova. “«неудобное Прошлое»: Курдский Вопрос В Восприятии Гертруды Белл”. Новое прошлое / The New Past 3 (2024): 137–53. <https://doi.org/10.18522/2500-3224-2024-3-137-153>.

Maško, Adrianna. “The Literary Remediation of Gertrude Bell in Iraqi Novelist Şâkir Nûrî’s *Ĥâtûn Bağdâd*”. *Rocznik Orientalistyczny* 77, sayı 1 (2024): 49–79.

Bildiriler

Aytaç, İsmail. “Ülkemizde İdeolojik Sanat Araştırmaları”. Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler), 187–96. Elazığ, 2002.

Shaw, Stanford. “Osmanlıların Birinci Dünya Savaşına Girmesi”. Osmanlı’dan Lozan’a Batı’nın Paylaşım Projeleri, 206–14, 2006.

Ünlü, Rasim. “Irak Devleti’nin Kurulmasını Organize Eden Kadın: Gertrude Bell”. On Birinci Askerî Tarih Sempozyumu, 193–208, 2007.

Arslan, Esat. “Bir ABD İstihbarat Ajanının Gözünden Suriye’deki 4’ncü Ordu ve Gazze Muharebeleri”. 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak, 435–62, 2014.

Hut, Davut. “Gertrude Bell’in Osmanlı Arap Vilayetlerindeki Faaliyetleri”. I. Dünya Savaşı Sürecinde Ortadoğu’nun Şekillenmesi Uluslararası Sempozyumu, 2014.

Hocaoğlu, Mustafa Celalettin. “Malatya’dan Geçen Bir Seyyah: Gertrude Bell”. Geçmişten Günümüze Malatya Uluslararası Sempozyumu Kent, Kültür ve Kimlik, 2016.

Jackson, Mark P. C. ve Tefvik Emre Şerifoğlu. “A British Archaeologist at the First World War Middle East Front: Gertrude Bell”. Uluslararası Birinci Dünya Savaşı’nın 100. Yılı Sempozyumu, 2017.

Palaz Erdemir, Hatice ve Halil Erdemir. “Bugünkü Tiyatronun Yüzyıllık Senaryosundaki Usta Oyuncularından Gertrude Bell’in Gaziantep ve Çevresindeki Faaliyetleri”. Uluslararası Gaziantep Tarihi Sempozyumu (Milli Mücadele Döneminde Gaziantep), 2017.

Şahin, İsmail. “Gertrude Bell’in Mezopotamya Misyonu”. 100.Yılında Uluslararası Bağdat (Medînetü’s-Selâm) ve Kûtü’l-Amâre Sempozyumu, 2017.

Palaz Erdemir, Hatice ve Halil Erdemir. “Anglozyonist Ajanlardan Gertrude Bell’in Urfa ve Çevresindeki Faliyetleri”. III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Tarihi Sempozyumu, 2018.

Karasulu, Sibel ve Alaattin Aköz. “Gertrude Bell’e Göre Türk İnsanı (Konya- Karaman Seyahat İzlenimleri)”. Karaman Sempozyumu, 2019.

Arslan, Mustafa. “Gertrude Bell’in Mektuplarında, Günlüklerinde ve Fotoğraflarında Konya ve Karaman”. Uluslararası Taşeli Sempozyumu, 285–301, 2019.

Can, Aytekin ve Süleyman Duyar. “Karaman’ın Gizemli Konuğu: Gertrude Bell”. Karaman Sempozyumu, 2019.

O’Loughlin, Katrina ve Ana Šverko. “Gertrude Bell’s Spring in Dalmatia, 1910”. *Discovering Dalmatia: Dalmatia in Travelogues, Images, and Photographs*, 308–53, 2019.

Battal, Naime. “Orta Doğu’da Bir Çöl Kraliçesi: Gertrude Bell”. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu, 2022.

Teker, Nuri Sonay ve M. Fatih Sansar. “Gertrude Bell’in Gözünden İzmir Levantenleri”. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü’nün Kuruluşunun 30. Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu, 2022.

Majd, Nina Soleymani. “Regards de femmes sur « l’Orient » : L’exemple du Voyage en Perse (Gertrude Bell, Isabella Lucy Bird)”. *Mythes et écritures du voyage: Imaginaires du proche et du lointain*. Brest, 2023. <https://hal.science/hal-04070607>.

Filmler

Werner Herzog. *Queen of the Desert*. IFC Films, 2015. <https://www.imdb.com/title/tt1837636/>.

Krayenbühl, Sabine ve Zeva Oelbaum. *Letters from Baghdad. Between the Rivers* Productions, 2016. <https://www.imdb.com/title/tt6086614/>.

Yayımlanmamış Çalışmalar

Hocaoğlu, Mustafa Celalettin. “Gertrude Bell’in Anılarında Sultan II. Abdülhamit, 31 Mart Olayı ve Anadolu’ya Yansımaları (1909)”, 2015. https://www.academia.edu/16262624/GERTRUDE_BELL_İN_ANILARINDA_SULTAN_II_ABDÜLHAMİT_31_MART_OLAYI_VE_ANADOLU_YA_YANSIMALARI.

Douliere, Shirley. “Victorian Female Explorers: A Tightrope Walker Exploit”, 2016. https://www.academia.edu/26493769/Victorian_Female_Explorers_a_Tightrope_Walker_Exploit.

Yazdi, Jamileh. *Gertrude Bell and the Babi and Baha’i Faiths*. Oxford: George Ronald (Unpublished), 2017. <https://afnanlibrary.org/gertrude-bell/>.